

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

YIKARAK İNŞA ETMEK: TRABZON'DA KENTSEL/MİMARİ OKSİMORON ÜRETİMİ
ÜZERİNDEN BİR ZİHNİYET OKUMASI (20. YY)

DOKTORA TEZİ

Deniz BAYRAK

KASIM 2024
TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

**YIKARAK İNŞA ETMEK: TRABZON'DA KENTSEL/MİMARİ OKSİMORON ÜRETİMİ
ÜZERİNDEN BİR ZİHNİYET OKUMASI (20. YY)**

Deniz BAYRAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünce
"DOKTOR (MİMARLIK)"
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 01 / 11 / 2024

Tezin Savunma Tarihi : 29 / 11 / 2024

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer İskender TULUK

Trabzon 2024

ÖNSÖZ

“Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon’da Kentsel/Mimari Oksimoron Üretimi Üzerinden Bir Zihniyet Okuması (20. Yy.)” isimli bu tez Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Programı’nda hazırlanmıştır.

Kendisiyle tanıştığım günden bugüne sadece akademik anlamda değil; hayatla ilgili her anımda desteğini hissettiğim, çalışmanın olgunlaşmasında kişisel kütüphanesinden çokça faydalandığım, kendisinden çok şey öğrendiğim ve öğrenecek olduğum saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ömer İskender TULUK ve onun nezdinde kıymetli ailesine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın ilerlemesinde ve sonuçlanmasında değerli katkılarını sunarak meseleye farklı noktalardan bakmamızı sağlayan TİK üyeleri Sayın Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA ve “oksimoron” kavramına dikkat çekerek çalışmaya ayrıca dokunan Sayın Doç. Dr. Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA hocalarıma da teşekkürlerimi sunmak isterim.

Çalışmanın temel kaynağı olan gazete örneklerini elde etmede kişisel kütüphane ve arşivlerinden yararlanmama izin veren Sayın Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK ve Sayın Öğr. Gör. Veysel USTA hocalarıma da ayrı bir teşekkür etmem gerekir. En sıcak yaz gününden, en soğuk kış gününe ofisinde çalışmama izin veren, değerli arşivini benimle paylaşmaktan çekinmeyen, büyük minnet borçlu olduğum Son Haber Matbaacılık sahibi Sayın Fethi YILMAZ’a teşekkürü borç bilirim.

Sadece tez sürecinde değil hayatımın iyi-kötü her sürecindeki varlığı, sonsuz desteği ve bana olan inancından ötürü; can dostum, yol arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan ÖZTÜRK’e teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca varlıklarıyla güç bulduğum, her zaman arkamda olduklarını bildiğim, günlere gelmemde en büyük pay sahipleri olan annem Solmaz BAYRAK’a, babam Hakkı BAYRAK’a ve kardeşim Doğan BAYRAK’a teşekkür ve sevgilerimi sunarım.

Son olarak, kendilerini sürekli andığım; ancak bugünleri görmeye ömürleri vefa etmeyen anneannem merhume Gülizar ÇOLAK ve dedem merhum Hüseyin ÇOLAK’a, babaannem merhume Nermin BAYRAK ve dedem merhum Muharrem BAYRAK’a yaşattıkları, öğrettikleri ve beni hayata hazırladıkları için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Deniz BAYRAK

Trabzon 2024

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon’da Kentsel/Mimari Oksimoron Üretimi Üzerinden Bir Zihniyet Okuması (20. Yy)” başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Prof. Dr. Ömer İskender TULUK’un sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarlarda yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 29/11/2024

Deniz BAYRAK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ.....	XIV
SEMBOLLER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XV
1. GENEL BİLGİLER.....	1
1.1. Giriş.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	8
1.3. Yöntem.....	10
1.4. Çalışmanın Kaynak Grubu.....	11
1.5. Kavramsal Arka Plan ve Konuya İlişkin Literatür.....	13
1.5.1. Yıkarak İnşa Etmek.....	16
1.5.2. Kentsel/Mimari Oksimoron Üretimi Üzerine	17
1.5.2.1. İstanbul Örneği	18
1.5.2.2. İzmir Örneği	22
2. YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	24
2.1. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon	24
2.2. Yıkım Faaliyetleri Üzerine Meclis Zabıtnameleri ve Gazete Haberleri	30
2.3. Trabzon’u Yıkarak İnşa Etmek	73
2.3.1. Kiliseler	73
2.3.2. Mezarlıklar / Türbeler	94
2.3.3. Medreseler.....	124
2.3.4. Yollar.....	141
2.3.5. Surlar	167
2.3.6. Sinema Binası.....	184
2.3.7. Mescitler.....	195
2.3.8. Çeşmeler.....	202
2.3.9. Mekteb-i İdadi	207
3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	216
3.1. Trabzon’da Kentsel/Mimari Oksimoron Üretiminin Zihinsel Arka Plan Üzerine..	216
3.1.1. Belediyecilik Faaliyetleri	218
3.1.1.1. İşgal Dönemi Belediyeciliği	219

3.1.1.2. Yasal Düzenlemeler.....	222
3.1.1.3. Lambert İmar Planı.....	226
3.1.1.4. İstimlakler.....	232
3.1.2. Çetintaş Raporu.....	235
3.1.3. Atatürk'ün Şehri Ziyaretleri	239
3.1.3.1. Umumi Müfettişlik Faaliyetleri ve Tahsin Uzer.....	241
3.1.4. İdeolojik İklim.....	246
3.1.4.1. Çatışma: Osmanlı Geçmişi / Cumhuriyetin Geleceği.....	246
3.1.4.2. Hesaplaşma: Öteki.....	248
4. SONUÇLAR.....	251
4.1. Şehri “Kör Kazma” Üzerinden Okumak.....	251
5. KAYNAKLAR.....	255
ÖZGEÇMİŞ.....	

ÖZET

Doktora Tezi

YIKARAK İNŞA ETMEK: TRABZON'DA KENTSEL/MİMARİ OKSİMORON ÜRETİMİ ÜZERİNDEN BİR ZİHNİYET OKUMASI (20. YY)

Deniz BAYRAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
2024, 273 Sayfa

Geçmişten bugüne şehirlerin yaşadığı değişim ve dönüşümler içinde görünürlüğü en fazla olması nedeniyle “fiziksel” olanlar özellikle dikkati çeker. Fiziksel değişim/dönüşüm faaliyetleri olarak ilk akla gelen “inşa” faaliyetleri olsa da “yıkım” faaliyetlerinin de yadsınamaz etkisinin olduğu bir gerçektir. Bu çalışma, şehir tarihlerinin sadece “inşa”lar değil “yıkım”lar üzerinden de okunabileceği hipotezine dayanarak Trabzon şehri bağlamında kentsel/mimari oksimoron üretiminin izlerini sürmektedir. Bu bağlamda 1950’li yılların yöneticilerinin İstanbul’u yeniden inşa etme amacıyla giriştikleri “istimlak” odaklı imar faaliyetleri, dönem aktörlerinin önderliğinde şehrin modernleşmesi yolunda kentsel ölçekte en çarpıcı ve dramatik yıkım örnekleri arasında yer alır. Rus işgal döneminden 1960’lara kadar Trabzon için de benzer bir durum geçerli olmuş, pek çok yıkım şehrin yeniden inşası uğruna farklı dönemlerde gerçekleştirilmiştir. Belediye Meclis Zabıtnameleri ve dönem gazeteleri Trabzon’da “yıkarak inşa etme” faaliyetlerinin çarpıcı örnekleriyle doludur ve söz konusu çalışmada, her yapıyı/mekânı yıkıma götüren sürece dönemin dinamikleri ve aktörlerinin zaviyesinden bakılarak şehir bağlamında bir zihniyet okuması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oksimoron, Yıkım, İnşa etmek, Zihniyet okuması, Trabzon

SUMMARY

PhD. Thesis

BUILDING BY DEMOLITION: AN ANALYSIS OF MENTALITY THROUGH THE PRODUCTION OF URBAN/ARCHITECTURAL OXYMORONS IN TRABZON (20TH CENTURY)

Deniz BAYRAK

Karadeniz Technical University
The Graduate School of Natural and Applied Sciences
Architecture Graduate Program
Supervisor: Prof. Dr. Ömer İskender TULUK
2024, 273 Pages

Among the changes and transformations that cities have experienced from past to present, the “physical” ones are particularly striking because they tend to be the most visible. Although the first thing that comes to mind as physical change/transformation activities are “construction” activities, it is a fact that “destruction” activities also have an undeniable impact. Based on the hypothesis that city histories can be read not only through “constructions” but also through “destruction”, this study traces the production of urban/architectural oxymorons in the context of the city of Trabzon. In this regard, the “expropriation”-oriented reconstruction activities undertaken by the rulers of the 1950s to rebuild Istanbul are among the most striking and dramatic examples of urban destruction on the urban scale towards the modernization of the city under the leadership of the actors of the period. The situation was similar in Trabzon from the Russian occupation period until the 1960s, and many destructions were carried out in different periods for the sake of the reconstruction of the city. Municipal Assembly Minutes and period newspapers are full of dramatic examples of “building by destructing” activities in Trabzon, and in the present study, a mindset reading is conducted in the context of the city by looking at the process that led to the demolition of each building/space from the perspective of the dynamics and actors of the period.

Key Words: Oxymoron, Demolition, Construction, Analysis of Mentality, Trabzon

ŞEKİLLER DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. Direklerarası'na ait görseller	20
Şekil 2. Atatürk Bulvarı'nın açılışı	21
Şekil 3. Trabzon'un fiziki yapısını oluşturan öğeler ve topografya ilişkisi	24
Şekil 4. Şehrin fiziksel gelişiminde etkili olan topografik dinamikler, liman ve ticaret yolları	26
Şekil 5. Ticari merkezler, sur, liman, yollar arasındaki ilişki	27
Şekil 6. Ziraat Bankası Trabzon Şubesi konum ve ön cephe görseli	73
Şekil 7. Kahramanmaraş Caddesi'ndeki kiliseye ait eski fotoğraflar	74
Şekil 8. 1900'lü yıllara ait Trabzon haritası ve Çarhapan Kilisesi muhtemel plan şeması	75
Şekil 9. 1926 Trabzon haritasında Maraş Caddesi'ndeki kilise binası	75
Şekil 10. Maraş Caddesi'ndeki kiliseye ait eski fotoğraf	76
Şekil 11. Trabzon Halkevi Binası ve karşısında Maraş Caddesi'ndeki kilisenin yerinde bulunan bugünkü Ziraat Bankası	77
Şekil 12. Maraş Caddesi'ndeki kiliseye ait eski fotoğraflar	78
Şekil 13. 1937 Lambert haritasında Maraş Caddesi'ndeki kilise binası ve istimlak edilmesi gereken bölümü	79
Şekil 14. Maraş Caddesi'ndeki kiliseye ait görselleştirme çalışması	80
Şekil 15. Eski kilise binasının muhtemelen tadilat halindeki iç mekânı	81
Şekil 16. St. Gregory Kilisesi'nin bugünkü konum bilgisi	83
Şekil 17. St. Gregory Kilisesi ve Gürcü Kralı Solomon anıt mezarı	84
Şekil 18. St. Gregory Kilisesi'ne dair harita ve fotoğraf	85
Şekil 19. 1937 Lambert haritasında kilise ve çevresine ait öneriler	85
Şekil 20. Uzun Sokak'taki natamam Ermeni Kilisesi'nin bugünkü konum bilgisi	88
Şekil 21. Uzun Sokak'taki Meryem Ana Kilisesi'ne ait çizimler	90
Şekil 22. Uzun Sokak'taki tamamlanmayan Ermeni Kilisesi	91
Şekil 23. Uzun Sokak'taki natamam kiliseye ait eski fotoğraf	92
Şekil 24. Saray Sineması'na ait iç mekân fotoğrafı	94
Şekil 25. Atapark'ın bugünkü kent içi konumu	95
Şekil 26. J. Laurens'e ait "mezarlık" isimli suluboya resim	95
Şekil 27. Asım ve Yusuf Paşa Türbesi, Hamdi Paşa ve Kadri Paşa Türbeleri, 1926 haritası	96

Şekil 28.	Hamdi Paşa Türbesi'ne ait eski fotoğraflar	97
Şekil 29.	Kadri Paşa Türbesi'ne ait eski fotoğraflar	98
Şekil 30.	Asım ve Yusuf Paşa Türbesi'ne ait eski fotoğraflar	99
Şekil 31.	Yoğun servi ağaçları ile İmaret Mezarlığı'na ait eski fotoğraflar	100
Şekil 32.	İmaret mezarlığına ait eski fotoğraf.....	103
Şekil 33.	Taksim Parkı'nın bugünkü kent içi konumu	106
Şekil 34.	1926 Trabzon haritasından yeniden işlenerek	107
Şekil 35.	Taksim Mezarlığı, Taksim Caddesi'nden bakış	107
Şekil 36.	Taksim Mezarlığı'nın parka dönüştürülme sürecine ait eski fotoğraflar.....	108
Şekil 37.	1937 Lambert haritasında Taksim Parkı ve istimlak edilmesi gereken bölümü	109
Şekil 38.	Duvar ile çevrilen metruk Taksim mezarlığı	110
Şekil 39.	Kavakmeydan Mezarlığı'na ait haritalar	112
Şekil 40.	Kavak Meydan'daki türbelere ait gravürler ve fotoğraf.....	113
Şekil 41.	Kavakmeydan Mezarlık bölgesine ve yıkılan türbeye ait eski fotoğraflar	114
Şekil 42.	Lambert planına göre eski Kavakmeydan Mezarlığı.....	115
Şekil 43.	Moloz mevki mezarlık alanları bugünkü kent içi konumu.....	117
Şekil 44.	Moloz mezarlığına ait 1926 ve 1938 haritaları.....	117
Şekil 45.	1937 Lambert haritasında Moloz'daki mezarlık alanının planlanmış durumu.....	118
Şekil 46.	Aşağıhisar surları yanındaki Moloz mezarlık alanının metruk durumu, 1960	120
Şekil 47.	Tabakhane mezarlık alanının bugünkü kent içi konumu.....	121
Şekil 48.	1926 haritasında Tabakhane Mezarlık alanları.....	121
Şekil 49.	1937 Lambert haritasında Tabakhane Mezarlık alanının planlanmış durumu.....	122
Şekil 50.	1938 halihazır haritasında Tabakhane Mezarlığı, A ve B parçaları	122
Şekil 51.	1938 halihazır haritasında Tabakhane Mezarlığı, A ve B parçaları	123
Şekil 52.	İskenderpaşa Medresesi	124
Şekil 53.	İskenderpaşa Medresesi bugünkü kent içi konumu.....	125
Şekil 54.	İskender Paşa Medresesi'ne ait fotoğraf ve suluboya resmi.....	126
Şekil 55.	1926 Trabzon haritasından yeniden işlenerek	127
Şekil 56.	1937 Lambert haritasında İskenderpaşa Camii ve çevresi	128
Şekil 57.	İskenderpaşa Medresesi 1900'lü yıllar, Belediye Meydanı yönünden solda Selamet Oteli	131

Şekil 58.	Hatuniye Külliyesi'nin yer aldığı bugünkü Atapark kent içi konumu	131
Şekil 59.	1926 Trabzon haritasından yeniden işlenerek	132
Şekil 60.	Hatuniye Medresesi	133
Şekil 61.	1937 Lambert haritasında Gülbahar Hatun Camii ve çevresi.....	134
Şekil 62.	Henüz yıkılmamış olan şadırvanın önünde Medrese moloz yığını ve hazireden sökülmüş mezar taşları ile Hatuniye Camii önü	135
Şekil 63.	Ortahisar (Saraçzade) Medresesi ve çevresinin günümüzdeki kent içi konumu	136
Şekil 64.	Ortahisar (Saraçzade) Medresesi'ne ait fotoğraf ve harita	137
Şekil 65.	Ort Ortahisar (Saraçzade) Medresesi muhtemel zemin ve üst kat plan şemaları.....	138
Şekil 66.	Medreseye ait çizimler.....	139
Şekil 67.	1937 Lambert haritasında Ortahisar (Saraçzade) Medresesi ve çevresi	140
Şekil 68.	Gazipaşa Caddesi kent içi konumu.....	141
Şekil 69.	1926 haritasına göre açıldığı ilk yıllarda Gazi Mustafa Kemal Paşa Caddesi ve Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatrosu'nun muhtemel konumu	142
Şekil 70.	Gazipaşa Caddesi üzerinde Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatrosu ve arsasının muhtemel yeri	144
Şekil 71.	Lambert planına göre Gazipaşa Caddesi ve yakın çevresi	146
Şekil 72.	Gazipaşa Caddesi'ne ait yakın dönem eski bir fotoğraf	147
Şekil 73.	Kahramanmaraş Caddesi kent içi konumu	150
Şekil 74.	İşgal döneminde genişletilerek "Rus Caddesi" adını alan sokak, 1916	151
Şekil 75.	Maraş Caddesi'ndeki yıkılan kilise binası ile işgal döneminde açılan Rus Caddesi'nin ilişkisi, tarihsiz	152
Şekil 76.	1926 haritasında Maraş Caddesi güzergâhı	153
Şekil 77.	Lambert planına göre Maraş Caddesi güzergâhı	155
Şekil 78.	Bugün ayakta olmayan Şems Oteli, Gazipaşa ve Maraş Caddeleri ile olan ilişkisi.....	158
Şekil 79.	Bugün ayakta olmayan Suluhan ve Maraş Caddesi doğu girişi, Meydan Parkı yönü.....	159
Şekil 80.	1926 haritasında Emlak Kredi Bankası'nın konumu ve 1970'li yıllara ait eski fotoğrafı.....	161
Şekil 81.	Trabzon kent merkezinde sahil yolunun geçtiği güzergâh	162
Şekil 82.	Sahil yolu açılmadan önce Trabzon mevcut durum	162
Şekil 83.	Sahil yolu çalışmaları için başlayan faaliyetler, 1950'ler Ganita	166
Şekil 84.	Trabzon Tüneli inşaatına ait eski fotoğraf	167
Şekil 85.	Trabzon surlarının mevcut konum ve mahalle bilgisi	168

Şekil 86.	Trabzon Kalesi ve surlar	169
Şekil 87.	1926 haritasına göre Trabzon kale ve surlarının mevcut durumu	170
Şekil 88.	Moloz tabyasına ait haritalar	171
Şekil 89.	1937 Lambert planına göre Trabzon surları ve yakın çevresi	173
Şekil 90.	Moloz surları, 1941.....	175
Şekil 91.	Atapark'ın karşısında kalan Zağnos burcu ve duvarları, 1950-60	176
Şekil 92.	Karabaş Camii ve surlar ile olan konumu, tarihsiz.....	177
Şekil 93.	Moloz'daki Borsa binası, 1970'ler	179
Şekil 94.	Moloz burcu.....	180
Şekil 95.	1958 yılında tünel ve sahil yolu çalışmaları	183
Şekil 96.	Sinema Binası'nın bugünkü kent içi konumu.....	185
Şekil 97.	Nisan 1916'da Rus askerleri ile bazı vatandaşların Sinema önünden fotoğrafı	187
Şekil 98.	1926 haritasına göre Sinema binasının konumu.....	187
Şekil 99.	Sinema binası ve karakolhane arasındaki ilişkiyi gösteren harita ve fotoğraf	189
Şekil 100.	Lambert planına göre istimlak edilecek alanlar içinde yer alan Sinema binası.....	191
Şekil 101.	17-19. yüzyıllarda Bayrambey Mahallesi'nin bugünkü konumu	196
Şekil 102.	1926 haritasına göre Bayrambey mescidi.....	197
Şekil 103.	Lambert planına göre mevcut olmayan Bayrambey mescidinin konumu	198
Şekil 104.	Zağnos mescidi bugünkü kent içi konumu	199
Şekil 105.	Zağnos Mescidine ait eski fotoğraflar	200
Şekil 106.	1926 haritasına göre Zağnos mescidi	200
Şekil 107.	Lambert planına göre istimlak edilmesi önerilen alan içinde kalan Zağnos mescidi	201
Şekil 108.	Abdullah Paşa Çeşmesi bugünkü konum ve fotoğrafı.....	202
Şekil 109.	Abdullah Paşa çeşmesine ait eski fotoğraflar	203
Şekil 110.	1926 haritasına göre Taksim makseminin konumu	204
Şekil 111.	Orijinal yerinden taşınarak bir süre Atapark'ta yer alan Abdullah Paşa Çeşmesi önündeki sütun	204
Şekil 112.	1937 Lambert haritasında Taksim Parkı ve Taksim maksemi.....	206
Şekil 113.	Bugünkü Trabzon Fen Lisesi'nin kent içi konumu ve orijinal binaya ait eski fotoğraf.....	207
Şekil 114.	Mekteb-i İdadi'ye ait tarihsiz kartpostalda çevresinin duvarsız hali	208
Şekil 115.	1924'ten itibaren yeni adıyla "Trabzon Lisesi"	209

Şekil 116. 1926 haritasında “Mekteb Binası” ve çevresi.....	210
Şekil 117. 1937 Lambert haritasında Trabzon Lisesi binası.....	212
Şekil 118. Yıkılan Mekteb-i İdadi, 1900-1910	213
Şekil 119. 1937 Lambert planı.....	226
Şekil 120. St. Gregory Kilisesi	229
Şekil 121. Stadyum ve Kavakmeydan bölgesi, 1965	230
Şekil 122. Sinema binasına ait kişisel arşivlerdeki eski fotoğraflar	231
Şekil 123. Gazipaşa Caddesi meydan yönü Şems Otel, yıkılması istenen St. Gregory Kilisesi.....	233
Şekil 124. Meydan parkının genişleme alanı içinde yer alan Sinema binası.....	234
Şekil 125. Sedat Çetintaş	235
Şekil 126. Solda Başbakan İsmet İnönü, sağda Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, 3 Ağustos 1935	242

TABLÖLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Elde edilen yerel basın arşivi.....	12
Tablo 2. Meclis Zabıtnamelerinin ciltlere göre dönemsel ve hacimsel dağılımları	30
Tablo 3. Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri'ne göre yıkım ve yıkıma yönelik faaliyetler	32
Tablo 4. Gazete ve dergi örneklerine göre yıkım ve yıkıma yönelik faaliyetler	47
Tablo 5. Meclis Zabıtnameleri ile gazete ve dergi örneklerinde yer alan konu başlıkları	64
Tablo 6. Trabzon'da yıkım faaliyetleri	217

SEMBOLLER VE KISALTMALAR DİZİNİ

TBMZ : Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Değişimin şehirlerin doğal döngüsünün bir parçası olduğunu kabul alan bu çalışma, düşünülenin aksine şehir tarihlerinin sadece “inşa”lar değil, “yıkım”lar üzerinden de okunabileceği hipotezine dayanmaktadır. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisinin ve belki de en ikonik olanının 1950’li yılların İstanbul’u olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Konuya ilişkin mevcut literatür, yıkımların Osmanlı mirası payitaht İstanbul’un geleneksel fiziki yapısını değiştiren en önemli dinamiklerden ve dolayısıyla şehir tarihinin önemli ve değişmez olgularından birisi olduğunu açıkça ortaya koyar. Bir başka deyişle, bütüncül bir İstanbul şehir tarihi için bu yıllardaki inşa yanında yıkım faaliyetleri de göz ardı edilemeyecek boyutta bir eylem ve zihinsel arka plan yoğunluğu demektir.

Bugünden bakıldığında Osmanlı İstanbul’unun taşınmaz kültür varlıklarına yönelik en yoğun tahribatın deprem ve yangınlardan sonra siyasi erkin ürettiği ve arka planında da şehri çağdaş bir görünüme kavuşturma arzusunun yattığı imar faaliyetlerinin oluşturduğu görülür. Bu çerçevede en erken modern dönüşüm uygulamalarından birisi de sayılan sistematik yıkım eylemlerinin kökeninin 19. yüzyıl İstanbul’unda, ilk planlı arter olarak bilinen (İgüs ve İsmailoğlu, 2016) Direklerarası Caddesi’ndeki revakların yıkımıyla gerçekleştirildiği söylenebilir. 1864 yılında hazırlanan nizamnamede atlı tramvay güzergâhında kalan ve geçişe engel olan arastanın revakları gözden çıkarılmış; sütunlar elektrikli tramvay hattının tesisi için 1910 yılında yıkılmış, arastanın mimari bütünlüğü bozulmuş ve dükkânlar ortada bırakılmıştır. Direklerarası’nın kalan kısmı ise modern kentsel dönüşüm hamlelerinin en yıkıcılarından birisi olarak kabul edilen Menderes dönemi faaliyetleri içinde, 1957 yılında, Beyazıt’la Saraçhane’yi bağlayacak geniş caddenin inşaatı sırasında neredeyse tamamen yok edilmiştir (Göçmen, 2011).

Tanzimat ile birlikte ivme kazanan İstanbul’daki imar faaliyetleri, 1854 yılında ilk belediye örgütü Şehremaneti’nin kurulması ile modern belediyecilik hizmetlerine atılan ilk adım ve birbiri ardına gelen yasa ve yönetmelikler ile de devam etmiştir.¹ 16 Nisan 1877

¹ Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 3-5.

tarihli Meclis-i Meb'ûsan'ın bir oturumunda dönemin Meclis Reisi Ahmet Vefik Paşa'nın "İstanbul'un işi taşralara benzemez... İstanbul'un b'azı mesâ'il-i zâidesi vardır"² sözleri, İstanbul'un imar meselesinin imtiyazlı bir biçimde ele alınması gerekliliğini hatırlatmıştır.

Konuya ilişkin mevcut literatür İstanbul'da imar denince yapımdan çok yıkımın anlaşıldığı dönemlerin 1912-1914 yılları arasında görev yapan Cemil Topuzlu; 1938-1949 yıllarında Lütfi Kırdar, 1949-1957 yıllarında Fahrettin Kerim Gökay ve 1984-1989 yıllarında ise Bedrettin Dalan başkanlığını işaret etmektedir. Şehri güzelleştirme gayesiyle işe başlayan Cemil Topuzlu, başkanlığı sırasında İstanbul'a Fatih, Gülhane, Doğancılar gibi bugün de yerinde olan parkları kazandırmıştır. Ancak bu uygulamalar sırasında yüzlerce yıllık anıt ağaçlar gezi yolları için kesilmiş; hatta Sur-i Sultanî denen ve Topkapı Sarayı'nı çevreleyen Fatih devrinden kalma duvarların bir bölümü de bu sırada yıktırılmıştır. Karaköy'deki Kemeraltı Caddesi, Sultanahmet'ten Sirkeci'ye uzanan Alemdar Caddesi ve birkaç ana yol dahi bu dönemde açılmış, caddeler 7-8 metre genişliğindeyken yapılan istimlaklerin ardından 20-22 metreye genişletilmiştir. Hatta bu dönemde yıktırılan Hamidiye İmaretî'nin vakıflara gelir getirecek bir hanın inşasına kurban edildiği belirtilmiştir (Çetintaş, 2012).

1938-1949 yılları arasında görev yapan Lütfi Kırdar'a göre İstanbul, ciddi bir şekilde ele alınarak yeniden imar edilecektir (Çetintaş, 2012). Bu doğrultuda yapılan en önemli hamlelerden birisi ise ünlü şehirci Henri Prost'un davet edilmesidir. Prost, İstanbul için ilk iş olarak 1937'de hazırladığı plan ile Hausmann'ın Paris'i³ gibi şehirde yeni bulvar ve caddelerin açılmasına öncülük etmiş, ulaşım akslarını kentsel gelişmenin merkezine yerleştirmiştir (İgüs ve İsmailoğlu, 2016). Ancak bu plan tarihi yarımada da çok sayıda yeni caddenin tarihi kent dokusunun kesilerek açılmasını ve mevcut caddelerin genişletilerek yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir (Bilsel, 2011). Prost planı uyarınca Unkapanı'ndan Yenikapı'ya uzanan, İstanbul ulaşımının bugün ana arterlerinden olan Atatürk Bulvarı açılırken de yoğun bir yıkım faaliyetine girişilmiştir. İbrahimpasha Hamamı, Oruçgazi Camii, Mahmudiye Mektebi, Revani Çelebi Mescidi, Süleyman Subaşı Camii, Saliha Sultan Sıbyan

² Seyitdanlioğlu, a.g.e., s. 16-17.

³ III. Napoleon, 1853 yılında Seine Valisi olarak atadığı Baron Georges Eugene Hausmann'ı, sonraki süreçte Paris'le ilgili yapmak istediği bayındırlık ve revize çalışmaları ile görevlendirmiştir. Şehir III. Napolyon'un gücünü, emperyal havayı yansıtan büyük ölçekli yapılar ile donatılmış, temiz su, kanalizasyon problemi çözülmüş, apartmanlar üç kattan beş kata çıkarılmıştır (İgüs, E. & İsmailoğlu, H. (2016). *Osmanlı Kenti İstanbul'u Yıkarak ve Yeniden Yaparak Paradoksu: Menderes Yıkımları. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 118.).

Mektebi ile ünlü tarihçi Kâtip Çelebi'nin kabrinin de bulunduğu mezarlık bu sırada yıktırılmıştır. Taksim-Gümüşsuyu-Dolmabahçe yolunun açılabilmesi için tarihi saray tiyatrosu ve saraya ait bazı binalar ile İnönü Gezisi'nin açılması için Taksim civarındaki tarihi Topçu Kışlası'nın yıkılması da bu dönemde gerçekleşen dikkat çekici yıkım faaliyetlerindendir (Çetintaş, 2012).

1949-1957 yılları arasında görev yapan Fahrettin Kerim Gökay dönemi ise İstanbul'un çehresinin değiştiği, ferah caddelerin açıldığı, köhne ve harap yapıların peş peşe yıkıldığı bir dönem olarak ifade edilir. Genel yaklaşımları suriçi İstanbul'un yoğun nüfusunu ve artan trafik problemini çözmek için mevcut yolları genişletmek ve alternatif caddeler açmak olan Gökay başkanlığında; Lütfi Kırdar'ın açtığı Atatürk Bulvarı'na ulaşan Millet ve Ordu Caddeleri genişletilmiş, o güne kadar var olmayan on şeritli Vatan Caddesi, binlerce ev istimlak edilerek açılmıştır. Genişletilen Millet Caddesi, surlar yıkılarak ucu Avrupa'ya açılan Kapıkule'ye kadar uzanan Londra asfaltına bağlanmıştır. Vatan, Millet ve Ordu caddelerinin açılması sırasında yıkılan tarihi binalar arasında Kürkçübaşı Çeşmesi, Ereğli Camii, Hekimbaşı Ömer Efendi Medresesi, Sarı Musa Camii, Laleli Baba türbesi ve çeşmesi gibi içinde Mimar Sinan'ın eserlerinin de olduğu yüzlerce yapı yer almıştır (Çetintaş, 2012).

1950'li yıllara damgasını vuran Menderes dönemi imar faaliyetlerinin, İstanbul'da o dönemde gelişmekte olan sanayinin mal ve ürün alışverişine belli bir düzeyde akışkanlık kazandırdığı açıktır. Özellikle Londra Asfaltı, Haydarpaşa-Pendik gibi bu dönemde açılan yeni yollarla şehrin doğu ve Batı Marmara'ya doğru; Barbaros Bulvarı ve Büyükdere Caddesi'yle de kuzeye doğru genişlemesine ivme kazandırılmıştır (Boysan, 2011: 51). Ancak şehirde gerçekleştirilen bu türden müdahaleler her ne kadar 2. Dünya Savaşı Avrupası'nda açılan karayolları ve motorlu ulaşım ağı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de modernizasyonun simge uygulamaları olarak yorumlansa da⁴, Başbakanla belediye başkanının iç içe geçtiği 1950'li yıllarda İstanbul, ideolojik söylemlerin şehirde vücut bulduğu bir fiziksel sahne haline de gelmiştir.⁵ Tekeli'nin (2009) "utangaç modernite" olarak kavramsallaştırdığı Cumhuriyetin ilk yılları İstanbul'daki sınırlı uygulamalar, yerini, dönemin kaynaklarına göre yeni başkent Ankara'nın öne çıkmasıyla eski başkent bilinci

⁴ Akpınar, İ. Y. (2011c). Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010. İ.Y. Akpınar (Ed.), Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010 içinde. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

⁵ İlhan Tekeli, Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990), (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009) s. 167.

olarak ihmal edildiği ve Cumhuriyet'in İstanbul düşmanlığı getirdiği savına dayanan Demokrat Parti dönemini tüm kaynakları kadim başkentin imarı için kullanmaya yöneltmiştir.⁶ Adnan Menderes'in 23 Eylül 1956'da yaptığı basın toplantısında "İstanbul'u bir kere daha fethedeceğiz." sözleri bu ideolojinin en çarpıcı zihniyet ifadesi olarak kayıtlara geçmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar Yapı-Yollar Kanunu ile Prost Planı üzerinden gerçekleştirilen bu faaliyetler, en genel ifade ile imar anlayışının meydanları genişletmek, büyük caddeler açmak, anıtların çevresini boşaltmak gibi uygulamalarla sınırlı kalmasına neden olmuş, öte yandan da pek çok tarihi yapı yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. Bu uygulamalara dair bir değerlendirme siyasi erkin kendi cümleleri ile dönemin basınına şu şekilde yansımıştır:

"Tarihi, ekonomik, kültürel ve turistik önemi olan şairane ifadesiyle bir taşına bin mülk feda edilebilecek bu güzel beldenin imar işini, hükümet meselesi olarak ele aldık. Bir kuyumcu titizliği ile tarihi değerler olan yerlerin feda edilmemesine gayret edildi. Yıkılan camiler, harap ve zaten tarihi değeri olmayan camilerdi."⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında "yozlaşmış" bir "Bizans artığı" olarak tanımlanan İstanbul, Menderes döneminde "şehrin yeniden fethi" ile birlikte "Türkiye'nin incisi" söylemine dönüşmüş, temsili başkent olarak kabul gören kadim şehir, dönem iktidarının ideolojik gösteri sahnesi haline gelmiştir. Ancak İstanbul'daki faaliyetlerin bizzat içerisinde yer alan kimi dönem tanıklarının hatırında kalan bilgilerdeki farklılıklar, bu bağlamda çarpıcıdır. Kimi mimarlar ve plancılar Menderes'in İstanbul'daki kentsel yıkımlarının şehre zarar verdiğini öne çıkarırken, kimi mühendisler ise Başbakanı sefil mahalleleri temizleyen ve şehirde verimli bir ulaşım ağını kuran kişi olarak hatırlamışlardır⁸ (Akpınar, 2011a).

İstanbul'daki Menderes dönemi kentsel modernizasyon politikalarının, tekil yapı ölçeğinde de olsa İzmir şehrinde de kendisini göstermesi dikkat çekicidir.⁹ Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra yenileşme hareketinin bir yansıması olarak 1829'da inşa edilen ve Osmanlı'nın son dönemlerinin kozmopolit ve stratejik İzmir'inde devlet erkini yansıtmayı hedeflenen Sarı Kışla binasının yıkımı da benzer bir ideolojik çelişkinin

⁶ Tekeli, *a.g.e.*, s. 168 ve Kuban, D. (2010). Cumhuriyet İstanbul'u. İstanbul Ansiklopedisi içinde (ss. 75-91). İstanbul: NTV Yayınları, s. 80.

⁷ Dünya Gazetesi, 16 Mayıs 1961'den aktaran; İğüs & İsmailoğlu, *a.g.e.*, s. 132.

⁸ Akpınar, "20. Yüzyıl Yıkımlarının Yeniden Haritalanması: İstanbul'un Yeniden İmarı" başlıklı yazısında Barbaros Bulvarı yapımından sorumlu bir inşaat mühendisi olan Nafiz Akyürek ile yapılan mülakattan alıntı yapmıştır. Bkz. Akpınar, İ. Y. (2011a). 20. Yüzyıl Yıkımlarının Yeniden Haritalanması: İstanbul'un Yeniden İmarı. Hayalet Yapılar içinde (ss. 174-183). İstanbul: Sergi Kataloğu 2. Baskı.

⁹ Gürel, M. Ö. (2020). Şehircilikte Modern Arayışlar: W. M. Dudok İzmir'de. *Mimarlık Dergisi*, Ocak-Şubat, 411.

ürünüdür. Cumhuriyet sonrası yıllarda işlevini yitiren ve hızla gelişen İzmir'in yeni yapılanmasında şehrin en önemli geçiş bölgesi haline gelen Konak alanını tıkayan bir görüntü sergileyen bu bina, yeni yapılan askerî tesislerin varlığıyla önemini iyice yitirmiştir (Alpaslan ve Gülenç, 2019).

Sarı Kışla'nın sonunu getiren ise, modern şehircilik ilkeleriyle uyumlu bir şehir yaratma arzusu ile meydan için önerilen projelerdeki çok katlı bloklar ve aralarına yerleştirilen yeşil alanlar, motorlu taşıtların rahat akması için yollar ve park yerlerinin oluşturulması fikri olmuştur (Gürel, 2020). 23 Şubat 1951 tarihli İzmir Belediye Meclisi toplantısına katılan dönemin başbakanı Menderes, Sarı Kışla binasını "Güzel kadının yüzünü saklayan bir peçe" olarak tanımlamış, buna karşılık Belediye Başkanı Rauf Onursal ise "Şimdi biz bu peçeyi kaldıracacağız" cevabını vermiştir (Çolak ve Kaya, 2019). Ardından da modern şehre yakışmadığı düşünülen Sarı Kışla 1955 yılında yıktırılmıştır. İstanbul'daki kadar yoğun ve bütüncül bir yıkım faaliyetine sahne olmasa da İzmir'deki bu yıkım, İstanbul ile aynı dönemde gerçekleşmesi ve dönemin siyasi erkinin bakış açısını yansıtması bakımından dikkate değerdir.

İstanbul ile karşılaştırılamayacak ölçüde de olsa, mevcut literatür; sosyal, kültürel ve tarihi olarak çok katmanlı bir yapıya sahip olan Trabzon şehrinde de benzer bir fiziksel dönüşümün yaşandığı ve bu durumun şehrin doğal döngüsünün bir parçası haline geldiğini gösterir. Değişen ideolojik iklim ve siyasi aktörler, işgaller, savaşlar, göç ve benzeri hareketlilikler öyle anlaşılır ki bu şehrin yeniden imarında da başat rolleri üstlenmiştir.

Hükümet Konağı inşasıyla beraber kentte yaşanan dönüşüme paralel olarak dönemin Valisi Emin Muhlis Paşa'nın 1872 yılında kentte kamu, çarşı, liman ve meydan bölgeleri arasında düzenli yol bağlantıları oluşturmak amacıyla kentin merkezinden geçen ve batıya doğru uzanan bir yol yaptırdığı; bu yolun geçtiği güzergâh ve Hükümet Konağı çevresinde kalan kimi kale duvarları ve kale kapılarını da bu sırada yıktırdığı bilinir (Avcı, 2014: 229; Bal, 2004: 231). Ancak Tanzimat reformları ile Osmanlı kentlerinin mekânsal yapısının daha önce olmadığı kadar değiştiği (Avcı, 2014: 16) şehirlerden olan Trabzon'da kentsel yerleşim alanını genişletme amacıyla 1890'lı yıllarda dış surların yıkılmasına yönelik girişimler,

gerekli onayı alamasa da kapsamlı bir yıkım faaliyetinin şehirdeki fikrî öncülü olması bakımından önemlidir.¹⁰

Kayıtlara geçen en erken ve sistematik uygulamalardan birisi de şehrin Rus işgaline maruz kaldığı yıllarda (1916-18), Mühendis Ternavskiy'nin iki ayda tamamladığı plana göre gerçekleştirilen yıkımlardır. Şehirde kalıcı olma niyetiyle hazırlanan bu plan doğrultusunda, şehrin doğal dokusunu oluşturan kıvrımlı, inişli çıkışlı ve dar sokaklardan kurtulmak için şehirde ciddi bir yıkımın gerçekleştirildiği, dönemin işgal kuvvetleri Belediye Başkanı Y. Kefeli ile işgal kuvvetleri komutanı S. P. Mintslov'un anılarında açıkça belirtilmiştir.¹¹

Şehirlere getirilen imar planı hazırlama zorunluluğu üzerine Trabzon'a davet edilen şehircilik uzmanı Lambert'in hazırladığı planda, meydanın genişleme alanı içinde yer alan ve acilen yıktırılması gereken Sinema binası ise, Cumhuriyet döneminin şehirdeki yıkım faaliyetleri arasında en ikonik ve ilgi çekici olanıdır. Belediye meclisinde plan üzerine yapılan tartışmalar sırasında, belediye azası Şevki Savaşçı'nın "İmar yıkmakla olur. Bir memlekette yıkmak olma(z)sa imar da olmaz. Biz bu şehri baltalamazsak hiçbir şey yapamayız." sözleri, 1950'li yıllarda yoğunlaşan ve şehrin modernleşmesi adına yapılması gereken fedakârlık olarak görülen yıkma eylemlerinin arka planındaki zihin dünyasını ortaya koyması bakımından özellikle önemlidir. Bu plana göre Belediye Meydanı'nın ortasına bir Atatürk Heykeli önerilmiştir ve heykelin çevresinin de acilen açılması gerekmektedir. Meydanın bir kenarında yer alan Sinema binası da bu nedenle acilen yıkılmalıdır.¹² Meclis kayıtlarına yansıyan tartışmalar, Atatürk heykelinin dikilmesinin onur meselesi olarak görüldüğünü, dolayısıyla meselenin sadece bir imar uygulaması olmadığını göstermesi bakımından da ilginçtir.¹³ Bu durum yıkım kararının arka planında imar uygulaması ile birlikte dönemin ideolojik zihin dünyasının etkisinin de göz ardı edilemeyeceğini açıkça göstermesi bakımından önemlidir.

1958 yılında yıkılan Sinema binası ile aynı sonu paylaşan bir başka önemli yapı da "Tuzluçeşme" ya da "Kostaki Tiyatrosu" olarak anılan, Trabzon'un önde gelen zenginlerinden Rum kökenli tüccar ve banker Konstantin (Kostaki) Theoplaktos'un

¹⁰ B.O.A., Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi, 1821/91, 14 Şaban 1308 / 25 Mart 1891; 1178/23, 22 Şaban 1325 / 30 Eylül 1907'den aktaran; Avcı, Y. (2014). *Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili: Hükümet Konakları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 216.

¹¹ Kefeli, Y. (2013). *Anılar (1916-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 127.

¹² Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 12.04.1939 tarihli oturum.

¹³ TBMZ, 01.11.1934 tarihli oturum.

girişimiyle 1895 yılında inşa edilmiş olan binadır. Perdelerini ilk kez 1897’de açan¹⁴ yapının dolaylı olarak sonunu getiren olay, Atatürk’ün Trabzon’u ilk ziyareti esnasında gerçekleşmiştir. Atatürk, Belediye Meydanı’nda olduğu sırada bugün ayakta olmayan Şems Otel ile Suluhan arasında durarak “Buradan denize ulaşan bir cadde açınız” demesi üzerine Belediye gerekli hazırlıkları ivedilikle yaparak bir tören düzenlemiş, Gazi Paşa’nın ilk kazması ile birlikte o günden sonra “Gazi Paşa Caddesi” olarak anılacak olan caddenin açılma çalışmaları resmen başlamış¹⁵, tiyatro binası da bu süreçte ortadan kalkmıştır.

Şehir sakinlerinin hafızalarında hala yer tutan İmaret mezarlığının kaldırılarak Atapark’a dönüşümünün de Atatürk’ün şehri son ziyaretiyle hızlandığı anlaşılr. 1931 yılında çıkarılan Mezarlıklar Nizamnamesine göre şehir dışına taşınması gereken mezarlık, Atatürk’ün Tahsin Uzer’e mezarlığın durumuyla ilgili olarak “Tahsin, bu memleketin en güzel yerinde bu manzara nedir?” demesi üzerine¹⁶ Umumi Müfettiş Tahsin Uzer konuyla yakından ilgilenmiş, mezarlık Sülüklü’deki asri mezarlığa nakledilmiştir. İçerisinde yer alan Hamdi Paşa, Kadri Paşa ile Asım ve Yusuf Paşa Türbesi de bu süreçte yıktırılmıştır. Söz konusu üç türbenin ne zaman yıktırıldığı açık olmamakla birlikte en önemli bilgiye Abideleri Koruma Heyeti Üyesi olarak Trabzon’daki tarihi eserleri tetkik ve tescil için şehre gelen mimar Sedat Çetintaş’ın 1937 tarihli raporunda rastlanır. Boyutu ve mimari yapısı ile gözden kaçmayacak bir anıtsallıktaki Kadri Paşa ve Hamdi Paşa türbesinden hiç bahsetmeyen Çetintaş, Asım ve Yusuf Paşalara ait türbeyi ise “ihdas” olarak nitelendirir ve “bu çirkin şeylerin kendi çirkinliklerinden başka camiin güzellik ve ihtişamını seyretmek isteyenler için bir hail” olarak görür.

Görmezden gelinen bir diğer türbe Kadri Paşa’ya aittir. Dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından gönderilen altın ile inşa edildiği ifade edilen türbe¹⁷, eski Trabzon maliyecilerinden Arsinli Temel Çelik’in aktardığına göre Paşa’ya düşmanlık besleyen Üçüncü Bölge Müfettişi Tahsin Uzer tarafından yıktırılmıştır. Meselenin arka planında yer alan olayın vaktiyle Mısır’da görev yapan Kadri Bey’in babası ile Tahsin Uzer’in babasının sürtüşmesine dayandığı anlaşılr. Çelik’in anlattığına göre Kadri Bey’in babası Uzer’in

¹⁴ Usta, V. & Tuluk, Ö. İ. (2017). *Trabzon’da Tiyatro*. Trabzon: Serander Yayınları, s. 159-160.

¹⁵ İstikbal Gazetesi, 18 Eylül 1924.

¹⁶ Çınar, C. R. (1938). Yeni Parka Atapark Adı Niçin Verildi, *Halk Gazetesi*, 8 Aralık 1938’den aktaran; Usta, V. (2005). *Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon’da Atatürk Sevgisi*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, s. 141, 142.

¹⁷ Yazıcı, M. (1995). *Osmanlı Dönemi On Meşhur Trabzon Valisi*. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, s. 60. ve Bal, M. A. (2004). Trabzon’un Kudretli Valisi: Kadri Bey, *Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi (1860-1950) içinde* (s. 27-39). Trabzon: Abp Yayınevi, s. 39.

babasını sürdürmüş, Uzer Trabzon’a gelince park yapmak bahane ve projesiyle Kadri Bey’in türbesini yıktırarak babasının intikamını almıştır.¹⁸ Ayrıntıları bilinmeyen bir başka bilgiye göre de Kadri Paşa’nın oğlu Hüseyin Kazım Kadri Bey ile Tahsin Uzer arasında da bir anlaşmazlık mevcuttur. İsimler değişmiş olsa da Kadri Paşa Türbesi’nin yıktırılmasında Tahsin Uzer’in rolü açıktır. Nitekim Uzer, beslediği düşmanlığı ve görev yaptığı yerlerdeki gençlere aşıladığını ifade ettiği karşıt fikrini, anılarında “Abdülhamit’e Olan Nefretim” başlığı altında anlatmıştır.

Türkiye’de 20. yüzyıla birlikte başlayan, ancak İstanbul’da Menderes dönemi ve sonrasında belirgin biçimde yoğunlaşan istimlaklere bağlı söz konusu imar hareketleri; dünyada Çar’ın 18. yüzyıl St. Petersburg’unda, Baron Haussman’ın 19. yüzyıl Paris’inde ya da Robert Moses’in 20. yüzyıl New York’unda düz geniş yollar açarak mahalleleri yok eden “yaratıcı yıkıcılık”¹⁹ örneklerini akıllara getirir. Tüm örnekler için siyasi aktörler ve coğrafi konumlar değişse de değişmeyen şey, kentsel modernleşmenin en önemli göstergelerinden biri kabul edilen geniş yol ağı ve değiştirdiği yapısal çevre üzerinden yaratılan yıkım ve çelişkidir (Akpınar, 2011b). İstanbul kadar büyük ölçekli imar faaliyetlerine sahne olmasa da, temelde Trabzon şehri için de benzer bir durumun geçerli olduğu söylenebilir. İçinde barındırdığı ve “inşa” etmenin bir aracı olarak “yıkım”ı meşrulaştıran bu çelişkili durum nedeniyle bir tür “oksimoron üretimi” anlamına da gelen imar hareketlerinin Trabzon şehrinde nasıl bir zihinsel arka planla üretildiği ve bunun için ne tür araçların ve argümanların kullanıldığı da derinlemesine araştırmayı hak etmektedir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Yukarıda belirtilen çerçevede çalışmanın en temel amacının şehirlerin imarında yıkma eylemlerinin rolünü, arka planında yatan zihniyet dünyasını, dönem dinamiklerinin bu sürece etkilerini Trabzon şehri üzerinden okumak olduğu söylenebilir. Mevcut literatür, Rus işgal yıllarında bugünkü Maraş Caddesi’nin açılması, Sinema binasının yıkımı ya da İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüştürülmesi gibi şehir tarihinin en ikonik ve popüler yıkım

¹⁸ Yazıcı, a.g.e., s. 60.

¹⁹ St. Petersburg, Paris ve New York’ta uygulanan “yaratıcı yıkıcılık” ifadesini İstanbul için kullanan: Akpınar, İ. (2015). Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?. *Arrademento Mimarlık*, 290, s. 85-90; Harvey, D. (2019). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. İstanbul: Metis Yayınları; Berman, M. (2019). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.

faaliyetlerinin sadece olağan imar uygulamalarıyla açıklanamayacağını, başta dönemin ideolojik iklimi olmak üzere başka pek çok dinamiğin bu süreçte etkili olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla çalışmanın amacının söz konusu dinamikleri açığa çıkarmak, anlamlandırmak olduğu söylenebilir. Bu çerçevede söz konusu çalışmanın şu sorulara cevap araması öngörülmektedir:

- Şehirlerin imarında “inşa”ların yanında “yıkım” faaliyetlerinin rolü nedir? Bu yıkım faaliyetleri şehirlerin fiziksel sahnelerinde nasıl karşılık bulur?

- İmar faaliyetleri birincil niteliği olan “imar etme” dışında hangi zihinsel arka planın ürünü olarak gerçekleştirilmiştir?

- 20. yüzyıl Trabzon’unun imarında etkili olan tarihsel kırılma noktaları nelerdir? Bu kırılma noktalarının beraberinde getirdiği yıkım kararlarının şehrin fiziksel sahnesindeki izleri nedir?

- Rus işgalinin Trabzon’un imarına etkisi nedir ve nasıl bir iz bırakmıştır?

- Cumhuriyetin ilanı ile birlikte değişen dinamiklerin yarattığı “yıkım” faaliyetleri nelerdir? Bu faaliyetlerin şehrin fiziksel sahnesine yansımaları nasıldır?

Yukarıdaki sorulara cevap arayan bir çalışma, doğal olarak, şehirdeki yıkım faaliyetlerinin izlerinin sürülmesi anlamına gelmektedir. Şehir tarihi bağlamında doğru ve eksiksiz bir zihniyet okuması için de sadece popüler, ikonik ve bilindik yıkım faaliyetlerinin peşine düşmenin yeterli olmayacağı açıktır. Olağan, sıradan, kıyıda köşede kalmış yıkımların izlerini takip etmenin de, dönem dinamiklerinin daha geniş bir yelpazede tespiti ve etkilerinin doğru okunabilmesi için hayati öneme sahip olduğu şüphesizdir. Konuya ilişkin literatür dikkate alındığında, bunun aynı zamanda, çalışmanın şehrin fiziki gelişimini tersten okumayı vaat etmesi nedeniyle, alışlagelmiş ve olağan olanın aksine alternatif bir şehir tarihi okuma önerisi olduğu da iddia edilebilir.

Kayıtlara geçen ve sonuçları itibarıyla şehrin gördüğü en etkili ve en erken yıkım faaliyetlerinden birisine sahne olan Rus işgal dönemi, araştırmanın başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Değişen ideolojik, kültürel, ekonomik ve sosyal dinamiklerle birlikte yerel yöneticilerin başlıca ikbalinin modern bir şehir yaratma olduğu Cumhuriyet Döneminin ilk 50 yılının ise çalışmanın üst sınırını oluşturduğu genel olarak söylenebilir.

Literatürde muhtelif gerekçelere bağlı farklı kronolojik aralıklar verilmekle birlikte; Tekeli, Cumhuriyetin ilanından II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan (1923-1945) ve aynı

zamanda tek partili bir sistem içinde, kentleşme hızının düşük olduğu dönemi Cumhuriyet dönemi kentsel gelişmesinin ilk evresi olarak kabul eder. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'a kadar olan dönemi ise popülist bir modernite projesinin uygulanmakta olduğunu belirterek Cumhuriyet dönemi kentsel gelişmesinin ikinci dönemi olarak ifade etmiştir (Tekeli, 1998). Dolayısıyla söz konusu çalışma 1916 Rus işgal yılları ile 1960'lı yıllar arasında kapsamaktadır.

1.3. Yöntem

“Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon'da Kentsel/Mimari Oksimoron Üretimi Üzerinden Bir Zihniyet Okuması (20. yy)” başlıklı araştırma, Trabzon şehrinin fiziksel sahnesinde tarihsel kırılma noktaları yaratan yıkım faaliyetlerini ve barındırdığı zihinsel kodları mevcut literatür, dönemin yerel basın örnekleri, arşiv kaynakları (Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri, özel arşivler vb.) ve görsel kaynaklar üzerinden ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Çalışma 1916 yılı Rus işgalinden 1960 yılı askeri müdahalesine kadar olmak üzere üç dönem üzerinden değerlendirilmiştir. Söz konusu dönemlerin zihniyet okuması “doküman incelemesi” ile yazılı ve görsel materyallerin analizini içeren nitel bir sürecin izlendiği araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Her şeyden önce, başta İstanbul olmak üzere 1950'li yılların Türkiye'sinde gerçekleşen imar faaliyetlerinin “yıkım” odaklı olması ve şehri yeniden inşa etmede bir araç olarak “yıkım” faaliyetlerine başvurulması nedeniyle paradoksal bir olgu yaratan bu durum, çalışmanın ilk aşamasında “kentsel/mimari oksimoron üretimi” olarak kavramsallaştırılmış ve buna ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede monografi niteliğindeki söz konusu çalışmanın yapı taşlarını; dönemin en somut ve yaygın arşiv kaynakları olması hasebiyle 1931-1960 yılları arasında tutulmuş olan “Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri” ile işgal yıllarında Rus ve Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nde ise yerel basın örnekleri oluşturmuştur.

29 yıl boyunca Belediye Meclisi'ni meşgul eden şehrin idari, mali, fenni ve toplumsal işlerine dair meselelerin tartışılıp karara bağlandığı 12 cilt ve 4761 yapraktan oluşan Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri; Rus işgali ile hırpalanmış, genç Cumhuriyet'le birlikte ise dönemin dinamikleri ve zihin dünyasına paralel bir heyecan ile yeniden inşa edilmiş olan

Trabzon şehir tarihine ışık tutması bakımından kıymetlidir. Döneminin tek iletişim kaynağı olan ve farklı görüş ve ideolojilerdeki haberler ile yazıları bünyesinde toplayarak belirli sıklıklarda yayına çıkan 1920-1960 yılları arasındaki yerel gazete ve dergi örnekleri ise Belediye Meclisi'nde gündeme gelen konulara paralel olarak meselelerin basındaki yansımalarını ve tartışmaları göz önüne sermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla çalışmanın ikinci aşamasında; söz konusu arşiv malzemesi üzerinden “Trabzon’u yıkarak inşa etme” zihniyetinin izlerini taşıyan faaliyetler, önce münferit daha sonra çapraz okuma yöntemi ile belirlenmiş; böylelikle yapıyı/mekânı yıkıma götüren sürecin dönemsel izlerinin sürülmesi hedeflenmiştir.

Üçüncü ve son aşamada ise; mevcut literatür ve arşiv kaynaklarının taranmasıyla elde edilen dokuz adet yıkım faaliyetinin şehrin fiziksel gelişimine olan etkisi ortaya konulmuş; söz konusu faaliyetlerde yaşanan şehri yıkarak yeniden inşa etme odaklı sistematik süreç, dönem aktörlerinin zaviyesinden bakılarak Trabzon şehri bağlamında bir dönemsel zihniyet okumasına tabi tutulmuştur. Çalışmanın böylelikle, şehir ve mimarlık tarihi yazımında ortaya koyduğu tersten okuma yöntem ile sonraki çalışmalara ilham vermesi hedeflenmiştir.

1.4. Çalışmanın Kaynak Grubu

Trabzon’da yıkarak inşa etme zihniyetini ortaya koyan uygulamaların izlerini sürmek amacıyla birincil kaynak olarak Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri ve yerel basın örnekleri kullanılmıştır. Bunlar arasında, 1931 ile 1960 yılları arasında Trabzon’un 29 yıllık Belediyecilik faaliyetlerini takip etmeyi mümkün kılan; konu içeriğinden tutulma biçimine, dönemin Belediye Başkanlarından kâtiplere, kullanılan dilden hararetli tartışmalara kadar zengin bir içeriğe sahip olan zabıtnameler, dönemin zihin dünyasının kodlarını barındırıyor olması nedeniyle oldukça değerlidir.²⁰

“Normal”, “fevkalade” ve “olağanüstü” oturumlarda alınan idari, mali, fenni ve toplumsal işlere yönelik kararların süreçleriyle birlikte ortaya konduğu Meclis Zabıtnameleri, Belediye teşkilatının idari yapısından mali durumuna, bayındırlık

²⁰ Bunun için bkz. Tuluk, Ö. İ. & Bayrak, D. (2016). Şehir Tarihi Bağlamında Önemli Bir Belge Grubu: Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri (1931-1958). ISS2016 (International Science Symposium, “Quality in Science”, İstanbul; Bayrak, D. & Tuluk, Ö. İ. (2018). Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri Üzerinden Şehrin İmarına Yönelik Bir Değerlendirme (1931-1958). 7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Burdur, ss.99-115; Tuluk, Ö. İ. & Bayrak, D. (2019). Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon Şehrini Fiziksel Gelişimi Üzerine Bir Tersten Okuma Denemesi. I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu, Trabzon, ss.769-788.

hareketlerinden imar faaliyetlerine, toplumsal düzenlemelerden cezai uygulamalara kadar kentin ve kent insanına yönelik meselelerin çözüme kavuşturularak kayıt altına alındığı belgeler olması sebebiyle önemlidir (Bayrak, 2017: 30). Belgelerde yer alan yapım-yıkım faaliyetleri, altyapı hizmetleri, beledi konularda gerekli tesisleşme gibi meseleleri kapsayan imar faaliyetleri ise; şehrin geçirdiği fiziksel değişim ve dönüşümünün ilk kaynağını oluşturması ve özellikle bu çalışma bağlamında “yıkarak inşa etme”nin şehirdeki yansımalarının açıkça okunması bakımından önemli olanaklar sağlamıştır.

Ait olduğu dönemin siyasal, sosyal ve kültürel aynasını yansıtan yerel gazete ve dergiler de şehrin yeniden inşasında rol oynayan yıkım faaliyetlerinin izlerini sürmek için birincil kaynaklardır. Mülkiyeti farklı şahıslara ait olan dönemin en önemli kitle iletişim aracı gazete ve dergiler; vizyon, misyon ve ideolojileri doğrultusunda yayımladıkları haber, duyuru ve ilanlar ile şehirdeki imar faaliyetlerinin takip edilebildiği en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Bu çerçevede Trabzon şehrinde 1920 ile 1960 yılları arasında yayımlanmış olan, Trabzon merkez başta olmak üzere ilçeleri de kapsayan on bir farklı yerel basın örneği taranmıştır²¹ (Tablo 1).

Tablo 1. Elde edilen yerel basın arşivi

Gazete/Dergi Adı	Sayfa S.	Başlangıç	Bitiş
Akçaabat Gazetesi	370 s.	1944	1948
Akın Dergisi	666 s.	1 Nisan 1932	1 Haziran 1933
Çaykara Gazetesi	180 s.	1 Eylül 1956	10 Haziran 1957
		1948	1950
Doğu Gazetesi	846 s.	1 Ocak 1958	23 Eylül 1960
Halk Gazetesi	3474 s.	10 Mayıs 1934	29 Aralık 1944
		1947	1949
İnan Dergisi	1050 s.	Mayıs 1937	Ocak 1948
İstikbal Gazetesi	1299 sayı	6 Nisan 1920	17 Mart 1925 (Osmanlıca)
Reklam Gazetesi	1054 s.	9 Mayıs 1931	9 Mayıs 1932
		12 Mayıs 1932	8 Mayıs 1933
		11 Mayıs 1933	7 Mayıs 1934
Trabzon Gazetesi	2324 s.	1946	1950
Yeniyol Gazetesi	11827 s.	1924	1925 (Osmanlıca)
		1932 (karışık sayılar)	
		1934	1950
		27 Eylül 1954	31 Aralık 1960
Yeni Pulatane Gazetesi	94 s.	1949	1949

²¹ Yerel gazete ve dergi örneklerine ait ayrıntılı bilgi için bkz. “2.2. Yıkım Faaliyetleri Üzerine Meclis Zabıtnameleri ve Gazete Haberleri” başlığı.

Rus işgal döneminden 1960'lı yıllara kadar olan kronolojik aralığı kapsayan bu çalışmada, bunlara ek olarak, Rus işgal dönemine ait askeri gazete, işgal komutanlarının anı ve raporları ile Rus hesabatlarından da yararlanılmıştır. Şehrin geçirdiği dönüşümü anlamak ve yorumlamak adına muhtelif tarihlerde hazırlanmış olan eski haritalar, gravürler, eski fotoğraflar ve resmi belgeler de birincil kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda daha önce yapılmış olan akademik ve kültürel çalışmalar ile fiziki ve dijital platformdaki kişisel ve kurumsal arşivlerden de yararlanılmıştır.

1.5. Kavramsal Arka Plan ve Konuya İlişkin Literatür

Şehir tarihlerinin yalnızca inşalar değil, yıkımlar üzerinden de okunabileceği hipotezinin Türkiye'deki retorik kökeni, Cumhuriyet'in 75. Yılı kutlamaları çerçevesinde derlenen "Üç Kuşak Cumhuriyet" adlı çalışma için kaleme alınmış muhtelif yazılardır. Cumhuriyetin ilanından 1998 yılına dek ülke coğrafyasında yaşanan değişim ve dönüşümü birbirinden farklı meseleler üzerinden ortaya koymayı hedefleyen kitapta Tanyeli'nin "Yıkarak Yapmak" olarak kavramsallaştırdığı ve metnin başlığına da taşıdığı yazıda, modern kent kavramını gelenekselden ayıran en önemli farkın "değişim ve başkalaşım iradesini sürekli gündemde tutma" tavrı (Tanyeli, 1998: 109) olduğuna ilişkin yargı, aynı zamanda değişim ve dönüşümün şehirlerin doğal döngüsünün bir parçası olduğuna dair kabulü de güçlendirir. Erken Cumhuriyet'in ülkeyi ve şehirleri yeniden formatlama amacıyla İstanbul ve Anadolu'daki yıkım ve yeniden yapımları gerçekleştirdiğini savunan yazar, modernitenin eskiyi yıkarak varlık kazandığını ancak moderne ulaşma hedefini modern sayılamayacak yöntemlerle gerçekleştirmeye çalıştığını öne sürmüştür (Tanyeli, 1998: 111).

Tanyeli'nin 1998'de açarak aralık bıraktığı kapıdan bakıldığında, sözünü ettiği "istimlakçi imarın" dönemin merkezi yönetiminin de özel ilgisiyle 1950'lerde İstanbul üzerinde yoğunlaştığı görülür. Nerede ve hangi zaman diliminde olursa olsun kentsel modernleşmenin en önemli özelliklerinden birinin, değiştirdiği yapısal çevre üzerinden yarattığı "yıkım ve çelişki" olduğunu öne süren Akpınar'ın (2011b: 41), editörlüğünü yaptığı "İstanbul, Yıkarak Yapmak..." başlıklı dosyada, imparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'un geçirmiş olduğu kentsel/mimari dönüşüm, farklı araştırmacıların çalışmaları ile gözler önüne serilmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası bir bütün olarak ele alınmasına yönelik bir plan hazırlanması istenen kadim İstanbul; 1937'de mimar ve şehir plancısı Henri Prost'un

hazırladığı İstanbul Avrupa Ciheti Nazım Planı ile detaylı bir çalışmaya sahip olmuştur (Bilsel, 2011: 43). Prost, planında; tarihi yarımada da çok sayıda yeni cadde için tarihi kent dokusunun kesilerek açılmasını, mevcut cadde ve sokakların genişletilerek yeniden düzenlenmesini önermiş; yaptığı planlamayı “hassas bir cerrahi operasyon”a benzetmiştir (Bilsel, 2011: 47-48). 1956 yılına gelindiğinde ise şehirde başlayan Menderes operasyonları ile İstanbul’un “trafiğe engel olanın kesilip atılması” gibi gerekçeler ile yoğun istimlak ve yıkım faaliyetlerine sahne olduğu görülür. Dönem ideolojisinin önemli bir aktörü olan Karayolları Genel Müdürlüğü’ne bağlı karayolları uzmanı Uluşahin’in “Bu şehir kamburdur, düzeltelim” sözü, geleneksel dokunun ya da topografyanın öncelikli hedef olmadığını ortaya çıkarması bakımından önemlidir (Boysan, 2011: 49).

Tam da bu noktada İstanbul’daki tarihi yerleşim alanlarından birisi olan Sulukule’de; 2005 yılında kabul edilen 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” doğrultusunda yapılan yıkımların orada yaşayanların hafızasında yarattığı travmayı sorgulayan Pelin Çetken’in “Kentın Hafızasında Bir Travma: Sulukule Yıkımı” başlıklı yüksek lisans tezi dikkate değerdir. Yıkarak yapma eyleminin kentlerde bir modernleşme aracı olarak kullanıldığını savunan Çetken de (2011: 3) Tanyeli’nin “Yıkarak Yapmak” başlıklı yazısını referans almış; yıkarak yapma eylemlerinin ilk örnekleri olan Baron Haussmann’ın Paris’te, Robert Moses’ın New York’ta gerçekleştirdiği faaliyetlere dayanarak, İstanbul’un muhtelif dönemlerde yaşadığı yıkımlar ile “yapılabildiğini” ifade etmiştir (Çetken, 2011: 77).

“Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?” başlıklı makalesinde Menderes Dönemi imar hareketlerini konu alan Akpınar (2015); iktidar değişimi ile rüzgârın yönünün değiştiği Türkiye’de İstanbul özelinde hızlanan istimlak faaliyetlerini odağına almıştır. Ona göre “çökmekte olan köhne ve ihmal edilmiş eski Bizans kentini yeniden fethetmek” söylemi ile meseleye yaklaşan dönem iktidarının imar hamlesindeki karakteri “yıkım, çabukluk ve para akışı” üzerine olmuştur (Akpınar, 2015: 86). Menderes’in bizzat ilgilendiği yıkım yoğunluklu imar faaliyetlerinde 7300 binanın yıkıldığı bilgisi, modern İstanbul’u yaratmak adına köhneliği ortadan kaldırmanın en popüler yolu olarak betimlenmiştir (Akpınar, 2015: 88). Çok katmanlı ve karmaşık bir tarihi arka plana sahip olan İstanbul’un yıkılarak yeniden inşa edilmesinde rol oynayan dinamiklere duyulan merak, göreceli olarak bir liman ve fetih şehri olan Trabzon için de geçerlidir.

Ömer İskender Tuluk ve Deniz Bayrak tarafından kaleme alınan “Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon Şehrinin Fiziksel Gelişimi Üzerine Bir Tersten Okuma Denemesi” başlıklı bildiri; yıkarak yapmanın Trabzon ölçeğinde izlerinin sürüldüğü, ilk çıkarımların yapıldığı, söz konusu bu tez çalışmasının da ilk tohumlarının atıldığı erken çalışmalardan olması bakımından önemlidir. Yazıda, modern bir şehir yaratma ikbali ile pek çok yıkımın şehrin yeniden inşası uğruna farklı dönemlerde gerçekleştirildiğinin tespiti; Trabzon’a dönemin aktörlerinin zihin dünyası ile bakma ve bu zaviyeden okuma gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Rus işgal döneminde açılmış olan bugünkü Maraş Caddesi’nin düzenlenmesi sırasındaki istimlakler; şehir sakinlerinin hafızalarında hala yer tutan Sinema binasının yıktırılması; St. Gregory kilisesinin yıkılması; İmaret mezarlığının Atapark’a dönüşümü gibi meseleler uzun süre dönemin yerel yönetimi ve basınını meşgul etmiştir. 1939 yılında bir Belediye Meclis üyesinin sarf ettiği şehri “yıkarak” inşa etme anlamına gelen “baltalama” ifadesi şehrin modernleştirilmesine yönelik pragmatist bakış açısını göz önüne sermesi bakımından ilginçtir (Tuluk ve Bayrak, 2020).

“Şehir tarihlerini yıkımlar üzerinden okumanın mümkün ve anlamlı olduğu savı ile “Blind pickaxe”: How meaningful is it to read city histories reverse?” başlıklı makalesini kaleme alan Tuluk (2024), “inşa” etmenin tek koşulunun “yıkma” olduğu düşüncesini güçlendiren çok sayıda faaliyet olduğunu ve bir örneğinin de Trabzon’da yaşandığını ifade eder. Yazıda Sinema binasının yıkılması, İmaret mezarlığının Atapark’a dönüşümü ve içinde yer alan Kadri Paşa Türbesi ile Hamdi Paşa Türbesi’nin yıkılması, Maraş Caddesi’ndeki Ermeni kilisesinin yıkılması meselelerinde yapıyı/mekânı yıkıma götüren süreç, eskiyi yıkarak varlık kazanan modernitenin yerel düzeydeki izleri olarak değerlendirilmiştir. Ona göre söz konusu süreçte yer alan çarpıcı diyaloglar, hararetli tartışmalar ve argoya kadar gidebilen ifadelerle dolu Meclis Zabıtnameleri ve dönem basını, “kör kazma” üzerinden bir şehir inşa etme arzusunun Trabzon’daki en önemli tanıklarındır (Tuluk (2024: 135-139). Öyle anlaşılır ki, modernitenin arayışı yıkımın getirdiği sil baştan tavidir ve kendisini onun üzerinden yeniye yaratma heyecanı ile sürekli canlı tutmuştur. Ve yıkıp yeniden yapmaya ilişkin kodların çözümlenmesi ve bir zihniyet okuması yapmak ise ancak dönemin retorik tanıklarına başvurmak ile gerçekleştirilebilir.

1.5.1. Yıkarak İnşa Etmek

İtalyan lider Mussolini'nin yıkma eyleminin ikonik sembolü olan “kazma”ya o yıllarda metaforik olarak “şifa verici” anlamı yüklemesi, dönemin İtalyan basınında ise bu “alçakgönüllü alet”in göklere çıkarılarak İtalya tarihindeki marifetlerinin sıralanması (Kostof, 1983: 3), yıkmakla inşa etmek arasındaki çarpıcı ilişkiyi ortaya koyması bakımından ilginçtir. “Yıkarak yapmak” meselesini ilk kez 1998 yılında dile getiren Tanyeli de, yıkmakla yapmanın içsel bir bağlantısı olduğunu ancak aynı zamanda yalın bir karşıtlığı da tanımladığını vurgular (Tanyeli, 2017). Değişimin bizatihi yıkarak yapmak anlamına geldiğini; geçmişte mevcut ve geçerli olanların ortadan kalkması veya geçersizleşmesiyle gerçekleştiğini savunur. Ancak ona göre bu, dünyanın her gün bir tabula rasa’dan²² hareketle yeniden kurulması anlamına gelmez. Aksine, yeninin daima eskinin üzerinde kurulmasıdır. Ve bu, onu aşındıra aşındıra, deforme ede ede, başka bir şey kıla kıla, çarpıtılarak gerçekleşir. “Eski hiç ölmez, ama o denli çarpıtılmış, o denli başkalaştırılmıştır ki, eskiliğini sadece uzmanlar fark edebilir.”

İçinde “temizlemek, silmek, unutmak” gibi eylemleri saklayan, kentsel ya da mimari ölçekte o yerin unutulmasına, kentten temizlenmesine dair bir hareket olarak değerlendirilen “yıkma” eyleminin²³ inşa etmeyle kurduğu oksimoronal ilişkiyi, 1938 yılı Trabzon’unda yerel bir gazetecinin bir yıkım meselesi üzerine dile getirdiği “Onu en iyi yapmak temelinden yıkmaktır!”²⁴ ifadesi çarpıcı bir şekilde dile getirir. Bu türden bir durumu Berman (2019: 24) “paradoks ve çelişkilerle dolu bir hayat sürdürmek anlamına gelen modernlik” olarak değerlendirmiş; 20. yüzyıl Paris, St. Petersburg ve New York’unun imarından sorumlu aktörlerin elinde yıkma eyleminin kentlerde modernleşme aracı olarak kullanıldığına vurgu yapmıştır.²⁵

“Yıkarak yapmak” felsefesi aynı zamanda ağırlıklı olarak eski-yeni tartışması da üretir ve mimarlık tarihi hem hiçbir inşai elemanın asli, feda edilemez ve sürekli olmadığını

²² Tabula Rasa: İngiliz empirist felsefe geleneğinin kurucusu olan Locke’un, bilginin duyu-deneyinin sonucu olduğunu, zihinde doğuştan düşünceler bulunmadığını, mantık ilkelerinin bile sonradan kazanıldığını söylerken, zihnin doğuştan, her tür deneyim öncesinde bomboş olduğuna işaret etmek için kullanmış olduğu Latince terim. Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, s. 815.

²³ Çetken, P. (2011). *Kentin Hafızasında Bir Travma: Sulukule Yıkımı*. İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.3.

²⁴ Yenyol Gazetesi, 28 Mayıs 1938

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berman, M. (2019). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.

anlatacak biçimde hem de aksi doğrultuda yazılabilir (Tanyeli, 2017). Ancak nasıl yazılırsa yazılsın dönem aktörlerinin önünde şehirleri yeniden inşa etmenin yıkmak dışında başka çözümlerinin, seçeneklerinin de olabileceğini güçlü kanıtlarla savunmak dahi, Türkiye yakın dönem şehir tarihlerinin yıkararak inşa etmenin çarpıcı örnekleriyle dolu olduğu gerçeğini değiştirmez (Tuluk ve Bayrak, 2020). Anadolu’nun birçok şehrinde, ancak özellikle 1950’ler İstanbul’undaki istimlakler ve yeni düzenlemeler ise bunun en “hoayatça” örnekleri olarak tarihe geçmiştir.²⁶

1.5.2. Kentsel/Mimari Oksimoron Üretimi Üzerine

“Yıkararak inşa etmek” söz dizisinde, kastedilen eylemin doğası gereği zıt anlamalı iki sözcüğün bir arada kullanılmasıyla cümle yeni bir anlam kazanır. Kelime karşılığı “birbiriyle çelişen ya da tamamen zıt iki kavramın bir arada kullanılması” olan “oksimoron” sözcüğü, bu çalışma kapsamında kent ya da yapı ölçeğinde yapma ile yıkmak, yani olağan dışı biçimde iki zıt eylemin birbiri ardı sıra gerçekleşmesi durumunu ifade etmek için, sıklıkla kullanıldığı edebiyat ve felsefeden devşirilmiştir. Ortaya çıkan olgu, sözcükler dizisinin çağrıştırdığının aksine olumlu ve olağandır. Bir başka ifadeyle eylemin sonucunda gerçekleşen olumlu olgu “inşa” iken, sözcük, kent ya da yapı ölçeğinde yeniyi ortaya çıkarmanın yolunun “yıkmak”tan, yani yok etmekten geçtiğini ifade etmesi nedeniyle de bir o kadar olumsuzluğa vurgu yapar.

Ancak sadece söz dizimi açısından değil, Türkiye’deki yakın dönem imar hareketlerinin reel tarihi de bir tür “oksimoronal” duruma yani çelişkiye işaret eder. İstimlakçi politikalar doğrultusunda “yeniden inşa” etmenin bir aracı olarak “yıkmak” eyleminin en çarpıcı örneklerine 1930’lu, 40’lı, 50’li yılların İstanbul’unda ve Anadolu’nun pek çok şehrinde rastlamak mümkündür ve Tanyeli’ye göre söz konusu örnekler, eskiyi yıkararak varlık kazanan modernitenin doğuşunun yerel ölçekteki ayak izleri anlamını taşır (Tanyeli, 1998: 109, 110).

²⁶ Tanyeli, U. (1998). Yıkararak Yapmak. U. Tanyeli (Ed.), Üç Kuşak Cumhuriyet içinde (s. 109-113). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 111.

1.5.2.1. İstanbul Örneği

“Yıkarak inşa etme” eyleminin kentsel ölçekte en çarpıcı ve dramatik örneklerine 1950’li yılların İstanbul’unda rastlanır (Tuluk ve Bayrak, 2020). İmar denince yapımdan çok yıkımın anlaşıldığı söz konusu dönemin en belirgin özelliği²⁷; Başbakanla Belediye Başkanı’nın iç içe geçmesi, bir başka deyişle devlet olanaklarının doğrudan merkezi otorite aracılığıyla İstanbul’un “imarı”na tahsis edilmesi, dönem hükümetinin kimi zaman ideolojik temsiliyetinin İstanbul üzerinden sahaya sürülmesidir.²⁸ Şehri imar etme arzusu yanında Cumhuriyet’in İstanbul düşmanlığı getirdiğine olan inanç ile dönem hükümetinin kadim başkente öncelik verdiği görülür. Ancak muhafazakâr kimliğiyle öne çıkan dönem hükümeti, İstanbul’la ilgili kararlarında “muhafaza” etmekten oldukça uzaklaşmış, Osmanlı mirasının maddi kanıtı olan eski payitahtta ciddi yıkım faaliyetleri gerçekleştirmiştir (Tuluk ve Bayrak, 2020: 769-772).

1950 sonrasında yaşanan sanayileşme ve İstanbul’a olan büyük miktardaki göçlere bağlı olarak yaşanan hızlı mekânsal değişim bir yana, İstanbul’un imar hikâyesi Tanzimat’ın ilanına kadar dayanır. 1854 yılında başkent İstanbul’da ilk belediye örgütü Şehremanetinin kurulması payitahtta modern belediye hizmetlerinin başlangıç noktası olmuş; 1855 yılında Şehremaneti’ne yardımcı olmak için İntizam-ı Şehir komisyonu oluşturulmuş, İstanbul’un çevresi ile birlikte on dört daireye ayrılması öngörülmüştür. Ancak getireceği ağır maddi yük göz önünde tutularak, bunlardan yalnızca Beyoğlu ve Galata bölgeleri için “Altıncı Dâ’ire-i Belediye” adıyla 28 Aralık 1857’de yeni bir birimin oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu yeni birim, diğer bölgelere göre daha düzenli yapılaşmış, yoğun nüfusa sahip bir bölge olduğundan, çalışmalarıyla diğerlerine örnek olması hedeflenmiştir (Seyitdanlioğlu, 2010: 3-5).

Tanzimat Dönemi yöneticileri, Altıncı Dâ’ire-i Belediye’nin örnek bir kuruluş olmasını istemiş, Fransa’nın Paris kentinin belediye örgütlenmesini model almayı öngörmüşlerdir. Gerçekten de Paris Belediyesi 1793’te kabul edilen anayasa gereği dairelere ayrılmış ve kentin en seçkin, modern ve zengin semti “Altıncı Daire” olarak adlandırılmıştı. O dönemde reform nitelikli çalışmalardan en ünlüsü Altıncı Dâ’ire-i Belediye’de

²⁷ Boysan, B. (2010). Caddeler, NTV İstanbul Ansiklopedisi içinde (s. 277-282). İstanbul: NTV Yayınları, s. 278.

²⁸ Tekeli, a.g.e., s. 167.

uygulanmak üzere hazırlanan “Zokaklara Dâ’ir Nizâmnâme” olmuştur. 103 maddelik bu Nizâmnâmede; Beyoğlu ve Galata sokaklarının düzeltilmesi, genişletilmesi, kaldırımların standardının sağlanması, cadde ve sokakların aydınlatılması ve kanalizasyon sisteminin oluşturulması amaçlanmıştır. Nizâmnâme’nin hükümlerinin uygulanabilirliği, ne oranda gerçekleştirilebildiği ve bölge sakinlerinin bu kurallara ne derece uyabildikleri tartışma konusu olmakla birlikte, Tanzimat Dönemi (1839-1876) yönetici elitinin modern belediyecilik, temiz şehir ve temiz çevre kavramlarının önemini anladıklarını göstermesi bakımından Altıncı Dâ’ire-i Belediye ve Nizâmnâmeleri yerel yönetim tarihi bakımından son derece önemlidir. Bu yönüyle modern Türk belediyesi ve belediyecilik anlayışı Tanzimat Dönemi’nde doğmuştur denilebilir (Seyitdanlıoğlu, 2010: 5-6).

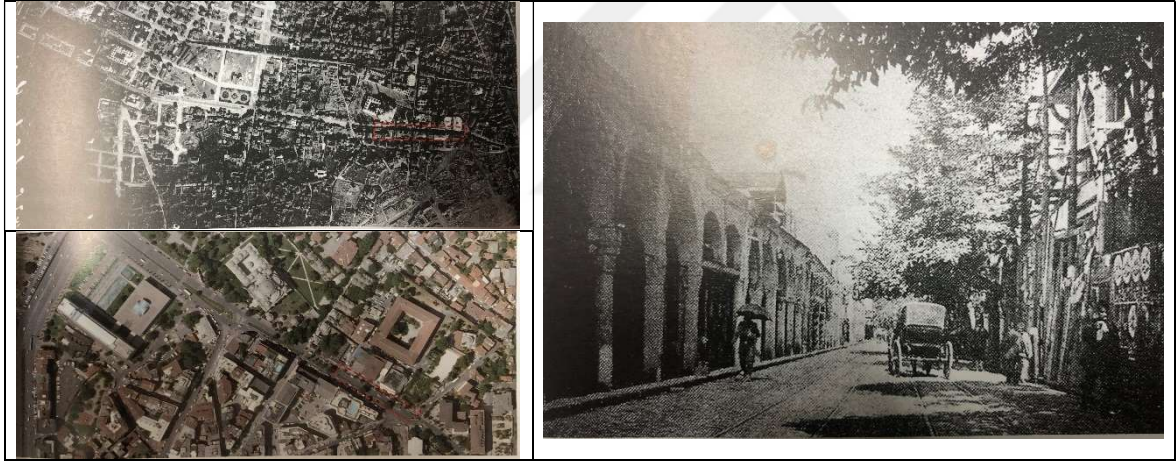
Tanzimat dönemi; modern belediyelerin alt yapısı olarak kabul edilebilecek olan vilâyet ve sancak yönetimini de yeni baştan yapılandırmış; bu amaçla 7 Kasım 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi, 1867 tarihli Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnâmesi ve 22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi çıkarılmıştır. 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi’ne bağlı olarak çıkartılan iki ayrı talimatname ile Osmanlı taşra yönetiminde belediye ve ona bağlı organlar oluşturulmuştur. 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi yayınlanıncaya kadar yürürlükte kalan bu iki talimatname ile günümüz modern belediyeciliğine giden yolda önemsiz sayılamayacak bir adım daha atılmış; 1871 İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnâmesi’nin bazı maddeleri ile imparatorluk düzeyinde bütün şehirlerde belediyelerin kurulması öngörülmüştür. Bunun sonucunda Belediye örgütü Osmanlı yerel yönetiminin temel bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır.²⁹

Osmanlı Dönemi’nde Belediyecilik alanında son ve önemli değişim, başkent İstanbul için yapılmıştır. 1876’da I. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra, Kanun-i Esasi gereği toplanan Meclis-i Meb’ûsan’ın çıkardığı ilk yasalardan birisi “Dersââdet Belediye Kanûnu” olmuştur. Meclis-i Meb’ûsan’ın 16 Nisan 1877 tarihli on beşinci oturumunda Meclis Reisi Ahmet Vefik Paşa, Vilâyet Belediye Kanunu’ndan ayrı olarak, İstanbul için özel bir yasa çıkarılmasını eleştiren taşra mebuslarına “İstanbul’un işi taşralara benzemez... İstanbul’un b’azı mesâ’il-i zâidesi vardır” ifadelerini kullanarak şehrin ayrıcalıklı durumuna dikkat çekmiştir. Dersââdet Belediye Kanunu, 1878 yılında yapılan değişikliklerle, 1 Eylül 1930’da

²⁹ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 7-8.

“1580 Sayılı Belediye Kanunu” çıkarılana kadar yürürlükte kalarak, modern belediyeçiliğe giden yolda en önemli yasal düzenlemelerden birisi olmuştur.³⁰

İstanbul’da yapılı çevreye siyasi erkin ilk müdahalesi, ilk planlı arter olarak da (İğüs ve İsmailoğlu, 2016) bilinen Direklerarası Caddesi, Cerasi’nin deyimi ile 100 küsur yıllık kısa ömürlü bir deney olmuş (Şekil 1); ilk olarak revakların, yani direklerin yıkılması İstanbul’daki en erken modern dönüşüm uygulamalarından birini temsil etmiştir. 1864’te hazırlanan nizamnamede atlı tramvayların güzergâhlarının belirlenmesi ile bu geçişe engel olacak olan arastanın revakları gözden çıkarılmış, 1910’da elektrikli tramvay hattının tesisi için sütunlar yıkılmış, arastanın mimari bütünlüğü bozulmuş ve dükkânlar ortada kalmıştır. Modern kentsel dönüşüm hamlelerinin en yıkıcılarından olan Menderes döneminde, 1957 yılında Beyazıt’la Saraçhane’yi bağlayacak geniş caddenin inşaatı için de Direklerarası’nın kalan kısmı da neredeyse tamamen yok edilmiştir (Göçmen, 2011).

Şekil 1. Direklerarası’na ait görseller (Göçmen, 2011; Sol üst fotoğraf: H.L. Hauptmann, 1918, Sol alt fotoğraf: Günümüz uydu fotoğrafı, Sağ fotoğraf: S.H. Eldem, 1979)

1912-1914 yılları arasında görev yapan Cemil Topuzlu ile başlayan İstanbul’daki değişim rüzgârı; Lütfi Kırdar, Başbakan Menderes ve meşhur vali ve belediye reisi Fahreddin Kerim Gökay, Haşim İşcan ve Bedrettin Dalan ile sürmüştür (Çetintaş, 2012). İstanbul’a yabancı plancı davet edilme pratiğinin en önemli örneklerinden biri olan ünlü şehirci Fransız Henri Prost, 1936 yılından 1950 yılına -İstanbul Belediyesi tarafından işine son verilinceye- kadar İstanbul Belediyesi Şehircilik Mühassıslığı görevini sürdürmüştür (Durhan, 2009’dan aktaran; İğüs ve İsmailoğlu, 2016). Prost, İstanbul için ilk iş olarak 1937

³⁰ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 16-17.

yılında aslında bir ulaşım planı olan Avrupa Ciheti Nâzım Planı'nı hazırlamış, İstanbul'u zihninde tarihi bir kent olarak tahayyül etmiş; Hausmann'ın Paris'i³¹ gibi şehirde yeni bulvar ve caddelerin açılmasına öncülük etmiş, ulaşım akslarını, kentsel gelişmenin merkezine yerleştirmiştir. İstanbul ulaşımının günümüzde ana arterlerinden olan, Unkapanı-Aksaray arasında bulunan ve tarihi yarımada'yı Beyoğlu'na bağlayan Atatürk Bulvarı aksı (Şekil 2), 1943 yılında Henri Prost'un nâzım planı çerçevesinde açılmıştır (İgüs ve İsmailoğlu, 2016).

Şekil 2. Atatürk Bulvarı'nın açılışı (Cumhuriyet, 27 Şubat 1943'ten aktaran, Ceyhan, 2006).

Prost'un İstanbul için hazırladığı imar planı esasları Cumhuriyet Devrinde İstanbul kitabında şu çarpıcı ifadeler ile anlatılmıştır (Ceyhan, 2006):

“Şehrin milli ve tarihi abidelerinin etrafı zevksiz birtakım binalarla sarılmıştır. Bu çirkin manzaralı binaları kaldırarak abideleri meydana çıkarmak ve bunların etrafını tanzim etmek, mevcut yolları ıslah ve tanzim etmek, yeni yollar açmak, gayri sıhhi mahalleleri nefes alabilecek, güneş görebilecek hale getirmek, çocuk bahçesi, spor ve park alanları yaratmak, imkânlar izin verdiği sürece iskân, ticaret ve sanayi bölgelerini ayırmak, bütün imar ve tanzim hareketlerinde İstanbul'u, dünyada eşi bulunmayan bir şehir haline getirmiş olan o fevkalade güzel silueti bozmamak” (Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949'dan aktaran Ceyhan, 2006).

Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin İstanbul'daki faaliyetleri “yaratıcı yıkıcılık” olarak tanımlanır.³² 1950'lerin sonuna kadar kısmen de olsa Osmanlı İstanbul'u dokusunu koruyan İstanbul, bu yıllarda Menderes imar politikaları ile bu görünümünden uzaklaşmıştır. Söz konusu imar pratikleri, şehrin geçmişle bağını koparmış, yıkararak inşa edilen yeni bir şehir haline gelmesine neden olmuştur (İgüs ve İsmailoğlu, 2016). Bu sırada

³¹ III. Napoleon, 1853 yılında Seine Valisi olarak atadığı Baron Georges Eugene Hausmann'ı, sonraki süreçte Paris'le ilgili yapmak istediği bayındırlık ve revize çalışmaları ile görevlendirmiştir. Şehir III. Napolyon'un gücünü, emperyal havayı yansıtan büyük ölçekli yapılar ile donatılmış, temiz su, kanalizasyon problemi çözülmüş, apartmanlar üç kattan beş kata çıkarılmıştır (İgüs & İsmailoğlu, *a.g.e.*, s. 118).

³² St. Petersburg, Paris ve New York'ta uygulanan “yaratıcı yıkıcılık” ifadesini İstanbul için kullanan: Akpınar, *a.g.e.*, s. 85-90; Harvey, *a.g.e.*; Berman, *a.g.e.*

basına dönem zihniyetini yansıtan ilginç ifadeler de yansımıştır: Örneğin, Sirkeci-Florya sahil yolunun yapılması sırasında surların yıkılması “isabet oldu, şehrin ufku açıldı”, “hemşerilerimiz mutlu bir ifadeyle istimlaki seyrediyorlardı” denilerek; Simkeşhane’nin fotoğrafı ise “nihayet yıkılıyor” ifadeleriyle basına yansımıştır. Dönemin Karayolcu mühendisi Muzaffer Uluşahin’in “bu şehir kamburdur, düzeltelim” şeklindeki çarpıcı sözleri ile de uygulamalar sloganlaşmıştır (Boysan, 2010). Muhafazakâr bir zihin dünyasına sahip dönem iktidarı, imar faaliyetleri söz konusu olduğunda şehri güzelleştirmek amacıyla yıkmaktan çekinmemiştir. İktidarının ilk yıllarında Menderes imar hareketinin programını da şu şekilde anlatmıştır:

“İstanbul için ne yaptık? Beyoğlu’nda birkaç büyük bina, İnönü Gezisi, Maçka Yolu, Taşlık, şurada burada birkaç heykel, birkaç cadde. İstanbul’un bütün hayatı Beyoğlu’nda tek bir caddede geçiyor. Yapılması gereken ilk şey: Beyoğlu’na karşı İstanbul! Camilerimizi, çeşmelerimizi, sanat eserlerimizi açacağımız büyük caddelerin penceresinden teşhir etmeliyiz. Trafik su gibi akmalı.” (Boysan, 2010)

1.5.2.2. İzmir Örneği

İstanbul için modern bir şehir hayaline yönelik Menderes döneminde yapılan uygulamaların bir benzerine İzmir’de de rastlanır. Anadolu’nun Batıya açılan en uç liman kentlerinden birisi olan İzmir, İstanbul kadar makro ölçekte olmasa dahi kentin fiziksel gelişimini anlama bakımından önemli faaliyetleri içinde barındırır.

Gelenekselin en sevilmeyen bileşeni olarak tanımlanan mezarlıkların tasfiyesi 1950 öncesinde İzmir’de Bahribaba Mezarlıkları ile vücut bulmuş; Belediyeler büyük istimlak maliyetlerine gerek kalmadan Müslim ve Gayrimüslim mezarlık alanlarından yararlanarak onları parka, rekreasyon alanlarına dönüştürmüştür (Tanyeli, 1998: 110). Bir Yahudi Mezarlığı olan Bahribaba Mezarlığı’nın parka dönüştürülmesi fikrinin 1908’den itibaren yerel basın tarafından; “Mevkii gayet güzide, havası o nisbetde saf olan böyle bir mahallin hâlâ Kabristan ittihaz edilmesi şayan-ı teessüf değil midir? Bunun şeref-i memlekete, ümran-ı beldeye ne derece suitesir vereceğini düşünen bazı Musevi hamiiyetperveranı şimdi Kabristanın milel-i saire kabirleri gibi haric-i şehirde münasib bir mahalle naklini müzakereye başlamışlardır.” ifadeleri ile gündeme getirilmiştir. 1914’ten itibaren ise arazi üzerine bahçe, okul, kütüphane, doğum evi gibi binalar yapılmaya başlanmış, mezarlıkta bulunan zeytin ağaçları kesilmiş, mezarların ve taşlarının bir bölümü tahrip edilmiştir. 28

Haziran 1921 tarihi itibariyle de mezar taşları taşınmaya başlanmış; mezarlığın kaldırılması işlemi ancak 1926'da tamamlanmıştır (Bora, 2017: 47-50).

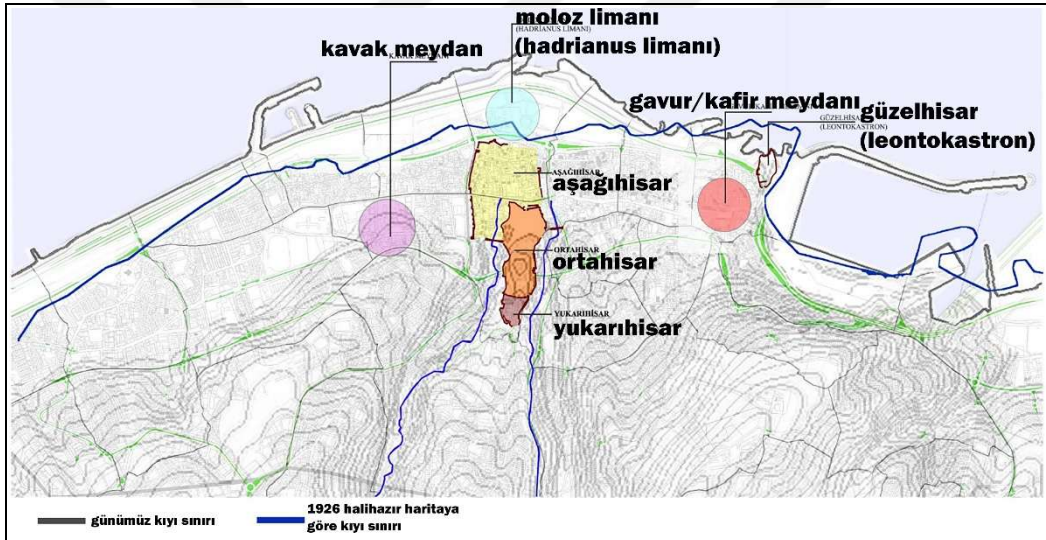
1829'da inşa edilmiş, 1950'ye kadar kent yaşantısına tanıklık etmiş olan Sarı Kışla'nın yıkımı da, geç Osmanlının önemli kentlerinden biri olan İzmir'de yıkarak inşa etme pratiğine hizmet eden bir başka uygulama olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra hızla gelişen kentin yeni yapılanması karşısında konumu sebebiyle geçişe engel olan Sarı Kışla; modernitenin odağında kamusal bir merkez olan Konak Meydanı'nın genişleme sahası içinde kalmıştır (Alpaslan ve Gülenç, 2019: 40). Dönemin Başbakanı Menderes'in modernizasyon politikaları doğrultusunda hız verilen yıkım ve müdahalelerden en görünür olanlardan birisi olan Sarı Kışla'nın "çok katlı bloklar, yeşil alanlar, motorlu vesaitin rahat akmasını sağlayan yollar ve park yerleri"ne feda edilmesi; dönemin modern şehir yaratma arzusuyla, eski ve sağlıklı olmayan, işlevini kaybetmiş, devamlı ilgi ve tamire ihtiyaç duyan ve geçişe de engel olan bir öge olarak çağdaş Cumhuriyet kentine yakışmadığı inancıyla gerçekleşmiştir (Gürel, 2020).

İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de de imar faaliyetlerine bizzat müdahil olan Menderes, katıldığı 23 Şubat 1951 tarihli İzmir Belediye Meclisi toplantısında, "İstanbul'u yeniden fethedeceğiz" söylemine paralel olarak, bu kez İzmir'in Sarı Kışla'sını kast ederek "güzel kadının yüzünü saklayan bir peçe" olarak tanımlamış, buna karşılık dönemin Belediye Başkanı Rauf Onursal "Şimdi biz bu peçeyi kaldıracağız" cevabını vermiştir (Çolak ve Kaya, 2019). Onursal bu cevabı ile bir yandan Kışla'nın yıkımı ile İzmir'in önemli bir imar sorununa çözüm getirmiş, diğer yandan da dönem iktidarının imar uygulamalarındaki zihniyetini İzmir şehri ölçeğinde sürdürmüştür.

2. YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon

Trabzon şehri Doğu Karadeniz'in doğal limanının kıyısında, eğimin kıyıdan itibaren basamaklar halinde yükseldiği bir topoğrafyaya sahiptir. Şehir, doğu ve batı sınırlarını oluşturan Değirmendere, Zağnos ve Tabakhane vadileriyle yarılmış dağlık ve engebeli alanlardan oluşur. Bu kendine özgü coğrafik yapısının doğal bir sonucu olarak ilk yerleşim alanını çevreleyen surlar; farklı zamanlarda inşa edilen -güneyden kuzeye doğru- Yukarıhisar, Ortahisar ve Aşağıhisar bölgeleri ile şehri üç bölüme ayırır (Şekil 3).³³

Şekil 3. Trabzon'un fiziki yapısını oluşturan öğeler ve topografya ilişkisi (Üstün Demirkaya, 2014: 58)³⁴

Fatih Sultan Mehmet Han'ın 1461 yılında fethi ile Osmanlı egemenliğine geçen şehir, bundan 25 yıl sonra tutulan tahrir defterlerine göre sur içi bölgesi yanında; doğu, batı ve güney varoşları olarak adlandırılan bölgelerden ibarettir. Osmanlı'nın fetih sonrası iskân politikası gereği şehrin en büyük kilisesi olan Panagia Chrysocephalos fetih sembolü olarak "Cami-i Atık" adıyla (bugün Ortahisar Fatih Büyük Camii) camiye dönüştürülmüş; cami çevresine şehre yeni gelen Müslümanlar yerleştirilerek Ortahisar bölgesi Müslüman

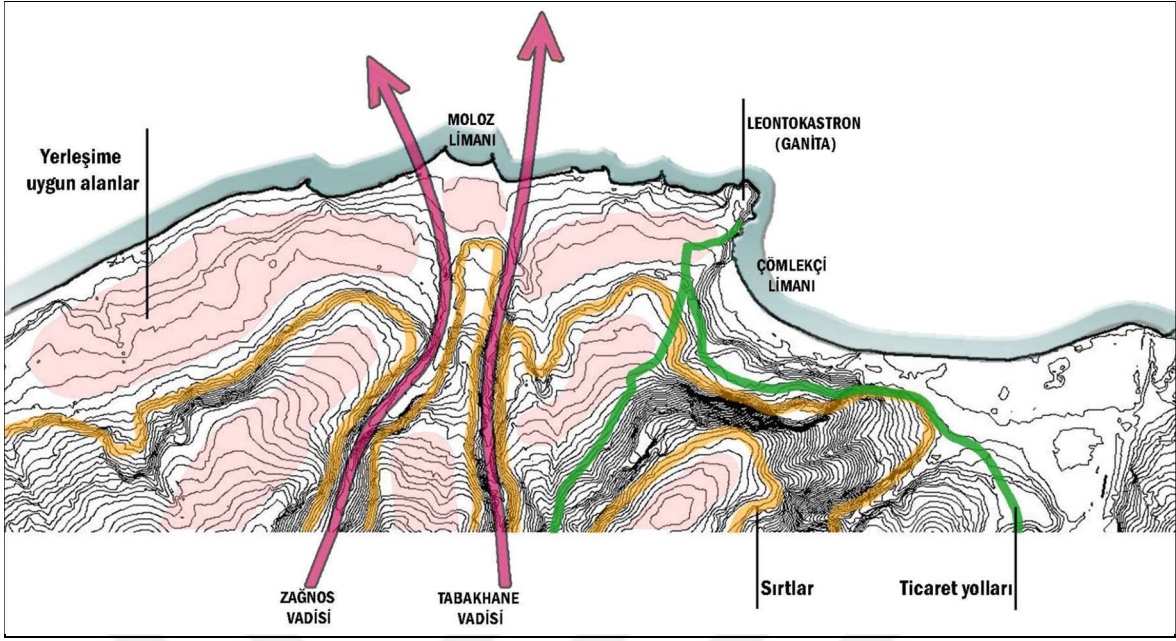
³³ Üstün Demirkaya, F. (2014). *Toplumsal Dinamikler Bağlamında Trabzon Kent Dokusunun Dönüşümü (Komnenos Hanedanlığı'ndan Cumhuriyet'e Kadar)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon, s. 58, 344, 345.

³⁴ Orijinal haritadan alıntı yapıldığında yazıların okunmaması sebebiyle yazılar yazar tarafından eklenmiştir.

mahallesi haline getirilmiştir. 1486, 1523, 1553 ve 1583 tarihli tahrir defterlerine göre ise gün geçtikçe büyüyen kentte yeni Müslüman mahallelerin kurulduğu, bu mahallelerin kendi ibadethanelerine kavuştuğu ve bu ibadethanelerin adıyla anılmaya başlandığı anlaşılr (Tuluk, 2010a: 43).

1486 tahrir defterinde “Mahalle-i Aya Ayos/Todoros/Meso Portis” olarak söz edilen Hristiyan mahallesi; 1523 tahrir defterinde “Mahalle-i Cami-i Cedid der birun-i Şehir” adıyla sur dışındaki ilk Müslüman mahallesine dönüşmüş, içindeki St. Eugenios Kilisesi de camiye dönüştürülerek Cami-i Cedid (bugün Yeni Cuma Camii) adıyla şehrin ikinci camisi olmuştur (Tuluk, Düzenli & Düzenli, 2010: 100). 1553 tarihli tahrir defterlerine göre şehir genişlemeye devam etmiş, önceki Hristiyan mahallelerinin bir kısmı Müslüman yerleşim yerlerine dönüşmeye başlamıştır. Henüz kendi ibadethanelerine sahip olmayan söz konusu mahalleler; Mahalle-i Tabakhane, Mahalle-i Kindinar, Mahalle-i Pikşid nam-ı diğer Değirmenderesi ve Mahalle-i Ayi Sofya nam-ı diğer Ohunç’tur. 1583 öncesinde kendi ibadethanesine kavuşarak Mahalle-i Tabakhane, “Mahalle-i Tabakhane Mescid-i Mahmud Ağa” adını almış; Mahalle-i Ayi Sofya nam-ı diğer Ohunç ise Ayasofya Kilisesi’nin camiye çevrilmesiyle çoğunluğu Müslüman olan bir yerleşim alanına dönüşmüştür (Tuluk, Düzenli & Düzenli, 2010: 101).

17. ile 20. yüzyıl arasında Trabzon mahallelerine dair yapılmış olan tespitler; şehrin yeni yerleşim alanlarında kurulan mahallelerin değil geç Komnenos ve erken Osmanlı döneminden beri var olan mahallelerin büyüüp birkaç mahalleye bölündüğünü söyler (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2022). Batı varoşlarının yerleşime uygun fiziksel yapısına rağmen şehrin Osmanlı egemenliğine girdiği 15. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar, şehrin geri kalan bölümleriyle karşılaştırıldığında durağan bir gelişim göstermesi ve yeni mahalle kurulmaması; şehrin gelişiminde fiziksel dinamiklerin yanında başka faktörlerin de etkili olduğu göstermiştir. “Sur içi” bölgesinin gelişimi, zamanla yer değiştiren “liman” bölgesi ve ilişkili olarak “ticaret” bölgeleri, şehrin ticaret faaliyetlerinde etkili olan yol güzergâhları ve belirli “yapılar” bu faktörlerin en önemlileridir (Şekil 5, Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018: 714-715).

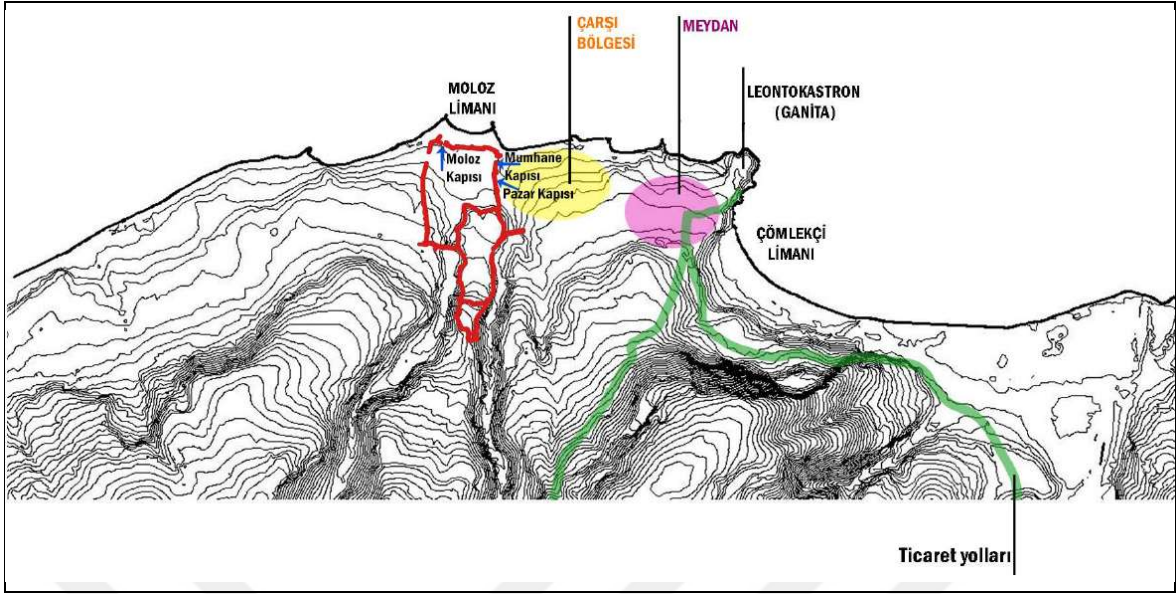

Şekil 4. Şehrin fiziksel gelişiminde etkili olan topografik dinamikler, liman ve ticaret yolları (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018: 715)

Kent içi mekânsal örgütlenmenin önemli faktörlerinden birisi olan ticaret; şehirde iki farklı şekilde belirgin hale gelmiştir. Bunlardan ilki, ülke dışından gelen malların kara yollarının başlangıç ve bitişine göre oluşan Doğu varoşlarında yer alan bugünkü “Meydan”dır. Trabzon-Erzurum yolunun başlangıcı olarak görülen “Meydan”, aynı zamanda İran’dan gelen ticari mal ve yolcuların deniz ile buluşmasını sağlayan bir ticaret merkezi konumunda kabul edilmiştir. Diğer mekânsal örgütlenme biçimi ise kent içinde, liman ve iskelelerle ilişkili, dükkân, han ve bedesten yapılarıyla kurulan çarşı ve pazarlardır. Aşağıhisar surlarının yanı başında oluşan “Çarşı” bölgesi, ticaret odaklı mekânsal örgütlenmede “Meydan” ile birlikte söz konusu örgütlenmenin ana merkezini oluşturmuştur (Şekil 5, Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018: 720).

Meydan ve Çarşı bölgesinin yanında; Komnenos dönemine kadar gidildiğinde Ceneviz ve Venediklilerin ticaret sahası halini alan Leontokastron (bugün Güzelhisar/Ganita/Kalepark) bölgesinin de yine limanlarla ilişkili olarak geliştiği bilinir. Bu bölge, Osmanlı döneminde ilk olarak “Mahalle-i Efrençyan-ı Ceneviz” ve “Mahalle-i Efrençyan-ı Venedenik” olarak ayrı ayrı isimlendirilmiş, daha sonra ise olasılıkla “Efrenç” adı altında tek bir mahalle olarak birleştirilmiştir.³⁵

³⁵ Lowry, H. W. (2005). *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Şekil 5. Ticari merkezler, sur, liman, yollar arasındaki ilişki (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018: 720'den yeniden işlenerek)

Osmanlı kayıtları Trabzon'un fethinden 120 yıl sonra bile yeni kurulmuş mahallelerinin neredeyse tamamen topografik dinamiklere bağlı olarak kurulduğunu veya eskisinin çevresinde yayıldığını göstermektedir. Şehirde 16. yüzyıla ait eski ve yeni birçok mahallenin, Komnenos dönemine kadar tarihlendirilen pragmatik bir yerleşme pratiğinin ürünü olduğu söylenir. Bu durumdan ise 19. yüzyılın sonlarına kadar değişmediği, yeni kurulan mahallelerin doğu varoşlarında, surlar ile Leontokastron (Ganita) arasında oluşarak mevcut mahallelerin arasına sıkıştığı anlaşılr (Üstün Demirkaya ve Tuluk, 2018: 722).

20. yüzyıla II. Abdülhamid'in saltanatında devam eden Osmanlı egemenliğindeki Trabzon; İran ticaret yolu üzerindeki stratejik konumunu birçok devletin (Rusya, İran, Fransa, Belçika, İtalya) konsoloslughuna sahip olarak sürdürmüştür. 1914'te Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle Rus bombardımanı altında kalan Trabzon, Nisan 1916'dan itibaren Rus işgal kuvvetlerinin egemenliği altına girmiştir. Savaş ortamının zorlukları yanında bir yandan bölgede bulunan 3. Ordu'ya erzak ve levazım yardımı da yapan Trabzon, ülke genelinde olduğu gibi ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. 24 Şubat 1918'e kadar Rus işgal yönetiminin hâkimiyetinde kalmış olan şehir; Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve arkadaşlarına olan desteğini Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'ni kurarak göstermiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Trabzon Vilayeti Sancağı adına 7 üye gönderen Trabzon; 23 Nisan 1920'deki ilk TBMM toplantısına 5 üye göndermek istemiş ancak mücbir sebepler ile 3 üyeye katılabilmıştır (Çapa, 2006: 89-98).

Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirde; ticarete yön veren, kökleri Osmanlı dönemine ait olan Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası bulunmaktaydı. Özellikle Rus işgali sonrası harap bir halde bulunan şehirde ekonomik zorluk çekenlerin kredi ihtiyacı için Ziraat Bankası önemli bir konumda yer almıştır. Genellikle Rum ve Ermeni ithalat ve ihracatçılara hizmet veren Osmanlı Bankası ise hizmet politikası sebebiyle hızla kurumsallaşmış ancak tütün ve fındık gibi şehir için önemi büyük olan ürünlerin ihraç döneminde yerli firmalara zorluk çıkarması sebebiyle eleştirilmiştir (Başkaya, 2015: 166-168). 1924'te kurulmuş olan İş Bankası'nın Trabzon şubesinin ise ancak 1928'de açıldığı, Osmanlı Bankası'nı tercih eden firmaların İş Bankası'nı kullanmaya başladıkları dikkat çekmiştir (Başkaya, 2015: 172).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1926 Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre 30.080 kişinin yaşadığı Trabzon'da, Lozan Barış Antlaşması'nın bir sonucu olarak yapılan mübadele ile nüfus homojen bir yapıya dönüşmüş; 1924-34 yıllarında 77 aileden 363 mübadil tespit edilmiştir. 9 Mart 1930'da Vilayet Meclisi tarafından kabul edilen şehirdeki mahalle teşkilatına dair düzenleme ile mahalle sayısı 16 olarak belirlenmiştir. Bunlar; Bahçecik, Boztepe, Çömlekçi, Çarşı, Cumhuriyet, Erdoğan, Gazi Paşa, Hızır Bey, İskender Paşa, İsmet Paşa, Kavak Meydan, Kemerkaya, Ortahisar, Pazarkapı, Yalı ve Yeni Cuma Mahalleleri'dir (Çiçek, 2011: 41-42).

1930-1940 yılları arasında geniş kapsamlı bir modernleşme hareketinin içinde yerini almıştır Trabzon. Yasal düzenlemeler, Vilayet ve Umumi Müfettişlik gibi kurumlar aracılığıyla yapılan yönlendirmelerle beraber Belediyenin iç koşulları, şehirdeki faaliyetler üzerinde merkeziyetçi bir vurgu oluşturmuştur. Belediyedeki uzman eksikliği, iç işleyişin gerçekleştirilmesinde Belediyenin bir devlet deneyimine sahip olmaması ve Belediye bütçesinin yetersizliği, Trabzon'u zorunlu olarak merkeziyetçilik eksenine sokmuş; şehir kamusal yapı inşaları ile görünür semboller üretmeye başlamıştır (Düzenli, 2021: 934-964).

1937 yılı Trabzon için önemli bir yıl olmuştur. Üçüncü Umumi Müfettişliğe atanan Tahsin Uzer'in de gayretleri ile geçmişten beri problem olan içme suyu projesi, Numune Hastanesi ve Trabzon Lisesi için çalışmalar başlamıştır. Kültür Bakanlığı eski eserler uzmanı mimar Sedat Çetintaş Trabzon'a gelmiş, 64 esere yer verdiği Trabzon'un Sanat Eserleri Raporu'nu oluşturmuştur. Trabzon ve Erzurum şehir planlarını yapmak üzere görevlendirilen şehircilik uzmanı Lambert de şehre gelerek müstakbel imar planı ve izah raporu için gerekli incelemelerini gerçekleştirmiştir. İlk kez 15-17 Eylül 1924'te Trabzon'u

ziyaret etmiş olan Mustafa Kemal, üçüncü ve son ziyaretini Tahsin Uzer'in davetleri ile 10-12 Haziran 1937'de gerçekleştirmiştir (Çapa, 2006: 99-100).

1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'ndan sonra Trabzon liman ve gümrüğünde yaşanan hareketsizlik şehri ekonomik olarak olumsuz etkilemiş; temel ihtiyaçlar dahi karşılanamayacak duruma gelmiştir. Savaş dönemi sıkıntılarına rağmen sosyal ve kültür hayatını devam ettirmek isteyen şehir, Halkevi'nin önderliğinde piyes ve oyunlarını sahnelemeyi sürdürmüştür. 1945'te savaşın sona ermesiyle Halkevi'nde yapılan bir törenle dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye minnet duyguları dile getirilmiştir (Çapa, 2006: 102-104).

Savaşın ardından çok partili siyasi hayata geçmiş olan, 1946 sayımına göre nüfusu 396.673 olarak belirlenen Trabzon; nüfus yoğunluğu bakımından ülkenin önde gelen şehirleri arasına girmiş, büyük oranda da göç vermiştir. 1946'da kurulan Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar Cumhurbaşkanı İnönü ile beraber 1947'de şehri ziyaret etmiştir (Çapa, 2006: 105-106). O dönemde şehrin öncelikli ihtiyaçlarından birisi olan, CHP iktidarı döneminde başlayan, 1950 seçimlerine yetiştirmek için büyük çaba harcanan Liman inşasında sonuca ancak 1954 yılında ulaşılmış, Liman öngörülen tarihten 5 yıl sonra tamamlanabilmiştir. Liman; 1949'da ihaleye çıkarılarak 1950'de temelleri atılan Tütün İşleme Evi ile birlikte şehirde istihdam kaynağı olmuştur (Başkaya, 2015: 418-420).

1950'de iktidara gelmiş olan Demokrat Parti döneminde yapılan ilk sayıma göre Trabzon'un nüfusu 420.279 olarak belirlenmiştir (Aslan, 2017: 44). Sanayileşmeye hız veren Demokrat Parti yönetimi, 15 Nisan 1955'te yapılan Birinci İmar Kongresi'nde ülkenin imarı ve yeniden düzenlenmesine dair konular üzerinde durmuştur. Bu dönemde Trabzon'da; sokakların düzenlenmesi, park ve bahçelerin çiçeklendirilmesi, kaldırımların onarılması, yeni çiçek ve ağaçların dikilmesi gibi vatandaşların çağdaş yaşam konforuna ulaşabilmeleri için de çalışmalar yapılmıştır (Aslan, 2017: 90). Yine bu dönemde kuruluş çalışmaları başlatılan Karadeniz Teknik Üniversitesi inşaatının tamamlanarak hizmete açılması sonraki dönemlerde gerçekleşmişse de şehir ve köylerinde 1955-1960 yılları arasında artan okul ve öğretmen sayısı, devletin eğitime verdiği desteği göstermesi bakımından önemlidir (Arslan, 2011: 131-133).

2.2. Yıkım Faaliyetleri Üzerine Meclis Zabıtnameleri ve Gazete Haberleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun bir işgal sürecinden çıkan ve Rusların geride bıraktığı enkaz üzerinden kalkındırmaya çalışılan Trabzon’da Belediyecilik faaliyetlerinin -deyim yerindeyse- el yordamıyla yürütüldüğü söylenebilir. Belediyeciler için hâlihazırda Osmanlı’dan devralınan 1877 tarihli Belediye Kanunu olsa da 1930’da yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu’na kadar Belediyecilik faaliyetleri bakımından arayışlar devam etmiştir. Dönemin gazete haberleri dışında döneme ve Belediyecilik faaliyetlerine ilişkin, içerdği bilgi yoğunluğu ile 29 yıl boyunca Trabzon Belediye Meclisi’ni meşgul eden meselelerin tartışılıp karara bağlandığı Meclis Zabıtnameleri; bu yıllardaki Belediyecilik faaliyetlerinin takip edildiği en önemli belgeler olmuştur. 4761 yaprak ve 12 cilt halinde tasniflenmiş olan Meclis Zabıtnameleri, içinde “normal, fevkalade ve olağanüstü inikat” olarak adlandırılan oturumlarda alınan idari, mali, fenni ve toplumsal işlere dair kararları içermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Meclis Zabıtnamelerinin ciltlere göre dönemsel ve hacimsel dağılımları

Cilt Sayısı	Tarih Aralığı	Yaprak Sayısı
1. Cilt	01.11.1931 – 30.04.1934	225 yaprak
2. Cilt	24.10.1934 – 20.07.1936	280 yaprak
3. Cilt	02.11.1936 – 12.12.1938	375 yaprak
4. Cilt	30.01.1939 – 05.02.1941	336 yaprak
5. Cilt	10.02.1941 – 30.11.1942	234 yaprak
6. Cilt	18.01.1943 – 15.02.1945	290 yaprak
7. Cilt	02.04.1945 – 02.12.1947	450 yaprak
8. Cilt	02.02.1948 – 22.12.1950	554 yaprak
9. Cilt	01.02.1951 – 27.12.1952	361 yaprak
10. Cilt	02.02.1953 – 27.12.1955	526 yaprak
11. Cilt	14.02.1956 – 25.12.1958	691 yaprak
12. Cilt	02.02.1959 – 20.12.1960	439 yaprak

Zabıtnameler; içerisinde içtima devresi, seçim devresi, inikat sayısı ve içtima tarihi bilgilerinin yer aldığı “Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi” antetli kâğıda tutulan resmi tutanaklardır. Gelen ve gelmeyen üyelerin adı ve soyadı, açılma saati, müzakere edilen maddeler ile Başkan ve Kâtiplerin kim olduğu bilgisi ile tutulmaya başlanan Zabıtnameler,

Belediye Meclis Reisi ve Kâtiplerin imzası ile bitirilir. 5 Şubat 1945'ten itibaren ise Belediye Meclis Reisi'nin imzasıyla birlikte mühür basılmaya başlanmıştır.³⁶

Oturların konu ve gündem maddelerine göre “normal, fevkalade ya da olağanüstü inikat” olarak tabir edilen üç tür birleşimle gerçekleştirildiği bilinen söz konusu Meclis kayıtları; maddelerin müzakeresi sırasında kişiler arasında geçen diyalogların isimleriyle beraber okunmasına olanak sağlar. Belediye kurumunun idari yapısından mali durumuna, bayındırlık hareketlerinden imar faaliyetlerine, toplumsal düzenlemelerden cezai uygulamalara kadar kentin ve kent insanının şahit olduğu/maruz kaldığı tüm meselelerin kayıt altına alındığı belgeler olması sebebiyle özellikle erken Cumhuriyet dönemi şehir tarihi araştırmaları için en önemli belge gruplarından birisidir (Bayrak, 2017: 30).

Belediye Meclis Zabıtnameleri'ni, içerdiği şehrin imarına yönelik faaliyetler bağlamında ele almış olan Bayrak (2017), ilgili belgeleri “içerik, Belediye Meclis üyeleri, Belediye Reisleri, azalar, kâtipler, encümenler, çalışma/mesai raporları ve Belediye imar faaliyetleri” başlıkları ile sınıflandırmış; genç Cumhuriyet'le birlikte dönemin dinamikleri ve zihinsel kodlarına paralel bir heyecanla yeniden inşa edilmiş Trabzon şehir tarihine ışık tutmuştur. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'na uygun olarak kurumsal yapılanma sürecine girmiş olan Trabzon Belediyesi, her çalışma yılının başında dönemin Belediye Reisi önderliğinde Reis vekili, meclis kâtipleri ve encümenlikler için seçimler yapmış; idari yapısına o doğrultuda yön vermiştir. İdari yapısının temel taşı oluşturan encümenlikleri; “İdare Encümeni, Maliye Encümeni, Nafia Encümeni, Sıhhiye Encümeni ve Daimî Encümen” olarak sınıflandırmıştır.

Her çalışma yılının sonunda dönemin Belediye Reisi tarafından Belediye Meclisi'ne okunarak tartışılan -gerektiğinde yoğun eleştirilere de sahne olan- ve kabul edilen “Çalışma/Mesai Raporları” ile o çalışma yılına ait müzakere edilip karara bağlanan meseleler “idari işler, mali işler, sıhhi işler, zabıta belediye işleri, itfaiye işleri ve tanzifat işleri” olarak tasniflenerek kaydedilmiştir. Zaman içerisinde merkezde yaşanan yasal düzenlemelere yönelik değişikliklere paralel olarak³⁷, Trabzon Belediyesi'nde de haliyle gelişmeler yaşanmış ve idari yapıya yansımıştır. Çalışma/Mesai Raporları'nın içeriğinde

³⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bayrak, D. (2017). *Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri ve Şehrin İmarına Yönelik Faaliyetler (1931-1958)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. “3.1.1.2. Yasal Düzenlemeler” başlığı.

değişen ve detaylanan başlıklar bunun bir göstergesi olmuştur. Örneğin; 1940-1941 yılına ait raporda “mukarreratın tatbiki, encümen kararlarının sureti tatbiki, fen, imar, tezyin ve sair hizmetler, medeni akitler, temizlik işleri, itfaiye işleri, sıhhat ve içtimai muavenet işleri, fırın işletme işleri, muhtaç asker ailelerine yardım işleri, belediyenin hali malisi, mevcut ve münakit taahhütlerin sureti ifası, hükümetten istikraz edilen para ile yaptırılan fenni su tesisatı ve müstakbel imar planı” şeklinde sıralanan rapor alt başlıkları; 1955-1956 yılına ait raporda “mukarreratın tatbikatı, idari işler, nafia işleri, sağlık işleri, belediye zabıta faaliyetleri, fen heyeti çalışmaları, gazhane işleri, itfaiye çalışmaları, belediye elektrik ve su işletmesi, belediyenin hâli malisi” olarak yer almıştır (Bayrak; 2017: 70).

Yazılmaya başlandığı ilk tarih olan 1931 yılından 1960’a kadar gerek içerik gerekse de tutulma biçimi olarak değişikliklere uğrayan Zabıtnameler; adı “Nafia işleri, Fenni işler” olarak farklılık göstermiş olsa da şehirdeki yapım-yıkım faaliyetlerini, altyapı hizmetlerini, beledi konularda gerekli tesisleşme gibi meselelere ait yoğun ve hararetli tartışmaların geçtiği ve karara bağlandığı “imar faaliyetleri”, faaliyeti karara götüren süreci karar sahiplerinin kendi ifade biçimleriyle dile getirmesi sebebiyle Trabzon’un fiziksel olarak geçirdiği değişim ve dönüşümün ilk kaynağından okunmasına olanak sağlar. Hal böyleyken, 20. yüzyıl Trabzon’una dair bir zihniyet okuması yapmak ancak Meclis Zabıtnameleri’nde doğrudan ya da dolaylı olarak bir yıkım faaliyetini işaret eden, yapıyı/mekânı yıkıma götüren süreci aydınlatan, Trabzon şehir tarihine kalıcı izler bırakmış uygulamalara yönelik alınan kararları ve arka planlarını irdelemekle mümkün olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri’ne göre yıkım ve yıkıma yönelik faaliyetler

Oturum Tarihi	Karar Konusu	Karar Özeti
6.4.1932	Müstakbel plan	Müstakbel planın bu sene yapılmasına imkân olmadığı ve hâlihazır haritanın henüz yapılmadığı,
14.9.1932	Kilise enkazı yıkımı	Şehir içindeki tehlikeli durumları sebebiyle iki mağaza ve iki konut ile birlikte bir kilise enkazının yıktırılması,
29.11.1932	Yeni mezarlık (Sülüklü)	Yeni mezarlık talimatnamesine uygun olarak Sülüklü’de yapılan mezarlıktan yer almak isteyenlere ücret belirlenmesi,
15.2.1933	Gazipaşa Caddesi	Memleketin hava deposu olarak görülen caddenin daha önceki yöneticiler tarafından 16 m olarak kararlaştırılması,
22.5.1933	Taksim mezarlığı	Taksim mezarlığını park haline dönüştürmek için bütçeye para konulması,
8.11.1933	Yeni mezarlık (Sülüklü)	Müteahhidine ihale edilen Sülüklü mezarlığının dış duvarları ve giriş kapısı ile üç ay içinde inşa edilmesi kararı,
30.4.1934	Gazi Heykeli	Gerekli miktarda borç yapılarak şehrin uygun bir yerine Gazi Heykeli ihtiyacının belirtilmesi,

Tablo 3'ün devamı

20.11.1935	Şehir planı	Sekiz sene önce önemli bir para harcanarak yaptırılmış şehir haritasının mevcut olmasına rağmen şehir planının bir an önce yapılması için herhangi bir girişim olmadığı,
9.4.1936	Sokak isimleri	Mevcut sokak isimlerinin Türkçeleştirilmesi için heyet seçilmesi,
20.7.1936	Şehir planı	Plana olana ihtiyacın çok açıkken hala teşebbüs edilmemesi,
30.11.1936	Mezarlık meselesi	Şehrin en önemli yerindeki Meydan mezarlığına düzen veremezken şehirde rastgele inşaat ruhsatı verilmesi,
09.04.1937	Mezarlığın spor alanı olarak düzenlenmesi	Belediyeye devredilen metruk mezarlıklardan olan yerin gençliğin ihtiyacı için Spor bölgesi olarak ayrılmasına dair temsilci seçilmesi,
26.04.1937	Kale duvarları yıkımı	Mumhane'de köprü üzerinde harap haldeki ciğherhane ve karakol arasındaki yıkılmak üzere olan kale duvarlarının tarihi kıymet taşımaması üzerine Kültür Direktörlüğü'nce yıkılmasında sakınca olmadığı,
28.04.1937	Yeni plana göre yapılacaklar	Plan olmadan Stadyum, hal gibi işlerin yapılmasının doğru olmayacağı, Sinemanın mevkisinin ne olacağı belli olmadığından Sinemaya fazla masraf yapılmaması gerektiği,
30.04.1937	Yapı ve Yollar Kanunu	Yapı ve Yollar Kanunu'na göre Maraş Caddesi'nin 14,5 m ve Uzun Sokak'ın 12 m olarak belirlenmesi,
	Lise Binası	Su mühendisi ile Lisenin planını yapacak olan Profesör Taut'un şehre geleceğine dair Tahsin Uzer'in telgrafının kabulü,
05.11.1937	Şehrin müstakbel planı	Planın yapılması için Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in bizzat teşebbüsü ile Paris'ten gelen Lambert'in şehri incelemeleri,
22.11.1937	Yeni Lise Binası için istimlakler	Yeni Lise Binası için eski binanın doğu ve batısındaki gayrimenkullerin istimlak gerekliliği,
	İmarat yolu için istimlakler	İmarat yolunun düzenlenmesi için mezarlıkların başındaki ev ve arsaların istimlak hakkında kıymet belirleme komisyonu oluşturulması,
01.02.1938	Gazipaşa Caddesi'ndeki tiyatro arsası	Gazi Paşa Caddesi'ndeki tiyatro arsasının yol fazlası olması ve müstakbel plan ile istikametini değiştirmeyeceği kararı ile satılmasının kabulü,
24.02.1938	Yeni mezarlık	Belediye'nin yeni mezarlık için fedakârlık yaptığı ancak halkın fakirliği sebebi ile kabir nakillerini gerçekleştirmemesi,
12.04.1938	Maraş Caddesi'ndeki kilise	Halk Partisi'nin Maraş Caddesi'ndeki kilisenin Halkevi'ne verilmesi için Dâhiliye Vekâleti'ne başvurusunun uygun görülmemesi,
28.06.1938	Tahsin Uzer'e fahri hemşehrilik unvanı verilmesi	Üçüncü Umumi Müfettiş Uzer'e, plan, temiz su, lise binası, transit yol meselelerindeki gayretlerinden ötürü fahri hemşehrilik unvanının verilmesinin kabulü,
27.09.1938	Sinema Binası	Müstakbel şehir imar planı çalışmalarında yıkılması gereken Sinema Binası'nın yeterli gelir getirmemesi sebebiyle Halkevi ile ortak işletilmesinin kabulü,
07.11.1938	İmarat Mezarlığı'nın parka dönüştürülmesi	İmarat Mezarlığı'nın Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in ilgisi ve yardımlarıyla nitelikli bir park haline dönüştürülmesi,
15.11.1938	Kavakmeydan Mezarlığı	Kavakmeydan'daki kullanılmayan mezarlık arsasının şehir imar planı yapılmadan önce satılmasının uygun olmadığına dair karar,
29.11.1938	Sedat Çetintaş raporu ve müstakbel plan	Maarif Vekâleti mimari Sedat Çetintaş'ın Trabzon'un sanat eserleri hakkındaki raporunu göndermesi, müstakbel planın da bu eser dikkate alınarak yapıldığı, Ayvasıl Kilisesi'nin ise milleti hayatta olmayan bir bina olması sebebi ile Meclis üyesi tarafından yıkılması isteği,
09.12.1938	Lambert Planı	Lambert'in planı hakkındaki mektubunda avan projeyi hazırlamakta olduğu ve yakında şehri yeniden ziyaret edeceğinin bilgisi,

Tablo 3'ün devamı

08.02.1939	Lise Binası enkazı	Lise binası enkazının kim tarafından teslim alındığına ve nereye koyulduğuna dair tartışmalar, incelenmesi gerektiği kararı, meselenin bir önceki yönetimin olduğu bilgisi,
12.04.1939	Sinema Binası	Sinema binası ve müştemilatının yıkılması hakkındaki isteğin ertelenmesi, imar planına göre meydana işe başlanarak Sinemanın yıkılması gerekliliği,
13.04.1939	Sinema Binası	Sinema binası ve müştemilatının yıkılması hakkındaki isteğin reddedilmesi,
	Uzer Park yapılması	Reşadiye Caddesi'nin adının Koraltan Caddesi olması isteği üzerine caddenin sahile ulaştığı noktada park yapılması ve adının Uzer Park olmasının kabulü,
18.11.1939	Şehir imar planı	Bütçenin dar olması sebebiyle önceliğin dikey caddeleri açık güzel havayı şehrin en içlerine kadar sokmaya verilmesi,
19.04.1940	Molozda kale duvarı yıkımı	Mumhane önünde asri hela yapmak için daha önce yıkılmak üzere olduğundan yıkılmasına karar verilen kale duvarının yeterli gelmemesi üzerine yeni istimlak isteği,
08.11.1940	Lambert planı	Lambert planının avan projesi Nafia Vekâleti'nden onaylanarak Belediye'ye gelmiştir,
	Lise Binası enkazı	Senelik mesai raporunda eski lise binasının enkazının parası verilmediği halde ziyana uğratıldıkları tartışmaları, bu dönemde olmayan meselenin açılmasının yersiz olduğu eleştirisi,
26.11.1940	Lise Binası enkazı	Lise enkazı tartışmaları sonunda 1941 bütçesine koyulacak ödenek ile ödenmesi kararı,
30.11.1940	Lambert planı	Onaylanan Lambert planına göre bazı mahallelerin plana dâhil edilmediği görülmüş, Şubat ayında tekrar görüşülmesi önerilmiştir,
	Lise Binası enkazı	Lise binası enkaz bedelinin 1941 bütçesine koyulacak ödenek ile ödenmesinin kabul edilmesi,
05.02.1941	Bayrambey mescidinin yıkılması	Evkaf'tan satın alınarak yıktırılan Bayrambey mescidinin kalan iki duvarı ve ona ait zeminin talibine satılması,
14.02.1941	Şehir planı	Trabzon merkez kasabası müstakbel imar plânının incelenerek kabul edilmesi, planın bugünkü ihtiyaçlara yönelik olmaması sebebi ile gelen eleştirilmesi,
09.05.1941	Moloz mevki kale duvarı	Moloz'da 14 m ² 'lik yıkılmak üzere olan kale duvarı arsasının talibine satılması, Moloz'a yapılması istenen gazinonun masraf çıkaracağı sebebi ile Gazi Paşa Caddesi sonunda kayalar üzerinde inşa edilmesi önerisi,
03.11.1941	İmar planına göre faaliyetler	Cihan Otelı önünde denize doğru açılacak cadde için istimlak kararları, Nafia Vekâleti'nden Lambert'in Paris'te bulunması sebebi ile yerine iki uzmanın incelemelerde bulunmak üzere Ankara'ya çağırılması,
	Lise binası enkazı	Eski Lise binası enkaz bedelinin 1941 bütçesine koyularak Defterdarlığa ödenmesine karar verilen bedelin ödendiği bilgisi,
11.11.1941	Gazipaşa caddesindeki eski tiyatro arsası	Gazipaşa Caddesi'nde, eski tiyatro binası arsasının kuzeyinde bulunan yol fazlasının üç parçaya ayrılarak belirlenecek tipte bina yapılmak üzere satılması kararı,
28.04.1942	Trabzon'daki tarihi eserler	Trabzon'daki tarihi eserlerin korunması için tarihi değeri olan binaların Belediyece satın alınarak müze haline getirilmesi önerisi,
25.09.1942	Sanat Okulu inşası	Sanat Okulu inşası için belirlenen alanda imar planının tadilatının gerekliliğinin kabulü,

Tablo 3'ün devamı

13.11.1942	Belediyeye ait yol fazlaları üzerindeki faaliyetler	Yol fazlalarının Belediye'nin tasarrufunda olduğu, tesisat yapılmasına izin verilmediği, İçkale'de birinci derecede korunması gereken kale enkazı arasında yapıldığı görülen kulübelere Belediye'nin haberi olmadığı ve Yapı Yollar Kanunu'na göre yıktırılması gerektiği,
12.02.1943	Harap çeşme	Mollasiyah Mahallesi Kale Kapısı Caddesi'nde kişiye ait arsanın içindeki harap çeşmenin kendisine satılması isteği,
01.04.1943	Harap çeşme	Mollasiyah Mahallesi Kale Kapısı Caddesi'ndeki çeşme arsasının imar planı ile ilgisi olmaması sebebi ile satılmasının kabulü,
	Gazipaşa Caddesi'ndeki eski tiyatro	Gazipaşa Caddesi'nde eski tiyatro arsasından olup, cadde açıldıktan sonra yol fazlası olarak kalan ve imar planında herhangi bir işlevi olmayan arsanın üzerinde üç ev yapılarak caddenin güzelleştirilmesi suretiyle satılmasının kabulü,
04.11.1943	İstimplak faaliyetleri	İskele Caddesi'nde iki mağazanın istimplaki ile viraj genişletilmesi, İmaret meydanında bir fırın ve bir dükkân ile Maraş Caddesi'nde bir arsanın istimplak kararı,
	Kavakmeydan Mezarlığı	Üzerinde Sanat Okulu inşa edilmek istenen Kavakmeydan'daki harap mezarlık arsası ve Etüv binasının alınması için Daimî Encümen'e yetki verilmesi,
10.11.1943	Gazipaşa Mahallesi'ne giden yol üzerindeki metruk mezarlık	Halk Partisi Gazipaşa ve İskenderpaşa ocaklarının toplanacak binası olmadığından Taksim'de Gazipaşa Mahallesi'ne giden yoldaki küçük harap mezarlığın ileride de parti binası yapılmak üzere Partiye satılması isteğinin Daimî Encümen'in yetki alanına devredilmesi,
04.02.1944	Atapark'ın doğusundaki eski mezarlık arsası	Sergi Evi kurulması için Nafia Vekâleti'nden gelen öneri üzerine Atapark'ın doğusundaki eski mezarlık arsasının tartışılması,
14.02.1944	Mezarlıklar	Yenicuma Mahallesi'nde eski mezarlık arsasının kendisine satılmasını isteyen bir kişi isteğinin, arsanın imar planı ile ilgisi olması dolayısıyla kabul edilmemesi, Halk Partisi'ne satılması uygun görülen eski mezarlık arsasının geri kalan bölümünün Hususi İdare'ye devredilmesi,
13.04.1944	İmar Birliği	Trabzon Hususi İdaresi ile Belediye arasında bir İmar Birliği'nin kurulması ve nizamnamesinin oluşturulması için çalışmaların başlaması,
24.04.1944	İmar Birliği nizamnamesinin kabulü	İmar birliği nizamnamesinin kabul edilmesi, birliğin gayesinin açıkça ifade edilerek yapılacak işlerin belirlenmesi,
02.11.1944	1943-1944 yılı mesai raporu	İmar Birliği'nin kararları üzerine Kemer kaya'daki büyük kilisenin şehir gazinosu yapmak üzere Defterdarlık'tan satın alındığının bildirilmesi, Maraş Caddesi üzerinde Ziraat Bankası'nın bitişiğinde kişiye ait arsanın Belediye adına istimplaki,
09.11.1944	İstimplak faaliyetleri	Meydan alt kol çarşısında, Mısırlıoğlu Sokak'a inen yolun başındaki dükkânların istimplak edilerek imar planına uygun olarak yola katılması, bu dükkânlara bitişik iki ahşap ve harap dükkânın da yıktırılması,
24.04.1945	Mezarlıklar	Şehir mezarlığına cenaze nakli hasılatı ve Şehir Mezarlığı talimatnamesinin kabulü,
13.07.1945	Mezarlıklar	Asri mezarlığın ücretsiz kısmının dolması sebebiyle gündeme gelen yeni mezarlık inşasının mali durum sebebi ile düşünülmemesi, mezarlığın dolan ücretsiz kısmına ücretli kısımdan yer eklenmesi,

Tablo 3'ün devamı

13.11.1945	1944-1945 yılı çalışma raporunun kabul edilmesi	Taksim mezarlığının Lambert planına göre modern bir park haline getirilme çalışmalarının başlaması, Sahipsiz arsa, kale ve kale enkazlarının tespit edilerek Belediye Kanunu'na göre tapuya bağlanması,
14.12.1945	Beş senelik imar programı	Beş senelik imar programının hazırlanması ve Meclise sunulması,
25.12.1945	Beş senelik imar programının kabulü,	Trabzon Belediyesi'nin Beş Senelik İmar Mesai Programı gereğince beş yıl içinde yapılacak işler ve bunlara harcanacak paraların maddeler halinde sunulması,
13.07.1946	Kavakmeydan'daki Erkek Sanat Okulu	İnşaatı devam eden Kavakmeydan'daki Erkek Sanat Enstitüsü'nün planına göre Etüv binasının yıkılması gerekliliği,
05.08.1946	Kavakmeydan'daki Erkek Sanat Okulu	Etüv binasının Sanat Okulu için Maarif'e satılması konusunda yetkinin Daimî Encümen'e verilmesi,
25.10.1946	Birinci Beş Senelik Mesai İmar Programı	Belediyenin birinci beş senelik mesai imar programının tadilen kabulü,
14.11.1946	Taksim mezarlığının parka dönüştürülmesi	Taksim mezarlığının imar planı gereğince parka dönüştürülmesi, Meydan ve Atapark gibi umumi bahçeler varken Taksim parkına olan eleştiriler,
10.02.1947	İskenderpaşa Medresesi'nin yıkılması	İskenderpaşa Camii önündeki eski medresenin yıktırılarak, en uygun bir yerinde umumi hela yaptırılması isteği,
13.02.1947	İskenderpaşa Medresesi'nin yıkılması	Caminin meydana çıkarılması için önündeki medresenin yıkılarak meydanlık haline getirilmesi ve hela yaptırılması kararı,
05.06.1947	Belediye Başkanının 1946 yılı çalışma raporu	Meydan Camii önündeki Evkaf medresesinin istimlak ile yıkılarak meydanlık haline getirilmesi için çalışmalara başlanması, Kalelerin etrafında kalelere zarar vererek yapılan barakaların ileride problem yaratmaması için gerekli önemlerin alınması,
14.06.1947	Pazarkapı'da bir arsa	Pazarkapı Mahallesi'nde bir ev ve arsanın kuzeyinde yer alan kısmen yıkılmış kale duvarının ev sahibine satılmasına dair dilekçe üzerine emsal yaratmaması açısından satışına izin verilmemesi,
31.10.1947	İskenderpaşa Medresesi	İskenderpaşa Camii önündeki medresenin istimlak için kıymet komisyonu oluşturulması,
11.11.1947	İskenderpaşa Medresesi	Belediye İstimlak Kanunu'na göre medresenin istimlak için kıymet komisyonunun tekrar seçilmesi,
02.12.1947	Şehir imar planına göre yol genişlikleri	Şehir imar planına göre 22 m olan Numune Hastanesi önündeki yol genişliğinin 17 m'ye indirilmesi hakkındaki Bayındırlık Bakanlığı emri üzerine, bu yolun eskisi gibi yine 22 m olarak kabulü,
04.06.1948	1947-1948 yılı çalışma raporu	Kavakmeydan'da spor sahasına bitişik mezarlığın Beden Terbiyesi'ne devri,
07.06.1948	İmar planı	İmar planına göre batıya doğru şehrin genişlemesi ve eski mezarlık yerinden eser kalmadığından Stadyum ve Sanat Okulu bittiğinde talibin çok olacağı,
10.06.1948	Mezarlık arsası	Beden Terbiyesi'ne devri istenen Kavakmeydan'daki Stadyum civarındaki mezarlık alanı ile şimdiki futbol sahası hakkında inceleme kararı,
	Yıkık kale duvarı	Bir kişinin kale arsası ile yıkık kale duvarını satın almak istemesi üzerine alanın tarihi kıymeti olup olmadığı,
18.06.1948	Mezarlık arsası	Beden Terbiyesi'ne devri istenen mezarlık arsası ile spor sahası hakkındaki isteğin Bayındırlık ve İdare Komisyonlarına havalesi,
	Yıkık kale duvarı	Alınmak istenen kale arsası ile yıkık kale duvarının satışında tarihi eserle ilgili olması sebebi ile Bayındırlık Komisyonu'na havalesi,

Tablo 3'ün devamı

01.06.1949	Belediye Başkanının senelik mesai raporu	Taksim'deki parkın hizmete açılması, İskenderpaşa Cami'sini şerefleştirmek için tarihi değeri olmayan medresenin yıktırılması, Cumhuriyet Caddesi'nin müstakbel imar planına göre açılıp düzeltilmesi,
13.06.1949	Arsa içinde kale arsası	Bir kişiye ait arsa içindeki Belediye'ye ait kale arsasının satılması için Daimî Komisyona yetki,
25.10.1949	Taksim'deki eski küçük mezarlık arsası	Taksim meydanında eski küçük mezarlık arsası üzerinde bir firma tarafından benzin satış deposu yapma isteği,
01.06.1950	Belediye Başkanının 1949-1950 yılı senelik mesai raporu	Müstakbel plana göre yapılması gereken sahil yolu için hafriyat çalışmasının başlaması, Bakioğlu kahvesi arsası üzerindeki binanın karşısında çeşme yerine yeniden bir dükkân yapıldığı üzerine tartışmalar,
02.10.1950	Maraş Caddesi'ndeki çeşme yeri	Maraş Caddesi'ndeki çeşme yeri ile kale duvarının satılması meselesi,
09.10.1950	Maraş Caddesi'ndeki çeşme yeri	Maraş Caddesi üzerinde hanesinin cephesine denk gelen kale duvarı ile duvarın üstünde sonradan inşa edilmiş çeşmenin yıkılıp arsa haline geldiğinden sahibinin kendisine satılması isteği,
13.10.1950	İçkale'de tarihi hamam arsası	İçkale Sokak'ta kale duvarı civarındaki tarihi hamamın, Sedat Çetintaş raporuna göre korunması gerekliliği,
01.02.1951	Şehir imar planı	Şehir imar planı merhum Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in çabalarıyla Lambert'e yaptırılmıştı, memleketin iktisadi durumu ile uyum sağlayamadığı tecrübelerle anlaşıldı,
16.02.1951	Çeşme arsası	Kemer kaya Mahallesi'nde 4 m ² 'lik çeşme arsasının planla alakası olmadığından satış kararı,
07.06.1951	Metruk çeşme	Evinin altında susuz kalan metruk bir çeşmenin ev yapmak üzere satış isteği,
20.07.1951	Müstakbel imar planı	Tatbik imkânı olmayan imar planının hiç yokmuş gibi davranılması ve yeniden plan yaptırma hakkındaki teklifin şimdilik ertelenmesi, planın şehri baştan sonra yıkmak üzerine olduğunun eleştirilmesi,
03.10.1951	Müstakbel imar planı	Mevcut şehir imar planının incelenmesi için Bayındırlık Bakanlığı'ndan mimarın gelmesi,
08.10.1951	1950- 1951 yılı mesai raporu	Süslüklü mezarlığının genişletilmesi ihtiyacı üzerine arsa ekleme kararı,
12.10.1951	Sahil yolu	Şehirden geçecek sahil yolunun devlet hizmetleri içine alınması,
15.10.1951	Şehir imar planı	Şehir imar planının yeniden tanzimi hakkındaki incelemeler ile planın şehre uygun olmadığı kararı üzerine Bayındırlık Komisyonu'na havalesi,
19.10.1951	Şehir imar planı	Lambert tarafından 1938'de yapılmış olan planın uygulamasında problemler olduğundan tecrübeler sonucunda yoğun eleştiriler ile kaldırılarak yeni imar planı tanzim edilmesi kararı,
	Tabakhane mevkii	İmar planı ile ilgili tartışmalar sırasında Tabakhane deresinin park haline getirilmesi kararının eleştirilmesi,
25.10.1951	Yıkık kale duvarı	Sandıkçılar'da yıkılmış kale duvarının yerinde yapılan dükkânların kale duvarı genişliğinde yer verilmesi üzerine Daimî Komisyon'a yetki,
29.02.1952	Şehir imar planı	Şehir imar planının yeniden tanzimi için İller Bankası ile temasa geçilmesi, Merkez Bankası binası inşası için Ziraat Bankası yanındaki arsanın bankaya tahsisi,

Tablo 3'ün devamı

26.08.1952	Maraş Caddesi	Maraş Caddesi'nde gerekli istimlak formülünün sene başına kadar hazırlanması gerekliliği,
09.10.1952	Sahil yolu	İmar planına göre sahilden geçecek yolun denizi doldurmak suretiyle geçirilmesi, Güzelhisar'ın altından açılacak bir tünel ile gerçekleştirilmesinin kabulü,
15.10.1952	Şehir imar planı	İller Bankası'ndan gelen, yeniden imar planı yaptırılmak isteniyorsa Bakanlıktan izin alınarak bir uzman tarafından yaptırılabilceği kararı,
02.02.1953	Şehir imar planı	Tadilat ile tanzim ettirilmesi istenen imar planından vazgeçilmesi ve Lambert planının uygulamasının devam kararı,
	Tabakhane çeşme	Bir kişinin Tabakhane eski tulumba koğuşuna bitişik çeşme arsasının kendisine satılmasına dair isteği,
09.02.1953	Tabakhane çeşme	Tabakhane eski tulumba koğuşuna bitişik çeşme arsasının kanunlar dâhilinde satışı için Daimî Komisyona yetki,
30.04.1953	Beş senelik mesai imar programı	Beş senelik mesai imar programının onaylanması, Öncelikli olarak Maraş Caddesi'nin iki tarafının da istimlak yolu ile düzenlenmesi ve yapılacak diğer faaliyetlerin belirlenmesi,
01.10.1953	1952-1953 yılı mesai raporu	Bu yılın rekor yılı olduğu, imar planı uygulamasında Maraş Caddesi'ndeki istimlaklerin yapıldığı, yeni Ziraat Bankası binasına kadar olan kısmın imara göre genişletileceği,
15.10.1953	Kale duvarı	Ortahisar eski tulumba koğuşu altındaki Belediye'ye ait arsanın kendisine satılmasını isteyen kişinin isteğinin, alanın kale duvarına tamamen bitişik olması sebebiyle reddi,
01.02.1954	Sahil yolu	Moloz sahil yolunun onarım gerekliliği,
	Kale duvarı	Sandıkçılar içinde bir dükkân arkasında mevcut kale duvarından oluşan cephenin 4,5 m'sinin yola terki,
	Tabakhane mezarlığı	Tabakhane mezarlığından kalan metruk arsanın paylaştırılmasının kabulü ile Daimi Komisyon'a yetki verilmesi,
25.02.1954	Kale duvarı	İki kişinin kendilerine satılması talebinde bulundukları arsaların kale duvarına bitişik olması sebebiyle reddi,
14.06.1954	Kale duvarı	Pazarkapı Sandıkçılar'da dükkân arkasındaki boş ve yıkık kale duvarı arsasının kendilerine verilmesi suretiyle dükkânı arsa miktarı kadar içeri geçmesi kararı,
01.10.1954	1953-1954 yılı çalışma raporu	Arafilboy virajının genişletilmesi için mevcut Belediye akaratının yıktırılması, Kavakmeydan'da şehir planına göre 22 m'lik şose inşası, Maraş Caddesi başlangıcından Ziraat Bankası'na kadar olan kısımda istimlak kararları,
01.02.1955	Sebze hali	Sebze halinin ihtiyacı karşılaması için dereye denk gelen iki ev ve arada kalan han ile evlerin istimlaki,
	Çeşme arsası	Bir kişinin satın almak istediği çeşme arsasının Bayındırlık Komisyonu'na havalesi,
09.02.1955	Çeşme arsası	Çeşme arsasının taliplisine satılmasında engel olmadığı ancak bahçe duvarına yaptığı çıkıntı sebebi ile mübadele yolu ile çeşmenin kendisine verilmesi kararı,
	Mezarlık meselesi	Boztepe'deki mezarlığın ikinci bir şehir mezarlığı haline getirilmesi,
04.06.1955	Çeşme arsası	Bir kişinin kendisine satılmasını istediği çeşme arsasının, bu gibi arsaların yolların açılması sırasında tekrar büyük paralar harcanarak istimlaki gerektiğinden talebin reddi,
	Hela inşası	Meydan Camii önündeki helanın kaldırılmasına dair önerenin Bayındırlık Komisyonu'na havalesi,

Tablo 3'ün devamı

15.06.1955	Hela inşası	Meydan Camii önündeki yeraltı helasının temizliğine dikkat edilmesi suretiyle yerinde kalması kararı,
	Çeşme arsası	Bir kişinin duvarına bitişik olan çeşme arsasının Belediyece yıktırılarak yola katılmasının kabulü,
	Çeşme arsası	Yenicuma Cami Sokak'taki çeşmenin yolla alakalı bulunması sebebiyle yıkılıp yola katılması,
01.10.1955	1954-1955 mali yılı mesai raporu	Beş senelik imar programının uygulaması olarak Maraş Caddesi üzerindeki istimlaklerin devamı, Halk Evi binasının bedeli doğrultusundan Belediye'ye devri,
20.02.1956	Mezarlıklar	Harap mezarlıkların tamir ve iyileştirilmesi, Belediye mezarlığının yetmemesi yüzünden Bahçecik mezarlığına defin izni verilmesi isteği,
	Kamulaştırmalar	Beş senelik imar programı gereğince Belediyece istimlak edilen gayrimenkullere konan bedellerin arttırılması kararı,
01.06.1956	Kamulaştırmalar	İmar amacıyla kamulaştırılarak yola katılan arsalardan geriye kalan kısımların Beş Senelik İmar Programı'na yardımcı olmak üzere satışa çıkarılması,
	Tabakhane mezarlığı	Tabakhane mezarlığının kaldırılarak bahçe haline getirilmesi kararı,
	Ayasofya Camii	Ayasofya Camii çevresinin mezbelelik halinde oluşuna gelen eleştiri üzerine caminin güzelliğini bozan iki küçük evin istimlak kararı,
01.10.1956	1955-1956 yılı mesai raporu	Beş senelik mesai imar programı kapsamında istimlakler yapılmış, Elektrik işletmesi binasının da yıkılmasına karar verilmiştir, Maraş Caddesi'nin en dar yerlerinin genişletilmesinin devamı,
24.12.1956	İmar talimatnamesi	İmar Kanunu'na uygun olarak hazırlanan İmar Talimatname'sinin kabulü,
27.12.1956	Emlak Kredi Bankası	Maraş Caddesi'nin imara göre açılmasından geriye kalan arsa fazlasının Emlak ve Kredi Bankası'na satılması için Daimî Komisyon'a havalesi,
04.02.1957	Çeşme arsası	Bir vatandaşın talep ettiği metruk çeşme arsasının Nafia Komisyonu'na havalesi,
25.02.1957	Çeşme arsası	Vatandaşın talep ettiği metruk çeşme arsasının bitişik olduğu kale duvarının tarihi eserden sayılması sebebi ile yıktırılmasının mümkün olmadığı ve satılmaması kararı,
05.06.1957	İmar planı	İmar planı gereğince Sinema binasıyla çevresindeki kahve dükkanların yıkılması için verilen önerenin, diğer sinema olan Lale sinemasının hizmete hazır olmaması sebebi ile, yıkılmasının şimdilik mahsurlu bulunması,
	Tabakhane mezarlığı	Soğuksu'da çürümeye bırakılmış bitkilerin Tabakhane'ye nakledilmesi ve eski mezarlık olan izbe halin parka dönüştürülmesi,
15.10.1957	Emlak Kredi Bankası ve Maraş Caddesi	Emlak Kredi Bankası'nın istediği arsanın verilmesinde sakınca olmadığı, Maraş Caddesi'nin de bu şekilde imara göre düzeltileceğinin kabulü,
01.02.1958	Sinema Binası ve Muharrem'in kahvesi	Bir Meclis üyesinin önergesi ile eski Belediye sineması ile sinema arkasındaki Muharrem'in kahvesine kadar olan blokun yıkılması teklifi,
	1956-1957 yılı mesai raporu	Tabakhane'de metruk haldeki mezarlığın ağaçlandırma işinin yapılması, Sebze pazarı için yapılan üç ev ve bir han istimlakleri, Maraş Caddesi'nin genişletilmesi için Elektrik İşletmesi binasının ihale ile yıktırılması, Sinema binası ile arkasındaki Muharrem'in kahvesine kadar olan blokun yıkılmasının kabulü ile işleme alınması,

Tablo 3'ün devamı

19.02.1958	Dört senelik mesai imar programı	Dört senelik mesai imar programının hazırlanması için beş üyeden oluşan komisyon seçimi,
28.02.1958	Maraş Caddesi	Maraş Caddesi üzerinde istimlak edilen yerlerin enkazı için gerekli takibin yapılmadığına dair eleştiriler,
13.03.1958	Dört senelik mesai imar programı	Trabzon Belediyesi'nin birinci beş senelik mesai imar programının devamı olan ve 6785 sayılı kanunun 30. maddesine göre hazırlanan ikinci dört senelik mesai imar programının kabulü,
10.06.1958	İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü'nün talebi	İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü'nce talep olunan arsaların kanuni mevzuat dâhilinde ve belirlenecek bedel ile İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü'ne satılması hususunda Daimî Komisyona yetki verilmesi,
27.10.1958	Kale duvarlarına yakın inşa olunan mahaller	Kale duvarları, mabetler ve tarihi eserlerin 15 m yakınına kadar inşaat yapılamayacağı kanunlarla belirlenmiş olmasına rağmen buna uyulmadığı görülmüştür, beş yüz seneden beri restore edilmeyen kale duvarlarının gözden geçirilmesi gerekliliği,
05.12.1958	Tarihi eser ve mabetlere bitişik yapılmakta olan binalar	Tarihi eser ve mabetlere bitişik yapılmakta olan binalar için şehirdeki tarihi eserlerin mevcut durumlarına dair bir heyet ile tespiti kararı, 1937 yılında hazırlanmış olan raporun 21 senedir incelenmediğine dair eleştiriler,
02.02.1959	19 oy ile onaylanmayan 1958 yılı çalışma raporu	Belediye sinemasıyla etrafındaki gayrimenkul imar planı gereğince yıktırılmıştır, Kavakmeydan'da metruk mezarlık arsası ile Etüv binası ve önündeki arsa uygun bedel ile İşçi Sigortaları Kurumu'na satılmıştır, Dört senelik imar programı gereği Maraş Caddesi'ndeki istimlakler, Tabakhane'deki metruk mezarlık arsasının ağaçlandırıldığı ve çirkin manzaranın giderildiği bilgisi, 28 sayfalık faaliyet raporuna yapılan eleştiriler,
25.02.1959	Emlak Kredi Bankası	Emlak Kredi Bankası'nın bina yaptığı eski kilisenin yanındaki arsada umumi helanın yıkılması talep edilmiş ancak reddedilmiştir,
10.03.1959	Arsa mübadelesi	Belediye arkasındaki mezarlık arsası ile cami önünde Belediyeye ait arsa ve umumi helanın mübadelesi kararı,
13.03.1959	Şehir imar planı	Şehir imar planında yapılan tadilat üzerine beş parçalık planın onaylanması,
12.06.1959	Mısırlıoğlu Sokak'tan geçen bir yol	İskenderpaşa Mahallesi, Mısırlıoğlu Sokak'tan geçen yolun kaldırılması teklif edilmiş, imar planı ile ilgisi olan ve çok eskiden var olmuş kilise binasına paralel açılacak yolun bugün lüzumsuz görülmesi üzerine Nafia Komisyonu'na havalesi,
15.06.1959	İmar planından çıkarılan yol	Mısırlıoğlu Sokak'taki yolun zamanında mabede yol açmak için oluşturulduğu, artık gerekli olmadığından plandan çıkarılması kararı,
15.07.1959	Şehir planı	Şehir planında 1941'de alınan kararların özellikle varlığına ihtiyaç olmayan bölgelerin plandan çıkarılması kararı,
01.10.1959	Şehir planı	Şehir imar planı ile ilgili gündeme gelen meseleler üzerine 25 sene önce yapılan planın artık işe yaramaz hale geldiğinin eleştirilmesi,
04.02.1960	1959 yılı mesai raporu	Emlak Kredi Bankası binası için yıkılması istenen Maraş Caddesi'ndeki helanın Banka açılışından bir ay önce yıkılması kararı,
15.02.1960	1959 yılı mesai raporunun reddi	Dört senelik imar programı gereğince Maraş Caddesi'nin genişletilmesi için yapılan istimlakler, 17 sayfalık, şehrin imarı ile ilgili çok az veriye sahip olduğu ifade edilen faaliyet raporunun reddi,

Tablo 3'ün devamı

01.10.1960	Metruk çeşme arsası	İskenderpaşa Mahallesi, Tiyatro Sokak'ta metruk çeşme arsasının imarla alakası olmadığından satışının kabulü,
06.12.1960	Metruk çeşme arsası	Tiyatro Sokak'taki çeşme arsasında sokağın bir istikamete getirilmesi için yola çıkıntı yapan mahal ile çeşme arsasının mübadelesi kararı,

Döneminin en yaygın kitle iletişim aracı olan yerel gazete ve dergiler de, Meclis Zabıtnameleri dışında, şehirde yaşanan meselelere “gazeteci/yazar” bakış açısıyla birbirinden farklı aktörlerin zaviyesinde bakması sebebiyle önemlidir. Gazete ve dergilerde yayımlanan haberleri döneminin dinamikleri doğrultusunda anlamlandırmak, gazetecileri/yazarları kaleme aldıkları yazılara götüren süreci okumak, meselelerin arka planındaki zihin dünyasını algılamak ancak söz konusu gazete ve dergi örneklerinin tarihçesine bakılarak mümkün olabilir. Bunun yanında; farklı kişilere ait, dönemin matbaa sayısının yetersizliği sebebiyle aynı ya da farklı matbaalarda basılarak halka ulaştırılan, birbirinden farklı ideolojilere sahip olarak döneminin siyasal, sosyal ve kültürel aynası hükmündeki Rus işgal dönemi haricinde 1923-1960 arasında yayımlanmış olan 11 farklı gazete ve dergi örneklerinde; toplam 21885 sayfada gündeme gelerek, şehrin imarında “yıkım” yolu ile konu olmuş faaliyetler irdelenmiştir (Tablo 4).

○ Akçaabat Gazetesi:

1 Haziran 1944'te çıkmaya başlayan Akçaabat Gazetesi, 93 sayı halinde 30 Ağustos 1948'e kadar yayın hayatını sürdürmüş, içinde mahalli haberler, araştırma yazıları, sanat ve edebiyat yazıları, seyahat yazıları, şiirler, maniler ve tarihi yazılarla bölgede etkili olmuştur (Albayrak, 2010a: 80-88). Gazetenin bazı sayıları üzerinde yaptığı araştırmada Usta (1993), gazetede yer alan haberlerden Akçaabatlıların ülke meseleleriyle yakından ilgilendiklerini ve Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda görüş ve yorumlarını halk ile paylaştıklarını dile getirmiştir.³⁸ Gazetenin dikkat çeken özelliği olarak yazar kadrosunun dönemin Trabzon'unda bilim, kültür ve siyaset alanındaki insanlardan oluşması gösterilmiştir (Albayrak, 2010a: 87). Yıkım faaliyetleri bağlamında irdelendiğinde ise dönemin zihin dünyasına yönelik kodlar hakkında diğer gazete ve dergi örneklerine göre daha az potansiyele sahip olduğu tespit edilmiştir.

³⁸ Usta, V. (1993). Akçaabat Gazetesi. Akçaabat Yeni Haber Gazetesi, 26 Ekim 1993, Sayı: 101.

○ Akın Dergisi:

1 Nisan 1932’de Mustafa Kemal’in “Biz, her vasıttan, yalnız ve ancak, bir noktai nazardan istifade ederiz. O noktai nazar şudur: Türk milletini medeni cihanda, lâayık olduğu mevkie is’at etmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade takviye etmek... Ve bunun için de istipdat fikrini öldürmek...” sözlerini manşetinde kullanarak yayın hayatına başlayan Akın Dergisi, 1 Haziran 1933’te son sayısını yayımlamıştır. 15 günde bir çıkan, kendisini ilk sayısında genç Cumhuriyetin “gayri siyasi, ilmi ve mesleki mecmuası” olarak nitelendiren Akın Dergisi’nin, resim ve klişeleri İstanbul’la devamlı iletişim halinde olarak temin etmesi; dönemin şartlarında büyük fedakârlık olarak görülmüştür (Albayrak, 2010b: 2).

İçerik olarak “iktisadi, mahalli adetler, içtimai, münevverlerle mülakat, köy işleri, hikâye, sıhhat, mizah, şiir, spor, on beş günlük memleket haberleri ve ilanlar” başlıkları altında yazılmış olan dergi ile ilgili; dönemin önemli gazetecilerinden Cevdet Alap’ın Yenyol Gazetesi’nde çıkan bir yazısında, “Şimdiye kadar bu derece nefaset, ciddiyet, zengin ve rağbeti fazla bir mecmua çıkarmamış olan Trabzon, bu mecmua ile behakkın iftihar duyabilir”³⁹ sözlerini sarf etmiş, derginin Trabzon için önemine vurgu yapmıştır. Özellikle münevverlerle yapılan mülakat başlığı altında şehrin önemli isimleri ile yapılan görüşmelerde şehrin ihtiyaçlarına yönelik dile getirilen meseleler ve ifade ediliş biçimleri, 20. yüzyıl Trabzon’unun atmosferini ortaya koyarak şehrin fiziksel yapısındaki değişikliklerin ipuçlarını verir.

○ Çaykara Gazetesi:

23 Nisan 1948’de yayın hayatına başlayan Çaykara Gazetesi, önce haftalık daha sonra günlük olarak çıkarılmış; bir süre sonra da matbaasını değiştirerek “Demokrat Çaykara” adıyla yayın hayatına devam etmiştir. 1 Mayıs 1953’ten itibaren günlük çıkarılan gazete, sahibi olan Numan Sabit Osmañelebioğlu ile 1959 yılında ilişkisini kesmiş; yeni sahibi İsmail Oğuz olmuştur. İsmail Oğuz döneminde matbaa ve idare yerini taşıyan, zor ve imkânsızlıklar içinde çıkarılan gazete, 1960 askeri müdahalesi ve devamında tekrar taşınmak zorunda kalmıştır. 1961 yılında Doğu Gazetesi ile bir ortaklık kurarak duraklama devresine giren Çaykara Gazetesi, Doğu Gazetesi’nin sahibi Zeki Yağmurdereli’nin 1961 seçimlerinde milletvekili olması üzerine tekrar zorluklar içinde kalmıştır. Mart 1962’de iki ay süreyle

³⁹ Yenyol, 22 Eylül 1932, Sayı: 1715, Akın için Birkaç Satır, Cevdet Alap.

kapanmak durumunda kalan gazete, İsmail Oğuz'un çabaları ile ayakta kalmaya çalışsa da Temmuz 1962'de tamamen yayın hayatını sonlandırmıştır (Albayrak, 2010a: 106-115).

Sahibi Numan Sabit Osmañcelebioğlu'nun bireysel gayretleri ile ayakta durmaya çalışan bir ilçe gazetesi olma özelliğindeki söz konusu gazetenin; ideolojik olarak, çıktığı tarihten itibaren Demokrat Parti çizgisinde hareket ettiği, siyasal söylemlerini o doğrultuda dile getirdiği bilinir. 1950 seçimlerine kadar bunu daha üstü kapalı yapmış olsa dahi 1950 seçimlerinden sonra daha açık olarak Demokrat Parti yönetimini desteklediği ifade edilir (Çiçek, 2022: 597). Bir ilçe gazetesi olarak uzun soluklu olmamasına rağmen Çaykara ve Trabzon hakkındaki meseleleri sayfalarına taşıyan, dönem iktidarına farklı görüşteki zihinsel yapısıyla Trabzon'daki Belediyecilik ve imar faaliyetlerine biraz da eleştirel bir bakış açısıyla dokunan gazetenin, dönem dinamiklerinin algılanmasındaki yeri büyüktür.

o Doğu Gazetesi:

12 Eylül 1953 tarihinden itibaren yayın hayatına başlamış olan Zeki Yağmurdereli'nin sahip olduğu Doğu Gazetesi, "Demokrasinin Beşiği" sloganı ile Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu döneme ait bir gazetedir. Kendisiyle aynı isimdeki matbaasında basılan söz konusu gazete için Albayrak (2010a: 136); birinci sayfaya ağırlık verilerek ikinci sayfanın kalıplaşmış haber ve yazılarla doldurulduğunu, gazete sahibinin çoğu zaman hem başyazar, hem köşe yazarı hem de muhabiri olduğu ifadelerini kullanarak "vasat" özellikte oluşunu dile getirmiştir. Eylül 1961'e kadar yayıma devam eden gazetenin en belirgin özelliği ise ideolojik olarak 1950-1960 yılları arasında iktidarda kalan Demokrat Parti yönetimini desteklemesi gösterilmiş; buna paralel olarak da parti ağırlıklı haberlere yer verilmiştir (Albayrak, 2010a: 138).

27 Mayıs 1960 tarihli askeri müdahale ile kapatılan Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi'nin Trabzon'daki teşkilatlanmasının en önemli yardımcılarından olan ve ilk İl Başkanlığı'nı yapan gazete sahibi Yağmurdereli, milletvekili seçilinceye kadar gazetesini çıkarmaya devam etmiş, meşru olarak da ona siyasi bir ağırlık kazandırmıştır.⁴⁰ Özellikle 1958-1960 yılları arasındaki yazı ve haberlerde söz konusu siyasi ağırlığın izleri açıkça okunabilmekte, dönemin Trabzon'unun tek partili dönemden çok partili döneme, Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye geçiş süreçlerinin yansımaları algılanabilmektedir. Siyasi

⁴⁰ Albayrak, H. (2010a). Düünden Bugüne Trabzon Basını Cilt 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.144.

iradede yaşanan değişim ve dönüşümlerin imar faaliyetlerindeki izlerinin okunabilmesine olanak sağlaması sebebiyle Doğu Gazetesi'nin, Trabzon yerel basın tarihinde küçük ancak önemli bir yer tuttuğunu söylemek yanlış değildir.

o Halk Gazetesi:

8 Ekim 1933 tarihinde ilk sayısı yayımlanan Halk Gazetesi, 21 Mayıs 1943'e kadar aynı isimle yayın hayatına devam etmiş ancak gazetede yaşanan anlaşmazlık sebebiyle isim ve yönetim değişikliğine gitmiştir. 21 Mayıs 1943'ten sonra "Yeni Halk" adıyla yeni sayı numarası verilerek yayımlanan gazete, çıkarılan 66 sayının ardından yapılan anlaşma sonunda 11 Ocak 1944'te yeniden eski adına dönmüştür (Albayrak, 2010a: 78).

Ticari maksatlı gazete olarak çıkan ancak fikir yazılarına da ağırlık vermiş olan Reklam Gazetesi'nin istenilen ilgiyi görmemesi sebebiyle Arif Barutçu, gazetesinin 265. sayısından itibaren Halk Gazetesi adıyla çıkmasını sağlamıştır. 15 Ocak 1963 yılına kadar yayımlanan gazetenin en dikkat çeken özelliği olarak mahalli haber içermemesi gösterilmiş, ilk yıllarında daha nitelikli ve araştırma yazılarının olduğu ancak son yıllarda dış kaynaklı bülten ve ajans haberleri ile dolu olduğu eleştirileri yapılmıştır. Pek çok gazete örneğinde olduğu gibi Halk Gazetesi'nin sonunun getiren de 1960 ihtilali sonrasında resmi ilan dağıtımında vasıf istenilmesi üzerine gazetenin mevcut durumu ile bunu karşılayamaması olmuş, 15 Ocak 1963'te 6489. sayısı ile de kapanmıştır (Albayrak, 2010a: 77). Hacimsel olarak Yeniyol Gazetesi'nden sonra Trabzon'un önemli gazete örneklerinden birisi olan, şehir için önemli isimlerin yazı ve haberleriyle Trabzon'la ilgili meseleleri ele alan gazetenin; şehrin imarına yönelik alınan kararlardaki destek ya da karşıt görüşleri dönemin zihin dünyasının okunmasında oldukça etkili olmuştur.

o İnân Dergisi:

Trabzon Halkevi'nin bir kültür ve yayın organı olan "İnân Trabzon Halkevi Mecmuası", Mayıs 1937'de "İnân Niçin Çıkıyor?" manşeti ile yayın hayatına başlamıştır. İlk sayıda yer alan "İnân; yalnız kuvvetli bir inanmanın, hayata, milli hayata inanmanın, ülkü ve kültüre inanmanın ve nihayet Atatürk rejimine inanmanın yarattığı ölçsüz samimiyet içinde doğdu ve öyle yaşayacaktır" ifadeleri derginin kuruluş ve yayın amacını özetler nitelikte olmuştur.⁴¹ Genelde 32 sayfa olarak, içinde "ruhiyat, sanat ve edebiyat, köycülük, içtimai tetkikler, çocuk ve sıhhat, tarihten yapraklar, terbiye, ayın hulâsası, iktisat, ülkü ve

⁴¹ İnân Dergisi, Mayıs 1937

kültür hareketleri” başlıklarıyla dönem ideolojisinin halka ulaşma ve yön verme arzusunun bir sonucu olarak yayımlandığı söylenebilir. İnan Dergisi’nin diğer Halkevi dergileri arasında konuları ve düzenli yayımlanma açısından önemli bir yere sahip olduğu da bilinmektedir (Güz, 1995: 112-114). Belediyecilik faaliyetleriyle çok da ilgilenmeden şehirle ilgili temel meseleleri konu edinen, ağırlıklı olarak sosyokültürel hayata yönelik yazıları barındıran bu derginin incelenmesi, dönem ideolojisinin halka yaklaşımına tutulan bir ayna niteliğinde değerlendirilebilir.

○ İstikbal Gazetesi:

10 Aralık 1918’den itibaren yayımlanmaya başlanan, Millî Mücadele hareketini desteklemek amacıyla çıkarılan İstikbal Gazetesi (Çakıcı, 2023: 184), Faik Ahmed Barutçu’nun sahipliğinde son sayısı olan 11 Mart 1925’e kadar Osmanlıca olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Millî Mücadele döneminde azınlık Rum nüfusun Doğu Karadeniz’deki Pontus hayali karşısında Trabzon halkını uyanık ve canlı tutma ihtiyacı ile toplanan şehrin ileri gelenleri İstikbal Gazetesi’nin temellerini atmış, gazete Kurtuluş Savaşı’nın destekleyicisi olmuştur (Albayrak, 2019: 278-279). Gazeteyi basacak aktif bir Türk matbaası olmadığı için Rum matbaasında “Epohi” adlı Rum gazetesi ile yan yana odalarda basılan İstikbal Gazetesi, 1925 yılında kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu’nun uygulanması ile Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda kapatılmıştır (Albayrak, 2019: 297).

1920 yılının ilk günlerinde kendi matbaasına kavuşan gazete⁴², İstanbul ve Ankara’yı yakından takip etmiş; makalelerin büyük bir kısmı gazetenin sahibi ve başyazarı Faik Ahmed Barutçu tarafından kaleme alınmıştır. Osmanlıca olması sebebiyle gazetenin transkripsiyonunu yaparak içerik ve dizin halinde sunan çalışmalardan yararlanılarak haber başlıkları ve detayları incelenmiş, Millî Mücadele Dönemi Trabzon’unun meşgul olduğu meseleler arasından şehrin imarına yönelik haber ve yazılar tespit edilmiştir.⁴³

○ Reklam Gazetesi:

“Siyasetten gayri her şeyden bahseder yevmi gazetedir” söylemi ile 9 Mayıs 1931’de yayın hayatına başlayan Reklam Gazetesi, başlangıçta ticari bir amaç gütsede zamanla fikri ve edebi yazılara yer vermiş; Arif Barutçu’nun sahipliğinde 6 Ekim 1933’teki son sayısına

⁴² Çapa, M. (1992). Millî Mücadele Dönemi’nde İstikbal Gazetesi. *Atatürk Yolu*, 3(10), 133-168.

⁴³ İstikbal Gazetesi’ne yönelik detaylı çalışmalar için bkz. Odabaşıoğlu, C. (1993). *Trabzon Millî Mücadele Yılları Basını 1919-1925*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık; Bulut, H. (1994). *İstikbal Gazetesi Dizini (1921-1923)*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

kadar toplamda 263 sayı ile Trabzon basın geçmişinde yerini almıştır. Gazetenin beklenen ilgiyi görmemesi üzerine değişik muhteva ile devamı niteliğindeki Halk Gazetesi'nin, 8 Ekim 1933'ten itibaren aynı matbaa ve aynı kadro ile basılmaya başlandığı bilgisi verilmiştir (Albayrak, 2019a: 57-61).

Yaklaşık iki buçuk yıl gibi kısa serüveninde şehirle ilgili meselelerde dikkat çekici haber ve yazılara sahip olan gazete, çıkarıldığı döneme ait zihinsel okumanın yapılabilmesi için muhtelif sayı ve içerikte bilgi vererek katkıda bulunmuştur.

o Trabzon Gazetesi:

6 Temmuz 1946 tarihinde yayın hayatına başlayan, idari yapıda yaşanan değişiklik doğrultusunda çok partili dönemin bir gazetesi olan Trabzon Gazetesi, 15 Ağustos 1963'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Gazete; ilk çıktığında genel eğilim itibariyle bir parti gazetesi özelliği gösterirken Cumhuriyet Halk Partisi'ni açıkça desteklemiş, siyasi hayata yeni giriş yapan Demokrat Parti'ye yaptığı ağır eleştiriler ile gelişip büyümesini engelleme niyetinde olmuştur. Önce Şark matbaasında daha sonra ise kendi matbaasında basılan gazete 1960'larda sonra taşınmış, mali kriz sebebiyle de 15 Ağustos 1963'te Hasan Tahsin Yılmaz'a satılarak isim değişikliği yapılarak "Son haber" ismiyle yayın hayatına devam etmiştir (Albayrak, 2019: 91-99). İmar faaliyetleri bağlamında değerlendirildiğinde diğer gazete örneklerine göre daha cılız kalan söz konusu gazete, çok partili dönem atmosferini yansıtması, siyasi irade ve halk katındaki etkilerini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

o Yeni Yol Gazetesi:

16 Eylül 1924 tarihindeki ilk sayısı ile Cumhuriyet döneminin Trabzon'da çıkan ilk gazetesi olma özelliği taşıyan Yeni Yol Gazetesi'nin, 1928'e kadar Osmanlıca olarak yayımlandığı; Trabzon'un fikir ve kültür tarihinde kalıcı izler bıraktığı bilinir. Trabzon'da eli kalem tutan aydınlar, şairler ve sanatkârlar bu gazetenin sayfalarından gelip geçmiştir. Bekir Sukuti Kulaksızoğlu'nun sahiplik ve başyazarlığıyla; yazarlara ait fikir, hatıra, yorum ve yazılar sayesinde dönemin olayları ve kültürel hayatı göz önüne serilmiştir (Albayrak, 2019c: 299-309). Dönemin şartlarına göre emsallerine göre oldukça doyurucu ve zengin içerikli olduğu ifade edilen gazete, Trabzon basın tarihi içinde en eski gazete ve matbaa olarak dikkati çeker (Albayrak, 2010a: 26). Hacimsel olarak da aynı şekilde yoğun ve doyurucu olan gazete, 1966 yılındaki kapanışına kadar şehrin idari, ekonomik, sosyal, bayındırlık ve ekonomik meselelerine yakından ayna tutar. Trabzon'un en uzun ömürlü

gazetelerinden birisi olan Yeniyol; 20. yüzyıl Trabzon’una dair dönemsel okuma yapabilmeyi mümkün kılan en önemli başvuru kaynağı olmuştur.

○ Yeni Pulatane Gazetesi:

“Yurt, Millet ve Cumhuriyet sevgisini kalbinde taşır, Her Pazartesi neşrolunur siyasi köylü gazetesidir” sloganı ile 7 Mart 1949’da yayımlanmaya başlayan Yeni Pulatane Gazetesi, 1950’deki kapanışına kadar kısa bir süre yayın hayatını sürdürmüştü; halkın dilek ve şikâyetleriyle tarafsız bir biçimde yakından ilgilenerek halka ve memlekete hizmeti amaç edinmiştir (Albayrak, 2010a: 117-126). Mahmut Üstün tarafından yönetilen; Akçaabat başta olmak üzere Trabzon tarihine, sosyal ve kültürel hayatına ışık tutan bu gazete, döneme dair genel bir çerçeve çizilmesine yardımcı olmuştur.

Tablo 4. Gazete ve dergi örneklerine göre yıkım ve yıkıma yönelik faaliyetler

	Haber Tarihi	Haber Başlık	Haber Özeti
İstikbal G.	11 Nisan 1922	Sinema	Sinema binasının Trabzon Cemiyeti Hayriye’si tarafından yeniden hizmete açılması,
İstikbal G.	14 Mart 1924	Medreseler	Bütün medreselerin kapanması emrinin gelişi,
İstikbal G.	16 Mart 1924	Medreseler	Medreselerin kapanması kararı,
İstikbal G.	18 Mart 1924	Medreseler	Medreselerin kapanması kararı,
İstikbal G.	25 Mart 1924	Medreseler	Medreselerin kapandığı bilgisinin paylaşılması,
İstikbal G.	18 Eylül 1924	Reisi Cumhur Paşa ve Fırka Reisliği	Gazi Paşa’nın yeni açılacak caddenin açılış töreninde ilk kazmayı vurması,
İstikbal G.	24 Eylül 1924	Reisi Cumhur’a bir istida	Rize ve Pazar müftülerinden medreseler hakkında gelen dilekçeye Reisi Cumhur’un cevabı üzerine medreselerin açılmayacağı, memlekete okul gerektiğinin bildirilmesi,

Tablo 4'ün devamı

Reklam G.	27 Mayıs 1931	Yıldız sinemasının pazarlıkla icarı	Yıldız sinemasının şartnamesi gereği üç yıllık kiraya verileceği,
Reklam G.	29 Haziran 1931	Şehir suları çağlatılacak	Şehir içindeki mezarlıkların şehir dışına nakledilmesi kararı,
Reklam G.	13 Temmuz 1931	Mezarlık için arsa istimlakı	Umumi Hıfzıssıhha ve Belediye kanunlarına uygun olarak Sülüklü'de mezarlık yapılmak üzere belirlenen arsanın Belediye adına istimlakı,
Reklam G.	3 Eylül 1931	Yıldız sineması	Teklifler uygun görülmediğinden Yıldız sinemasının açık artırmada taliplisine verilmesi,
Reklam G.	17 Eylül 1931	Yeni sinemada faaliyet	Yeni kiracıların tamirat işlemlerinin hızla devam ettiği,
Reklam G.	20 Eylül 1931	Şehir sineması	Tamiratı bitmekte "ve birkaç gün içinde açılacak olan sinemaya Şehir sineması isminin verilmesi,
Reklam G.	7 Mart 1932	Temliklen satılacak natamam kilise, kahve, mağaza arsaları	Uzun Sokak'ta natamam Ermeni kilisesi ile kiliseye ait kahve ve mağaza arsalarının satış duyurusu,
Akın D.	1 Mayıs 1932	Fındık ziraatı uzmanı Kazım Bey	Şehrin öncelikli ihtiyaçlarının su, çocuk bahçesi, Güzelhisar'da park, denize ulaşan cadde, müstakbel şehir planı, sahilde cadde ve ümran olduğu,
Akın D.	15 Mayıs 1932	Belediye Reisi Kadri Mesut Bey	Ümrana ihtiyaca olan şehrin plana muhtaç olduğu,
Reklam G.	19 Mayıs 1932	Kapalı zarf usulü ile satılık arsa	Taksim'de eski ve küçük mezarlık yerinin satılığa çıkartılması,
Reklam G.	27 Haziran 1932	Maraş Caddesi	Maraş Caddesi'nin bir kısmının yaptırıldığı, bozuk olan kısımların da bir an önce yapılması gerekliliği,

Tablo 4'ün devamı

Reklam G.	7 Temmuz 1932	Belediyemiz 6 ayda neler yaptı	Şehir dâhilinde bir kilise enkazı, iki mağaza ve bir hanenin tehlikesi sebebiyle yıkılması,
Reklam G.	25 Ağustos 1932	Kapalı zarf ile Sinema binası icar müzayedesi	Sözleşmesi feshedilen Sinema binasının iki senelik kirası için yeniden açık artırmaya çıkarılması,
Reklam G.	22 Eylül 1932	Pazarlıkla Sinema icarı müzayedesi	İki senelik kira açık artırmasında talip çıkmadığından bir hafta daha uzatılması,
Reklam G.	3 Kasım 1932	Satılık arsa müzayedesi	Taksim'deki küçük mezarlığın bir kısmının satılığa çıkarılması,
Akın D.	15 Şubat 1933	Kavakmeydan'da türbe	Türbenin eski inanışın bir sembolü olması,
Reklam G.	8 Haziran 1933	Sülüklü'de yeni mezarlık İmaret Camii karşısındaki kabristanda aile mezarı olanlara	Yeni mezarlığın hizmete açılması, İmaret Camii karşısındaki mezarlıkta olan kabirlerin 15 gün içinde Sülüklü'ye taşınması gerektiği,
Reklam G.	22 Haziran 1933	Soğuksu yolu	İmaret Camii yanındaki eski yıkılmış medresenin tamamen kaldırıldığı, Soğuksu yolunun virajının genişleyeceği,
Reklam G.	29 Haziran 1933	Lisenin tamiri	Lise binasının tamiri için bir mimar gönderilmesi gerekliliğinin Maarif Vekâleti'ne bildirilmesi,
Reklam G.	15 Temmuz 1933	Köşemden Boş kilise	Maraş Caddesi'ndeki büyük ve boş kilisenin ne olacağı tartışmaları ile ne kadar daha boş kalacağına dair eleştiriler,
Reklam G.	2 Ekim 1933	Gazi Caddesi'nde arsa satışı müzayedesi	Gazi Caddesi sağ tarafındaki arsalar ile tiyatro binasının kalan dam ve duvarlarının açık artırmaya konulması,
Halk G.	8 Ekim 1933	Gazi Caddesi'nde arsa satışı müzayedesi	Gazi Caddesi sağ tarafındaki arsalar ile tiyatro binasının kalan dam ve duvarlarının açık artırmaya konulması,

Tablo 4'ün devamı

Halk G.	6 Kasım 1933	Pazarlıkla ihale	Gazi Paşa Caddesi'ndeki arsaların satışlarının bir ay süreyle pazarlığa bırakılması,
Halk G.	23 Temmuz 1934	Gazi Paşa Caddesi yapılıyor	Caddenin yapılması ile ilgili Encümen kararı,
Yeniöl G.	27 Aralık 1934	Kent işleri	İssız haldeki Taksim mezarlığının bir an önce ağaçlandırılarak park yapılması,
Yeniöl G.	19 Kasım 1934	İstiyoruz	Uzun Sokak'taki yarıda kalmış kilisenin durumunun halkı rahatsız ettiği ve bunun giderilmesi gerektiği yorumu,
Yeniöl G.	6 Mayıs 1935	Düşünce Ürünleri Ne kadar güzel olur bilir misiniz?	Taksim mezarlığına ağaç dikilerek yaz ve kış bir yeşillik haline getirilmesinin Belediyenin ilk işi olması gerektiği,
Yeniöl G.	16 Mayıs 1935	Gereken İşler İlbay vekilimizden bir dilek	Denize ve güneşe karşı olan ve bomboş halde duran Taksim Mezarlığı,
Yeniöl G.	3 Temmuz 1935	Kadın, Şeytan ve Gazipaşa Caddesi	Trabzon'un en güzel yolu olan Gazi Paşa Caddesi'nin denize ulaştığı noktaya 15-20 m kala birden kesilmesine eleştiriler,
Yeniöl G.	25 Eylül 1935	Niçin?	Halkın hava alacağı bir hale getirilmesi gereken Taksim mezarlığının hala olduğu gibi durması,
Yeniöl G.	1 Şubat 1936	Görüşler Duyuşlar 1	Trabzon'un kıymetli surlarının gelişigüzel yıkılmasına dair eleştiriler,
Halk G.	29 Haziran 1936	Benim görüşümle: Yarım kalan işler	Şehirdeki yarım kalan işler, Gazi Paşa Caddesi'nin yapıldıktan sonra insansız ve ıssız kalışı, caddenin canlandırılmamasının eleştirisi,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	16 Eylül 1936	Mezarlık işleri...	Sülüklü'de yeni mezarlık inşası ancak henüz hizmete açılmadığı ve kendi haline bırakıldığı eleştirisi,
Yeniöl G.	5 Ekim 1936	Az öz Sinemaya dair birkaç söz...	Sağlıksız haldeki Sinema binasının külüstür hali üzerine görüşler,
Yeniöl G.	7 Ekim 1936	Az öz Yine o mesele: Sinema...	Sinema binasının harap ve perişan hali devam edecekse yakılıp kaldırılmasının daha iyi olacağı,
Yeniöl G.	9 Ekim 1936	Hamleler En güzel yerler! Mezarlık...	Şehrin en güzel yerlerinde duran mezarlık ve türbelerden kurtulmanın zor olduğu,
Yeniöl G.	16 Ekim 1936	Tenkitler Cevaplar	Medeni ulusların ölümler ile dirilere bir arada yer vermediği, şehrin park ve dinlenme yerine ihtiyacı olduğu, Şehriyari türbesinin kirli bir geçmişi hatırlattığı,
Yeniöl G.	17 Ekim 1936	Her gün Sinema İhtiyacı	Sinema binasının elde ettiği gelirin tamirati için kullanılmaması ve kötü durumda olması,
Yeniöl G.	1 Ocak 1937	1936'da Trabzon	Trabzon Lisesi'nin tamiri hazırlıklarına başlandığı bilgisi,
Yeniöl G.	13 Ocak 1937	Samsun'dan selamlar	Sinema binasının ihtiyacı karşılamadığı, Taksim'deki mezarlık arsasının hala boş durumda olduğu,
Yeniöl G.	9 Şubat 1937	Trabzon'u gezerken	Yeni açılan Gazi Caddesi'nin henüz ıssız olduğu, şehrin bütün caddelerinin denize küskün halinin eleştirilmesi,
Yeniöl G.	9 Mart 1937	Yeni binalar	İnhisarlar İdaresi'nin yeni bina için Uzun Sokak'taki metruk kiliseyi satın aldığı bilgisi,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	13 Mart 1937	Kiliseler emanet midir? Yoksa Trabzon şehrinin malı mıdır?	Halkevi karşısındaki kilisenin tarihi kıymetinin olmadığı, hala haç işaretleriyle durması, kilisenin gençler için kullanılması gerektiği,
Yeniöl G.	19 Mart 1937	Görüşler Duyuşlar Trabzon'un tiyatro ve sinema binası ancak ve ancak Halkevi'nin önündeki büyük kilise olmalıdır.	Atatürk'ün Trabzon'u ilk ziyaretinde Halkevi karşısındaki kilise ile ilgili sözleri, kilisenin Trabzon'a yakışan bir tiyatro ve sinema haline getirileceği bilgisi,
Halk G.	26 Mart 1937	Lise yeniden yapılıyor	Eski Lise binasının harap durumu sebebiyle tamiratının yeterli olmayacağı ve yeniden yapılması gerekliliğinin bildirilmesi,
Yeniöl G.	17 Nisan 1937	Kavakmeydan mezarlığı hakkında	Kavakmeydan'da spor sahası arkasındaki metruk mezarlığın spor sahası için ayrıldığı ve çalışmaların başlaması sebebiyle mezarı olanların kaldırması gerektiği,
Halk G.	23 Nisan 1937	Kavakmeydan'da spor sahası arkasındaki mezarlık spor sahasına tahsis edilmiş	Kavakmeydan'da spor sahası arkasındaki metruk mezarlığın spor sahası için ayrıldığı ve çalışmaların başlaması sebebiyle mezarı olanların kaldırması gerektiği,
Yeniöl G.	29 Nisan 1937	Lise binası	Ankara 28 Hususi'den gelen habere göre Lise binasının inşa hazırlıkları için görevlendirilen mimarın Trabzon'a gitmek üzere olduğu bilgisi,
Yeniöl G.	22 Mayıs 1937	Profesör Taut... Dün İstanbul'a döndü	Modern lise inşası için program ve incelemelerini yapan Taut'un İstanbul'a dönüş bilgisi,
İnan D.	Haziran 1937	Ülkü ve Kültür hareketleri	Umumi Müfettiş'in teşebbüsü ile yeni Lise binası için Alman mimar Profesör Taut'un Trabzon'a gelişi ve inceleme yaptığının bilgisi,
Yeniöl G.	3 Haziran 1937	Mezarlık İş	Sülüklü'deki mezarlığın bir süre kendi haline bırakıldıktan sonra nihayet asri bir mezarlık haline sokulması için Üçüncü Umumi Müfettişin emirleri ile mühendis gelişi,
Yeniöl G.	5 Haziran 1937	Nihayet yıkılıyor!	Yıllardır gözlere batan Maraş Caddesi'ndeki kilisenin nihayet silindirik ve konik biçimindeki tepeliğinin kaldırılması kararı,
Halk G.	7 Temmuz 1937	Postahanenin önü	Postanenin önünün genişlemesi ile Maraş Caddesi'nin düzene girmeye başlaması,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	20 Temmuz 1937	Hamleler Her işte iyiye, yeniye...	Sinema binasının sağlıksız durumu, şehre ihtiyaçları karşılayacak sinema gerektiği, Belediye parkının da güzelleşmesi gerektiği,
Yeniöl G.	4 Ağustos 1937	Mimar Sedat Çetintaş Şehrimizde... Trabzon'un Eski Eserleri Tetkik Ediliyor	Mimar Sedat Çetintaş'ın eski eserleri incelemek üzere Trabzon'a gelişi ve raporunu hazırlayacak olması,
Yeniöl G.	14 Ağustos 1937	Göze çarpan	Taksim çeşmesinin yer değiştirdiği, Taksim mezarlığının park olacağı, yeni mezarlık inşası ile eski İmaret mezarlıklarının temizlenip parklaşacağı bilgisi,
Yeniöl G.	28 Ağustos 1937	Şehir mütehasısı B. Lambert Paris'ten şehrimize geldi	Şehircilik uzmanı Lambert'in önceki gün Trabzon'a geldiği ve kenti incelemeye başladığı bilgisi,
İnan D.	Eylül 1937	Ülkü ve Kültür hareketleri Yeni Lise binası	Yeni Lise binası için mimar Taut'un avan projeyi Umumi Müfettiş'e gönderdiği bilgisi,
Halk G.	1 Eylül 1937	Şehir işleri Üçüncü Umum ve Parti Müfettişi Tahsin Uzerin riyasetinde Belediyede umumi bir içtima yapıldı	Lambert'in şehri incelemeleri için gereken para bütçede yoksa Umumi Müfettişlik tarafından karşılanacağı bilgisi,
Yeniöl G.	4 Eylül 1937	Şehir planı Yapılırken...	Şehir planı meselesinin ele alınmasından duyulan mutluluğun dile getirilmesi, Tahsin Uzer'in gayretlerinin takdiri, imar planının detayları,
Yeniöl G.	11 Eylül 1937	Kalemin ucundan	Belediye ile Hususi İdare anlaşırsa Uzun Sokak'taki natamam kilise yerinde sinema yapılacağı bilgisi,
Yeniöl G.	18 Eylül 1937	İşaretler Ya Trabzon?	Uzun Sokak'taki natamam kilise arsasının Belediye'ye verilmesi kesinleşirse modern bir sinema ve tiyatro kazanılacağı yorumu,
Halk G.	22 Eylül 1937	Tahsin Uzer'in bir hasbihali	Halkevinde Uzer'in şehre gelen mütehasıs Lambert'i tanıtmayı, müstakbel plana göre Maraş Caddesi'nin ana cadde olarak kabul edileceği, eski ve yeni haritaların çizilmekte olduğunun bilgisi,

Tablo 4'ün devamı

Halk G.	25 Eylül 1937	Şehircilik mütehasısı Mösyö Lambert'in Halkevinde verdiği konferanstan notlar	Lambert'in planı hakkındaki görüşleri, yeniden bir şehir kurmak yerine mevcut şehri düzeltceğini bildirmesi, denize dik caddeler açarak deniz havasını şehre sokmak gerektiğini ve Gazi Paşa Caddesi'nin çok isabetli olduğunu ifade etmesi,
	25 Eylül 1937	Hamleler Bir hasbihal	Umumi Müfettiş Uzer'in Halkevi'ndeki konuşmaları, mezarlık meselesinde ölümlere hürmette hataya düştüklerini belirtmesi, mezarlıkların şehrin en güzel ve işlek yerlerinde olduğu,
İnan D.	Kasım 1937	Ülkü ve Kültür hareketleri Lise yapılıyor	Lisenin yıkılması işinin ihale edilmesi, yeni Lisenin yapılmasına yakında başlanacağı bilgisi,
Yeni yol G.	17 Kasım 1937	Lise binası yıkma eksiltmesi	Eski Lise binasının yıkılmasının açık eksiltmeye koyulduğu duyurusu,
Yeni yol G.	18 Aralık 1937	Değirmendere'deki asri mezarlık tarifesı	Asri mezarlığın hizmete açılmasından dolayı artık ölümlerin şehir içine gömülmeyeceğı, şehir içi mezarlıklarda yakınları olanların kabirleri asri mezarlığa taşınmaları gerektiğı duyurusu,
Yeni yol G.	22 Aralık 1937	Ölümler yerine diriler	Şehir içindeki mezarlığın artık kalktığı, ölüm yerine hayat getirmenin gerçekleştirildiğı yorumu,
		Hamdi Paşa ve Avusturya Veliahdı	Hamdi Paşa Türbesi'nin yıkılması meselesinde Tahsin Uzer'in tarih öğretmenlerini türbe önünde toplayarak Hamdi Paşa ve Abdülhamid dönemine dair bilgi vermesi,
Yeni yol G.	1 Ocak 1938	Ölümleri kaldırıyorlar	İmarat mezarlığındaki ölümlerin asri mezarlığa taşınması, sahipsiz mezarlar için merasim yapılacağı ve hatıraları için yazılı bir sütun dikileceğı bilgisi,
İnan D.	Şubat 1938	Ülkü ve Kültür hareketleri Yeni Lise binası	Eski Lise binasının yıkılma işinin bittiğı, yeni inşaatın yakında başlayacağı bilgisi,
Yeni yol G.	26 Şubat 1938	Şehir haberleri Yeni bir yol açıldı	Yeni sahil yolunun yakında tamamlanacağı, Çömlekçi-Değirmendere istikametinde trafiğın akacağı bilgisi,
		Şehir haberleri Taksim parkı	Taksim mezarlığının nihayet park haline getirilmesi kararı ile çevresinin güzelleştirildiğı bilgisi,
		Şehir haberleri Gazipaşa Caddesi'nde	Gazi Paşa Caddesi'nin iki tarafına ağaç dikildiğı ve eski tiyatro arsasının tamamen temizlendiğı,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	9 Mart 1938	Mezarlık duvarı eksiltmesi	Yeni asri mezarlığın yola cephe olan duvarlarının açık eksiltme yolu ile yaptırılacağı duyurusu,
Yeniöl G.	23 Mart 1938	Az Öz Sinema İşi	Sinema binasının şekilsiz ve sağlığa aykırı olması, yıkıp ortadan kaldırmanın daha faydalı olacağı, sanat zevkine cevap vermediği yorumu, Uzun Sokak'taki natamam kilise arsasının yerinde sinema yaptırılabilceği,
İnan D.	Nisan 1938	Ülkü ve Kültür hareketleri Lise ihale edildi	Lisenin mühendis Hasan Basri'ye ihale edildiği, Mayıs 1939'da bitirileceği bilgisi,
Yeniöl G.	27 Nisan 1938	Görüşler Duyuşlar Bir Arkadaşa Mektup	Halkevi'nin önündeki göz tırmalayan büyük binanın külahlı tepesinin o sabah kesilip atıldığı bilgisi,
Halk G.	6 Mayıs 1938	Lise binası	Eski Lise binasının tamamen yıkıldığı, enkaz kaldırmasının biraz daha süreceği bilgisi,
Yeniöl G.	7 Mayıs 1938	Düşünceler Geç kalan bir iş: Taksim parkı...	Eski Taksim mezarlığını güzelleştirmek için Belediye Reisi Cemal Turfan'ın gayretleri, eski su deposunun kaldırılması, Taksim meydanının düzenlenmesi,
Yeniöl G.	28 Mayıs 1938	Düşünceler Onu en iyi yapmak temelinden yıkmaktır!	Gözler önünde duran yabancı bir millet abidesinin rahatsız edici durumuna dair serzenişler, yıkılmasına dair yorumlar,
Yeniöl G.	11 Haziran 1938	Lise binasının temel atma töreni	Tahsin Uzer'in pazartesi günü 10.00'da yeni Lise binasının temelini atacağı duyurusu,
Yeniöl G.	15 Haziran 1938	İki mezarlık bir park oldu...	İmaret Mahallesi'nin ortasındaki geniş mezarlığın kısa süre içinde güzel bir hale geldiği, Hatuniye Cami'nin eski medrese enkazı yıkılınca mimari kıymetinin ortaya çıktığı yorumu,
Halk G.	18 Haziran 1938	Yeni Lise Binamızın Temelleri Atıldı	Atatürk tarafından söylenen ve Saffet Arıkan'ın ilgilendiği yeni Lise binasının temellerinin atıldığı bilgisi,

Tablo 4'ün devamı

Halk G.	16 Temmuz 1938	İnhisarlar Binası	Yeni İnhisarlar Baş Müdürlüğü binası için Uzun Sokak'taki kilise arsasının düşünüldüğü bilgisi,
Yeniöl G.	20 Temmuz 1938	Şehir haberleri İmaret parkı	Belediye'nin yoğun çalışmaları ile eski medrese enkazının tamamen ortadan kalktığı, İmaret Cami'nin güzelliğinin ortaya çıktığı,
Yeniöl G.	3 Ağustos 1938	İstavroz kulesine bir taş daha...	Halkevi önündeki binanın yıkılması haberlerine rağmen herhangi bir değişiklik olmadığı, yıkılması gerektiği, Halkevi gibi bir yapıya yakışmadığı yorumu,
Halk G.	8 Aralık 1938	Yeni Parka (Atapark) adı niçin verildi?	Atatürk'ün Trabzon'u son ziyaretinde İmaret mezarlığını işaret ederek sarfettiği sözler sebebiyle Vali Refik Koraltan'ın parka dönüşen bölgeye Atapark ismini uygun görmesi,
Yeniöl G.	14 Ocak 1939	Görüşler, Duyuşlar Tiyatro ve sinema	Atatürk'ün Trabzon'u ilk ziyareti hatırlatılarak Halkevi'nin karşısındaki binanın şehrin sinema ve tiyatrosu olabileceği söylemi üzerine yapılan girişimler,
Yeniöl G.	7 Şubat 1939	Bir eser ve bir gece	Vali Refik Koraltan'ın çalışmaları ile Halkevi önündeki kilisenin temsil vermek üzere kullanılacak olması kararı,
Halk G.	22 Şubat 1939	Hususi Vatanımda Birkaç gün...	Bir yazarın Trabzon hakkındaki görüşleri, Vali Refik Koraltan döneminde yapılan faaliyetler, Gazi Paşa ve Maraş Caddesi'nin kısa zamanda yaptırıldığı, şehrin yıkık medreselerden kurtulduğu ifadeleri,
		Moloz mezarlığının tasfiyesi ve nakli	Reşadiye Caddesi sonunda, yolun batısında yer alan Moloz mezarlığının kaldırılacağına dair duyuru,
Yeniöl G.	22 Şubat 1939	Trabzon şehri nasıl imar edilmelidir:	Trabzon'un imarının Ankara'dan farklı olduğu, sahil boyunca uzamak mecburiyetinde kaldığı bilgisi,
		Görüşler Duyuşlar Nasıl Çalışıyorlar? Nasıl Çalışmalıyız?	Belediye Reisi Bahri Aydoğan ile karşılaşan yazarın, sohbetinde Aydoğan'ın her gün Atapark'a gittiğini, oranın artık ferahlık ve neşe verdiğini, Tahsin Uzer'in katkılarının çok olduğunu ifade etmesi,
Yeniöl G.	25 Şubat 1939	Moloz mezarlığı kaldırılacak Trabzon Belediye Riyasetinden	Reşadiye Caddesi sonunda, yolun batısında yer alan Moloz mezarlığının kaldırılacağına dair duyuru,
Yeniöl G.	15 Mart 1939	Yeni Plana göre Tatbikler...	Müjde olarak belirtilen Ortahisar Medresesi etrafındaki berbatlığın kaldırılması, Yıldız Sineması ve yanındaki kahvenin de yıkılacağı, Belediye Parkı'nın güzelleşeceği, İskenderpaşa Cami'nin etrafının temizlenmek üzere olduğu bilgisi,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	22 Mart 1939	Atapark'tan sonra bir şehir bandosu da isteriz...	O gün İsmet Paşa Mahallesi olan eski imaretin artık yeni ve modern çehresi olduğu, Atapark'ın güzel çiçeklerinin varlığı, Cumhuriyet ve inkılabın bunu sağladığı ifadeleri,
Halk G.	22 Mart 1939	Belediyenin Yapacağı işler	Ortahisar Mescidi ayakta kalacak şekilde yapılacak yıkımlar ile alanın meydanlık haline getirileceği bilgisi,
Yeniöl G.	29 Temmuz 1939	Yıkma ta bazan bir eserdir	Kemer kaya'daki kilisenin şehrin altında yatan bir kir olduğu, yıkılmasından başka çare olmadığı yorumu,
Yeniöl G.	5 Ağustos 1939	200,000 lira ile neler yapılmalı?	Kemer kaya Kilisesi'nin yıkılması ve yerine yeni Halkevi binası yapılması isteği,
Yeniöl G.	12 Ağustos 1939	Belediyede	Şehir planına göre Gazi Paşa Caddesi sonunda yapılacak balkonun inşa faaliyetleri, şehrin temiz havaya kavuşacağı bilgisi,
Yeniöl G.	19 Ağustos 1939	Tahsin Uzer'le Mülakat	Uzer'in şehirdeki faaliyetler ile ilgili görüşleri, Bruno Taut'un eseri olan mektebin bitmek üzere olduğu, İmarat mezarlığının kalkışı ile Atapark'ın yapılışından duyduğu mutluluk, içme suyu için Atatürk'ün girişimleri, Lambert planı ile şehrin layık olduğu seviyeye çıkacağı bilgileri,
Yeniöl G.	24 Ağustos 1939	Yeni Halkevi binası nerede yapılmalı?	Halkevi binasının kurulacağı en iyi yerin Kemer kaya Kilisesi'nin bulunduğu alan olduğu yorumu,
Yeniöl G.	9 Eylül 1939	Lise Binası	Yeni Lise binasının bitmek üzere olduğu, Kemer kaya'daki binaya erkek ortaokulun geçeceği bilgisi,
Yeniöl G.	18 Ekim 1939	Belediye sinemasının artırması	Belediyeye ait sinemanın bir senelik kiralanması için açık artırma duyurusu,
Yeniöl G.	22 Kasım 1939	Eski sinema binası tamir ediliyor	Zamanında yıkım kararı alınan eski Yıldız Sineması'nın tamir edildiği bilgisi,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	20 Aralık 1939	Şehir içinde harabeler...	Şehrin en güzel yerlerindeki harabelerin varlığına dair endişeler, Taksim meydanı ve mezarlığı ile Uzun Sokak'ta natamam kilise enkazının ne kadar daha öylece duracağına yönelik serzenişler,
Yeniöl G.	27 Aralık 1939	Yeni inhisarlar binası	Uzun Sokak'taki natamam kilise arsasının darlığı sebebiyle İnhisarlar İdaresi'nin arsadan vazgeçtiği bilgisi,
Yeniöl G.	30 Aralık 1939	Sinema binasının üç senelik icar artırması	Sinema binasının üç senelik kiralınması için yeni şartnameye göre açık artırmaya çıkarılması,
Halk G.	13 Ocak 1940	Lise Binası	Yeni Lise binasının planlanan kısmının bittiği bilgisi,
Halk G.	2 Şubat 1940	Sümer Sineması Yakında açılıyor	Sümer Sineması'nın yeni kiracı tarafından hızla hizmete hazırlanması,
Yeniöl G.	1 Mayıs 1940	Lambert plânında değişiklik yok	Vali Osman Sabri Adal'a gelen planın tadilat gerektirdiği görüşlere yönelik olarak planda tadilat gerektiren herhangi bir durumun olmadığı bildirilmesi, bazı binaların plan dışı tutulduğu bunlardan birisinin Ziraat Bankası karşısındaki kilise olduğu bilgisi,
Yeniöl G.	15 Mayıs 1940	Görüşler, Duyuşlar Bir gazeteci arkadaşla Şehir gezisi intibaları...	İskenderpaşa Camii ile ilgili iki üç sene önce medresesinin yıkılacağı ve caminin ortaya çıkarılacağı bilgisinin hatırlatılması,
Yeniöl G.	12 Haziran 1940	Görüşler, Duyuşlar Bir gazeteci arkadaşla Şehir gezisi intibaları...	Gazi Paşa Caddesi'nin beğenen, denize ulaşan noktasında bir gazino eksikliğine dikkat çeken gazeteciye cevaben şehir planını yapan mimarın o eksikliği görerek plana kattığı bilgisinin verilmesi,
Halk G.	18 Haziran 1940	Lise inşaatı teslim alınıyor	Yeni Lise binasını teslim almak üzere Samsun Nafia Müdürü ile müteahhit mühendisin Trabzon'a geldiği duyurusu,
Yeniöl G.	29 Haziran 1940	Görüşler, Duyuşlar Bir gazeteci arkadaşla Şehir gezisi intibaları...	Kiliseden çevrilme Sinema binasının umumi savaştan önce Rum kulübü olduğu, Ermeni cemaatinin katkılarıyla yapıldığı, Atatürk'ün şehre ilk gelişinde yapıyı işaret ettiği, bugün ise tiyatro, sinema ve konferans salonu olarak kullanıldığı,
Yeniöl G.	15 Şubat 1941	Trabzon-Akçaabat iltisak yolu Şehrin Kuruluşundaki Talihsizliği yenecek bir karar	Trabzon'un en önemli eserinin Trabzon-Akçaabat yolunun açılması olduğu, bunun için yol üzerindeki bazı arsa ve binalarda istimlak kararları,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	13 Nisan 1942	Sahil gazinosu açılıyor	Sahil gazinosunun 29 Nisan 1942'de Vali Naci Kıcıman tarafından açılacağı duyurusu,
	29 Mayıs 1942	Stadyum yapılacak	Stadyum işini Vali Salim Günday'ın ilgi ile ele alması, keşif için Nafia Müdürü'nün Trabzon'a gelerek çalışmalara başladığı bilgisi,
Yeniöl G.	2 Haziran 1942	Şehir ve Memleket Haberleri	Şehrin önemli yerlerinden biri olan eski Meydan mezarlığının insanlar ve çocuklar tarafından kirlendiği bilgisi,
		Ölü gömülmesi menedilen mezarlıklar	Mezarlıklar Nizamnamesi'ne göre ölü gömülmesi yasaklanan Moloz'daki mezarlığın kaldırılacağı, kabirlerin asri mezarlığı taşınacağına duyurusu,
Yeniöl G.	16 Haziran 1942	Birkaç Satırla	Atapark ile Moloz'un son halinin dün ile bugünü anlattığı, surlara ve kale duvarlarına ise zarar verildiği, iki farklı zihniyetin bir taraftan yaparken bir taraftan yıktığı eleştirisi,
Halk G.	23 Haziran 1942	Venus heykeli ve surlarımız	Karabent Camii adlı yapının yıkılmasından bahsederken bir aslan ve kaplanın canlandırıldığı mermer parçasıyla ilgili hikâyenin paylaşılması, o mermerin başka müzelerde sergileniyor olabileceğine dair üzüntünün dile getirilmesi, şehirde surların dahi kıymetinin bilinmediği ifadesi, Rusların zamanında Maraş Caddesi üzerindeki suru yıkmayıp kemer açarak muhafaza etmesinin bir anlamı olduğu bilgisi,
Yeniöl G.	24 Haziran 1942	Tarihi Hazinelele Kıymayalım	Yapmak için yıkmamanın bir kural olmaması gerektiği, yıkılacak olanın ise tarihi eserler olmayacağı bilgisi,
Halk G.	11 Eylül 1942	Kör Kazma -Trabzon Belediyesine açık mektup-7- (8 olmalı, yazım hatası var)	Tahsin Uzer'in Atapark açılırken surları yıkmaması, Rusların sur duvarını yıkmadan kemer ile yol açması gibi örneklerin hatırlatılması üzerine yazarın konuyla ilgili yorumları,
Yeniöl G.	31 Mart 1943	Belediyemizden Neler bekliyoruz	Gazete tarafından beledi işlerden yapılmayanların sıralanması, Belediye yanındaki kahve ve dükkânların üst kısmındaki İskender Paşa medresesinin yıkılarak caminin meydana çıkarılması gerektiği,
Halk G.	11 Mayıs 1943	Şikâyetler, temenniler:	Baklacı köprüsü üstünde Rusça kitabe görülmesi üzerine yazarın eleştirisi ve kitabenin kaldırılması isteği,

Tablo 4'ün devamı

Halk G.	28 Mayıs 1943	Açık arttırma ile arsa satışı	Gazi Paşa Caddesi'ndeki eski tiyatro arsasında Belediyece belirlenecek tipte üç hane inşa edilmek üzere arsaların satışa çıkarılması,
Yeniöl G.	29 Mayıs 1943	Arsa Satılacak	Gazi Paşa Caddesi'ndeki eski tiyatro arsası üzerinde Belediyece belirlenen tipte üç hane inşası için arsaların açık arttırma ile satışa çıkarılması,
Halk G.	11 Haziran 1943	Altı yıl evvel bugün	Atatürk'ün Trabzon'u son ziyareti sayesinde Trabzon'un şehir suyu, hastane ve lise binasına kavuştuğu yorumu,
Yeniöl G.	14 Temmuz 1943	Güzel Bir Eser Doğacak	Gazi Paşa Caddesi sonundaki kubbeli binanın yıkılarak yerinde gazino yapılacağı bilgisi,
Halk G.	20 Temmuz 1943	Moloz sahil bulvarı civarındaki metruk mezarlık kaldırılacak	Moloz sahil bulvarı civarındaki metruk mezarlığın park haline getirilmesi sebebiyle mezar sahiplerinin mezarlarını kaldırması gerektiği duyurusu,
Yeniöl G.	21 Temmuz 1943	Moloz mezarlığı hakkında alâkadarlara ilân:	Moloz'daki metruk mezarlığın parka çevrilmesi sebebiyle mezarların sahipleri tarafından kaldırılması gerektiği duyurusu,
Yeniöl G.	13 Kasım 1943	Sahil yolu Huduttan Samsun'a kadar yapılacak	Hopa'dan Samsun'a kadar sahil yolu inşası, Nafia Vekâlet'inden yüksek mühendisin gelişi,
Halk G.	18 Şubat 1944	Belediye Selâmet Otelini Alıyor	Selamet Otel'i'nin Belediye'ye devredilmesi, Belediye ile bu bina arasında kalan medrese ve dükkânların istimlak edilerek İskenderpaşa Camii etrafının açılacağı ve güzelleştirileceği bilgisi,
Yeniöl G.	4 Mart 1944	Sinemalar ve Bir Teşebbüs	Tamir ve düzenleme işlemlerine rağmen Sinema binasının uygun hale getirilemediği, şehrin zevkine uygun bir bina olmadığı yorumu,
Halk G.	10 Mart 1944	Taksim Meydanı düzeliyor	Taksim'deki metruk mezarlık önündeki taksilerin kaldırılması ve bu bölgenin düzeltilerek yeşil alan haline getirilmesi için Belediye tarafından çalışmaların başlaması,

Tablo 4'ün devamı

Yeniöl G.	1 Nisan 1944	Açıkgözün Düşünceleri	Uzun Sokak'taki metruk kilise arsasında matbaa binasının temelleri atıldığı bilgisi,
Yeniöl G.	8 Nisan 1944	Açıkgözün Düşünceleri	Tabakhane deresinin doğu yamacında yer alan mezarlığın İmaret Mezarlığı gibi güzelleştirilmesi isteği,
Yeniöl G.	10 Haziran 1944	Yapıcı irade	Tahsin Uzer'in Trabzon'a olan ilgisi, İmar Birliği'nin faaliyetleri, İkinci Dünya Savaşı ortamında memlekete kazandırılacak işlerin olduğu bilgisi,
Yeniöl G.	22 Temmuz 1944	Şöyle Bir Bakınca İyi Düşünceler	Şehirde önemli bir konumda yer alan Kemerkaya Kilisesi'nin istimlakı ile ihtiyaca yönelik yeni binaların yapılmasına dair istek,
Halk G.	28 Temmuz 1944	İmar Birliği faaliyete geçti	Gazi Caddesi sonunda yapılacak Gazino alanının istimlakı ve planlarının hazırlanması kararı,
Halk G.	15 Ağustos 1944	İmar Birliği ilk adımını attı	İmar Birliği'nin ilk olarak Gazi Caddesi sonundaki metruk kiliseyi alarak yıkmaya başlayacağı ve yerine plan gereğince gazino yapılacağı,
Yeniöl G.	21 Ekim 1944	Kışa girerken	Stadyum işinde geç kalındığı, Gazi Paşa Caddesi sonundaki büyük binanın hala yıkılmadığı ve dolayısıyla gazino yapılmasının gecikmesi,
Yeniöl G.	25 Ekim 1944	"Kışa girerken" başlıklı yazıya Belediye Reisinin Cevabı	Belediye Reisi Cevdet Akçay tarafından Gazi Paşa Caddesi sonundaki binanın İmar Birliği tarafından satın alınmış olup yıktırılacağı, Taksim meydanının genişletileceği bilgisinin verilmesi,
Halk G.	8 Aralık 1944	Yeni Hükümet binası için büyük bir proje hazırlanıyor	Yeni Hükümet Binası için çalışmaların başladığı, şehir planının gerçekleştirilmesine atılan ilk adım olarak değerlendirildiği, binanın Maraş Caddesi'ne açılacak kapısının Şeref Kapısı olacağı kararı,
İnan D.	Ocak 1945	Mahalli Tetkikler: Trabzon Valileri	Abdülhamid döneminde tiyatroya olan karışıklığına rağmen Vali Ali Bey'in tiyatroya olan ilgisi,
Yeniöl G.	10 Şubat 1945	Açık eksiltme usul ile kilise binası ve saat kulesi yıkılacak	Kemerkaya Mahallesi Gazi Caddesi batısındaki eski kilise binası ile saat kulesinin açık eksiltme yolu ile yıkılacağı duyurusu,

Tablo 4'ün devamı

İnan D. Yeniöl G. Yeniöl G. Yeniöl G. İnan D. Yeniöl G. Yeniöl G. Yeniöl G. Yeniöl G.	Temmuz 1945	Vilayetin Bünyesi	Ticari	Atatürk'ün işaretiyle inşa edildiği ifade edilen Lise binasının şehre en hâkim bir noktaya yapıldığı yorumu,
	11 Ağustos 1945	Kısaca Düşünmek gerekir		Trabzon'da bazı işlerin düşünülmeden yapıldığı, yaparken de yıkarken de iyice düşünmek gerektiği eleştirisi,
	13 Ekim 1945	Şehir gazinosu		Gazi Caddesi sonunda yapılması planlanan gazino için bir miktar bütçenin ayarlanarak hazırlıkların tamamlanması,
	23 Şubat 1946	Şehrin Güzelleşmesi		İskenderpaşa Cami'nin ortaya çıkarılması için sıra kahveler ile eski odaların yıkılması, Belediye Sineması'na şimdilik dokunmadan arkadaki dükkânların kaldırılması gerektiği,
	Mart 1946	Eski Yıllarda Trabzon'da İktimai ve İktisadi Hayat		Şehirde medrese sayısının fazlalığı, Hatuniye-Saraçzade ve İskenderpaşa medreselerinin en önemlileri olduğu,
		Şehrin Güzelleşmesi		Güzel eserleri kapatan harabelerin varlığı, İskenderpaşa Cami'nin ortaya çıkması gerektiği, Sinema binasına şimdilik dokunulmayacağı,
	11 Aralık 1946	Pazarlıkla Taş Satışı		Gazi Paşa Caddesi sonunda yıkılan kiliseden çıkan taşların pazarlık ile satışa çıkarılma duyurusu,
	2 Nisan 1947	Kalbur ve Elek Bir Amerikalının şehrimiz hakkındaki düşünceleri		Şehrin doğal güzelliklerinin eşsiz olduğu, en büyük kusurunun şehir içinden denize inen ana cadde eksikliği olduğu yorumu,
	9 Nisan 1947	İmar şansını kaybeden yerler		Moloz'un eski kötü haline geri döndüğü, mezarlık alanının tamamen temizlenerek Uzer Park'ın bir an önce yapılması gerektiği yorumu,
	17 Aralık 1947	Görüşler, Duyuşlar...		Yapılan ankete bir Belediye Meclis üyesinden gelen cevap, meydandaki Şems Oteli ile Sinema ve kahvelerin kalkması gerektiği, Taksim meydanının genişleyeceği bilgisi,
Yeniöl G.	20 Aralık 1947	Birkaç Satırla Dar yollar üstünde		Rahmetli Tahsin Uzer'in Trabzon'un yollarını kuzu bağıracağına benzeterek genişletilmesi gerektiği düşüncesinin hatırlatılması, cadde ve sokakların dar oluşundan yaşanan aksaklıklar,

Tablo 4'ün devamı

Yeni Yol G.	24 Ocak 1948	Meydandaki park kaldırılıyor mu?	Meydan parkının kaldırılacağı tartışmaları, halkın nefes aldığı bu parkı yıkmaya zamanı olmadığı, tören yeri lazım ise başka bir yer bulunabileceği eleştirileri,
Yeni Yol G.	12 Mart 1948	Sahil yolu ve Şehir	Sahil yolunun Trabzon'dan geçecek kısmı için bütçeye ödenek konulması, bu yol sayesinde şehir planı gereğince şehirde denize dik caddeler açılarak Karadeniz ile kavuşulacağının bildirilmesi,
Yeni Yol G.	18 Mart 1948	Valilik ile Ziraat Bankası arasında	Yapılan anlaşmaya göre Ziraat Bankası'nın o günkü binası ile Halkevi Sinema binasının değiştirilmesi kararının kabul edilmesi,
Yeni Yol G.	31 Mart 1948	Yeni Ziraat Bankası binası	Seçilen komisyonun banka binası ile Sinema binası arasında kıymet farkı bulmadığı kararı ile Sinema binasının direkt Ziraat Bankası'na devredileceği,
Yeni Yol G.	5 Mayıs 1949	Dereden, Tepeden	Halkevi önündeki kilisenin artık tamamen ortadan kalkmak üzere olduğu, Ziraat Bankası'nın güzel bir banka binasına sahip olacağı,
Yeni Yol G.	15 Temmuz 1949	Trabzon 10 Zağnos-Zanus-Zinos	Gülbahar Sultan türbesinin yanındaki eski caddenin kasvetli manzarasının hatırlatılması, bugün halka ferahlık verdiği, doğu tarafındaki küçük bir kısmın daha güzelleştirilmeye ihtiyacı olduğu bilgisi,
Yeni Yol G.	25 Temmuz 1949	Yeni Ziraat Bankası Binasının temelleri törenle atıldı	Gerek olmayan binaların yıktırılması üzerine Ziraat Bankası'nın temel atma töreninin 22 Temmuz Cuma günü gerçekleştirildiği bilgisi,
Yeni Yol G.	21 Temmuz 1950	Okuyucu Mektupları	Park haline getirilen eski Taksim mezarlığındaki umumi hela inşasından duyulan rahatsızlık, ölümlere hürmet bakımından doğru bir hareket olmadığı eleştirisi,
Çaykara G.	19 Mart 1957	Belediye Reisinin evvelki gün yaptığı basın toplantısı	Şehirde yapılan, yapılmakta ve yapılacak olan işlerin bildirilmesi, sahil yolu çalışmaları, Kale Park'a otel projesi girişimleri, Maraş Caddesi'ndeki istimlak faaliyetleri,
Çaykara G.	23 Mart 1957	İşaretler, temenniler Maraş Caddesi	Maraş Caddesi'ndeki istimlak faaliyetleri ile caddenin güzelleştirilmesi, plana göre işlere devam edilmesi,

Tablo 4'ün devamı

Doğu G.	7 Ocak 1958	Vakıflar İdaresinin Turistik Otelİ İnşaatına Sahil Yolu İnşaatını Müteakip Başlanacak	Kale Park altından Karayolları tarafından sahil yolunun geçirilmesinin yakın olduğu, Kale Park'ta otel inşası için sahil yolu hafriyatının beklenmesi,
Doğu G.	25 Şubat 1958	D.P. İl Başkanı Belediye Reisine cevap veriyor	Sinema Binasının İl Başkanı Hüsnü Aybay'a ait olduğu iddiası, Belediye Meclisi'nde yanlış bilgiler verilerek yıkım kararının çıkması,
Doğu G.	8 Nisan 1958	Belediyede istimlak faaliyeti devam ediyor	Maraş Caddesi üzerindeki istimlak faaliyetleri, şehir içindeki istimlak faaliyetlerinin de program dâhilinde devam etmesi,
Doğu G.	2 Temmuz 1958	Şehrimizde Yeni Kalkınma Hamleleri	Sahil yolu için şehir kulübü ve bahçesinin istimlakı, Kale Park altından bir çift tünel inşası yapılacağı,

Dönemin en önemli kaynakları olan Belediye Meclis Zabıtnameleri ile gazete ve dergi örneklerinin; hangi yıllarda hangi meselelerle meşgul olduğunu anlamak, aynı meselelerin gündeme geliş sırasını takip etmek, yalnızca resmi kaynakta mı yoksa basında mı yer aldığı üzerine tartışmak ancak Meclis Zabıtnameleri ve yerel basındaki konuların birbirine paralel olarak ele alınmasıyla mümkün olmuştur (Tablo 5). Öne çıkan konu başlıklarındaki benzerlik ve farklılıkların geçirdiği sürecin eş zamanlı olarak okunmasını sağlayan söz konusu paralel okuma; döneme ait zihniyet okumasının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Tablo 5. Meclis Zabıtnameleri ile gazete ve dergi örneklerinde yer alan konu başlıkları

Konu Başlıkları	Yıl	Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi (1931-1960)	Yerel Basın (1919-1960)
	1922	-	o Sinema binasının yeniden hizmete açılması
	1924	-	o Medreselerin kapatılması
	1931	-	o Sinema binasının kiralanması o Şehir içindeki mezarlıkların taşınması
	1932	o Müstakbel plân o Şehir dâhilinde bir Kilise enkazı yıkılması o Yeni mezarlık (Sülüklü) inşası	o Şehrin öncelikli ihtiyaçlarından müstakbel şehir planı meselesi o Taksim mezarlığının satışa çıkarılması o Maraş Caddesi'nde düzenleme faaliyetleri

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1933	○ Gazipaşa Caddesi ○ Taksim mezarlığının bahçe haline getirilmesi ○ Yeni Sülüklü mezarlığının ihalesi	○ Kavakmeydan'daki türbe ○ Yeni Sülüklü mezarlığının hizmete açılması ○ İmaret mezarlığındaki kabirlerin taşınması ○ Maraş Caddesi'ndeki kilisenin ne olacağına dair eleştiriler, ○ Gazi Caddesi'ndeki tiyatro arsasındaki enkaz meselesi,
	1934	○ Borç alınarak Gazi Heykeli yapılması	○ Gazi Paşa Caddesi'nin yapılması ○ Gazi Heykeli meselesi ○ Uzun Sokakta şeker fabrikası karşısındaki ara sokağın yanı başında olan yarıda kalmış kilise ○ Taksim mezarlığının ağaçlandırılarak bir park yapılması işi ○ Uzun Sokak'taki natamam kilisenin rahatsız edici durumu
	1935	○ Sekiz sene evvel yaptırılan hâlihazır haritanın mevcut olması ile şehir planının bir an evvel yapılması gerekliliği	○ Gazi Paşa Caddesi'nin denizle ilişkisi ○ Taksim mezarlığının yeşillendirilmesi ○ 2290 sayılı Belediye ve Yol kanunu dâhilinde hâlihazır ve müstakbel imar haritaları hazırlanması konusu ○ Sakız meydanı yanındaki eski mezarlık yeri
	1936	○ Mevcut sokak isimlerinin Türkçeleştirilmesi ○ Plana olan ihtiyacın açıkça belirtilmesine rağmen teşebbüs olmaması ○ Meydan mezarlığının düzenlenmemesi üzerine tartışmalar	○ Trabzon surlarına yönelik yıkım girişimlerine dair eleştiriler ○ Sülüklü mezarlığının kendi haline bırakıldığı eleştirisi ○ Sinema binasının sağlıksız ve külüstür hali devam edecekse yıkılması gerekliliği ○ Taksimdeki metruk sahanın park haline getirilmesi ○ Sülüklü'deki yeni mezarlık tesisi ○ Şehir haritası yapıldıktan sonra müstakbel plan hazırlanması gerekliliği

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1937	○ Kavakmeydan'da Belediye'ye geçen metruk mezarlığın Beden Terbiyesi ihtiyacına ayrılması ○ Mumhane'de tarihi kıymet taşımayan ve yıkılmak üzere olan kale duvarlarının yıkılması kararı ○ Yeni plana göre şehrin stadyum ve hâl ihtiyacının belirtilmesi ○ Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'na göre Maraş Caddesi ve Uzun Sokak'ın genişliklerinin tartışılması ○ İmaret bölgesindeki yolun düzenlenmesi için istimlak faaliyetleri ○ Yeni Lise binası için Profesör Taut'un şehre gelmesi	○ Lise binasının tamir hazırlıkları ○ Sinema binasının yetersizliği ○ Gazipaşa Caddesi'nin ıssız ve denize küskün durumu ○ İnhisarlar İdaresi'nin Uzun Sokak'taki metruk kiliseyi satın aldığı bilgisi ○ Maraş Caddesi'ndeki Halkevi karşısındaki kilisenin ne olacağı ve Atatürk'ün kilise ile ilgili söylemleri, kilisenin fiziksel biçimine dair eleştiri ve yıkım iddiaları ○ Eski Lise binasına tamirat yetmeyeceği ve yeniden yapılması gerektiğinin bildirilmesi ○ Yeni Lise binası inşası için Umumi Müfettişliğin gayretleri ile Alman mimar Bruno Taut'un şehre gelişi ○ Kavakmeydan'da metruk mezarlık arsasının spor sahasına tahsisi ○ Sülüklü mezarlığı ile ilgili Üçüncü Umumi Müfettişliğin yardımları ○ Abideleri Koruma Heyeti üyesi mimar Sedat Çetintaş'ın şehre gelerek incelemeleri ○ Taksim çeşmesinin yer değişikliği ○ Fransız şehircilik uzmanı Lambert'in gelişi ve incelemeleri ○ Yeni asri mezarlığın hizmete açılmasından dolayı şehir içi mezarlıkların taşınması gerekliliği ○ Uzun Sokak'ta natamam katolik kilisesi yerinde bugünkü ihtiyaçlara uygun bir sinema yapılması isteği ○ Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Hamdi Paşa türbesi önünde şehrin tarih öğretmenlerini toplayarak söylemleri ○ Belediye ile Hususi İdare anlaşırca Uzun Sokak'taki natamam kilise arsasında sinema yapılacağı ○ Lise binasının yıkım işinin açık eksiltmeye koyulduğu bilgisi
-----------------	------	--	---

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1938	1939
	○ Gazi Paşa Caddesi'ndeki tiyatro arsasının satılmasının kabulü ○ Maraş Caddesi'ndeki kilisenin Halkevine verilmesi kararı ○ Sinema binasının müstakbel şehir imar planına göre yıkılması gerekliliği ○ Tahsin Uzer'in yardımları ile İmarez mezarlığının park haline getirilmesi ○ Tahsin Uzer'e fahri hemşehricilik unvanı verilmesi ○ Şehirde korunması gereken eserlerin Maarif Vekâleti mimarı Sedat Çetintaş tarafından raporlanması ○ Şehircilik uzmanı Lambert'in planı hakkında mektubu ile avan projeyi hazırladığı bilgisi	○ İmarez mezarlığındaki ölülerin tamamen kaldırılması ○ Eski Lise binasının yıkılması ve yeni Lise binasının Uzer tarafından temelini atılması ○ Gazi Paşa Caddesi'nin ağaçlandırılması ve tiyatro arsasının temizlenmesi ○ Taksim mezarlığının nihayet park haline dönüştürülmesi ○ Yeni sahil yolu için Çömlekçi-Değirmendere istikametinde çalışmalar ○ Sinema binasının sağlıksızlığına dair eleştiriler ○ Halkevi önündeki kilisenin külahlı tepesinin kesildiği bilgisi ○ İmarez mezarlığının kaldırılması ile bölgenin güzel bir hale geldiği, eski medrese enkazının kaldırılması ile Hatuniye Camii'nin mimari kıymetinin ortaya çıkacağı ve medrese enkazının yıktırılması ○ İnhisarlar İdaresi'nin Uzun Sokak'taki kilise arsasını müdürlük binası olarak değerlendirmesi ○ Şehircilik uzmanı Mimar J. H. Lambert tarafından Trabzon meselesi ve plan harekâtı üzerine iptidai raporun hazırlanması
	○ İmar planı avan projesine göre Sinema binası ve müstemilâtının yıktırılması tartışmaları üzerine yıkım kararının reddedilmesi ○ Şehir imar planı konusundaki tespitler, iki imar türü olduğuna dair bilgilendirme, biricisinin gelir getiren imar olduğu ikincisinin ise memleket imarı için yollar açmak ve genişletmek olduğu bilgisi ○ Bütçe darlığı sebebiyle önceliğin dikey caddelere verilmesi kararı ○ Eski Lise binası enkazına dair tartışmalar ○ Uzer Park yapılmasına dair karar	○ Atatürk'ün Trabzon'a ilk teşriflerinde Halkevinin balkonundan karşıındaki kiliseye dair söylemlerinin hatırlatılması ○ Moloz mezarlığının kaldırılması ○ Ortahisar medresesi etrafındaki kötü görüntünün kaldırılması ○ İskenderpaşa Camii etrafının temizlenmek üzere olduğu bilgisi ○ Gazi Paşa Caddesi'ndeki yıkılan Tuzluçeşme tiyatro arsasının satılığa çıkarılması ○ Kemer kaya'daki kilisenin rahatsızlık verdiği yorumu ve Halkevi olarak değerlendirilmesi önerisi ○ Tahsin Uzer'in şehirdeki imar faaliyetlerine yönelik gelişmelerden memnuniyetini bildirmesi ○ Şehrin en güzel yerlerinde harabe halin varlığına dair eleştiriler ○ Sinema binasının üç senelik kiralınması ○ Yeni Lise binasının bitmek üzere olduğu bilgisi

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1940	○ Mumhaneönü Moloz mevkiinde asri hela yapmak için yıkılmak üzere olan kale duvarı arsasının yetersiz gelişi üzerine yeni istimlak isteği ○ Lambert planının Nafia Vekâleti tarafından onaylanması ○ Onaylanan Lambert planında bazı mahallelerin olmaması sebebiyle Şubat ayında tekrar görüşüleceği bilgisi ○ Eski Lise binası enkazı için 1941 yılı bütçesine ödenek konulması kararı	○ Lise binasının inşasının planlanan kısmının bitmesi ve teslim edileceği bilgisi ○ İskenderpaşa Camii medresenin yıkılacağı ve caminin ortaya çıkarılacağı bilgisinin hatırlatılması ○ Gazi Paşa Caddesi'nin yapılmasının isabetli oluşuna dair görüşler ○ Şehrin belkemiği olan Maraş Caddesi'nde bazı binaların imar planı dışında tutulduğu, kilisenin de bunlar arasında yer aldığı bilgisi ○ Sinema binasının yeni kiracısı ile hizmete açılması ○ Sülüklü mezarlığının yeniden ıslah edilmesi gereken yerlerinin varlığı
	1941	○ Yıkılan Bayrambey mescidinin kalan duvarı ve zemininin talibine satılması ○ Şehir planına dair eleştiriler ○ Moloz'da kale duvarı arsasının satılması ○ Moloz'da gazino inşasının masraflı olması sebebiyle Gazi Paşa Caddesi sonunda yapılması isteği ○ Halkı Gazipaşa Caddesi'nden işletmek ve deniz havasından faydalanmasını sağlamak için gazinonun bu yol sonuna inşa edilmesine dair görüşler ○ Cihan Oteli önünden denize doğru açılacak cadde için istimlak kararları ○ Gazipaşa Caddesi eski tiyatro binası arsasının kuzeyindeki yol fazlasının üç parça halinde bina yapılması için satılması kararı	○ Trabzon'un en yeni eseri, Mumhaneönü'nden Ayasofya önüne kadar açılacak Trabzon-Akçaabat iltisak yolu çalışmaları ○ Bakıoğlu yanındaki kirli görüntüsü ile çeşmenin yıkılması kararı ○ Atapark'tan sonra Moloz'un imarı için çalışmaların arttırılması ve denize ulaşma gayretleri
	1942	○ Trabzon'daki tarihi eserlerin korunması için tarihi değeri olan binaların Belediyece satın alınması ○ Belediyeye ait yol fazlaları üzerindeki faaliyetler: İçkale'deki kale enkazı arasında yapıldığı iletilen kulübelere Belediye'nin bilgisi olmaması üzerine Yapı ve Yollar Kanunu dâhilinde yıktırılması gerektiği	○ Sahil gazinosu açılması ○ Stadyum için çalışmaların başlaması ○ Eski Meydan (Taksim) mezarlığının haline dair eleştiriler ○ Moloz'daki mezarlığın taşınması gerektiği ○ Trabzon sur ve kalelerine zarar verildiği bilgisi ○ Eski eserlere dair kıymet bilinmediği üzerine eleştiriler, Trabzon'un tarihi değerini ortadan kaldırdığına yönelik görüşler

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1943	○ Mollasiyah Mahallesi'ndeki harap çeşme arsasının istikbali parlak bir cadde üzerinde olması sebebiyle arsa sahibine satılması isteği ○ Harap çeşme arsasının imar planı ile ilgisi olmaması sebebi ile satılması kararı ○ Gazipaşa Caddesi'ndeki eski tiyatro arsasının üç kısma ayrılarak plan tiplerine uygun olarak satışa çıkarılması ○ İskele Caddesi'nde iki mağaza istimlakı ile viraj genişletilmesi, İmaret meydanı batısında bir fırın ve dükkân ile Maraş Caddesi'nde bir arsa istimlakı ○ Üzerinde sanat okulu inşa edilmek üzere istenen Kavakmeydan'daki metruk mezarlık ve etüv binası için yetkinin Daimî Encümen'e verilmesi ○ Cumhuriyet Halk Partisi Gazipaşa ve İskenderpaşa ocaklarının toplanacak binaları olmadığından, Taksim'de Gazipaşa Mahallesi'ne giden yoldaki metruk küçük mezarlık arsasının CHP'ye satılması	○ Rusça kitabe gören bir yazarın eleştirileri ○ İskender Paşa medresesinin yıkılarak caminin meydana çıkarılması gerekliliği ○ Gazipaşa Caddesi'ndeki eski tiyatro arsasının konut yapılmak üzere satışa çıkarılması ○ Cihan Oteli yanındaki taş yapının istimlak kararı ○ Gazi Caddesi sonundaki kubbeli binanın yıkılması gerektiği, yerinde gazino inşası yapılması ve caddenin denize ulaşması gerektiği üzerine görüşler ○ Moloz sahil yolundaki metruk mezarlığın park haline getirilmesi kararı ○ Sahil yolunun Hopa'dan Samsun'a kadar inşası için merkezden yüksek mühendisin gelmesi
	1944	○ Atapark'ın doğusundaki eski mezarlık arsasının Sergi Evi yapılmak üzere istenmesi ○ Yeni Cuma Mahallesi'ndeki eski mezarlık arsasının satılmasından vazgeçilmesi ○ İmar birliği kurulması kararı üzerine birliğin kurulması nizamnamesinin kabulü ○ 1943-1944 yılı mesai raporuna göre Kemerkaya'daki büyük kilisenin şehir gazinosu haline getirilmek üzere Defterdarlıktan satın alınması ○ Maraş Caddesi üzerindeki istimlak faaliyetleri ○ Meydan alt kol çarşısında bazı dükkânların istimlak edilerek imar planına uygun olarak arsaların yola dâhil edilmesi kararı	○ İskender Paşa Camii'nin etrafının açılacağı ve güzelleştirileceği bilgisi ○ Sinema binasının şehre yakışır bir halde olmadığı yorumu ○ Taksim'deki metruk mezarlığın hala eksiklerinin olduğu, yeşil alan haline getirilmesi gerekliliği ○ Tahsin Uzer'in de girişimleri ile İmar Birliği'nin kurulması, ○ Uzun Sokak'taki metruk kilise arsasında matbaa binası temellerinin atılması ○ Gazi Caddesi sonunda yapılması planlanan gazino için çalışmaların başlaması, cadde sonundaki metruk kilisenin İmar Birliği tarafından satın alınarak yıkmaya başlanacağı bilgisi ○ Yeni Hükümet Binası için Maraş Caddesi'ne açılacak kapıya dair öneriler ○ Stadyum işinde geç kalındığına dair eleştiriler
	1945	○ Şehir mezarlığına cenaze nakli için şehir mezarlığı talimatnamesinin kabulü ○ Asri mezarlığın dolması üzerine alınan tedbirler ○ Taksim mezarlığının Lambert planına uygun olarak park haline dönüştürülme çalışmaları ○ Beş senelik imar programının hazırlanması ○ Beş senelik plan dâhilinde yapılacak işler ve bütçenin belirlenmesi	○ Kemerkaya'daki kilisenin ve saat kulesinin yıkılacağı duyurusu ○ Şehirde yapılan işlerin düşünülmeden yapıldığına, yaparken de yıkarken de esaslıca düşünmek gerektiğine dair eleştiriler ○ Gazi Caddesi sonun yapılması planlanan gazino için bütçe belirlenmesi

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1946	- Erkek Sanat Okulu inşası için Kavakmeydan'da istimlak faaliyetleri - Belediye'nin birinci beş senelik imar programında düzeltmeler yapılması - Taksim mezarlığının parka dönüşümüne dair gelen eleştiriler	- İskenderpaşa Camii'nin ortaya çıkarılması için çalışmaların devam etmesi - Belediye Sineması'nın şimdilik mevcut haline dokunulmayacağı bilgisi - Şehirdeki medreselerin önemine dair görüşler - Güzel eserleri kapatan harabelerin şehirde hala yer aldığına dair eleştiriler - Gazi Paşa Caddesi sonundaki yıkılan kiliseden çıkan taşların pazarlık ile satışa çıkarılması
	1947	- İskenderpaşa Medresesi'nin yıkılması gerekliliği - Medresenin yıkılarak bölgenin meydan haline getirilmesi ve umumi hela inşa edilmesi kararı - Trabzon kalelerini korumak için gerekli önlemlerin alınması gerekliliği - Pazarkapı'da yıkılmış kale duvarı meselesi - İskenderpaşa Medresesi'nin istimlak değeri için kıymet komisyonunun belirlenmesi - Şehir imar planına göre şehir içindeki yolların genişliklerinin düzenlenmesi	- Şehrin en büyük eksiğinin denize inen ana cadde olduğuna dair görüşler - Moloz'daki mezarlık alanının tamamen temizlenmediği ve Uzer Park'ın hala yapılmadığı eleştirisi - Şehirde yapılan ankete göre Meydan'daki Şems Oteli ile sinema ve kahvelerin kalkması gerektiğine dair geri dönüşler - Taksim meydanının genişleyeceği bilgisi - Rahmetli Tahsin Uzer'in Trabzon'un caddelerinin genişletilmesi gerektiğine dair tespitinin hatırlatılması
	1948	- Kavakmeydan'da spor alanına bitişik mezarlığın Beden Terbiyesi'ne verilmesi - İmar planına göre şehrin batıya doğru genişlemesi gerekliliği, eski mezarlık yerinin tamamen temizlendiği bilgisi - Bir kale arsası ve yıkık kale duvarını satın almak isteyen kişinin isteğinin, tarihi eser olması sebebiyle geri çevrilmesi - Beden Terbiyesi'ne devri istenen arsa ile ilgili konunun Bayındırlık ve İdare Komisyonlarına havalesi	- Meydan parkının kalkacağına dair söylentiler üzerine parkın şehirdeki öneminin hatırlatılması - Sahil yolunun Trabzon'dan geçecek kısmı için çalışmaların devam etmesi - Sahil yolu ile birlikte denize dik caddelerin açılacağı bilgisi - Ziraat Bankası ile yapılan anlaşmaya göre Halkevi Sineması ile banka binasının değiştirileceği bilgisi - Aralarında değer farkı olmadığını tespit eden komisyon kararı üzerine Halkevi Sineması'nın Ziraat Bankası'na devredilmesi
	1949	- Taksim parkının hizmete açılması - İskenderpaşa Medresesi'nin yıkılarak caminin şerefendirilmesi - Cumhuriyet Caddesi'nin imar planına göre açılması kararı - Taksim'deki eski küçük mezarlık arsasına yönelik inşa isteği	- Halkevi önündeki kilisenin ortadan kaldırılarak Ziraat Bankası'nın bina kazanacağı bilgisi - Gülbahar Sultan Türbesi etrafının halka ferahlık verdiği ve daha da güzelleştirilmesi gerektiğine dair görüşler - Ziraat Bankası binasının temel atma töreninin gerçekleştirildiğine dair duyuru
	1950	- Plan doğrultusunda sahil yolu çalışmalarının başlaması - Bakioğlu kahvesi karşısındaki çeşmenin yerine dükkân yapıldığına dair tartışmalar - Maraş Caddesi'nde çeşme yeri ve kale duvarının satılması meselesi - İçkale Sokak'taki kale duvarı çevresindeki tarihi hamamın Sedat Çetintaş raporuna göre korunması gerektiğinin bildirilmesi	Park haline getirilmiş olan Taksim mezarlığına umumi hela inşası kararı sonrası ölümlere saygı bakımından eleştiriler alması

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1951	- Şehir imar planı üzerine tartışmalar - Kemer kaya Mahallesi'nde çeşme arsası üzerine planla alakalı olup olmadığı meselesi - Yeniden plan yapılmasının gündeme gelmesi ile planın şehri baştan sona yıkmak üzerine olduğuna dair eleştiriler - Mevcut imar planının incelenmesi için Bakanlıktan mimarın gelmesi - Sülüklü mezarlığının ihtiyaca yetmemesi - Sahil yolu çalışmalarının devam etmesi - Lambert'in 1938'de yaptığı planın problemli tecrübeler sonucunda kaldırılmasına dair tartışmalar - Tabakhane deresinin park haline getirilmesine dair tartışmalar	-
	1952	- Şehir imar planı için İller Bankası ile görüşülmesi - Merkez Bankası inşası için Ziraat Bankası yanındaki arsanın bankaya verilmesi - Maraş Caddesi'ndeki istimlak faaliyetlerinin devam etmesi - Sahil yolu için denizin doldurulacağı, Güzelhisar altından tünel ile gerçekleştirileceği kararı	-
	1953	- Lambert planının uygulanmasına devam kararı - Tabakhane'de bir çeşme arsasının satılmasına dair istek - Beş senelik imar programının onaylanması - Maraş Caddesi'ndeki istimlak faaliyetleri ile caddenin iki tarafının da düzenlenmesi - Ortahisar'da bir arsanın satılması isteğinin, alanın kale duvarına bitişik olması sebebiyle reddedilmesi	-
	1954	- Moloz sahil yolu çalışmaları - Tabakhane mezarlığının kalan parçalarının düzenlenmesi kararı - Sandıkçılar mevkiinde mevcut kale duvarından yola terk edilmesi gereken alan kararı - Kavakmeydan'da 22 m genişliğinde şose inşası kararı - Maraş Caddesi başından Ziraat Bankası'na kadar istimlak kararlarının uygulanması	-
	1955	- Sebze hali inşası için istimlak faaliyetleri - Boztepe'de ikinci bir şehir mezarlığı ihtiyacının olduğu görüşü - Satılması istenen çeşme arsasının daha sonra alınacak istimlak kararları ile daha fazla masrafa yol açabileceğinden reddedilmesi - Yenicuma Cami Sokak'taki çeşmenin yolla ilişkisi olması sebebiyle yıkılıp yola katılması - Beş senelik imar programının uygulanması ile Maraş Caddesi'ndeki istimlak faaliyetleri	-

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1956	- Belediye mezarlıklarının yetmediği bilgisi - Beş senelik imar programı gereğince istimlak faaliyetleri - Tabakhane mezarlığının park haline getirilmesi kararı - Ayasofya Camii'nin çevresinin düzenlenmesi için istimlak kararları - İmar Talimatnamesinin kabulü - Maraş Caddesi'nde Emlak ve Kredi Bankası açılması kararı	-
	1957	- Satışı istenen metruk çeşme arsasının, kale duvarına bitişik olması ve duvarın tarihi eserden sayılması üzerine satılmaması kararı - İmar planı gereğince Sinema binasının yıkılması için verilen önerenin şimdilik uygun bulunmaması - Tabakhane'deki eski mezarlık alanının çiçeklendirilmesi gerekliliği - Emlak Kredi Bankası'nın istediği arsanın verilmesi ve Maraş Caddesi'nin imara göre düzeltilmesi kararı	- Şehirde yapılacak işlerin dönemin Belediye Reisi tarafından halka duyurulması, - Sahil yolu çalışmaları, Kale Park'a otel yapma girişimleri, Maraş Caddesi'nde devam eden istimlak faaliyetleri üzerine bilgiler - Maraş Caddesi'nin güzelleştirilmesine yönelik imar planı dâhilinde istimlak faaliyetleri
	1958	- Sinema binası ile arkasındaki kahvenin yıkılması teklifi - Maraş Caddesi'nin genişletilmesi çalışmaları - Sinema binası ile arkasındaki kahvenin yıkılmasının kabulü ve işleme alınması - Dört senelik mesai imar programının hazırlanması için komisyon seçimi - İkinci dört senelik mesai imar programının kabulü - Kale duvarları ve tarihi eserlere 15 m'den fazla yaklaşılmaması kararının hatırlatılması - Tarihi eser ve mabetlere bitişik yapılacak binalar için bir heyet seçilmesi	- Sahil yolunun Kale Park altından geçirilmesi için çalışmaların devam ettiği bilgisi - Sinema binası hakkındaki yanlış bilgilere ait halkın bilgilendirilmesi - Şehir içindeki istimlak faaliyetlerinin özellikle Maraş Caddesi'ndeki faaliyetlerin imar programı dâhilinde devam ettiği bilgisi - Sahil yolu çalışmaları için şehir kulübü ve bahçesinin istimlakı kararı - Sahil yolu çalışmaları dâhilinde Kale Park altından bir çift tünel inşası yapılacağı duyurusu
	1959	- Sinema ve etrafındaki gayrimenkulün artık yıktırıldığı bilgisi - Kavakmeydan'da arsa mübadelesi kararı - Dört senelik imar programı doğrultusunda istimlak faaliyetleri - Şehir imar planında tadilat yapılması ve onaylanması - Emlak Kredi Bankası'nın arazisi yanındaki helanın yıkılması gerekliliği ancak reddedildiği bilgisi - İmar planı ile ilgili olan bir kilise binasına paralel olarak açılacak yolun gereksiz görülmesi üzerine Nafia Komisyonu'na havalesi - Şehir planında ihtiyaç olmayan bölgelerin plandan çıkarılması kararı - Şehir imar planının eski ve işe yaramaz hale geldiğine dair eleştiriler - Tabakhane'deki metruk mezarlığın ağaçlandırıldığı bilgisi	-

Tablo 5'in devamı

Konu Başlıkları	1960	- o Emlak Kredi Bankası binası için umumi helanın yıkılması kararı - o Dört senelik imar programı gereğince Maraş Caddesi'nin genişletilmesi faaliyetleri - o Bir sokaktaki çeşme arsasının sokağın bir güzergâha getirilmesi için yola çıkıntı yapan alan ile çeşme arsasının mübadele edilmesi kararı	-
------------------------	-------------	---	---

2.3. Trabzon'u Yıkarak İnşa Etmek

2.3.1. Kiliseler

- o Maraş Caddesi'ndeki Ermeni Kilisesi:

Gazete sütunlarına yansıyan yıkım faaliyetleri ile ilgili haberlerden biri “Maraş Caddesi'ndeki kilise” veya “Halkevi karşısındaki büyük kilise” olarak ifade edilen yapı üzerinedir. Bugün Kahramanmaraş Caddesi üzerindeki yerinde Ziraat Bankası Trabzon Şubesi bulunan; Kemer kaya Mahallesi, Halkevi Caddesi ile Hüsnü Aybay Sokak arasında yer alan kilise binasının yıkılıp yerini banka binasına terk ettiği süreç, gazetelerde sıkça tartışmalara konu olmuştur (Şekil 6).

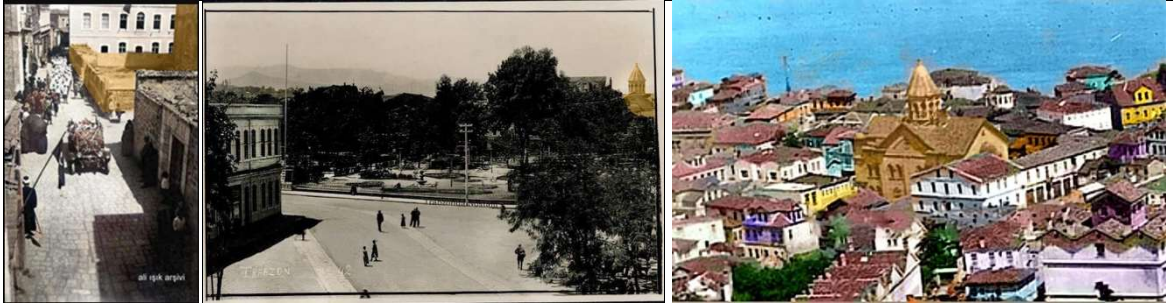

Şekil 6. Ziraat Bankası Trabzon Şubesi konum ve ön cephe görseli (Bayrak arşivi, 2023)

Yapının isimlendirilmesinden hareketle özgün konumuna ilişkin iki farklı görüş vardır. Buna göre söz konusu kilisenin, Bıjışkyan'ın (1998) sözünü ettiği; kentte Aleksios zamanında yapılmış dört Ermeni kilisesinden birisi olan “Çarhapan Kilisesi” olduğu belirtilmiş; bunun 1095 tarihli cizye defterinde “Cemaat-i Ermeniyan-ı kilise-i Çarıkyan der nefsi Trabzon” şeklindeki bir kayıttan hareketle Çarıkyan Kilisesi olabileceği iddia edilmiştir. 18. yy. kadı sicillerinde kilise tamiratıyla ilgili belgelerde adı geçen kiliselerden

biri olan bu yapı Ayagorgor Mahallesi'nde yer almaktadır (Tosun, 2013: 169). 1553 tarihli tahrir defterinde “Mahalle-i Ayu Gregor tabi-i Meydan”, 1583 tarihli tahrir defterinde ise “Mahalle-i Aya Gorgor” adı ile kayıtlara geçen mahallenin, muhtemel olarak günümüzde Kemerkaya Mahallesi sınırları içinde bulunduğu değerlendirmesi (Üstün Demirkaya, 2014: 191) doğru kabul edilirse, söz konusu kilisenin 18. yy. kadı sicillerinde adı geçen “Çarıkyan Kilisesi” ve 1817-1819 yılları arasında bölgeyi inceleyen Bıjışkyan'ın (1998) ifade ettiği “Çarhapan Kilisesi” olduğu düşünülebilir.

Üstün Demirkaya (2014), Çarhapan Kilisesi'nin bu görüşten farklı olarak, bugünkü Kaymaklı Manastırı yerleşkesinde (Amenapırğıç yerleşkesi) olduğu yorumunu yapar. Buna dayanak ise; Bıjışkyan'ın Çarhapan Kilisesi'ni 1431 yılında “Şemsedli” isminde birinin yaptırdığını belirtmesinden hareketle, Kaymaklı Manastırı'nı şarktan gelmiş olduğu için “Şemsedli” lakabını taşıyan “Koca Stepan” tarafından yaptırıldığı yorumudur (Üstün Demirkaya, 2014: 106). Kentteki Ermeni mahallelerinin konumu dikkate alındığında söz konusu kilisenin doğu varoşlarında bulunduğu değerlendirmesi (Üstün Demirkaya, 2020: 455) mantığa uygun olmakla birlikte bu konunun aydınlatılması için daha somut verilere ihtiyaç duyar.

Şekil 7. Kahramanmaraş Caddesi'ndeki kiliseye ait eski fotoğraflar (sarı ile işlenen Maraş Caddesi'ndeki kilise)

Bıjışkyan; Çarhapan Kilisesi ile ilgili olarak, İsa'nın namına yapıldığı, yapıldığı tarihte tepeden aşağıya düşen bir adamın sapasağlam kalmış olduğu için “fenalığı engelleyen” anlamına gelen “Çarhapan” adını aldığı bilgilerini verir. Kilisenin üç mihrabı ve yüksek bir çan kulesi vardır. Asıl kilise, narthexten ve kadınlara mahsus kısımdan kalın bir duvarla ayrılmıştır. Mihrabın arka tarafındaki kitabeye göre, Koca Şemsedli tarafından 1431 yılında yapılmıştır. Kilisenin önünde geniş bir mezarlık bulunduğundan, fakat bir kısmının İskender Paşa döneminde açılan yola terk edildiğinden bahsedilir. Bıjışkyan, kilise avlusunda

memleketin harsına⁴⁴ asılan o haçı bir vuruşla ademe fırlattık. Bununla da iyi bir temizlik yapılmış olmadı. Dıvarlarında yine o yabancı harsın izlerini saklayan küçük haçlar var. Bunlar en nihayet bir Varyozluk işlerdendir. Vurur ve yıkarız...”⁴⁵ Eski fotoğraflardan görüldüğü üzere kilisenin konik kulesi üzerinde bir haç vardır (Şekil 10) ve haçın aslında memleketin kültürüne asılı olduğunu dile getiren haberde -alaycı bir ifade ile- “bir vuruşla ademe fırlatıldığı” ifadesi halk arasındaki rahatsızlığı yansıtır. Ancak bunun yeterli bir “temizlik” olmadığı, hala duvarlarında yabancı kültürün izlerini taşıyan küçük haçların bulunduğu ifade edilmiştir. Bu durumun bir “varyozluk⁴⁶” işi olduğu, nihayetinde “vurur ve yıkarız” sözleri⁴⁷ ile sadece haçın değil, kilisenin yıkımına yönelik arzu da dillendirilmiştir.

Şekil 10. Maraş Caddesi’ndeki kiliseye ait eski fotoğraf (Zekeriya Mıldanoğlu arşivi, 2023)

Bu haberden yaklaşık dört yıl sonra, 1937 yılında Yeniyol Gazetesi’nde çıkan “Kiliseler emanet midir yoksa Trabzon şehrinin malı mıdır?” başlıklı bir başka haber, kiliseye yönelik devam eden yıkım arzusunu ortaya koyar: “Bilhassa Trabzon Halkevi karşısında ve eve ait büyük Kilisenin çatısına bakıldığı zaman bu gubbenin indirilmesi şöyle dursun pencere kenarlarında büyük büyük saliplerin⁴⁸ hala durduğu teessürle görülmektedir. Eve ait kilisenin tarihi hiçbir kıymeti yoktur.” Halkevi karşısındaki kilisenin kubbesinin “indirilmesi” bir yana hala pencere kenarlarında büyük haçların yer aldığı üzüntü ile ifade edilmiştir. Bununla birlikte yapının tarihi bir kıymetinin olmadığı, “kıymetsiz canlı misallerin” gençlerin ülküsüne olumsuz etkiler yaşatacağı belirtilmiştir.⁴⁹ Kilisenin

⁴⁴ Kültür. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁴⁵ Reklam Gazetesi, 15 Temmuz 1933

⁴⁶ Balyoz. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁴⁷ Reklam, 15 Temmuz 1933

⁴⁸ Haç. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁴⁹ Yeniyol, 13 Mart 1937

yıkılmasına dair bu haberler, yıkıma ilişkin arka planda devam edegelen tartışmaların bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 11. Trabzon Halkevi Binası ve karşısında Maraş Caddesi’ndeki kilisenin yerinde bulunan bugünkü Ziraat Bankası (Fuat Demircioğlu arşivi, 2021)

Aynı kilise ile ilgili; Atatürk’ün Trabzon’u ilk ziyaretinin ilk günü Halkevi karşısındaki kiliseyi göstererek “İşte Trabzon’un sineması, tiyatrosu, konferans yeri!” şeklindeki işaret ve tavsiyeleri 19 Mart 1937 tarihli Yenyol Gazetesi’nin sütunlarından paylaşılmış, kilisenin er ya da geç Atatürk’ün görüşü doğrultusunda kentin şerefine yakışan modern bir tiyatro ve sinema binası haline geleceği belirtilmiştir.⁵⁰ Söz konusu haberde Atatürk, kilisenin tamamen yıkılması gerektiğini doğrudan söylememiş, yapının tiyatro ve sinema olarak kullanımına ilişkin görüşünü ortaya koymuştur. Bu habere üç ay sonra yayımlanan Yenyol Gazetesi’ndeki başka bir haberde, gözlere batan ancak yıkılıp kaldırılması bir mesele olarak ele alınıp ciddi bir şekilde hiç gündeme gelmemiş olan kilisenin artık “üstüvane ve mahrut”, yani silindir ve koni şeklindeki tepeliğinin yıkılmasının kararlaştırıldığı, böylece “gözlerin ve gönüllerin tırmalanıp gitmekten kurtulacağı” belirtilmiştir.⁵¹

⁵⁰ Yenyol, 19 Mart 1937

⁵¹ Yenyol, 5 Haziran 1937

Şekil 12. Maraş Caddesi'ndeki kiliseye ait eski fotoğraflar (sarı ile işlenen Maraş Caddesi'ndeki kilise)

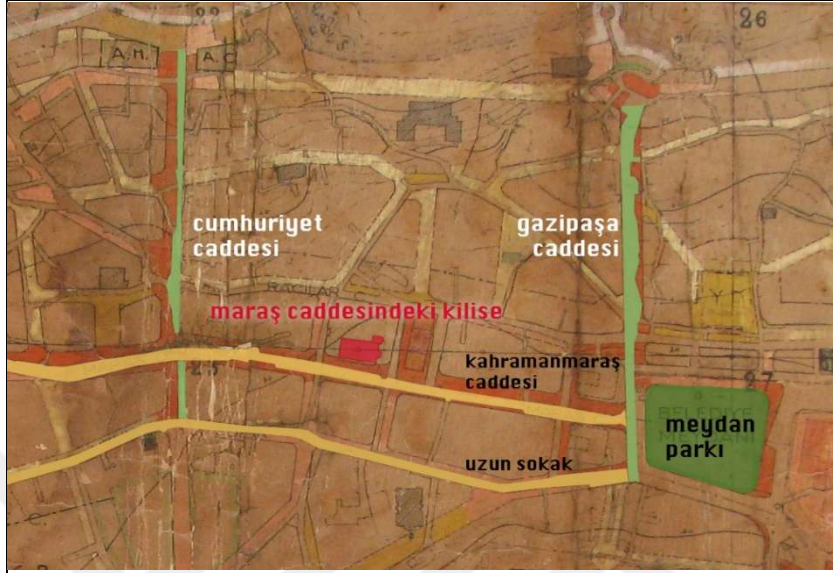
Aynı tarihlerde, 15 Haziran 1937 tarihli emir ile Abideleri Koruma Heyeti üyesi Sedat Çetintaş'ın Kayseri, Sivas ve Amasya ile birlikte Trabzon'a tetkikat için görevlendirildiği anlaşılr. 1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde kentte incelemelerde bulunan Çetintaş, "Trabzon'un San'at Eserleri" adlı raporunda kentteki tarihi eserleri dört sınıfa ayırmış, dördüncü sınıfı "sorgusuz mahalli belediyenin yıkması caiz hatta lazım olan binalardır" ifadeleri ile tanımlamıştır. Bu rapor; Trabzon'un tarihi eserlerinin en bilindik ve simge yapılar dışında bir araya getirildiği ilk metin olması sebebi ile önemlidir (Düzenli, 2010: 356). Ancak Çetintaş, kentteki incelemeleri sırasında varlığı şüpheyne mahal olmayan Maraş Caddesi'ndeki kilise binasından hiç söz etmemiştir.

27 Ağustos 1937'de şehir planını yapmak üzere Trabzon'a gelen Lambert'in hazırladığı plan, kilisenin yıkımını hızlandıran bir başka etken olarak dikkati çeker. Buna göre şehircilik uzmanı Lambert'in incelemeleri sonucu hazırladığı "Trabzon meselesi ve plan harekâtı üzerine iptidai raporunda (28 Ağustos-8 Eylül 1937)" kentin bel kemiği değerindeki Maraş Caddesi'nin Cumhuriyet Caddesi'ne kadar olan güzergâhta 16 m genişliğinde olması gerektiğini belirtmiştir.⁵² Lambert'in bu önerisi; onun Trabzon ziyaretinden dört ay öncesine dayanan Belediye Meclisi'ndeki tartışmaların sonucunda 30 Nisan 1937 tarihli Belediye Meclis Zabıtnamesinde kentin ileride alacağı şekle göre dönemin Yapı ve Yollar Kanunu'nun 4. maddesinin (h) fıkrasına uygun olarak Maraş Caddesi'nin 14,5 m. olması gerektiği kararı ile de uyumludur.⁵³ Lambert raporun ekindeki haritada istimlak edilmesi gereken cadde ve sokak bölümlerini kırmızı renk ile ifade etmiş,

⁵² Yeniyl, 9 Mart 1938

⁵³ TBMZ, 30 Nisan 1937 tarihli oturum

Maraş Caddesi'ndeki kilisenin bulunduğu noktada da yola terk edilmesi gereken bölümü işaretlemiştir. Buna göre yola terk edilen bölümde kilisenin doğu kanadı bulunmaktadır (Şekil 13).

Şekil 13. 1937 Lambert haritasında Maraş Caddesi'ndeki kilise binası ve istimlak edilmesi gereken bölümü (Ömer İskender Tuluk arşivi)

Lambert planının gündemde olduğu bu süreçte Belediye Meclisi'nin 12 Nisan 1938 tarihli oturumunda tartışmalar farklı bir boyut daha kazanmıştır. Maraş Caddesi'ndeki kilisenin Halkevine devri için Halk Partisi tarafından dönemin İçişleri Bakanlığı'na yapılan başvuru uygun görülmemiş, başka bir bina yapılması istendiği bildirilmiş ve Halkevi için Taksim mezarlığının üst kısmındaki bir arsa gündeme gelmiştir. Dönemin Belediye Başkanı; şehrin batıya doğru genişleyeceğini söyleyerek o bölgeyi uygun görmeyen belediye meclis üyesine önce hak vermiş, ancak Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in binanın söz konusu arsa üzerinde kurulmasını uygun bulduğunu dile getirmiştir. Oturumda arsayı “vermemiş ve esirgemiş” görünmemek için Parti adına verilmesi gerekliliği üzerine ortak görüş benimsenmiştir.⁵⁴

27 Nisan 1938 tarihine gelindiğinde ise “göz tırmalayan büyük bina” olarak nitelendirilen kilisenin külahlı tepesinin o sabah itibariyle “kesilip atıldığı ve çirkin manzaranın ortadan kaldırıldığı” müjdelenmiştir.⁵⁵ Ancak 3 Ağustos 1938 tarihli bir haber, 27 Nisan'daki bu heyecan verici haberin doğru olmadığını düşündürür: “Halkevi önündeki

⁵⁴ TBMZ, 12 Nisan 1938 tarihli oturum

⁵⁵ Yeniyol, 27 Nisan 1938

istavroz kulesini taşıyıp duruyoruz. Yıkılacak dediler, yapılacak dediler. Fakat bir türlü ne yapıldı, ne de yıkıldı. Bizse yapılmasını değil yıkılmasını istiyoruz...” sözleri ile “külahlı tepenin” yıkım işinin sonuçlanmadığına dikkat çekilir. Hatta gazeteye göre istenen, sadece kulenin değil “Halkevi gibi bir ülkü yuvasının önünde” işi olmayan “bu kasvet verici heyulanın⁵⁶” da yani korkunç binanın da tamamen yıkılmasıdır.⁵⁷ Bu sırada metruk kilise arsası üzerinde çok amaçlı ve çok fonksiyonlu bir Halkevi binası yapılmasına dair Vilayetin İçişleri Bakanlığı’na başvurusu da Belediye Meclisinde uygun görülmemiştir.⁵⁸

Şekil 14. Maraş Caddesi’ndeki kiliseye ait görselleştirme çalışması (Adem Ezber arşivi, 2023)

14 Ocak 1939’a gelindiğinde dönemin bir gazetecisi söz konusu binanın sinema ve tiyatro olması için Atatürk’ün Trabzon’u ilk ziyaretindeki önerisini hatırlatmıştır. “İşte Trabzon’un sinema ve tiyatrosu...” diyerek işaret ettiği ve “yüce irşat⁵⁹” olarak görülen bu buyruk üzerine Umumi Meclis tarafından ödenek koyularak harekete geçildiği ancak kâğıt üzerinde kaldığı; binanın yıllarca farklı işlevlerde kullanıldıktan sonra sonunda dönemin valisi Refik Koraltan tarafından çözüme kavuşturulduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Sonuçta Maraş Caddesi’ndeki kilise 2 Şubat 1939’da “Halkevi Temsil ve Sinema Salonu” olarak hizmete

⁵⁶ Korkunç hayal. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁵⁷ Yenyol, 3 Ağustos 1938

⁵⁸ TBMZ, 12 Nisan 1938

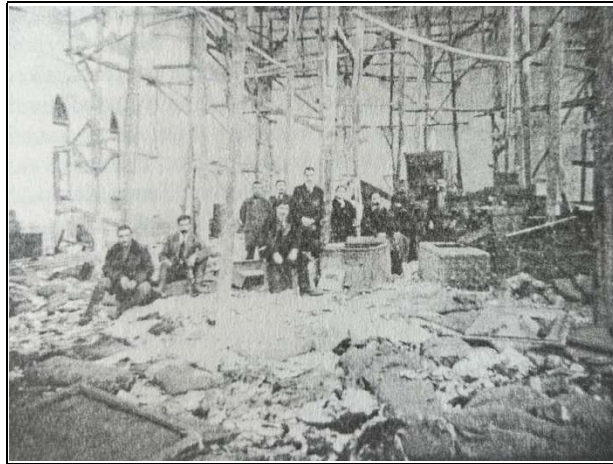
⁵⁹ Doğru yolu gösterme, uyarma. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁶⁰ Yenyol, 14 Ocak 1939

açılrsa da⁶¹, binanın, vali Refik Koraltan zamanında azımsanmayacak bir para harcanarak temsil vermek üzere kullanacağı ilan edilmiş ancak buna rağmen “kilise bozması bir çatının halkı tatmin etmeyeceği” görüşü de 7 Şubat 1939’da gazete sütunlarına yansımıştır.⁶²

29 Haziran 1940 tarihli bir haber metruk kilise binasının her şeye rağmen Atatürk’ün işaret ettiği doğrultuda nihayet işlevlendirildiğini ortaya koyar. Habere göre uzun yıllar deve hanı, inhisarlar deposu, borsa salonu, sergi gibi işlevlerde kullanılan Maraş Caddesi’ndeki kilise binasının, Vali Yahya Sezai Uzun ve Refik Koraltan dönemlerinde o günkü şeklini alarak Halkevinin idaresinde tiyatro, sinema ve konferans salonu olarak kullanıldığı belirtilmiştir.⁶³

Kilise binasının varlığı ve işlevi ile ilgili tartışmalar bir yana, Cevdet Alap isimli bir gazete yazarının 24 Haziran 1942 tarihli köşe yazısında, kilisenin önce konik kulesinin sonra da kendisinin yıkılıp kurtulması gereken bir yapı olduğuna dair yaygın görüşün aksine “Yapmak için yıkmak, mutlak bir düstur değildir. Olsa bile yıkılacak şey, tarihi abideler olmayacaktır. Çünkü onlar, tarihin, insanlığın malıdır.” görüşünü dillendirmesi, kilise binasının iki yıl önce Halkevi çatısı altında kültürel amaçla yeniden işlevlendirilmesiyle sonlanan kamuoyundaki olumlu görüşü temsil etmesi bakımından önemlidir. Yazar yazısında “bir çamı devireni, bir taşı sökeni” yabancı muamelesinde tuttıklarını ifade ederek etnik aidiyeti ne olursa olsun şehirdeki kültürel varlıkların korunması gerektiğinin altını özellikle çizmiştir.⁶⁴

Şekil 15. Eski kilise binasının muhtemelen tadilat halindeki iç mekânı (Usta ve Tuluk, 2017: 185)

⁶¹ Pulathaneli, A. (1988). *Geçmişten Günümüze Trabzon’da Sinemalar*. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

⁶² Yeniyol, 7 Şubat 1939

⁶³ Yeniyol, 29 Haziran 1940

⁶⁴ Yeniyol, 24 Haziran 1942

18 Mart 1948 tarihine gelindiğinde Valilik ile Ziraat Bankası arasında yapılan anlaşmaya göre o günkü banka binası ile Özel İdareye ait Halkevi Sinema binası (metruk kilise binası) ve ona bitişik binaların başa baş değiştirilmeleri kararlaştırılmış; dönemin Valisi Necmi Erkin'in gayretleri ile şehrin güzel bir bina kazanması bakımından duyulan derin bir memnunluk dile getirilmiştir.⁶⁵ Bu “başa baş” değişimin ne anlam ifade ettiği daha sonradan anlaşılır: İl makamının emirleri gereğince Belediye ve İl Daimî Komisyonu'ndan ayrılan dört kişilik heyet belirlenmiş ve öncelikle her iki bina arasında bir fiyat farkı olup olmadığı incelenmiştir. Sonuç olarak bir fark bulunmadığı anlaşılmış ve metruk kilise binasının Ziraat Bankası'na devredilerek yeni yapılacak banka idare binası haline getirilmesi kararı alınmıştır.⁶⁶

Çıkan kararı takip eden günlerde metruk kilise binasının yıkımına dair duyulan heyecan dikkat çekicidir. Yeniyol Gazetesi'nin 1949 tarihli bir nüshasında hala uğursuz bir anıt olarak nitelendirilen binanın yakında “gümleyip giderek” yerinde yepyeni bir bankanın yükseleceği belirtilmiş, Valinin ve Banka Müdürünün bu husustaki gayretleri övülmüştür. “Son balyozlar kalkıp iniyor. Onun da yerle yeksan edilmesine bir şey kalmadı. Bir mâni çıkmazsa, dört beş ay sonra, o mahut⁶⁷ kilisenin yerine yepyeni ve modern bir binanın yerleştiğini göreceğiz.”⁶⁸ sözleri ile de şehrin modernleşmesi yolunda atılan adımlara ilişkin duyulan heyecan belirtilmiştir. Sonuçta “Halkevi sinema binasının da dâhil bulunduğu saha üzerinde inşası kararlaştırılmış olup bir müddetten beri lüzumsuz binaların yıktırılması suretiyle inşaatına başlanmış bulunan” yeni Ziraat Bankası'nın temel atma töreni 22 Temmuz 1949 Cuma günü “parlak bir şekilde” gerçekleştirilmiştir.⁶⁹ Yaklaşık on beş ay süren çalışmalar sonucunda da 16 Ekim 1950 tarihinde dönemin Valisi, Belediye Başkanı, Tümen Komutanı ve milletvekillerinin de katılımıyla Ziraat Bankası yeni binası hizmete açılmıştır.⁷⁰

⁶⁵ Yeniyol, 18 Mart 1948

⁶⁶ Yeniyol, 31 Mart 1948

⁶⁷ Bilinen, adı geçen, sözü geçen. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

⁶⁸ Yeniyol, 5 Mayıs 1949

⁶⁹ Yeniyol, 25 Temmuz 1949

⁷⁰ Halk Gazetesi, 17 Ekim 1950

o Kemer kaya'daki Kilise (Nyssalı Aziz Gregory Kilisesi):

Şehrin basın ve Belediye Meclis arşivlerine yansıyan kiliselere dair yıkım faaliyetlerinden bir diğeri “Kemer kaya'daki Kilise” adıyla kayıtlara geçen Nyssalı St. Gregory Kilisesi'dir.⁷¹ Bugün ayakta olmayan; ölçeği, mimari dili ve şehirdeki konumu bakımından dikkat çekici olan söz konusu kilise, Kemer kaya Mahallesi'nde, Gazi Paşa Caddesi'nin denize ulaştığı noktanın batısında, Kanuni Anadolu Lisesi'nin doğusunda yer almaktaydı (Şekil 16).

Şekil 16. St. Gregory Kilisesi'nin bugünkü konum bilgisi

Kilisenin 1487 tarihli Tahrir Defteri'nde “Ayos Grigoros” olarak tanımlanan Orta Çağ manastırı olup 17. yüzyılda hala manastır olduğu, 1665 yılında ise St. Philip Kilisesi camiye çevrildiğinde şehrin katedral kilisesi olduğu belirtilmiştir (Bryer ve Winfield, 2020: 434). Bıjışkyan (1998: 103); “Ay Ğorğon Kilisesi”nin Rum psikoposunun makamı olduğunu, makam binasının deniz kıyısındaki kayanın üzerine inşa edildiğini; son Gürcü Kralının mezarının ve Rum mektebinin de burada bulunduğu bilgisini vermiştir (Şekil 17).

⁷¹ Bryer ve Winfield'in “Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası” adlı eserinde yapının adı “Nyssalı Aziz Gregory” olarak yer alır. Bryer, A. & Winfield, D. (2020). Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası, I. Cilt, çev. İsmail Köse, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 433.

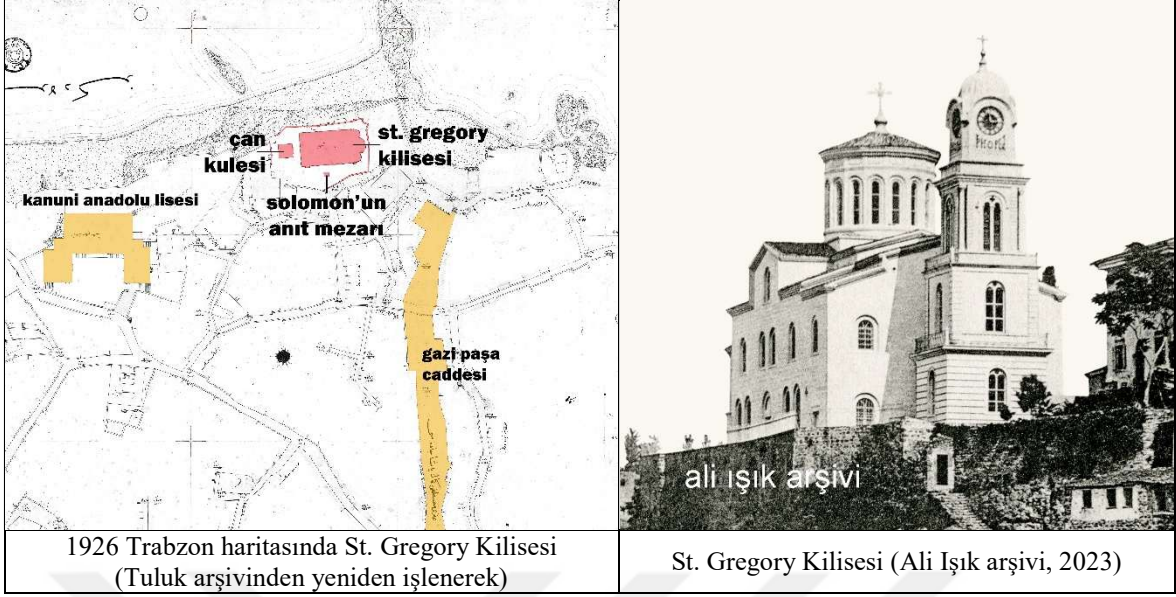

Şekil 17. St. Gregory Kilisesi ve Gürcü Kralı Solomon anıt mezarı

1863'te yeniden inşa edildiği bilinen kilise için Winfield, ilk katedralin altında Orta Çağ'dan kalan temel izlerine rastladığını ancak binanın planının çizilmesi için yeterli olmadığını dile getirmiştir. Dönemin Metropoliti Konstantios'un 1863'te kiliseyi yeniden projelendirdiği; yeni katedralin büyük bir kare içinde, haç planda üç Pontus apsisi, çan kulesi ve altıgen kubbe kasnağı ile inşa edildiği belirtilmiştir (Bryer ve Winfield, 2020: 436).

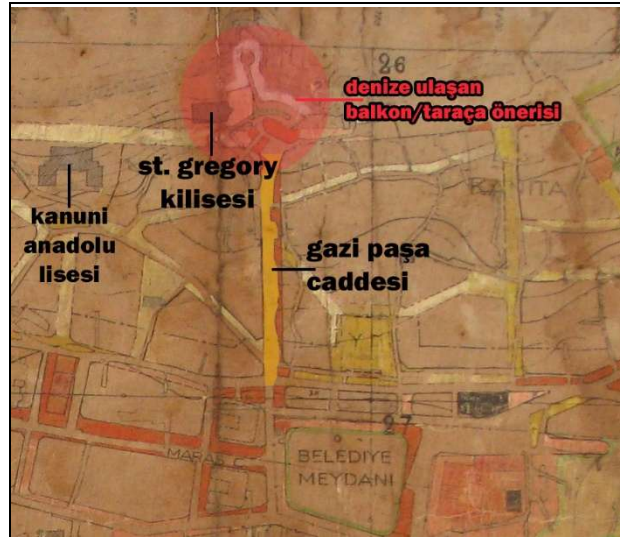
Gürcistan Kralı II. David Solomon Rusların 1801'de Tiflis'i ele geçirmelerinden sonra Ruslarla ciddi bir mücadeleye girişmiş; esir düştükten sonra kaçarak Osmanlı idaresindeki Ahıska'ya sığınmıştır. 1812'de Erzurum'da, 1813'te Trabzon'da ikamet etmiş; Osmanlının desteğiyle tekrar tahta geçme hayalleri kursa da 19 Şubat 1815'te vefat etmiş (Küçükuğurlu ve Başkaya, 2019: 284-285), cenazesi St. Gregory Kilisesi'nin avlusunda yapılan anıt mezara defnedilmiştir. Mezar 175 yıl sonra, Gürcü yetkililerin girişimi ile Gürcistan Gelati Manastırı'na nakledilmiştir.⁷² Kilise binası; sınır duvarları, çan kulesi ve Gürcü Kralı Solomon'un anıt mezarı ile birlikte 1926 tarihli Osmanlıca hâlihazır Trabzon haritasında açıkça görülebilmektedir (Şekil 18).

⁷² Gümüş, N. (2006). Son Gürcü Kralı II. Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(22), 105-118.

Şekil 18. St. Gregory Kilisesi'ne dair harita ve fotoğraf

1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde kentte incelemelerde bulunarak “Trabzon’un San’at Eserleri Raporu”nu hazırlayan Çetintaş; Hristiyanlıktan kalma eserler arasında –o tarihlerde ayakta olduğu şüphesiz olan- St. Gregory Kilisesi’ne yer vermemiştir. Ondan kısa bir süre sonra şehre gelen şehircilik uzmanı Lambert, hazırladığı planda, kilisenin bulunduğu mevkide istimlak faaliyetleri ile birlikte Gazi Paşa Caddesi’nin denize ulaştığı konumda bir de balkon/taraça önermiştir (Şekil 19). Ancak kiliseyle ilgili ne raporunda ne de planında bundan bahsetmemiştir.

Şekil 19. 1937 Lambert haritasında kilise ve çevresine ait öneriler (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Söz konusu kilise ile ilgili ilk kayıt 29 Temmuz 1939 tarihli bir gazete haberidir. “Yıkmaq da bazen bir eserdir” başlığı ile kaleme alınan haberde yazar; Kemer kaya’daki Kilise’nin “şehrin alnında yatan bir kir, leke” olduğunu ifade etmiş, çan kulesinin “Türk devri mimarisinin bir göstergesi olan minareler ile boy ölçüşme haline tahammül edemedikleri”ni belirtmiştir. Yıkılması gerektiğine olan inancını “şekil ve eşkâli ile çöküp gitmesinden başka çare yoktur” sözleri ile dile getirilmiştir.⁷³ Bu haberden çok kısa bir süre sonra ise kilise binasının yıkılmasından sonra arsasının Halkevi binası olarak değerlendirilmesi önerisi gündeme gelmiştir.⁷⁴ Bunun üzerine “Yeni Halkevi binası nerede yapılmalı?” konusu tartışmaya açılmış; Lambert planına göre yer aramanın doğru olacağı yönündeki görüşler yanında Kemer kaya Kilisesi’nin bulunduğu arsanın da her tarafa hâkim olması sebebiyle uygun olduğu belirtilmiş, hatta “en mükemmel yer” olarak ifade edilen bu bölgede Halkevi’nin kurulmasının “katmerli bir inkılap” olacağı değerlendirmiştir.⁷⁵

En son yıkılıp yerine Halkevi binası yapılması ile gündeme gelmiş olan Kemer kaya’daki Kilise, yaklaşık 5 yıl boyunca mesele olmamıştır. 1944 yılına gelindiğinde ise kabul edilen İmar Birliği Nizamnamesi ile Lambert imar planı doğrultusunda inşası arzu edilen gazinonun, şehrin denizden en gösterişli bir mevkiinde bulunan kiliseyi yıkarak yapılacağı Belediye Meclisi’nde karara bağlanmıştır.⁷⁶ Bu karardan kısa bir süre sonra ise, konu, İmar Birliği’nin Gazi Caddesi’ni “şenleteceği”, sahildeki “çetrefil binayı” yıkarak yerinde temiz ve sağlıklı bir gazino yapılacağı haberi ile basına yansımıştır.⁷⁷

İmar Birliği’nin aldığı karar üzerine Kemer kaya Kilisesi ile ilgili haberler devam etmiş, kilisenin istimlak ve o bölgede şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek güzel binaların kurulması düşüncesinden doğan mutluluk gazete sütunlarına yansımıştır. Bu haberlerde, İmar Birliği’nin yapacakları ile şehrin büyük küçük çiçek bahçeleri ve yeşil alanlar kazanacağı da ifade edilmiştir.⁷⁸ 15 Ağustos’a gelindiğinde ise İmar Birliği ilk ciddi adımı atarak, Gazi Caddesi sonundaki metruk kiliseyi Maliyeden takdir edilen ücreti ile satın almak için faaliyete geçmiş; ilk fırsatta yıkım işlemlerinin başlayacağı ve imar planı doğrultusunda gazino kurulacağı bildirilmiştir.⁷⁹ İmar Birliği’nin bu girişiminden iki ay sonra hala yıkım

⁷³ Yeniyol, 29 Temmuz 1939

⁷⁴ Yeniyol, 5 Ağustos 1939

⁷⁵ Yeniyol, 24 Ağustos 1939

⁷⁶ TBMZ, 24 Nisan 1944 tarihli oturum

⁷⁷ Yeniyol, 10 Haziran 1944

⁷⁸ Yeniyol, 22 Temmuz 1944

⁷⁹ Yeniyol, 15 Ağustos 1944

işlemlerine başlanmadığı dikkat çekmiş; duyulan endişe yine gazete sütunlarından “karara rağmen dimdik yerinde duran çetrefil binanın yıktırılmasını özlüyor ve gözlüyoruz” sözleri ile paylaşılmıştır.⁸⁰ Aynı yılın sonunda Belediye Meclisi’nde kabul edilen 1943-1944 yılı mesai raporuna göre İmar Birliği Kemer kaya’daki büyük kilise binasını şehir gazinosu haline getirmek üzere Defterdarlık’tan satın almış ve boşaltılmasını beklemeye başlamıştır.⁸¹

Kilise boşaltılmış olmalı ki 1945 yılının ilk aylarında yapılan bir duyuru ile nihayet yıkıma yönelik işlemler resmi olarak başlamıştır. İlgili duyuruda Kemer kaya Mahallesi’nde Gazi Caddesi’nin batısında yer alan İmar Birliği’ne ait eski kilise binası ve saat kulesinin açık eksiltme yolu ile yıktırılacağı bildirilmiştir.⁸² Aradan geçen yaklaşık 1,5 yılın ardından yapılan bir başka duyuru sayesinde ise kilisenin yıkım işlemlerinin tamamlandığı anlaşılır. 11 Aralık 1946 tarihli duyuruda, Gazi Paşa Caddesi sonunda yıktırılan kiliseden çıkan taşların 1 ay süreyle satılığa çıkarıldığı bildirilmiştir.⁸³ Böylece ilk kez 1939’da yıkılması meselesi ile gündeme gelen kilisenin net bir tarihi olmasa da 10 Şubat 1945’te verilen ilan ile yıkım işlemlerinin başladığı, 10 Şubat 1945 tarihi itibarıyla taşlarının satışa çıktığı ve 11 Aralık 1946 tarihine dek yıkım işleminin tamamlandığı söylenebilir.

○ Uzun Sokak’taki Natamam Kilise:

Kiliselere dair arşiv belgelerine yansıyan yıkım faaliyetlerinden bir diğeri de “Uzun Sokak’taki natamam kilise” olarak ifade edilen yapı olmuştur. Bugün ayakta olmayan yapının Cumhuriyet Mahallesi sınırları içinde, Uzun Sokak’ın güneyinde, Meydan Parkı’na yakın olan kollardan birinde konumlanmış olduğu ve farklı gerekçeler ile yıkım yoluna gidildiği anlaşılmaktadır (Şekil 20).⁸⁴

⁸⁰ Yenyol, 21 Ekim 1944

⁸¹ TBMZ, 2 Kasım 1944 tarihli oturum

⁸² Yenyol, 10 Şubat 1945

⁸³ Yenyol, 11 Aralık 1946

⁸⁴ Yapının konumu için: Küçükuşurlu, M. & Başkaya, M. (2019). *Sorularla Trabzon Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 279-283.

Şekil 20. Uzun Sokak'taki natamam Ermeni Kilisesi'nin bugünkü konum bilgisi

Söz konusu kilisenin muhtelif belgelerde ismi geçen Meryemana Kilisesi olduğuna ilişkin bilgiler vardır. Bıjışkyan'ın (1998: 106) şehirdeki dört Ermeni kilisesinden biri olarak söz ettiği “Asduadzadzin Kilisesi”nin Ermenicede Meryem Ana anlamına gelmesi; Bryer ve Winfield'in (1985) Trabzon'daki ilk Ermeni kilisesi olarak ifade ettiği “Meryemana Kilisesi” ile aynı yapı olduğunu düşündürür. Bıjışkyan, Meryemana Kilisesi'nin yol kenarında ve yakınında bir okul olduğu bilgisini vermiş ancak yerini net olarak saptayamamıştır. Bryer ve Winfield ise 1914'te yapının yıkıldığını belirtmiştir (Üstün Demirkaya, 2014: 106).

Yakın tarihli bir çalışmada ise Küçükuğurlu ve Başkaya (2019: 279), Meryemana Kilisesi ile ilgili arşiv belgeleri üzerinden önemli bilgiler paylaşmıştır. Osmanlı Arşivi'nden elde ettikleri belgelere göre Katolik Ermenilere ait bu kilise Uzun Sokak'ta yer almaktaydı. Sokağın güneyinde yer alan kilisenin doğusunda 19. yüzyılın sonlarına doğru Belçika Konsoloslugu; onun doğusunda ise Millet Bahçesi (Meydan Parkı) bulunuyordu. Kilisenin; o dönemde harap bir vaziyette olduğu, içinde ayin yapmanın sakıncalı görülmesi sebebiyle 1886'da yakınındaki terk edilmiş bir hanenin kiliseye çevrildiği ifade edilmiştir.

Şehrin Ermeni cemaati, ruhsatsız olarak haneden dönüştürülen bu kilisenin yeterli gelmemesi gerekçesiyle, yanındaki Ermeni mezarlığının bir kısmı da dâhil edilerek, eski kilisenin (Meryemana Kilisesi) yerine büyük bir kilise yapma isteğinde bulunmuş, 7 Aralık 1887'de bu istekleri kabul edilmiştir. Ancak verilen iznin dışına çıkılarak eski kiliseyi

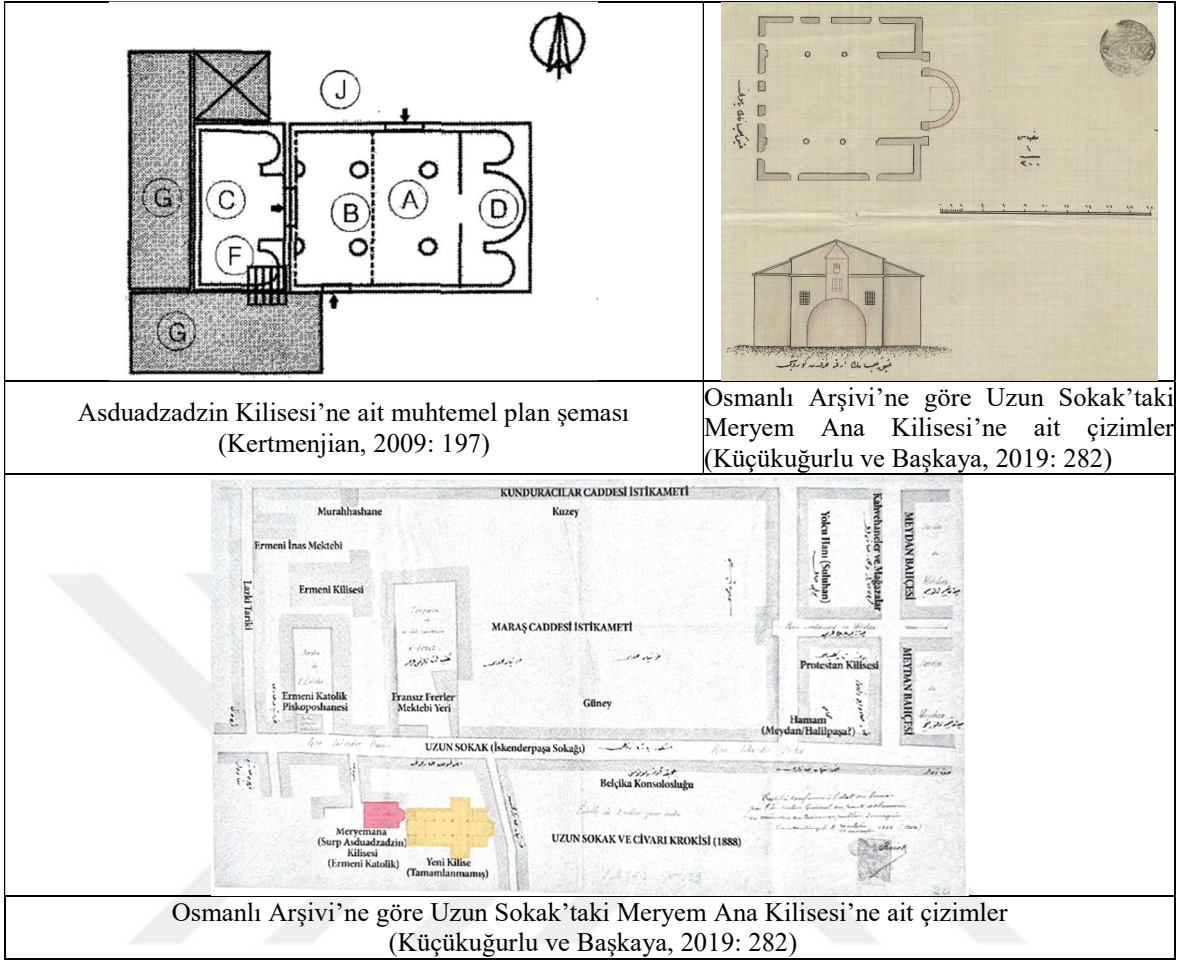
yıkmadan onun yanında büyük bir kilisenin inşasına başlanmıştır. 34 m uzunluğunda, 21 m genişliğinde, 5,30 m yüksekliğindeki bu yeni kilisenin inşası için gerekli bütçe bulunamamış ve dış duvarlardan sonra inşaat tamamlanamadan yarım kalmış, sonuçta biri küçük ve eski, diğeri büyük ve tamamlanmamış iki kilise ortaya çıkmıştır. Yeni kiliseyi tamamlayamayan Ermeniler, eski kilisenin tamiri için 1907’de yeni bir izin isteğinde bulunmuş; tamir ile birlikte ahşap bir çan kulesi talep edilmiş; izin için yapılan incelemelerde ise kilise arsalarının kime ait olduğuna dair herhangi bir tapu kaydına ulaşılamamıştır. Meselenin içinden çıkamadığı ifade edilen dönem yetkilileri, eski kilisenin tamir ve tadiline izin vermiş ancak hâlihazırda kadim bir çan kulesi olmadığı gerekçesiyle çan kulesinin yapılmasına izin vermemiştir.⁸⁵ Bir başka arşiv belgesinde ise yeni kilisenin tamamlanarak ibadete açılmasından sonra, hem söz konusu eski kilisenin hem de 20 yıldır izinsiz olarak kullanılan haneden bozma kilisenin yıkılmasına karar verildiği ifade edilmiştir.⁸⁶

Sözü edilen Uzun Sokak’taki bu eski ve harap kilisenin muhtemelen Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ortadan kalktığı, yanında yer alan tamamlanmamış kilisenin ise Cumhuriyetin ilk yıllarına bu şekilde ulaştığı belirtilmiştir (Küçükuğurlu ve Başkaya (2019: 281).

Bölgedeki Ermeni kiliselerinin fiziksel özelliklerine dair Bıjşkyan’a dayanarak bilgiler veren Kertmenjian (2009: 198), “Hing Khoran Surb Astvatsatsin Kilisesi” adıyla ifade ettiği kiliseye ait muhtemel bir plan şeması önermiştir (Şekil 21). Bu kilisenin, Bryer ve Winfield’in şehirdeki ilk Ermeni kilisesi olarak; Bıjşkyan’ın ise Ermenicede Meryem Ana anlamına gelen bugün ayakta olmayan “Asduadzadzin Kilisesi” olarak ifade ettiği kilise olduğu kabul edilirse, bu binaya ait Osmanlı arşivinden elde edilen bir başka plan çizimi (Küçükuğurlu ve Başkaya, 2019: 282) Kertmenjian’ın önerisinden farklılıklar içerir. Bu belgeye göre, Meydan ve Uzun Sokak civarındaki muhtelif yapıları da içine alan yerleşim planında, Meryem Ana Kilisesi ve tamamlanmamış olan yeni kilise sokağın güneyinde ve yan yana olarak konumlanmaktadır (Şekil 21).

⁸⁵ BOA, ŞD, 1864/9’dan aktaran; Küçükuğurlu, M. & Başkaya, M. (2019). *Sorularla Trabzon Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 280-281.

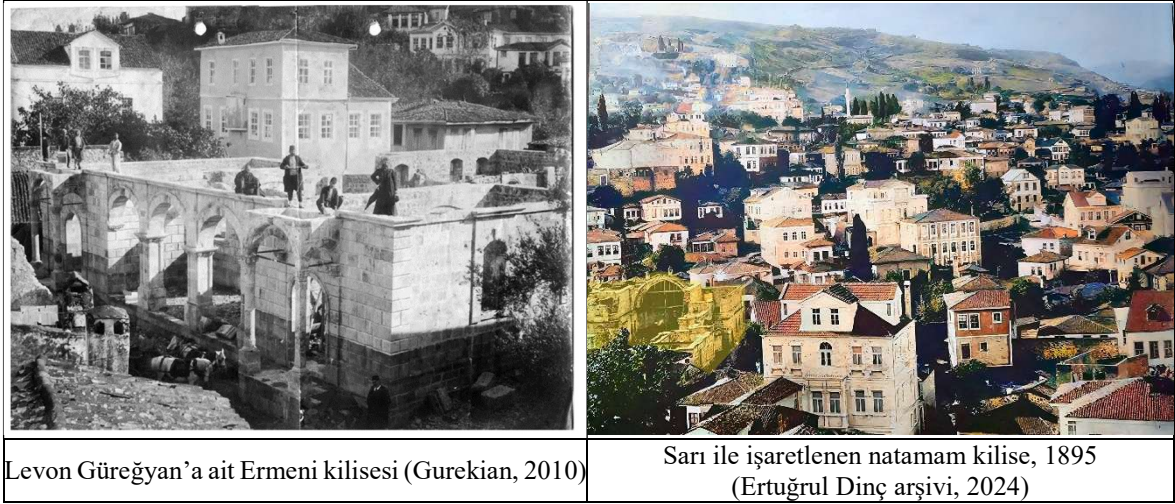
⁸⁶ BOA, ŞD, 1864/4’ten aktaran; Küçükuğurlu, M. & Başkaya, M. (2019). *Sorularla Trabzon Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 281.

Şekil 21. Uzun Sokak'taki Meryem Ana Kilisesi'ne ait çizimler

Tamamlanmamış Ermeni kilisesine ait bir başka görsel belge de, dönemin önemli müteahhit/mimar ailelerinden olan Balyan ailesine ait belgeler arasındadır. Buna göre, Balyan atölyesi mimarlarından olan dedesi Levon Güreğyan'ın vasiyeti üzerine Balyan Arşivi'ni ortaya çıkaran Armen Gurekian⁸⁷; Trabzonlu tüccar bir aileye mensup olan dedesinin mimarlığını anlattığı kitabında Trabzon'da tarihsiz ve inşa halinde bir Ermeni kilisesinden de bahseder (Gurekian, 2010: 37). Söz konusu kiliseye ait fotoğrafın kilisenin bitmiş değil, inşa haline ait oluşu; şehirdeki diğer Ermeni kiliseler dikkate alındığında yoğun bir yapıli çevre içinde konumlanışı, kilisenin Uzun Sokak'taki tamamlanmayan kilise olduğuna düşündürür (Şekil 22).

⁸⁷ Uras, B. (2022). *Balyanlar: Osmanlı Mimarlığı ve Balyan Arşivi*. İstanbul: Korpus Kültür ve Sanat Yayıncılık, s. 10.

Levon Güreğyan'a ait Ermeni kilisesi (Gurekian, 2010)

Sarı ile işaretlenen natamam kilise, 1895
(Ertuğrul Dinç arşivi, 2024)

Şekil 22. Uzun Sokak'taki tamamlanmayan Ermeni Kilisesi

26 Nisan 1871 doğumlu Levon'un, Trabzon'da Mikhitarist rahipler okulunda aldığı ön eğitimin ardından Venedik Moorat Raphael Koleji'nde okumak üzere İtalya'ya gittiği, eğitimi tamamladıktan sonra 1888'de Trabzon'a döndüğü düşünüldüğünde (Adıgüzel, 2022: 14), Ermeni cemaatin 7 Aralık 1887'de aldıkları izinle yeni bir kilise inşa etmeye başladıkları tarihin bu tarihle olan uyumluluğu, Uzun Sokak'taki tamamlanmayan kilisenin müellif mimarının Levon Güreğyan olabileceği ihtimalini de gündeme getirir (Şekil 23). Ancak Levon'un, Trabzon'a döndüğünün ertesi yılı Roma'ya giderek Kraliyet Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde eğitime başladığı, 20 Aralık 1895'te ise "Mimari Çizim Profesörü" unvanı ile mezun olduğu, mezun olduktan sonra 1896'da tekrar Türkiye'ye döndüğü bilinir. Döndükten hemen sonra Bulgaristan'a sığınmak zorunda kaldığı, ancak 1898'de tekrar Türkiye'ye dönüp, İstanbul ve Büyükkada'da birçok mimari projeye imza attığı, 1907 yılında sebebi bilinmeden Roma'ya yerleştiği ifade edilir.⁸⁸ Mesleki kariyerine dair bu bilgiler, Trabzon'daki tamamlanmayan kilisenin ona ait olduğu ihtimaline ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini gösterir. 16 yaşında Trabzon'a geldiğinde henüz mimarlık eğitimi almamış olan Levon'un kilisenin projesini çizmesi mümkün olmadığından, ancak 1896'da mesleki unvanını aldıktan sonra tekrar Türkiye'ye döndüğünde hazırlamış olabileceğini düşündürür.

⁸⁸ Gurekian, A. (2010). *Leon Gurekian Architetto*. Treviso: G. S. Stampa di Asolo, s. 9.

Şekil 23. Uzun Sokak'taki natamam kiliseye ait eski fotoğraf, 1915
(Ertuğrul Dinç arşivi, 2023)

Kilise ile ilgili yerel basına yansıyan ilk haber 1932 yılında yapılan bir satış duyurusudur. İlgili duyuruda; Uzun Sokak'ta natamam Ermeni Kilisesi ile bu kilisenin bitişiğindeki yine natamam kahve ve mağaza arsalarının satışı için müzayedeye konulduğu bildirilmiştir.⁸⁹ Aynı yılın Temmuz ayına ait Belediye'nin son 6 ayda neler yaptığına dair bir haberde ise “maili inhidam mahaller” başlığı altında şehir içinde bir kilise enkazı, iki mağaza ve bir hanenin tehlikeli durumu sebebiyle yıktırıldığı bildirilmiştir.⁹⁰ 1931 senesine ait Belediye Meclisi'nin umumi mesai raporunun görüşüldüğü 14 Eylül 1932 tarihli Meclis oturumunda da; yıkımı gerçekleştirilen bir kilise enkazı, iki mağaza ve bir hane kayıtlara geçmiştir.⁹¹

1934 yılında gelindiğinde basına yansıyan bir haberde ise; “Uzun Sokak'ta yarıda kalmış kilise” olarak ifade edilen yapının süprüntü yığınınına döndüğü, yıkılan alçak duvarlardan atlayanların uygunsuz davranışlarda bulunduğu, durumun şehrin genel sağlığına aykırı olduğundan “biçimsizliğin” bir an önce giderilmesi gerektiği paylaşılmıştır.⁹² Bu haber, 1932 yılında gerçekleştiği ifade edilen yıkım faaliyetinden sonra, kilise ve bitişiğindeki arsalarla ait enkaz halin hala devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1937 yılında ise Uzun Sokak'taki natamam kilise arsası farklı bir konu ile gündeme gelir. İnhisarlar (Tekel) İdaresi'nin yeni bina yaptırmak amacıyla Uzun Sokak'taki metruk kiliseyi satın aldığı bildirilmiş olmasına rağmen⁹³ bu haberden altı ay sonra, Belediye ile

⁸⁹ Reklam, 7 Mart 1932

⁹⁰ Reklam, 7 Temmuz 1932

⁹¹ TBMZ, 14 Eylül 1932 tarihli oturum

⁹² Yenyol, 19 Kasım 1934

⁹³ Yenyol, 9 Mart 1937

Hususi İdare arasında anlaşma sağlanırsa natamam kilisenin yerinde “muhteşem bir sinema” inşa edileceği paylaşılmıştır.⁹⁴ Bunun üzerine natamam kilise arsasının güzel ve modern bir sinema ve tiyatro binası olacağına dair heyecan duyan yerel basın, şehrin sinema binasının “perişan ve külüstür” halinden kurtulmaya dair ümitlerini bu gelişmeye bağlamıştır.⁹⁵

1938 yılında paylaşılan bir başka haberde, Meydan parkındaki şehrin sinema binasının (Pilosyan Sineması) sağlıksız durumu ve ihtiyaca cevap verememesi sebebiyle yıkılması gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Uzun Sokak’taki natamam kilise yerinde güzel bir sinema yapılması teşebbüsünün kuvvetlendiği bildirilmiş⁹⁶, bu haberden yaklaşık dört ay sonra da yeni bina yaptırmak için yer arayışında olan İnhisarlar İdaresi’nin söz konusu kilise arsasında yoğunlaştığı ifade edilmiştir.⁹⁷ Bir süre gündeme gelmeyen natamam kilise arsasının enkaz halinin, 1939 yılının son günlerindeki bir haberde şehir içindeki harabelerden biri olduğu ve şehrin en işlek caddesi olan Uzun Sokak’ta “yıllardır zevkleri ve ruhu tırmalayıp durduğu” ifade edilmiştir. Bu arsada sinema yapılma ihtimalini, kilise duvarlarından sinema olmayacağını savunarak eleştiren ve Halkevi karşısındaki kilise meselesini⁹⁸ hatırlatan gazeteci yazar, İnhisarlar İdaresi’nin de Hususi İdare’nin fazla para istemesi üzerine vazgeçtiği bilgisini vermiştir.⁹⁹ Bu bilginin verilmesinden bir hafta sonra ise Uzun Sokak’taki kilise arsasını almak isteyen İnhisarlar İdaresi’nin ücret konusunda Hususi İdare ile anlaştığı ancak daha geniş bir alana ihtiyaç olduğu gerekçesiyle buradan vazgeçildiği bildirilmiş; dönemin Valisi Osman Sabri Adal’ın eski polis mektebinin bulunduğu geniş arsayı uygun bulduğu dile getirilmiştir.¹⁰⁰

Ne sinema ne de İnhisarlar İdaresi binası olarak değerlendirilmeyen natamam kilise arsası, son gündeme gelişinden yaklaşık 5 yıl sonra Kemal Zambak isimli bir işadınının girişimleri ile matbaa binası yapılmak üzere temel atıldığı bilgisi ile tekrar gazetelere yansımıştır.¹⁰¹ Bu, natamam kilise arsasının uzun zamandır gündemde olan sinema işlevinden farklı bir işlevle kullanılacağına dair yeni bir bilgi barındırsa da, bundan üç yıl sonra -3 Temmuz 1948 tarihinde- gazete verilen bir ilan arsanın bu kez satışına aittir. Valilik tarafından yapılan bu duyuruya göre, Özel İdareye ait Uzun Sokak’ta 190-192-200 numarada

⁹⁴ Yeni Yol, 11 Eylül 1937

⁹⁵ Yeni Yol, 18 Eylül 1937

⁹⁶ Yeni Yol, 23 Mart 1938

⁹⁷ Halk, 16 Temmuz 1938

⁹⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.1. Kiliseler başlığı, Maraş Caddesi’ndeki Ermeni kilisesi.”

⁹⁹ Yeni Yol, 20 Aralık 1939

¹⁰⁰ Yeni Yol, 27 Aralık 1939

¹⁰¹ Yeni Yol, 1 Nisan 1944

bulunan natamam kilise binası ile müstemilatı ve kahvehane, önünde üç dükkân arsası, yanında başka bir hane, dükkân ve küçük kilise binasının 30.000 lira değer karşılığında satışa çıkarıldığı belirtilmiştir. Bu duyuru göz önüne alındığında, matbaa binası yapılmak üzere çalışmalara başlanan arsanın, natamam kilise arsasının sadece bir bölümünü oluşturduğu anlaşılır. Nihayetinde 1954 yılında natamam kilise arsası üzerinde Saray Sineması (Şekil 24) açılmış, bir müddet basında ve Belediye Meclisi'nde gündemde olan yeni bir sinema binası yapılması girişimleri böylece sonuçlanmıştır (Küçükugurlu ve Başkaya, 2019: 281).

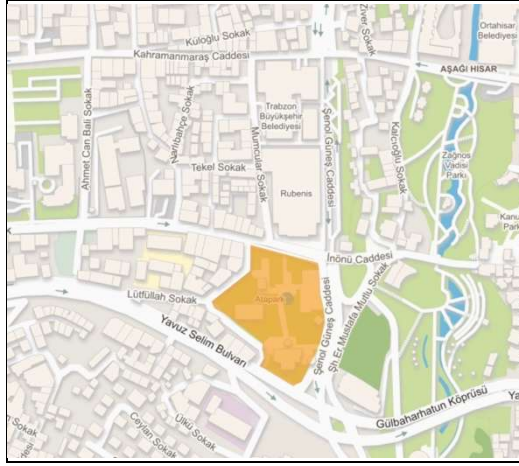
Şekil 24. Saray Sineması'na ait iç mekân fotoğrafı (Kamil Gündoğdu arşivi, 2022)

2.3.2. Mezarlıklar / Türbeler

○ İmaret Mezarlığı'ndan Atapark'a:

Şehirdeki yıkım faaliyetleri bağlamında gazetelere yansıyan haberlerden bir diğeri mezarlıklar ve türbeler üzerinedir. Haberlerin gündeme gelme sıklığı ve tartışmaların yoğunluğu göz önüne alındığında İmaret mezarlığının kaldırılarak Atapark'a dönüşümü dikkat çekicidir. Bugün Gülbahar Hatun Mahallesi'nde, İnönü Caddesi, Şenol Güneş Caddesi ve Yavuz Selim Bulvarı ile çevrelenen bölgede yer alan Atapark (Şekil 25); geniş bir hazireye dağılmış olan cami, medrese, imaret, mektep, hamam, dârü'l kurrâ ve türbelerin¹⁰² yer aldığı Hatuniye Külliyesi'nin üzerinde yer almaktadır.

¹⁰² Tuluk, Ö. İ. (2018). Harap Şehrin Kayıp Mekânları: 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'un Tarihsel Topoğrafyası. CIEPO 22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi Bildiriler Kitabı II içinde (s. 221-250.). Trabzon: İleri Haber Ajansı, s. 223.

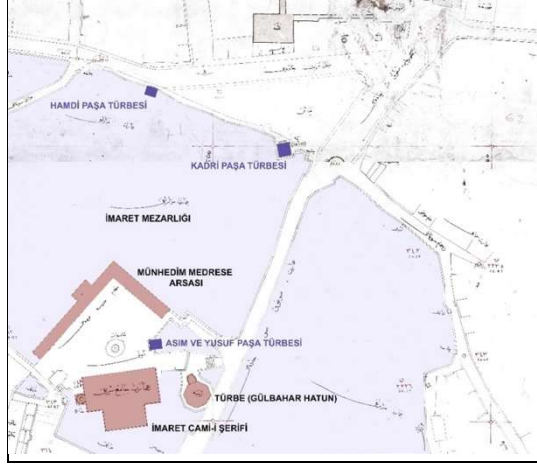
Şekil 25. Atapark'ın bugünkü kent içi konumu

İçerisinde İmaret Mezarlığı'nın da yer aldığı “Hatuniye Külliyesi” Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmış; ilk defa 1553 tarihli tahrir defterinde “Mahalle-i İmaret-i Hatuniye” adı ile kayıtlara geçmiştir (Tuluk, 2010: 124). Külliyeinin içinde yer alan Gülbahar Hatun Camii'nin haziresini oluşturan İmaret Mezarlığı'nın, kitabesine göre 1505 yılında inşa edildiği bilinen Gülbahar Hatun Türbesi'nin inşasıyla birlikte oluşmaya başladığı bilinmektedir (Tuluk, 2010: 125).

Şekil 26. J. Laurens'e ait “mezarlık” isimli suluboya resim

Camisi ve türbesi dışında bugün tamamen yok olmuş şehrin şehzade külliyesi İmaret-i Hatuniye'nin haziresi olan mezkûr mezarlık, içinde yakın dönemde yıkılan üç türbeyi barındırmaktadır. Eski fotoğraf ve kartpostallardan hazire içinde yer aldığı bilinen; Asım ve Yusuf Paşa Türbesi, Hamdi Paşa Türbesi ve Kadri Paşa Türbesi'nin konumları 1926 haritasında “İmaret Mezarlığı” içerisinde belirtilmiştir (Tuluk, 2018: 223-229) (Şekil 27).

Şekil 27. Asım ve Yusuf Paşa Türbesi, Hamdi Paşa ve Kadri Paşa Türbeleri, 1926 haritası (Ömer İskender Tuluk arşivi)

9 Ağustos 1931 yılında resmî gazetede yayımlanan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ile Belediyelere verilen yetkilerden; Belediyece belirlenen umumi mezarlıktan başka yerlere ölü gömülmesinin yasaklanması, tapulu ya da tapusuz, metruk ya da sahipsiz tüm mezarlıkların belediyelere devrinin mümkün olması ve bunlara ek olarak sıhhi mahzurları görülenlerin de şehir dışına taşınması; kent içi mezarlıkların düzenlenmesi konusunda çalışmaları hızlandırmıştır. 29 Haziran 1931 tarihli bir gazete haberi, Trabzon’da mezarlıkların düzenlenmesi ile ilgili ilk haberdır. Şehrin kaçınılmaz olan sıhhi ihtiyaçlarını gidermek amacı ile ayda bir toplanmaya karar veren Vilayet Sıhhiye Encümeni, ilk toplantısında şehir içindeki mezarlıkların şehir dışına taşınması kararını alarak Trabzon kent tarihinde kalıcı izler bırakan faaliyetlerin ilk adımını atmıştır.¹⁰³

13 Temmuz 1931’de mezarlıkların şehir dışına taşınması kararı doğrultusunda ilk uygulama Sülüklü bölgesinde yeni bir mezarlık tesis olunacağı ile duyurulmuştur.¹⁰⁴ 1932 yılında ise 14 Eylül tarihli Belediye Meclis Zabıtnamesi’nde, Sülüklü’de inşa edilecek asri mezarlık için Mezarlıklar Nizamnamesine uygun olarak projenin hazırlandığı bildirilmiştir.¹⁰⁵ Belediye tarafından gazetelere verilen ilanda, Değirmendere Sülüklü bölgesinde tesis edilen yeni mezarlığın 9 Haziran 1933 tarihinden itibaren hizmete açılarak ölü defnine izin verileceği duyurulmuştur.¹⁰⁶

Yeni mezarlık ile ilgili girişimlerin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen beklenen gelişmenin olmadığı 5 Ocak 1936 tarihli Yeniyol Gazetesi’nden anlaşılır. Gazetedeki yazıya

¹⁰³ Reklam, 9 Haziran 1931

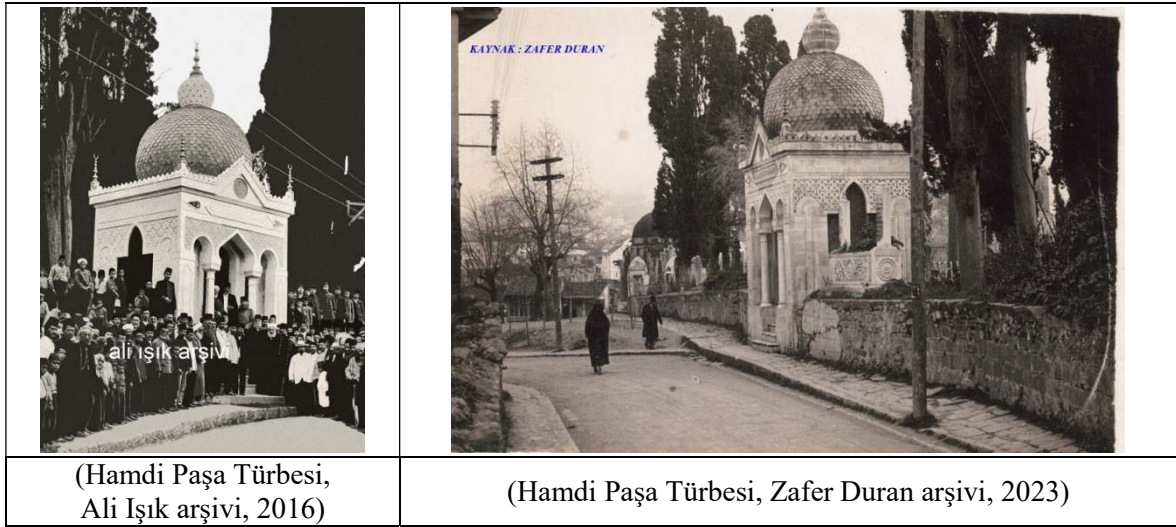
¹⁰⁴ Reklam, 13 Temmuz 1931

¹⁰⁵ TBMZ, 14 Eylül 1932 tarihli oturum

¹⁰⁶ Reklam, 8 Haziran 1933

göre çalışmaların yetersiz olduğu ve bir hayli masraf edilmesine rağmen öylece bırakıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁷ İçine tek bir ölü götürülmeden kendi haline bırakılan yeni asri mezarlık işlerinin “eski tas eski hamam” olduğu¹⁰⁸, şehir sakinlerinin şehrin en güzel yerlerindeki mezarlık ve türbelikler ile “kucak kucağa kalmaktan” kurtulamadığı serzenişinde bulunulmuştur.¹⁰⁹

16 Ekim 1936 tarihinde takma ad kullanan bir yazar, “Tenkitler, Cevaplar” başlıklı köşe yazısında; mezarlıklar, türbeler ve yıkım faaliyetleri bağlamında dikkat çeken ifadeler kullanmıştır. “Medeni uluslar”ın ölümler ile dirileri birbirinden ayırdığını, halkın parka, eğlence ve dinlenme yerine ihtiyacı olduğunu söyleyen yazar; “şehriyari yaverinin türbesi” olarak nitelendirdiği Hamdi Paşa Türbesi’nin “kirli bir mazinin canlı bir levhası” ve onu saklamanın da “hıyanet işlemek” olduğunu dile getirmiştir. Medeni bir ulus arzusu ile kaleme alınan yazı müellifinin, Hamdi Paşa Türbesi’nin yıkılmasını “sırıtan bir istibdat”¹¹⁰ heyulasının gözler önünden silinmiş olacağı” ifadeleri¹¹¹, son dönem Osmanlı geçmişine olan mesafeli bakış açısının bir göstergesi olması bakımından önemlidir. İlginç olan ise Abideleri Koruma Heyeti üyesi olarak 1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde Trabzon’da incelemelerde bulunarak “Trabzon’un San’at Eserleri” raporunu hazırlayan Çetintaş’ın, dört sınıfa ayırdığı kentteki tarihi eserler arasında ne Hamdi Paşa Türbesi’nden (Şekil 28) ne de Kadri Paşa Türbesi’nden söz etmiş olmasıdır.

Şekil 28. Hamdi Paşa Türbesi’ne ait eski fotoğraflar

¹⁰⁷ Yeniyl, 5 Ocak 1936

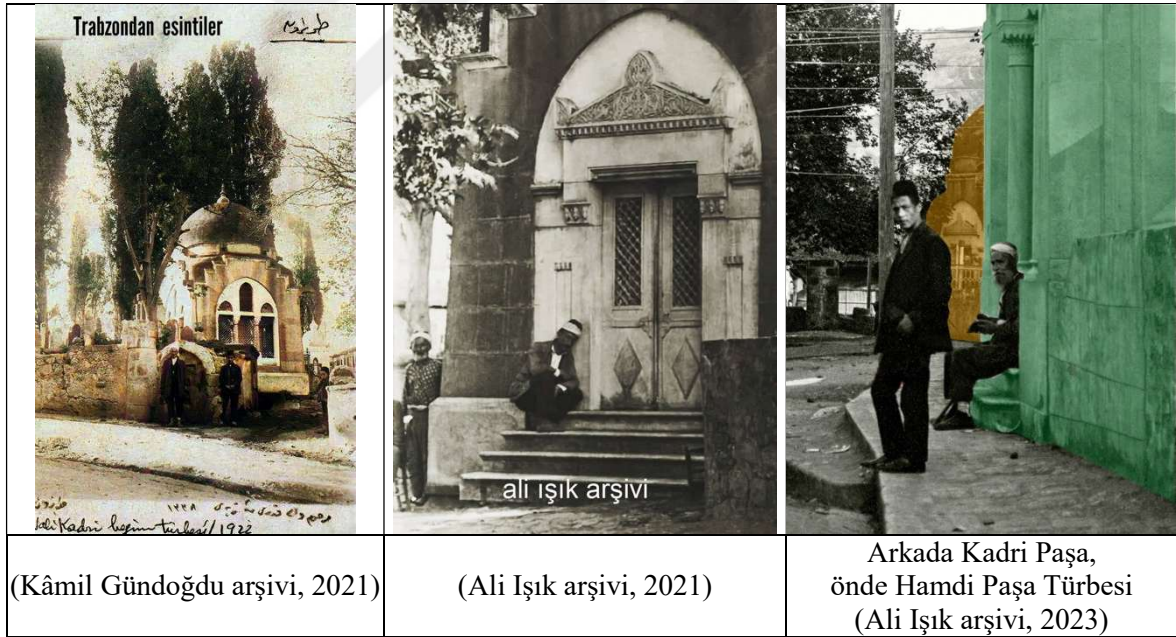
¹⁰⁸ Yeniyl, 16 Eylül 1936

¹⁰⁹ Yeniyl, 9 Ekim 1936

¹¹⁰ Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

¹¹¹ Yeniyl, 16 Ekim 1936

Hazirede yer alan bir diğer türbe olan Kadri Paşa Türbesi'nin yıkılmasında ise Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in şahsen etkili olduğu bilinmektedir. Dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından gönderilen 450 altın lira ile inşa edildiği belirtilen Kadri Paşa Türbesi¹¹² (Şekil 29), 1942-1960 yılları arasında tahsildarlık yapan kentin eski maliyecilerinden biri olan Arsinli Temel Çelik'in verdiği bilgiye göre Abdülhamid'e düşmanlık besleyen Uzer tarafından yıktırılmıştır. Temel Çelik'in; türbenin Atapark'tan kaldırılmasına şahit olan büyükleri bu yıkımı; zamanında Mısır'da görevli olan Kadri Paşa'nın babası ile Tahsin Uzer'in babasının anlaşmazlığına bağlamaktadır. Aktarılan bilgiye göre Kadri Paşa'nın babası Uzer'in babasını "sürdürmüş", Uzer de Trabzon'a gelince park yapmak bahanesi ile Kadri Bey'in türbesini yıktırarak babasının intikamını almıştır.¹¹³ Tahsin Uzer'in Abdülhamid döneminde Trabzon'daki faaliyetleri ile merkezi otoritenin dikkatini çeken vali Kadri Paşa'nın kentteki izlerini silme gayreti şaşırtıcı değildir. Uzer, daha 17 yaşında başladığını söylediği Abdülhamid yönetimine karşı düşmanlık hislerinin günden güne arttığını ve bu konuda "fedai olmaya" karar verdiğini bizzat dile getirmiştir.¹¹⁴

Şekil 29. Kadri Paşa Türbesi'ne ait eski fotoğraflar

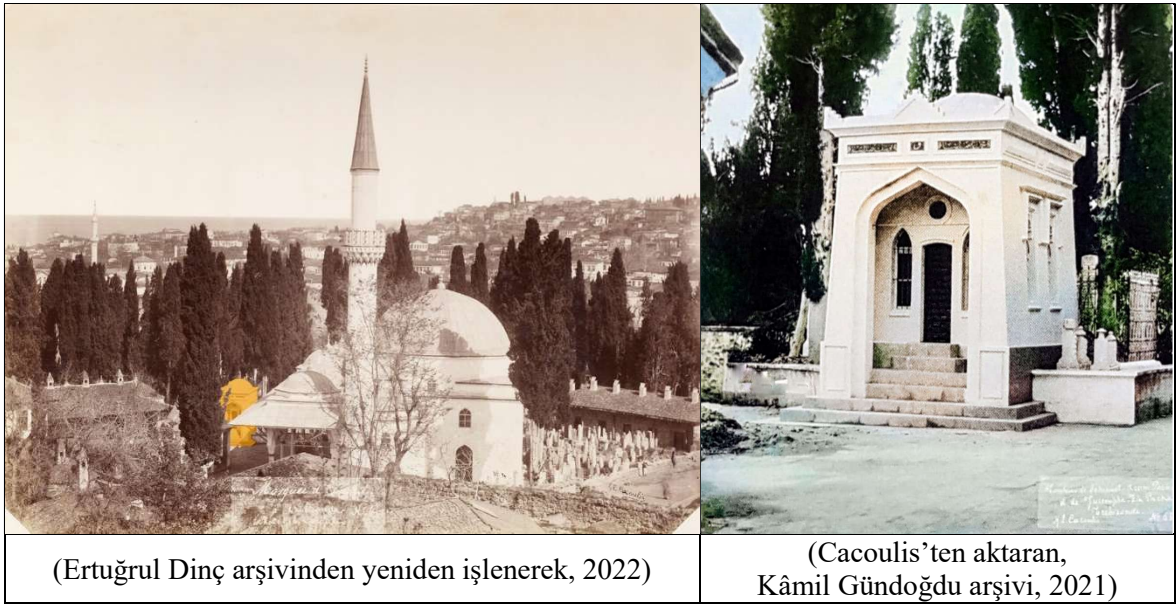
Raporunda Kadri Paşa ve Hamdi Paşa Türbesi'nden söz etmeyen Çetintaş, Gülbahar Hatun Cami'nin ön tarafında bulunan ve Trabzon'da bir dönem valilik yapmış Mehmet Asım ve Yusuf Paşa'ya ait türbeyi ise "caminin güzellik ve ihtişamını seyretmek isteyenler için

¹¹² Yazıcı, *a.g.e.*, s. 60. ve Bal, *a.g.e.*, s. 39.

¹¹³ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 60.

¹¹⁴ Uzer, T. (1999). *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: TTK, s. 11-12.

bir hail”¹¹⁵ olarak görmüştür (Şekil 30). Türbenin; “şadırvanın üzerinde adi ve kalın taşlardan ayaklar üzerinde yükselmiş kurşun örtülü koca külah” ile birlikte “hiçbir kıymeti olmayan bir kalabalık yarattığı için caminin esenliği adına acilen yıkılması gerektiğini” belirtmiştir.¹¹⁶ İlginç olan bir başka durum ise Kadri Paşa ve Hamdi Paşa Türbelerinin yıkımına dair basına yansıyan bilgiler olduğu halde Asım ve Yusuf Paşa Türbesi’ne ait herhangi bir yıkım bilgisinin bulunmamasıdır. Bu durum türbenin ortadan kaldırıldığı kesin tarihi belirlenmesini zorlaştırmakla birlikte, İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümü sırasında yapılan defin işlemleri ve yoğun imar çalışmaları sırasında ortadan kaldırıldığı kesindir.

Şekil 30. Asım ve Yusuf Paşa Türbesi’ne ait eski fotoğraflar

1937 yılının ilk aylarında hala tamamlanmış olmayan asri mezarlık meselesi farklı konu başlıkları ile gazete sütunlarına yansımaya devam etmiştir. 9 Şubat 1937’de Afyon’un “muazzam bir eser ve bir abide” olarak asri mezarlığına kavuşması örnek gösterilerek, geciken mezarlık işleri eleştirilmiş, bir de öneri getirilmiştir: “Belediyemizin yerinde olsam, Afyonkarahisar belediyesine işleri birer sorar, fotoğraflarını ister, hiç olmazsa mezarlık nasıl yapılırmış onu öğrenirdim.”¹¹⁷ 3 Haziran 1937’deki bir habere göre ise artık meseleye Üçüncü Umumi Müfettiş el atmış, onun emirleri ile görevlendirilen mühendis Bay Şevket asri mezarlığın tamamlanmasını hızlandırmak için incelemelerde bulunmuştur.¹¹⁸ Asri

¹¹⁵ Engel. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

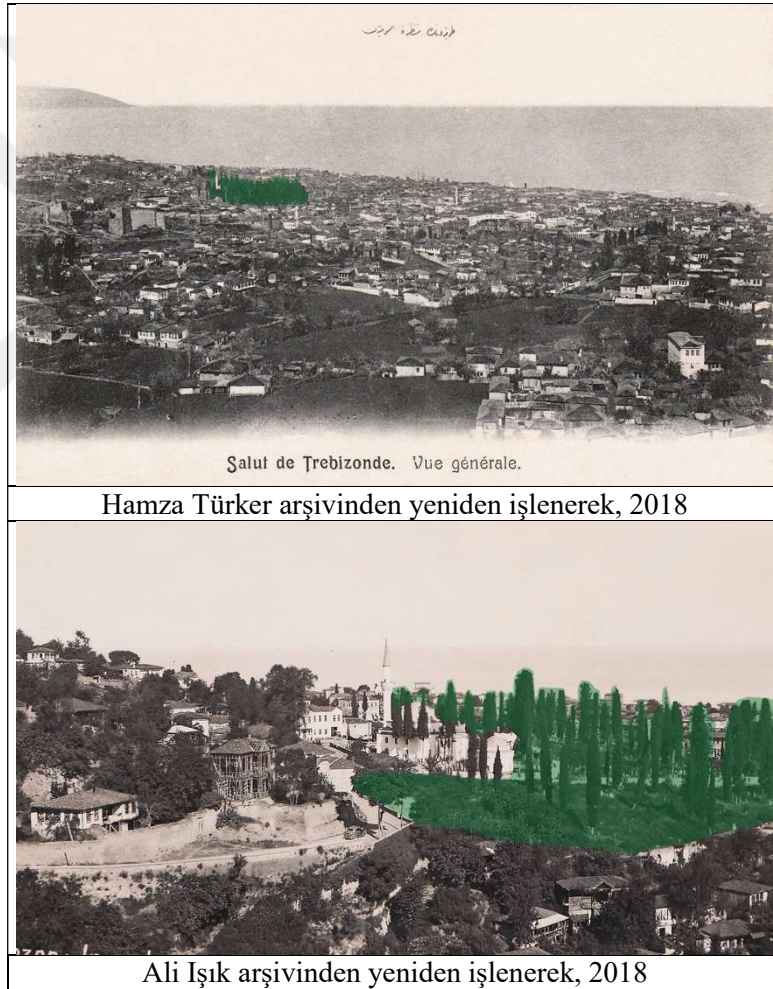
¹¹⁶ Çetintaş, S. (1937). Trabzon’un San’at Eserleri. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (ss. 365-381). İstanbul: Klasik Yayınları.

¹¹⁷ Yeni Yol, 9 Şubat 1937

¹¹⁸ Yeni Yol, 3 Haziran 1937

mezarlığın tamamlanmasının yaklaşması ile ilk kez 14 Ağustos 1937’de İmaret Mezarlığı’nın temizlenip parklaşacağı dile getirilmiştir.¹¹⁹

Şehir planını yapmak üzere 27 Ağustos 1937’de kente gelen Lambert’in “Trabzon meselesi ve plan harekâtı üzerine iptidai raporu (28 Ağustos-8 Eylül 937)” İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümüne ivme kazandırmıştır. Raporda denize nazır birçok mahalle meydanlarının açılmasını planlayan Lambert, en önemlileri arasında “güzel servilerle süslü olan şimdiki mezarlıkları” göstermiş (Şekil 31); bunlar arasında ise en çok dikkat çekenin İmaret Mezarlığı olduğunu ve küçük bir tadilatla halkın dinlenme yeri haline dönüşebileceğini ifade etmiştir.

Şekil 31. Yoğun servi ağaçları ile İmaret Mezarlığı’na ait eski fotoğraflar

Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in, Lambert’in gelişinden bir ay sonra, 25 Eylül 1937’de Trabzon Halkevinde yaptığı sohbetteki bazı ifadeleri İmaret Mezarlığı’nın kaldırılmasına

¹¹⁹ Yeni yol, 14 Ağustos 1937

olan merkezi bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Ölümlere hürmetin insani bir vazife olduğunu vurgulayan Uzer, bu hürmetin şeklinde hataya düşüldüğünü, bir ölünün mezarını halkın burnunun dibine sokmak ile ona hürmet etmiş olunmayacağını; şehrin en güzel ve en işler yerlerini mezarlıkların işgal ettiğini dile getirmiştir.¹²⁰ Uzer'in bu ifadelerinden yaklaşık üç ay sonra, 15 Aralık 1937'de ise artık asri mezarlık hizmete açılmış; 25 Aralık 1937 tarihinden itibaren de şehir içindeki mezarlıklara ölü defnetmek yasaklanmıştır. Şehir içindeki tüm mezarlıkların kaldırılacağı, içinde meftun bulunan aile üyelerinin 15 Ocak 1938'e kadar asri mezarlığa taşınması gerektiği ilan edilmiştir.¹²¹

22 Aralık 1937'de gazete sütunlarında paylaşılan bir anıya göre Tahsin Uzer, İmaret Mezarlığı'nın bir köşesinde yer alan Hamdi Paşa türbesinin yıkılması gündemi ile tarih öğretmenlerini 17 Aralık 1937 Cuma günü türbe önünde toplamıştır (Şekil 28). Abdülhamit devrinin zalim adamlarından olarak tanımladığı Hamdi Paşa için “Şehit bu zalim değildir, hakiki şehit bunu öldüren Nacidir, türbe buna değil lazımsa ona layıktır.” diyerek türbenin Naci'nin mezarı üzerine nakledilmesi emrini vermiştir. Bir İttihat ve Terakki üyesi olduğu ve siyasi sebeplerle Hamdi Paşa'yı öldürdüğü iddia edilen Naci hakkındaki en net bilgi; sorgusunda bizzat ifade ettiği, cinayeti şahsi kin ve düşmanlığı sebebiyle işlemiş olduğu bilgisidir (Törel, 2020). Söz konusu haberde insanların bilmeyerek “şehit” saydığı eski ideolojinin temsilcisi olan Paşa'ya ait türbenin Umumi Müfettiş'in emirleri doğrultusunda yıkılmak yolu ile çok iyi bir iş çıkarılmış olduğu ifade edilmiştir.¹²² Dolayısıyla Hamdi Paşa Türbesi bu tarihten kısa bir süre sonra kaldırılmış olmalıdır. “Trabzon'un San'at Eserleri” raporunu hazırlayan Çetintaş, Kadri Paşa Türbesi'nde olduğu gibi Hamdi Paşa Türbesi'ne de raporunda yer vermemiştir. Konumu, ölçeği ve mimari dili itibarıyla gözden kaçabilecek bir yapı olmadığı aşikâr olan Hamdi Paşa Türbesi'nin ayakta olduğuna dair son bilgi Tahsin Uzer'in 17 Aralık 1937 günü tarih öğretmenlerini türbe önünde topladığının haberini veren bu gazete haberi olmuştur.

1 Ocak 1938 tarihli “Ölüleri kaldırıyorlar” başlıklı haber ile İmaret Mezarlığı'ndan asri mezarlığa nakil işlemlerinin hala devam ettiği, sahihsiz mezarlar ile maddi gücü yetersiz olanlara ait ölümlerin Belediye tarafından dini tören yapılarak kaldırılacağı bildirilmiştir. Bu doğrultuda Belediye; sahihsiz ölümlerin kemiklerini ayrı bir yere gömmeyi, gömülen yere de şehrin büyümesi sebebi ile mahalle arasında kalan İmaret Mezarlığı'nda yatan ataların

¹²⁰ Yeni Yol, 25 Eylül 1937

¹²¹ Yeni Yol, 18 Aralık 1937

¹²² Yeni Yol, 22 Aralık 1937

buraya nakil ve defin olunduğu şeklinde yazılı bir sütun dikmeyi planlamıştır.¹²³ Ölüler ve dirilere karşı alınan tavrın sıkça eleştiri konusu olduğu bu ortamda, sahipsiz mezarlara ve ekonomik gücü yetersiz olanlara yönelik alınan karar, Belediyenin mezarlığın taşınması konusundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Ancak mezarların taşınmasına dair yapılan birçok duyurunun yeterli olmayıp, mezarlığın bir an önce park haline dönüştürülmesinin heyecanı¹²⁴ ile gösterilen hassasiyetin eksik kaldığı değerlendirilmesi yapılmıştır (Tuluk ve Bayrak, 2020). Buna göre, o günlerde Tahsin Uzer ile eski Moskova elçilerinden Söylemezoğlu Galip Kemalî arasındaki bir mektuplaşma, meseleye iki farklı zaviyeden bakışı ve farklı zihin dünyalarını açığa çıkarması bakımından dikkat çekicidir. Galip Kemalî mektubunu, dedesinin mezarının bilgisi dışında taşınmış olabileceğine dair kaygı ile bilgi alma amacıyla kaleme almış, “ölüsüne hürmet etmesini bilmeyen bir milletten dirisine de hayır gelmez” ifadelerini kullanmıştır. Uzer ise cevap olarak Kemalî’nin dedesinin kabrini “diriler arasında yatan bir ölü”, diğerlerini ise “beş yüz mektep evlâdının gül gibi çehrelerini gam ve kasvet veren insan enkazı” olarak tasvir etmiştir. “Şahsî, hasis menfaati uğrunda birçok aile yuvası yıkan, haksız yere asil Türk kardeş ve evlât kanı akıtan bir adamın mezarı üzerinde senelerce duran taşları kaldırdık. Belki de bunun akisleri kulaklarınıza çarptığı için o uzun mektubu yazmağa lüzum gördünüz.” sözleri ile muhtemel olarak Hamdi Paşa’yı ve kısa süre önce yıktırdığı türbesini işaret ettiği ifade edilen Uzer, mektubu Atatürk’e takdim ettiği bilgisini de vermiştir.¹²⁵

Kadri Paşa Türbesi’nin yıkılmasında Tahsin Uzer’in şahsi inisiyatifinden söz eden Arsinli Temel Çelik, hatıralarında İmaret Mezarlığı’nın dönüşümü sürecinden ilginç bilgiler verir. İlgili anıda Çelik, Uzer’in Trabzon’daki Osmanlı kitabelerinin yaklaşık bin adetini mermer makinelerinde öğütüp inşaatçılara mozaik olarak satmasının sebebini bilemediğini ifade etmiştir.¹²⁶ Bu noktada bu bilginin Eyice’nin (1996) “ileri fikirli” olduklarını kanıtlamak isteyen idarecilerin “yenilikçi” görünme isteklerini, “gerilik sembolü” olan servi ağaçlarının kesilmesi, kavuklu, serpuşlu mezar taşlarının kırdırılarak yok edilmeleri ile açığa çıkarabileceklerini düşündüklerine dair tespiti ile örtüşmesi dikkat çekicidir.

¹²³ Yeniöl, 1 Ocak 1938

¹²⁴ Usta, V. (2011). *Atatürk ve Trabzon*. Trabzon: Serander Yayınları, s. 285.

¹²⁵ Mektuplar ilk kez 1946 yılında “İş-Aylık Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası”nda yayınlanmıştır. Buradan aktaran: Düzenli, Y. (2009). TRABZON'DA "URBICIDE!" -III- -Soykırım belgeleri-, Güncelleme Tarihi 1 Temmuz 2009, Erişim Tarihi 24 Mart 2024.

¹²⁶ Yazıcı, a.g.e., s. 60.

15 Haziran 1938 tarihine gelindiğinde “İki mezarlık bir park oldu” başlıklı haber İmaret Mezarlığı’nın artık “park” olarak anıldığını gösteren ilk haber olması bakımından önemlidir. İlgili haberde, ortasında bir cadde ve sokak ile üçe bölünen “türlü yabani otlarla, dikenlerle örtülü” geniş mezarlığın (şekil 32) birkaç ay içinde “bambaşka bir şekle inkılap ettiğ ” bildirilmiştir. Mezarlığı “d n ruhlara kasvet veren karmakarışık otlu, dikenli saha” olarak betimleyen yazar, o sahanın daha şimdiden güzel bir şekil aldığına dair heyecanını dile getirmiştir. Buna ek olarak ise isimlendirme konusunda herhangi bir bilgi olmamasına rağmen yeni parktan “daha şimdiden İnönü Park  diyesim gelen bu eser” şeklinde bahsetmiştir.¹²⁷

şekil 32. İmaret mezarlığ na ait eski fotoğraf (Adem Ezber arşivi, 2020)

İsimlendirme konusu 8 Aralık 1938 tarihinde “Yeni Parka Atapark adı niçin verildi?” başlıklı haberde açıklığı kavuşur. Buna göre, Atatürk’ n Trabzon’u son ziyaretinde Tahsin Uzer ile konuşması hatırlatılmış; Atatürk’ n, H k meti ve Partiyi ziyarete giderken İmaret Mezarlığı’n  göstererek “Tahsin, bu memleketin en güzel yerinde bu manzara nedir?” şeklindeki sorusuna dikkat çekilmiştir. İlgili haberde bu hatırat  paylaşan gazeteci; soruyu Vali Refik Koraltan’a ileten Tahsin Uzer’den, Umumi Müfettişlik işleri için Ankara’ya gidip Trabzon’a her döndüğünde İmaret Mezarlığı’nın şehir içinden kaldırılmasına dair acil emirlerini merkeze ilettiğ ni bizzat dinlemiştir. Hatta Uzer’in çalışmalar sırasında çadır kurarak, işçileri gözetim altında tuttuğ  bilgisini de eklemiştir.¹²⁸ Bu, Uzer’in konuya olan

¹²⁷ Yeniyol, 15 Haziran 1938

¹²⁸ İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşüm sürecini ilk kez ele alan çalışma için bkz. Tuluk,  . İ. (2010b). İmâret-i Hatuniye’den Atapark’a: Trabzon’da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık.  . İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Miras  Yer-Yapı-Hafıza içinde (ss. 121-144). İstanbul: Klasik Yayınları.

hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁹ Dahası, Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümü kutlamasına hazırlanılan günlerde Vali Refik Koraltan ile parti yöneticileri arasındaki diyalog da “Atapark” isminin ortaya çıkışı açısından önemlidir. Buna göre Koraltan parti üyelerine “Bu yeni park nedir? Bunun adını yeni park mı koydular?” sorusunu yöneltmiş, parti üyeleri de isim olmayınca halkın tarif konusunda zorlandığını ve Yeni Park olarak anıp devam ettiklerini söylemiştir. Bu konuşma üzerine birkaç gün sonra Partide konuşma yapan Refik Koraltan ise bir mesele üzerine “Halk hatipleri kürsülerinden Atapark’a da bir tane koysunlar!” cümlesini kurarak Atapark ismini meşrulaştırmıştır (Tuluk, 2010: 134-135). Bu bilgileri paylaşan yazar Cemal Rıza Çınar da Atapark isminin halk arasında memnuniyet ile karşılandığını, tarihi bir hatıraya temas etmesi ile güzel bir buluş olarak nitelendirildiğini belirtmiştir.¹³⁰

22 Şubat 1939 tarihli bir haberde dönemin Belediye Başkanı Bahri Doğanay ile otobüs beklerken karşılaşan gazeteci Cevdet Alap, Başkan’a o saatte orada ne işi olduğunu sorar. Başkan’ın bu soruya verdiği cevaplar Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümündeki emeği başta olmak üzere Trabzon için gayretlerine saygı, takdir ve teşekkür içeriğinde olmuştur. Başkan; “Uhreviyet kokusu kokan, ruhlara kasvet dolduran” mezarlığın “gönüllere, fikirlere, duygulara ferahlık ve rahatlık dolduran, hayat ve neşe veren” Atapark’a dönüşümünde “büyük adam, yaratıcı ve yapıcı” Tahsin Uzer’in nasıl çalıştığına bakıp örnek olarak “memleket ve millet aşkı” ile çalışılması gerektiğini Alap ile paylaşmıştır. Başkan’a göre Uzer gibi çalışmaya devam edilirse Trabzon kısa zamanda “cennete çevrilmiş” olacaktır.¹³¹

İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümünün basındaki yansımaları bir süre daha aynı heyecanın devam ettiğini gösterir. 22 Mart 1938 tarihli haberde “*karmakarışık korkunç mezarlıkların*” yerinde artık Atapark’ın “güzel bahçelerinin, gönülleri ve ruhları okşayan çiçeklerinin” yer aldığı ifade edilmiştir. “Yıkılan devir böyle yıkıyor ve böylece öldürüyordu” sözleri ile mezarlığın kaldırılarak park haline getirilmesindeki bakış açısını

¹²⁹ Bkz. Tuluk, Ö. İ. & Bayrak, D. (2020). Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon Şehrini Fiziksel Gelişimi Üzerine Bir Tersten Okuma Denemesi. I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s.769-788). Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları I.

¹³⁰ Halk, 8 Aralık 1938

¹³¹ Yeni Yol, 22 Şubat 1939

özetleyen yazar “Cumhuriyet ve inkılap böyle yapıyor ve böylece kaldırıyor!” ifadeleri ile haberini sonlandırmıştır.¹³²

19 Ağustos 1938’de gazeteci Cemal Rıza Çınar, Trabzon’daki meseleler üzerine Tahsin Uzer ile bir röportaj yapmıştır. Bu röportajda konu İmaret Mezarlığı’nın kaldırılmasına geldiğinde Uzer’in “mezarlık kalkmakla memleket yalnız bir bahçe değil, aynı zamanda bir âbidei diniye¹³³ de kazanmış oluyor” sözleri, gayretleri ile başarmış olduğu meseleyi ciddiye alış biçimini ve ona verdiği kıymeti göstermektedir.¹³⁴

25 Ekim 1938’de kentte çözülmesi gereken problemlerden su ve lağım meselesi konusunda Şevket Çulha’nın kaleme aldığı bir haber, o dönemde kentte hâkim olan imar ortamında yıkım faaliyetlerine olan bakışını da yansıtır. Habere göre halk arasında “yıkarak yapmak ve yapmak için yıkılan şeyin enkazı üstünden yükselecek varlıklara göz ve gönül bağlamak” yaygındır. Ancak “büyük hediyeye kavuşmayı düşünürken şahsi kayıplarımızı unutuyor, müşkülli tevekkülle karşılıyoruz.” Kenti bir şantiye sahası haline getiren yoğun imar faaliyetlerden oluşan muhtemel rahatsızlığı dile getiren yazar “belki yıkılанда bizim bir şeyimiz var” ifadeleri ile yıkım faaliyetlerine tedbirli yaklaşılması gerekliliğini dile getirmiştir.

10 Haziran 1944 tarihli, Belediyenin Trabzon’da gerçekleştirdiği eserleri konu alan bir yazıda Uzer’in vefatından beş yıl sonra, onun Trabzon’un değerbilirliğini her fırsatta dile getirdiği hatırlatılmıştır. Öyle ki “Kardeşi, kardeşe öldürttüğü halde, kabadayıca jestlerinde biraz da kendisini görerek Kadri Bey’e türbe yapan bir memleketin, bir taşı taş üstüne koyan için abide kuracağına şüphe etmemek lazımdır.”¹³⁵ sözleri ile yıkımında kişisel inisiyatifinin etkili olduğu Kadri Paşa Türbesi’nin varlığına olan karşıt duruşunu bir kez daha göstermiştir.

İmaret Mezarlığı’nın park olarak anılmaya başladığı 15 Haziran 1938’den on bir yıl sonra Avukat Mahmut Goloğlu tarafından kaleme alınmış bir haberde, mezarlığın parka dönüşümünün olumlu etkilerinin sürdüğü dikkat çekmiştir. O eski manzaranın kasvetli olduğunu “ruhun sıkılmadan, salavat getirmeden geçebilirsiniz geç” sözleri ile ifade etmiş, şimdi ise “insanın içine bir ferahlık geldiğini” belirtmiştir.¹³⁶ Aradan geçen uzun süreye

¹³² YeniYol, 22 Mart 1939

¹³³ Dini sembol niteliğinde anıt.

¹³⁴ YeniYol, 19 Ağustos 1939

¹³⁵ YeniYol, 10 Haziran 1944

¹³⁶ YeniYol, 15 Temmuz, 1949

rağmen, mezarlığın parka dönüşümünden duyulan memnuniyetin dile getirilmesi; yerel ve ulusal yöneticilerin emellerini gerçekleştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

○ Taksim Mezarlığı’ndan Fatih Parkı’na:

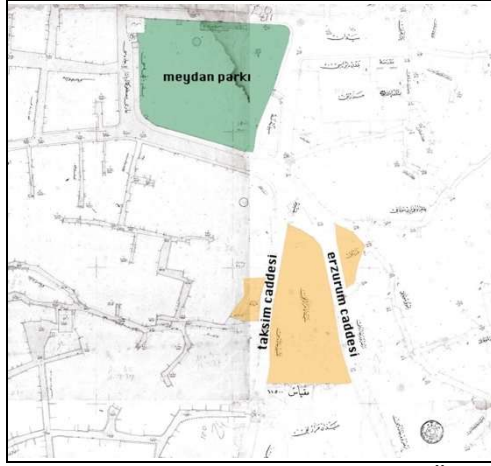
“Mezarlıklar, Türbeler” başlığı altında değerlendirilecek bir diğer konu, İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümü kadar çarpıcı bir süreç ortaya koymasa da kentin fiziksel sahnesinde iz bırakmış olan Taksim Mezarlığı’nın park haline dönüştürülmesi meselesi de gazetelere yansıyan önemli haberlerdendir. Bugünkü adı ile Fatih (Âşıklar) Parkı, Esentepe Mahallesi’nde, Taksim Caddesi ve Yavuz Selim Bulvarı ile çevrelenen bölgede yer almaktadır (Şekil 33).

Şekil 33. Taksim Parkı’nın bugünkü kent içi konumu

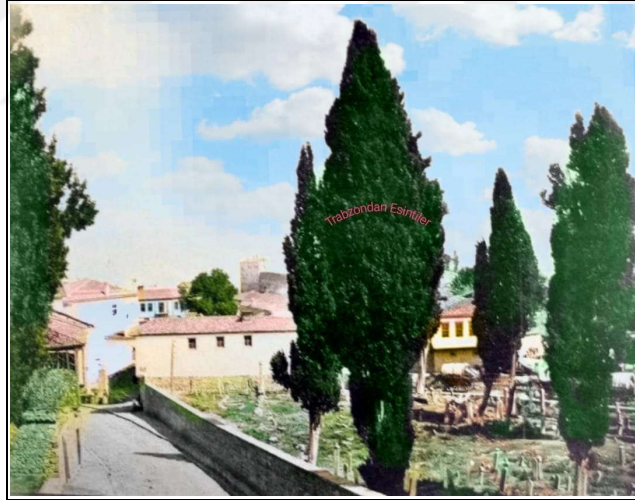
1926 haritasına göre üç parçadan oluşan mezarlık bölgesinde, Taksim Caddesi ve o günkü adı ile Erzurum Caddesi arasında kalan büyük parçada “Meydan Mezarlığı”, batı ve doğu kenarlarında kalan küçük olan parçalarda ise “mezarlık” olarak belirtilmiştir. Bugün batıdaki küçük parçanın yerinde karakol binası yer alırken doğudaki parça yola terkedilmiştir (Tuluk, 2018: 235) (Şekil 34).¹³⁷

¹³⁷ Bkz. Tuluk (2018), *a.g.e.*, s. 235.

Şekil 34. 1926 Trabzon haritasından yeniden işlenerek (Ömer İskender Tuluk arşivi)

1931 yılında yayımlanan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi'ne göre sıhhi mahzurlu görülen mezarlıkların şehir dışına taşınması kararı, başta İmaret Mezarlığı olmak üzere şehir içi mezarlıkların düzenlenmesini hızlandırmıştır. İlk olarak Vilayet Sıhhiye Encümeni 29 Haziran 1931'de şehir içindeki mezarlıkların şehir dışına taşınması kararını almış, hemen ardından Sülüklü bölgesinde yeni bir mezarlık tesis edileceği duyurulmuştur.¹³⁸

Şekil 35. Taksim Mezarlığı, Taksim Caddesi'nden bakış (Ermakov'dan aktaran, Kâmil Gündoğdu, 2021)

19 Mayıs 1932 tarihli bir haberde Taksim'de Erzurum Caddesi üzerinde Belediyeye ait küçük mezarlık yerinin, 3 Kasım 1932 tarihli bir diğer haberde ise küçük mezarlığın fırın tarafına bakan kısmından on beş metresinin satılığa çıkarıldığı bildirilmiştir.¹³⁹ Taksim Mezarlığı'nın park haline getirilme düşüncesi ise ilk kez 22 Mayıs 1933 tarihli Trabzon Belediye Meclisi oturumunda gündeme gelmiş, bahçeler için ayrılan 2500 liralık bütçenin

¹³⁸ Reklam, 13 Temmuz 1931

¹³⁹ Reklam, 19 Mayıs 1932 ve 3 Kasım 1932

Taksim mezarlığının bahçe haline getirilmesi için kullanılacağı dönemin Belediye Başkanı tarafından dile getirilerek kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Başkan'ın bu söylemine rağmen yaklaşık bir buçuk yıl sonra dahi hala uygulamaya geçilemediği görülmüştür. 27 Aralık 1934 tarihli haberde, yıllardan beri kentin denize karşı en güzel yerinde yer alan Taksim Mezarlığı'nın "sanki gereği yokmuş gibi ağaçsız ve ıssız" olduğu, bir an önce ağaçlandırılarak park yapılması gerekliliği dile getirilmiştir¹⁴¹ (Şekil 36).

Şekil 36. Taksim Mezarlığı'nın parka dönüştürülme sürecine ait eski fotoğraflar

6 Mayıs 1935 tarihine gelindiğinde ise bu mezarlığın genç bir çam ormanı haline getirilmemesi, var olan bir çam ormanını kesip yok etmek kadar ağır bir suç olarak nitelendirilmiştir. Yazara göre; Belediye'nin baş politikasından biri, sığırlara ev sahipliği yapan mezarlığa çam dikerek kenti "yaz kış solmayan bir yeşillik uçmağına"¹⁴² çevirmek olmalıdır.¹⁴³ Birbiri ardına gazeteye yansıyan haberlerde Taksim Mezarlığı'nın bomboş durduğu, yazın köylere çıkamayan insanların hava alacağı bir hale getirilmesi gerektiği dile getirilmiş¹⁴⁴; 7 Kasım 1935'te ise çalışmaların yoğunlaşarak alanı dikey biçimde geçmesi planlanan yolun açılmasına başlandığı bildirilmiştir. Çalışmaların arttığı ifade edilse de 30 Kasım 1936 tarihli Belediye Meclisi oturumunda, Meydan Mezarlığı olarak işaret edilen Taksim Mezarlığı'nın ihmal edildiği ve bu durumun Belediye bütçesine zarar verdiği kayıtlara geçmiştir.¹⁴⁵

1937 yılına gelindiğinde 14 Ağustos tarihli bir haberde İmaret Mezarlığı'nın temizlenip parklaşacağı ve Taksim Mezarlığı'nın park olacağı bilgisi birlikte verilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁰ TBMZ, 22 Mayıs 1933 tarihli oturum

¹⁴¹ Yeni Yol, 27 Aralık 1934

¹⁴² Cennet. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

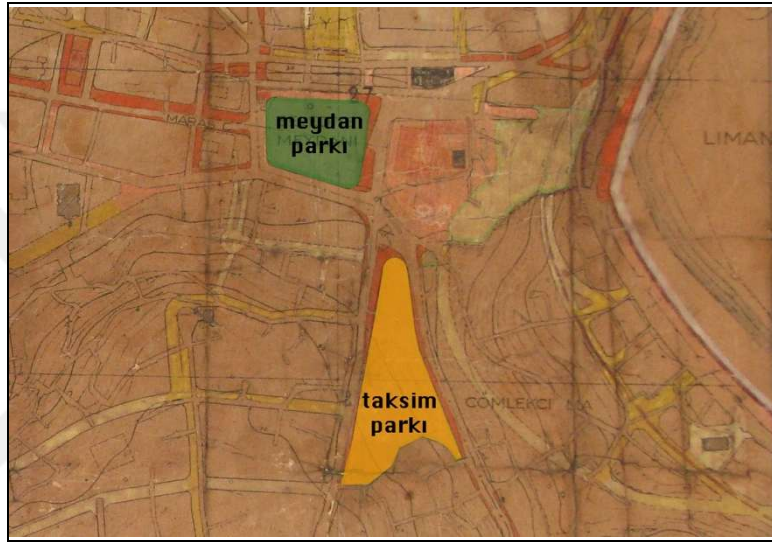
¹⁴³ Yeni Yol, 6 Mayıs 1935

¹⁴⁴ Yeni Yol, 16 Mayıs 1935 ve 25 Eylül 1935

¹⁴⁵ TBMZ, 30 Kasım 1936 tarihli oturum

¹⁴⁶ Yeni Yol, 14 Ağustos 1937

27 Ağustos 1937’de Trabzon’a gelen Lambert, hazırlamış olduğu raporda Taksim Mezarlığı’ndan söz etmemiş, şehir içinde bulunan eski mezarlıkların tamamen terk edileceğini ve Sülüklü’deki yeni asri mezarlık dışında iki bölgenin daha ayrılması gerektiğini söylemiştir. Her ne kadar Taksim Mezarlığı’nın parka dönüşüm çalışmaları tamamen bitmiş değilse de Lambert’in şehri incelemeleri sırasında söz konusu bölgeyi park olarak gördüğü muhtemeldir. Trabzon için hazırladığı planda herhangi bir niteleme yapmadığı metruk mezarlık bölgesini park halinde bırakmış, yola katılmak üzere istimlak edilmesi gereken bölümü kırmızı renk ile işaretlemiştir (Şekil 37).

Şekil 37. 1937 Lambert haritasında Taksim Parkı ve istimlak edilmesi gereken bölümü (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

1938 yılının ilk aylarında yıllardan beri gündem olan Taksim Mezarlığı’nın park haline konulması kararının kesinleştiği, mezarlığı çeviren “yıkık ve perişan duvarların güzel bir şekilde” yapıldığı bildirilmiştir.¹⁴⁷ 7 Mayıs 1938 tarihli “Geç kalan bir iş: Taksim Parkı” başlıklı haberde ise konuyu artık dönemin Belediye Başkanı Dr. Cemal Turfan’ın ele aldığı, alanın Taksim Caddesi’ne bakan tarafı boydan boya duvarla çevirtilip, alanda mevcut su deposu ile yan ve arkalarındaki çirkinliklerin kaldırılarak cephenin açığa çıkarıldığı dile getirilmiştir (Şekil 38). Sözü geçen su deposunun bölgenin ihtiyacı olan suyun dağıtımını yapmak üzere inşa edilmiş, eski fotoğraflarda varlığı görünen ve 1926 haritasında “Taksim” olarak belirtilen “maksem” olduğu bilinmektedir. Yapı, Boztepe’ye çıkan yola da ismini vermiştir (Tuluk, 2018: 236). İlgili gazete haberinde yazar, bu faaliyet ile yıllardan beri “gözlerimizin ve gönüllerimizin önünde inatçı bir ihmale gömülüp giden” Taksim Parkı

¹⁴⁷ Yeni Yol, 26 Şubat 1938

mesalesinin artık tamamlanmış olacağından duyduğu heyecanı okuyucularıyla paylaşmıştır.¹⁴⁸

Şekil 38. Duvar ile çevrilen metruk Taksim mezarlığı (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek)

1939 yılının son aylarında kaleme alınan bir haberde, Taksim meydanlığı ve mezarlığının, şehrin en güzel ve en göze çarpan yerlerinde yer alan “harabelerden” olduğu belirtilmiş; daha ne zamana kadar bu şekilde saklanacağı merak edilerek sorgulanmıştır.¹⁴⁹ Bu sorgulamadan sonra yaklaşık üç yıl hiç gündeme gelmeyen Taksim Mezarlığı, 2 Haziran 1942’de bir başka yakınma içerikli haberde tekrar ele alınmıştır. “Şehrin alını denilecek kadar aşikâr bir yerde” yer alan eski Meydan Mezarlığı’nın bazı insanlar ve çocuklar tarafından kirletildiği, bunun “eski bir Türk mezarlığına karşı yapılan bir saygısızlık” olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁵⁰ Taksim Mezarlığı’nın düzelme yolunda olduğuna dair bilgi ise ancak 10 Mart 1944’te paylaşılmıştır. İlgili haberde, metruk mezarlık önündeki arsadan Maçka ve Yomra taksilerinin kaldırılmış olduğu ve buranın düzeltilerek yeşil saha haline getirilmesi için Belediye tarafından gerekli çalışmalara başlandığı ifade edilmiştir.¹⁵¹

13 Kasım 1945 tarihli Belediye Meclis oturumunda, Taksim Mezarlığı’nın Lambert planına göre modern bir park haline getirilmeye başlandığı, Meydan Parkı ve Atapark ile beraber sene boyunca temizlik ve çiçeklendirme çalışmalarının sürdürülmesi ile güzel halinin korunacağı kayıtlara geçmiştir.¹⁵² Bundan tam bir yıl sonra dönemin Belediye

¹⁴⁸ Yeniyyol, 7 Mayıs 1938

¹⁴⁹ Yeniyyol, 20 Aralık 1939

¹⁵⁰ Yeniyyol, 2 Haziran 1942

¹⁵¹ Halk, 10 Mart 1944

¹⁵² TBMZ, 13 Kasım 1945 tarihli oturum

Başkanı ve meclis üyeleri arasındaki bir tartışma ise mezarlığın park haline dönüşmesinde yaşanan fikir ayrılıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre, imar planı gereğince park haline getirilen metruk mezarlık arsasının bakımı ve topraklandırılması için Başkan vergi alınmasını teklif etmiş; Meclis üyesi Bekir Sukuti Kulaksızoğlu ise Taksim Parkı’nı “lüks ve fantezi bir park” olarak tanımlayarak karşı çıkmıştır. Kulaksızoğlu; Meydan Parkı ve Atapark mevcutken Taksim Parkı’nın tesis olunmasını yerinde bulmamış, “lüzumsuz para israfı” olarak görmüştür. Sözü tekrar alan Başkan Tevfik Yunusoğlu, Lambert’in şehir planında park olarak tespit ettiği bölgenin zaten istenildiği gibi koruluk haline getirileceğini, “zannedildiği gibi süslü ve masraflı bir park” yapmaktan yana olmadıklarını dile getirmiştir.¹⁵³

Uzun bir süre gündeme gelmeyen Taksim Parkı, 1950 yılının Temmuz ayında tekrar tartışma konusu olmuştur. Park halinde hizmet veren eski Taksim Mezarlığı arsasında umumi bir hela inşaatı gören yazar, “ölülere hürmet” bakımından bu inşaatın doğru bir hareket olmadığını dile getirmiştir. Bugün park olsa bile birçok insanın dedesi, hısımlı akrabası yatmış olan bu yerde hela yapılmasının “medeni milletlerin mezarlıklarına gösterdikleri alakaya” ters düştüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁴ Bu eleştiriden bir hafta sonra serzenişler devam etmiş; Belediye’nin “güzelleştirilip çiçekler ile süslenen” metruk mezarlık alanında “atalarımızın kemiklerini çıkarıp” asri hela yapmakla meşgul olduğu ifadeleri basına yansımıştır.

○ Kavakmeydan Mezarlığı’ndan Stadyuma:

İmaret ve Taksim Mezarlıkları kadar uzun süre gündemde kalmasa da Kavakmeydan Mezarlığı’na ait eldeki veriler, yine yıkarak gerçekleştirilen bir dönüşüm sürecini yansıtmaları bakımından önemlidir.¹⁵⁵ Literatürde Kavak Meydanı, Kabak Meydanı ya da Meydan-ı Garbi isimleri ile yer alan bölge günümüzde İnönü Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır.

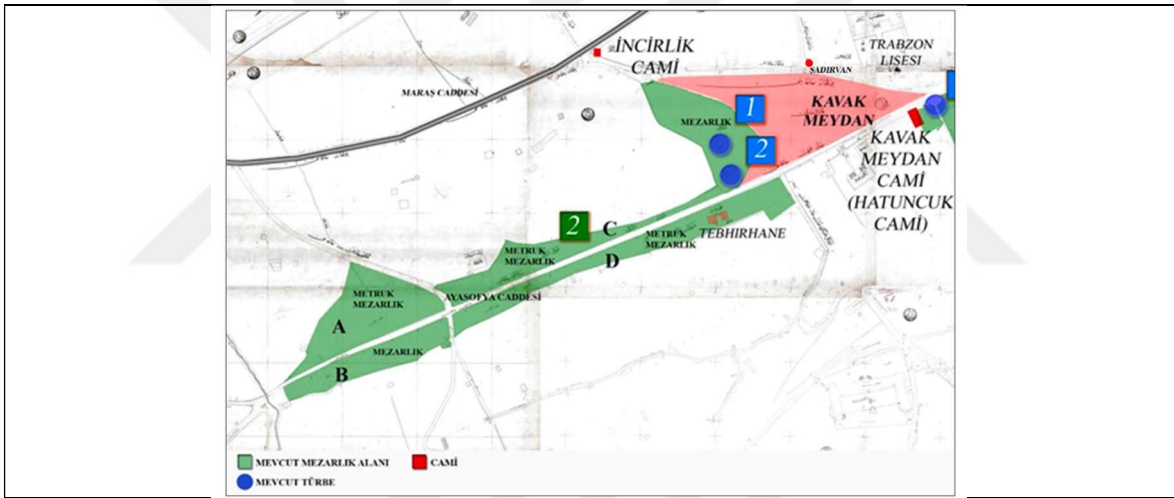
1926 tarihli hâlihazır Trabzon haritasında söz konusu mezarlık bölgesinin Trabzon Fen Lisesi, İncirlik Camii ve Hatuncuk Hatun Cami’nin sınırladığı alanda yer aldığı; konu ile ilgili çalışmasında Belge’nin (2018) oluşturduğu haritada A ve D kodlu parçalarda “metruk mezarlık”, B kodlu parçada “mezarlık”, C kodlu parçanın meydana sınır olan bölümünde

¹⁵³ TBMZ, 14 Kasım 1946 tarihli oturum

¹⁵⁴ Yeni Yol, 21 Temmuz 1950

¹⁵⁵ Bu bölümün başlığı, meclis kayıtları ve yerel basın dikkate alınarak “Kavakmeydan Mezarlığı” olarak isimlendirilmiştir.

“mezarlık”, batısında kalan ince uzun bölümde ise “metruk mezarlık” ifadeleri ile dört parça olarak işlendiği görülür (Şekil 39, Belge, 2018: 84-85). Bugün ayakta olmayan iki türbe yapısı da haritaya işlenmiştir. 1869 yılında şehri ziyaret eden Fransız seyyah Deyrolle’ün Kabak Meydanı adlı bayram yerinden bahsederken buradaki eski mezarlığın kabir taşları ve türbelerin etrafında uzanan çayırarda atlıların koşturduğunu ifade etmesi, varlığı ancak gravürler aracılığıyla kanıtlanan türbelere ait en eski bilgi olarak dikkat çeker (Alşan ve Duran, 2017: 176). Belge (2018: 89-91), kuzeydoğudan bakılarak çizilmiş olan bir gravürde türbelerin konum ve biçimlerinin betimlendiğini; güneybatıdan bakılmış diğer bir gravürde ise kabir taşları ve türbeler arasında cirit oynayan atlıların olduğunu ifade etmiştir. 1904 yılına ait olduğu bilinen eski bir fotoğrafta ise doğu yönünden Kavak Meydanı’nı görecektir şekilde bugün ayakta olan şadırvanın da dâhil olduğu bir açıdan bakıldığında türbelerin ve mezarların artık olmadığına dikkat çekmiştir (Şekil 40).

Kavakmeydan Mezarlığı, 1926 Trabzon haritasından yeniden işleyerek (Belge, 2018)

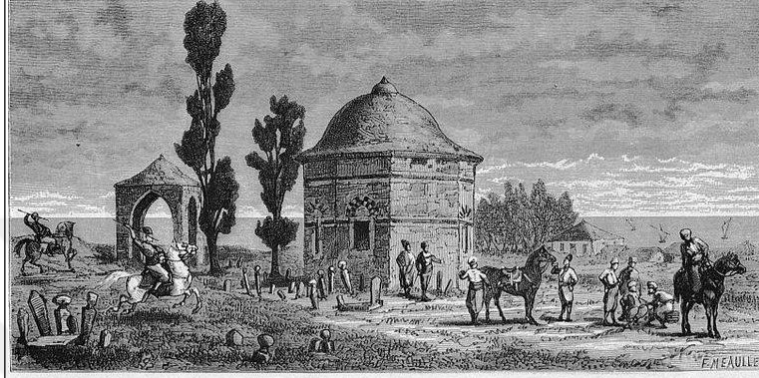

Kavakmeydan Mezarlığı’nın bugünkü kent içi konumu

Şekil 39. Kavakmeydan Mezarlığı’na ait haritalar

Trabzon'da Nostalji arşivi, 2014

Le Kalak-Méidan (voy. p. 11).

Kavak Meydanı Gravürü, Deyrolle'den aktaran Trabzon'da Nostalji arşivi, 2014

Trabzon'da Nostalji arşivi, 2013

Şekil 40. Kavak Meydan'daki türbelere ait gravürler ve fotoğraf

Kavakmeydan bölgesi ilk defa 15 Şubat 1933 tarihli Akın Dergisi'nin 22. sayısında "Kavak meydanda türbe eski inanın bir sembolü" başlığı ve bir görseli ile literatüre yansımıştır (Şekil 41). 1926 haritasında yer alan iki türbeden biri olan söz konusu türbe, bölgeye ait eski fotoğraflarda da açık bir şekilde görünmektedir.

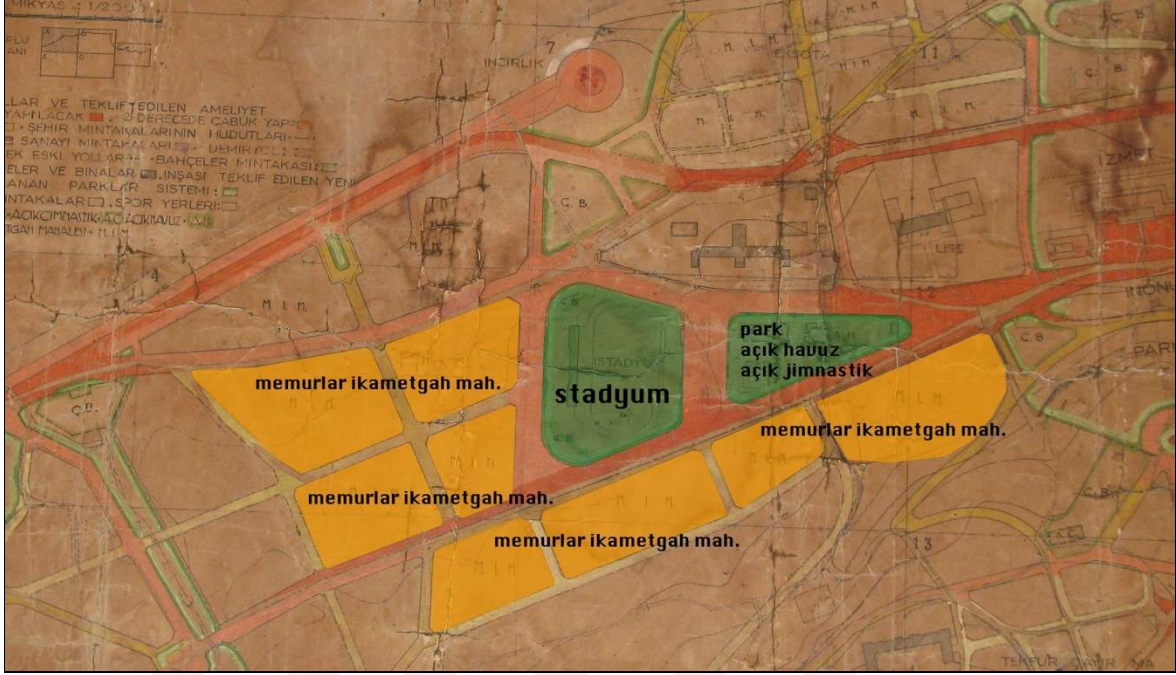
Şekil 41. Kavakmeydan Mezarlık bölgesine ve yıkılan türbeye ait eski fotoğraflar

Kavakmeydan Mezarlığı'nın gündeme gelişi 1937 yılını bulur. Mezarlığın, 9 Nisan 1937 tarihli Belediye Meclis oturumunda “gençlerin ihtiyacı” olan spor bölgesinin yapılması için Beden Terbiyesi’ne verilmesi kararı alınmış, bu ihtiyacın bir an önce giderilmesi gerekliliği konusunda hemfikir olan Belediye Meclisi, mezarlığın ücretsiz olarak Beden Terbiyesi’ne devri için dönemin Belediye Başkanı Kadri Evren’e yetki vermiştir.¹⁵⁶

Bu karardan bir hafta sonra, 17 ve 23 Nisan tarihlerinde yerel basına ilân veren Belediye Başkanlığı, Kavakmeydan’da spor sahasına tahsis edilmiş olan metruk mezarlık arsasının düzenlenmesine başlanması nedeniyle o bölgede mezarı olanların mezarlarını yine Kavakmeydan’daki kayalık kabristanında gösterilecek yere kaldırmaları gerektiği duyurulmuştur.¹⁵⁷ 27 Ağustos 1937’de Trabzon’a gelerek Trabzon şehir planını ve raporunu hazırlayan Lambert de, Belediye’nin kararını esas alarak ilgili bölgeyi Belediye Stadyumu, spor sahaları ve park alanı olarak planlamış, bunun şehir için büyük bir kazanç olacağını raporunda ifade etmiştir. Hazırladığı planda Stadyum, park, açık havuz ve açık jimnastik alanlarını ayırmış; yola terk edilmesi gereken bölümleri işaretlemiş; bunun dışında kalan Kavakmeydan Mezarlığı’na dahil bazı bölümleri Memurlar İkametgâh Mahallesi (M.I.M.) olarak belirtmiş, bazı bölümlere ise herhangi bir fonksiyon önermemiştir (Şekil 42).

¹⁵⁶ TBMZ, 9 Nisan 1937 tarihli oturum

¹⁵⁷ Yeni Yol, 17 Nisan 1937; Halk, 23 Nisan 1937

Şekil 42. Lambert planına göre eski Kavakmeydan Mezarlığı

5 Kasım 1937 tarihli Belediye Meclis oturumunda okunarak kabul edilen, 1936-1937 yıllarına ait Belediye faaliyetleri mesai raporunda gençliğin ihtiyaçları doğrultusunda Stadyum inşası için mezarlığın Beden Terbiyesi'ne devri işinin tamamlandığı kayıtlara geçmiştir.¹⁵⁸ Bu kararlardan sonra uzun bir süre gündeme gelmeyen Kavakmeydan Mezarlığı, üzerinde Stadyum yapılmak üzere dönemin Valisi Salim Günday'ın ilgisi ve keşif yapmak üzere gelen Nafia Müdürü Mahmut Yonat'ın çalışmaları ile tekrar gündeme gelmiştir.¹⁵⁹ 4 Kasım 1943 tarihli Belediye Meclis oturumunda tekrar ele alınan meselede; Sanat Okulu inşa etmek üzere Belediye'ye ait metruk mezarlık arsası ve etüv binasının (tephirhane) kanunlar imkân verirse Özel İdare ile değişimi, imkân vermezse satın alınması için Daimî Encümen'e yetki verilmiştir.¹⁶⁰

26 Mayıs 1945 tarihli bir haberde mezarların kaldırılması sırasında yaşanan benzer sorunlar Kavakmeydan Mezarlığı için de dile getirilmiş, meseleyi kaleme alan yazar; yerini Stadyuma bırakması için çalışmalar yapılan metruk mezarlıkta, çalışmalar sırasında ölü kalıntılarının bazı insanlar tarafından ezilip çiğnendiğine şahit olduğunu belirtmiştir. Bu

¹⁵⁸ TBMZ, 5 Kasım 1937 tarihli oturum

¹⁵⁹ Halk, 29 Mayıs 1942

¹⁶⁰ TBMZ, 4 Kasım 1943 tarihli oturum

durumun bir “talihsizlik” olduğunu, “ölülerine saygıyı ulusal gelenek ve göreneklerinin başında gören bir milletin evladı olduğumuzun” unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶¹

19 Haziran 1946 tarihli bir başka haber ise bu eleştirilere rağmen herhangi bir adımın atılmadığını, mezarlığın “ağlanacak bir manzara” halinde olduğunu göstermiştir. İlgili haberde “rahmetli dedelerinin mezarları üzerinde çocuklara oyun oynatacak kadar kaygısız” olmanın “büyük ayıp” olduğuna dikkat çekilmiştir. 1948 yılına gelindiğinde ise inşa çalışmaları hala devam etmektedir ve Belediye Meclisi’nde Beden Terbiyesinin kullanmış olduğu spor sahasının bitişiğinde bulunan eski mezarlık arsasının da yeni Stadyum arsasına dâhil edilmesi kararı alınmıştır.¹⁶²

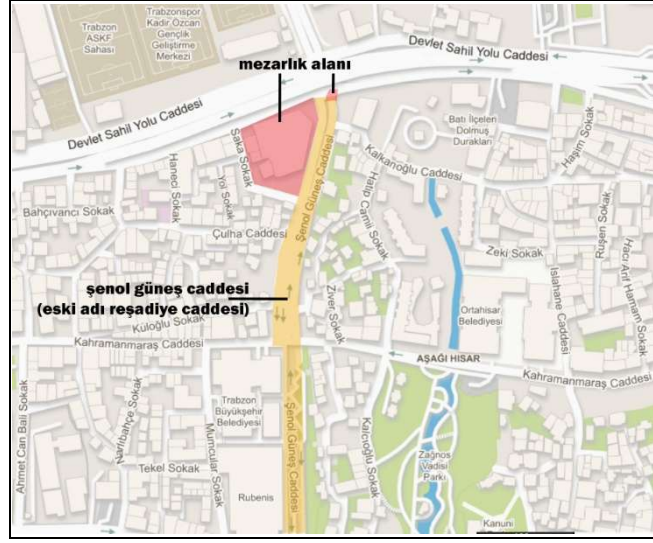
○ Moloz Mezarlığı’ndan Belediye Spor Tesislerine:

“Mezarlıklar, Türbeler” başlığı altında değerlendirilecek bir başka konu, Moloz Mezarlığı’nın parka dönüşümüdür. İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a, Taksim Mezarlığı’nın parka, Kavakmeydan Mezarlığı’nın ise stadyuma dönüşümü kadar zengin verilere sahip olmasa da Moloz Mezarlığı’nın parka dönüşümü tartışmaları da, yıkarak yapılan bir süreci göz önüne sermesi bakımından önemlidir. Literatürde “Reşadiye Mezarlığı” adıyla yer alan mezarlık alanı¹⁶³ günümüzde Hızırbey Mahallesi’nin kuzey doğu sınırı ile Pazarkapı Mahallesi’nin kuzey batı sınırına denk gelen Şenol Güneş Caddesi’nin Devlet Sahil Yolu ile birleştiği konumda yer almaktadır (Şekil 43).

¹⁶¹ Yenyol, 26 Mayıs 1945

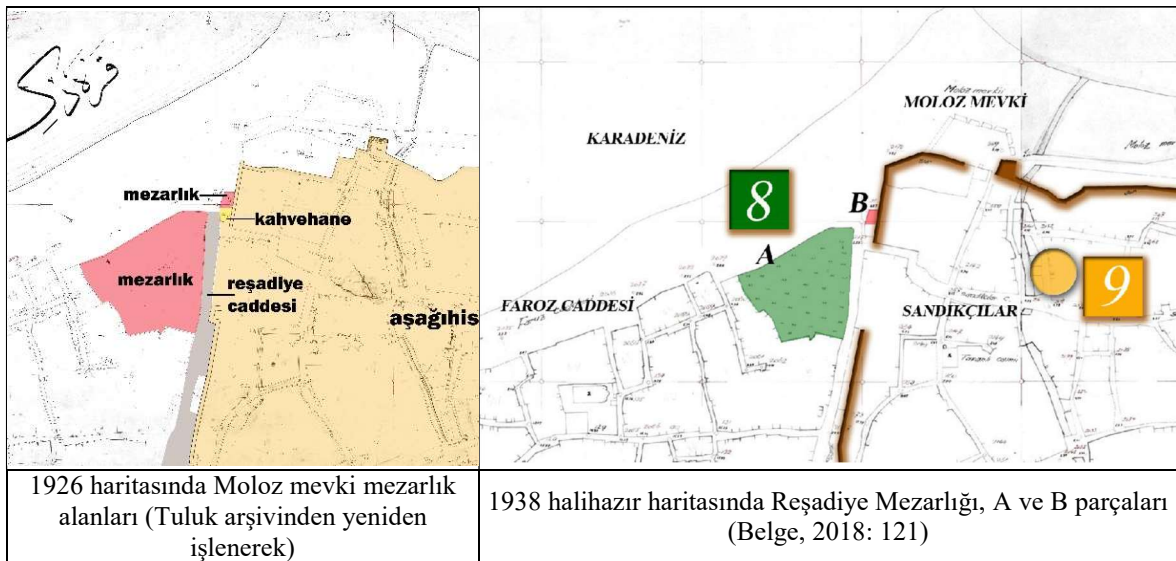
¹⁶² TBMZ, 10 Haziran 1948 tarihli oturum

¹⁶³ Belge, H. (2018). *Trabzon Mezarlıkları ve Mezar Anıtları*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, s. 119.

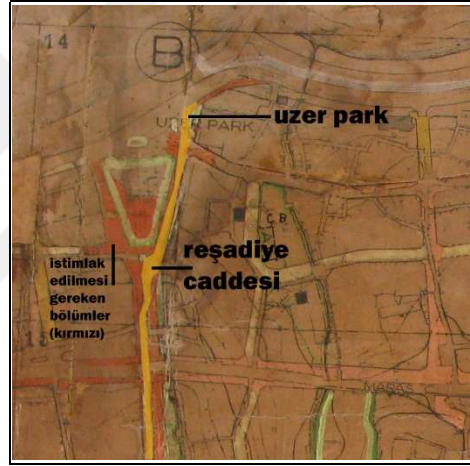
Şekil 43. Moloz mevki mezarlık alanları bugünkü kent içi konumu

Belge (2018: 119), Trabzon mezarlıkları üzerine yaptığı çalışmada; o dönemki adıyla Reşadiye Caddesi'nin yanında yer alan ve "Reşadiye Mezarlığı" olarak tanımladığı bir mezarlık alanından söz eder. 1926 tarihli hâlihazır Trabzon haritasında söz konusu mezarlık alanı, biri büyük diğeri sur duvarına bitişik ve küçük olmak üzere iki parça halinde yer alır ve aralarından Reşadiye Caddesi (bugünkü Şenol Güneş Caddesi) geçer. Haritada sınırları belli olan bu alan "mezarlık" olarak ifade edilmiş ancak herhangi bir mezarlık simgesi belirtilmemiştir. 1938 yılı hâlihazır haritasında ise büyük parçaya mezarlık simgesi eklenirken küçük parçada ne simge ne de mezarlık ifadesi belirtilmiştir (Şekil 44, Belge, 2018: 121).

Şekil 44. Moloz mezarlığına ait 1926 ve 1938 haritaları

1931 yılında yayımlanan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi'ne göre sıhhi mahzurlu görülen mezarlıkların şehir dışına taşınması kararı üzerine şehir içi mezarlıkların düzenlenmesi konusunda Belediye'nin ilk girişimi Sülüklü bölgesinde yeni bir mezarlık tesis edilmesi olmuş¹⁶⁴; bu kapsamda İmaret ve Taksim Mezarlıklarının nakli öncelikli olarak ele alınmıştır. 27 Ağustos 1937'de Trabzon'a gelen Lambert'in hazırladığı planda Moloz mevkiindeki mezarlık alanı istimlak edilmesi gereken bölge içinde yer alarak "kırmızı" olarak işaretlenmiş, yapılması planlanan parkın da "Uzer Park" olacağı haritaya işlenmiştir (Şekil 45). Lambert, Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu'nda planladığı Uzer Park'ına "asıl parklar" arasında yer vermiş; "memleketin iki büyük şefi etrafında" batı memleketlerinin büyümesine çalışmış olanların hatırasını anmak için üçgen biçimde denizin yanında bir park yapılacağını ifade etmiştir.¹⁶⁵

Şekil 45. 1937 Lambert haritasında Moloz'daki mezarlık alanının planlanmış durumu (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Moloz Mezarlığı kayıtlarda ilk kez 22 Şubat 1939 tarihli bir duyuru ile gündeme gelmiştir. Duyuruda; Reşadiye Caddesi sonunda ve yolun batısında yer alan Moloz Mezarlığı'nın Belediye Mezarlıklar Nizamnamesi'ne uygun olarak temizlenmesi ve çıkacak mezarların asri mezarlığa taşınması gerekliliği bildirilmiştir.¹⁶⁶ Mezarlığın kaldırılmasına dair yapılan bu duyurudan yaklaşık iki ay sonra, Belediye Meclis oturumunda caddenin sonunda yapılması planlanan bu parka, Lambert'in önerisi doğrultusunda "Uzer Park" adının

¹⁶⁴ Reklam, 13 Temmuz 1931

¹⁶⁵ Lambert, J. (1938b). Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 319-351). İstanbul: Klasik Yayınları. s. 336.

¹⁶⁶ Halk, 22 Şubat 1939

konulmasına karar verilmiş; bu karar mezarlık alanının parka dönüşümüne dair de ilk resmi kayıt olmuştur.¹⁶⁷

Yapılan ilk duyurudan birkaç gün sonra bir başka gazeteye daha yansıyan Moloz Mezarlığı'nın kaldırılma meselesi¹⁶⁸, aradan uzunca bir süre hiç gündeme gelmemiş, 1942 yılında tekrar gündeme gelmiştir. “Ölü gömülmesi men edilen mezarlıklar” başlığı ile paylaşılan duyuruda; Moloz mevkiinde ve sahil gazinosunun güneyinde yer alan metruk mezarlığın feshi sebebiyle, bu mezarlıkta bulunan kabirlerin iki ay içinde asri mezarlığa taşınması gerektiği, aksi takdirde mezarların Belediye tarafından kaldırılacağı bildirilmiştir.¹⁶⁹ Bu duyuru ile ilk kez 1939'un ilk aylarında başlayan Moloz Mezarlığı'nın kaldırılma meselesinin 1942'nin ortalarına gelindiğinde hala sonuçlanmadığı, söz konusu mezarlığın “metruk” halde kaldığı anlaşılmıştır.

1943 yılına gelindiğinde ise devam eden duyuruların içeriği sadece mezarlığın kaldırılması ile sınırlı kalmamış, metruk mezarlığın park haline getirileceği de dile getirilmiştir.¹⁷⁰ Aynı içerikli duyuru diğer gazetelerde de yer bulmuştur.¹⁷¹ Yaklaşık 4 yıl boyunca gündeme gelmeyen Moloz'daki mezarlık alanı, 1947 yılında “imar şansını kaybeden yerler” başlığı ile tekrar gazete sütunlarına yansımış; yazıda “perişan” durumda olan Moloz Mezarlığı yerinde park yapılması için herhangi bir çalışma olmadığı eleştirilmiştir. “Eski zavallılığına dönmüşe benziyor” ifadeleriyle duruma hayıflanılan dönemin gazeteci yazarı, mezarlığın yeni bir girişim ile tamamen temizlenmesi ve yapılmak istenen Uzer Park'ın sınırlarının kesin olarak belirlenmesi ile işe başlanması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁷²

¹⁶⁷ TBMZ, 13 Nisan 1939

¹⁶⁸ Yenyol, 25 Şubat 1939

¹⁶⁹ Yenyol, 2 Haziran 1942

¹⁷⁰ Halk, 20 Temmuz 1943

¹⁷¹ Yenyol, 21 Temmuz 1943

¹⁷² Yenyol, 9 Nisan 1947

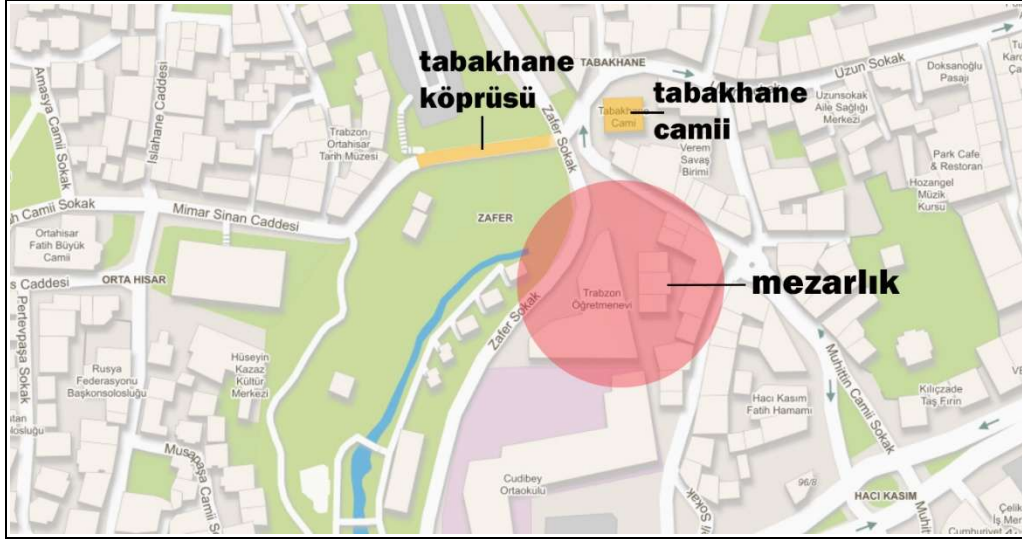
Şekil 46. Aşağıhisar surları yanındaki Moloz mezarlık alanının metruk durumu, 1960 (Kamil Gündoğdu arşivi, 2022)

1960’a kadar yerel basın ve arşiv belgelerinde başka bir ize rastlanmayan Moloz Mezarlığı ile ilgili en güncel bilgiyi Belge (2018) vermiştir. İlgili çalışmada paylaşılan 1967 haritasında büyük mezarlık alanı, eski garaj binası; küçük mezarlık alanı ise kaldırıma ayrılmış olarak gösterilmiştir. 2001 yılına gelindiğinde büyük mezarlık alanı artık Belediye Otoparkı olmuş, küçük mezarlık alanı ise genişletilen yola terkedilmiştir. 2014 haritasına göre ise büyük mezarlık alanının yerinde artık Trabzon Belediyesi Cemal Kamacı Spor Merkezi vardır, küçük mezarlık alanının üzerinden ise yol geçmektedir (Belge, 2018: 122-123).

Mezarlığın kaldırılması tartışmalarının akabinde “park” yapılması planlanan Moloz Mezarlığı’nın parka dönüşüm sürecindeki çalışmalarda dönem yöneticilerinin istediği noktaya gelinemediği dikkat çekmiştir. Alanın metruk durumunun uzun yıllar devam etmesi, şehircilik uzmanı Lambert’in Tahsin Uzer’in anısını da dikkate alarak yapılmasını önerdiği parkın hayata geçirilememesi, nihayetinde mezarlık alanının yıllar içerisinde farklı işlevlere hizmet etmesi Moloz Mezarlığı’nın şehrin yapılaşma tarihinin seyrini göstermesi bakımından önemlidir.

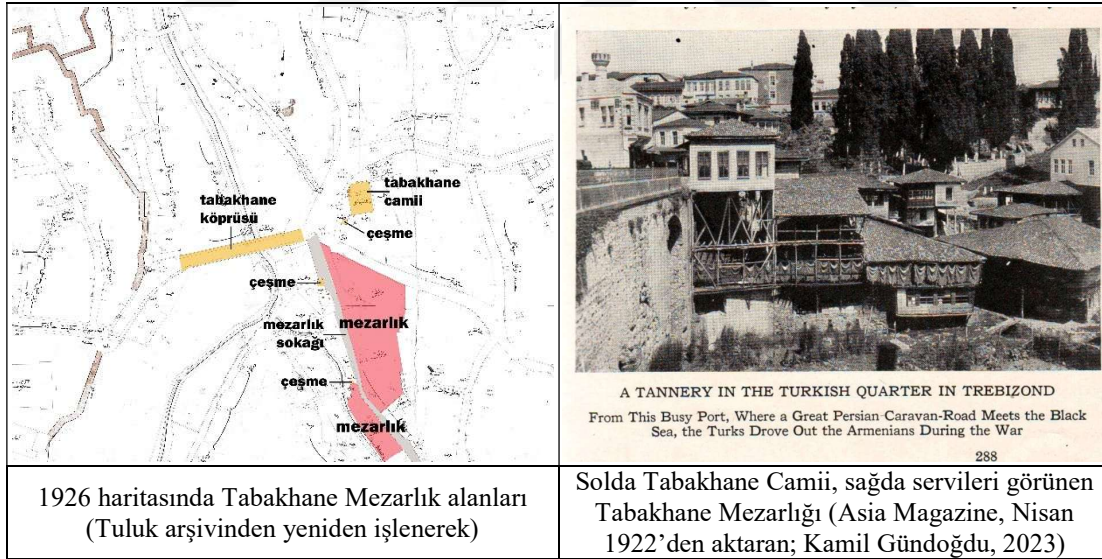
○ Tabakhane Mezarlığı’ndan Parka:

Şehirdeki yıkım faaliyetleri bağlamında arşiv belgelerine yansıyan kayıtlardan son örnek, Tabakhane Mezarlığı’nın parka dönüşüm süreci olmuştur. Şehirdeki diğer mezarlık alanlarının dönüşümüne benzer dinamikleri barındırması bakımından dikkate değer olan bugün ayakta olmayan Tabakhane Mezarlığı, günümüzde Cumhuriyet Mahallesi sınırları içinde, Tabakhane Cami’nin güneyinde konumlanmaktaydı (Şekil 47).

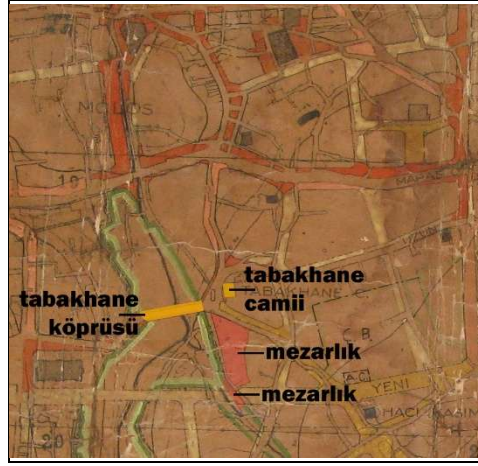
Şekil 47. Tabakhane mezarlık alanının bugünkü kent içi konumu

Trabzon mezarlıkları üzerine yaptığı çalışmada Belge (2018: 139), 1926 tarihli hâlihazır Trabzon haritasından hareketle Tabakhane Mezarlığı'nın Mezarlık Sokağı ile ayrılmış iki parçadan oluştuğu ve mezarlık parçalarını ayıran sokak boyunca üç adet de çeşme bulunduğu tespitini yapmıştır (Şekil 48).

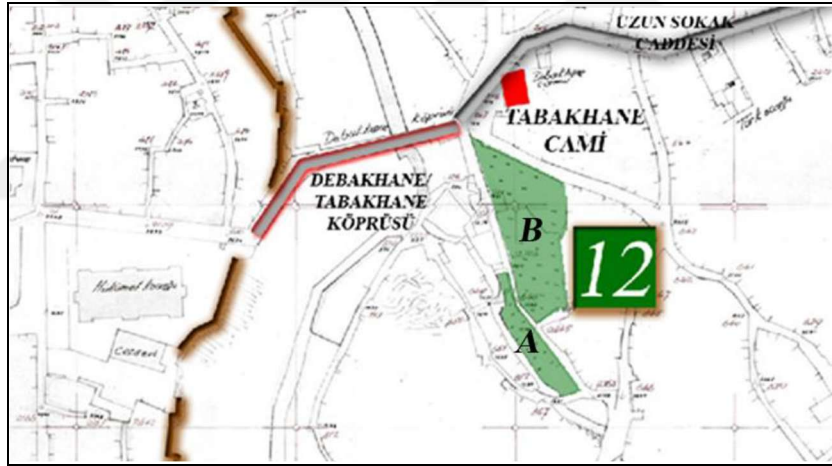
Şekil 48. 1926 haritasında Tabakhane Mezarlık alanları (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Tabakhane Mezarlığı'nın da, 1931'de kabul edilen Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi'ne göre şehir içindeki mezarlıkların şehir dışına taşınması kararı sonrası 1937'de şehre gelen Lambert'in hazırladığı planda ele alındığı görülür. Planında büyük mezarlık alanına herhangi bir niteleme yapmayan Lambert'in, küçük mezarlık alanını yeşil alanın bir parçası olarak yola katılmış olduğu görülür (Şekil 49).

Şekil 49. 1937 Lambert haritasında Tabakhane Mezarlık alanının planlanmış durumu (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Belge (2018: 140), 1938 yılı hâlihazır haritasında ise 1926 haritasına göre mezarlık alanlarının boyutlarında bir fark olmadığını, alanın sınırlarının çevrilerek mezarlık simgesinin taranarak işlendiğini belirtmiştir (Şekil 50).

Şekil 50. 1938 halihazır haritasında Tabakhane Mezarlığı, A ve B parçaları (Belge, 2018: 140)

Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi'nin kabulüne rağmen uzun yıllar gündeme gelmeyen Tabakhane Mezarlığı'na ait ilk bilgi 1944 tarihli bir gazete haberinde yer almıştır. İlgili haberde İmaret Mezarlığı'nın "çiçeklerle süslü" oluşundan söz edilmiş, Tabakhane deresinin doğusunda yer alan metruk mezarlığın da "bir kılığa girmesi" gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷³ Mezarlığın metruk haline yapılan bu eleştiri, üzerinden ancak 7 yıl geçtikten sonra tekrar gündeme gelmiş, Tabakhane mevkiinin 19 Ekim 1951 tarihli Belediye Meclis toplantısında park haline getirilmesi üzerine tartışmalar yürütülmüş¹⁷⁴, ancak bu doğrultuda

¹⁷³ Yeni Yol, 8 Nisan 1944

¹⁷⁴ TBMM, 19 Ekim 1951 tarihli oturum

herhangi bir adım atılmamıştır. 1954 yılına gelindiğinde ise metruk mezarlığın park haline getirilmesinden vazgeçildiği anlaşılr. Belediye Meclisi toplantısına konu olan mezkûr mezarlık arsasının parsellenerek paylaşılması konusunda yetkinin Daimi Encümen'e verildiği karara bağlanmış¹⁷⁵, ancak bu karardan 2 yıl sonra bir başka Belediye Meclis toplantısında, 1 Şubat 1954 tarihli parselasyon kararının kaldırılarak Tabakhane Mezarlığı'nın tekrar çiçeklendirilmesi ve ağaçlandırılması kabul edilmiştir.

Bu karar doğrultusunda 1957 yılında Soğuksu'da kullanılmayan ve çürümek üzere olan çiçeklerin Tabakhane'ye taşındığı bildirilmiş, bu sayede “izbe halinde göze batan” eski Tabakhane Mezarlığı'nın düzene konulmuş olduğu Belediye Meclis kayıtlarına geçmiştir.¹⁷⁶ 1958'de kabul edilen 1956-1957 yılına ait mesai raporunda da Tabakhane'deki metruk mezarlığın bir kısmının ağaçlandırma işinin gerçekleştirilerek çirkin manzaranın ortadan kaldırıldığı, kalan kısmın da bir sonraki çalışma yılında gerçekleştirileceği paylaşılmıştır.¹⁷⁷

Şekil 51. Tabakhane Camii, Tabakhane Köprüsü ve Tabakhane Mezarlığı 1955-1960 (Muzaffer Kabur arşivinden yeniden işlenerek, 2024)

2 Şubat 1959'da dönemin Belediye Başkanı Ahmet Rasim Karanis tarafından sunulan ancak muhtelif gerekçeler ile Belediye Meclisi tarafından uygun görülmeyen 1958 yılı çalışma raporunda; Tabakhane Mezarlığı'ndan kalan kısmın da ağaçlandırılarak çirkin manzaranın kaldırıldığı bildirilmiştir. Söz alan üye Şevket Genç mezarlığın park ve bahçe haline getirilmesi sürecinde herhangi bir plan ve proje hazırlanmadan “gelişigüzel bilgisizlikle” bir şeyler yapılmak istendiğini; park ve bahçeden ziyade duvar yığınları inşa edilerek alanın “estetik güzellikten mahrum bir hercümerç¹⁷⁸” haline getirildiği eleştirisini

¹⁷⁵ TBMZ, 1 Şubat 1954 tarihli oturum

¹⁷⁶ TBMZ, 5 Haziran 1957 tarihli oturum

¹⁷⁷ TBMZ, 1 Şubat 1958 tarihli oturum

¹⁷⁸ Karmakarışık olan. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

yapmıştır.¹⁷⁹ 1960'lı yıllara gelindiğinde artık mezarlık alanının parka dönüşümünün tamamlanmadığı anlaşılır. 1967 yılı il analitik etüt haritasına göre mezarlık alanı artık ağaçlarla kaplıdır (Belge, 2018: 141). Ortadan kaldırılmasına dair kesin bir tarihinin belirlenemediği Tabakhane Mezarlığı'nın genel olarak 1954 yılındaki karardan sonra başlayan çalışmalar ile 1960'lara kadar parça parça park haline dönüştürüldüğü söylenebilir.

2.3.3. Medreseler

o İskenderpaşa Medresesi:

Şehirde gerçekleştirilen yıkım faaliyetleri bağlamında gazete sütunlarını meşgul eden bir diğer mesele medreselerin durumlarına ilişkindir. Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri ve yerel basına yansıma sıklıkları değerlendirildiğinde dikkati çeken ilk örnek, bugün giriş kapısı dışında tamamen ortadan kalkmış olan İskenderpaşa Medresesi'dir (Şekil 52).

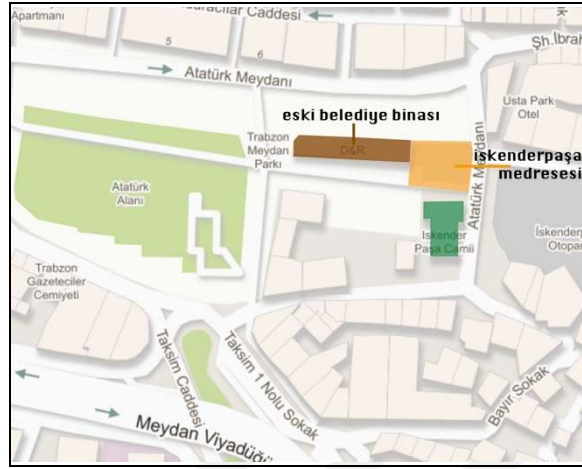

Şekil 52. İskenderpaşa Medresesi (Cacoulis'ten aktaran, Ertuğrul Dinç arşivinden yeniden işlenerek, 2024)

İskender Paşa tarafından inşa ettirilen medresenin yapımına dair kitabe bulunmadığından, cami üzerindeki kitabeden yola çıkılarak 1529 yılında inşa edildiği ifade edilmiştir (Albayrak, 1998). Konu ile ilgili çalışmasında Tuluk (2018: 233), medresenin 1529 yılındaki inşasından sonra 1845 ve 1875 yıllarında onarılmış ya da yeniden inşa edilmiş olduğu bilgisini verir. Söz konusu medrese binası, bugün İskenderpaşa Mahallesi'nde,

¹⁷⁹ TBMZ, 2 Şubat 1959 tarihli oturum

Meydan Parkı'nın doğusunda, İskele Caddesi ve Meydan Cami Sokak ile çevrelenen bölgede, eski Belediye Binası'na bitişik bir konumda yer almaktaydı (Şekil 53).

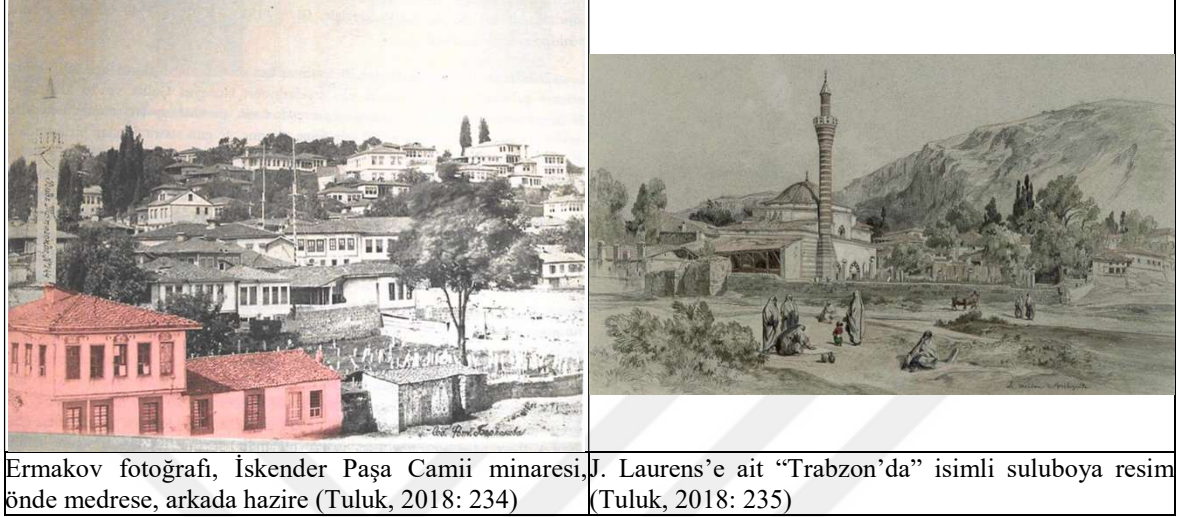
Şekil 53. İskenderpaşa Medresesi bugünkü kent içi konumu

Trabzon'da bugün ayakta olmayan birçok yapının varlığına dair önemli bir belge olan 1926 haritası, İskenderpaşa Camii, Medresesi ve Haziresi'ne ilişkin de önemli bilgiler verir (Şekil 55). Bununla birlikte muhtelif eski fotoğraflar; İskender Paşa Camii'nin bugünkü avlusunun kuzey kenarı boyunca uzanan yapının, yanındaki Belediye Binası ile benzer bir mimari dile sahip olduğu, zemin katın dükkânlara ayrıldığı ve medrese odalarının üst katta olduğunu gösterir (Tuluk, 2018: 230). Yapıya ilişkin kısıtlı literatürde medresenin "U" planlı ve meydana bakan bölümünün taş, diğer kısımlarının ahşap olduğu (Horuluoğlu, 1983); medreseye cami avlusundan dik bir taş merdiven ile çıkıldığı (Albayrak, 1998) belirtilmiş ise de en net bilgi Tuluk'a (2018) aittir. Tuluk çalışmasında, 1926 tarihli hâlihazır Trabzon haritasında "medrese" olarak belirtilen yapının "U" biçimindeki planını doğrulamış; camiye doğru uzayan kolların derinliğinin meydana bakan kısma göre daha az olduğu, camiyle aynı eksen üzerinde olmadığı ve üst kata Albayrak'ın verdiği bilginin aksine bir değil, simetrik iki merdivenle çıkıldığını belirtmiştir (Şekil 55).¹⁸⁰

Tuluk (2018), 1870'li yıllarda Dmitri Ivanovich Ermakov'un çektiği birkaç fotoğraf ile medresenin daha eski dönemine dair başka bilgiler de vermiştir. Minareyle hazireyi beraber gösteren bir fotoğrafın doğusundaki iki katlı binanın, Şakir Şevket'in harap olduğunu ifade ettiği ve 1875'te altına dükkânlar eklenerek yeniden inşa edilen İskender Paşa Medresesi'nin eski yapısı olduğu yorumunu yapmıştır. Medresenin 1926 haritasındaki konumu ve camiyle olan ilişkisini dikkate aldığına, yeni medresenin harap olan eskisinin

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuluk (2018), *a.g.e.*, s. 230-234.

aynı yerinde inşa edildiğini; Laurens'in 27 Ağustos 1847 tarihli İskenderpaşa Camii ve çevresine ait suluboya resminde ise medresenin aynı yerdeki daha eski ve gösterişsiz durumunu gösterdiğini ifade etmiştir (Şekil 54).

Şekil 54. İskender Paşa Medresesi'ne ait fotoğraf ve suluboya resmi

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiş olan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile ülke genelindeki “bircümle¹⁸¹ medrese ve mektepler” Maarif Vekâletine devredilmiş¹⁸²; dönemin Eğitim Bakanı Vasıf Çınar Bey'in 11 Mart 1924 tarihinde vilayetlere gönderdiği genelgeyle de medreselerin kapatılması emri verilmiştir.¹⁸³ Bu emirden yalnızca üç gün sonra ilgili emir Trabzon yerel basınına da intikal etmiş¹⁸⁴, birbirini takip eden günlerde medreselerin kapatılmasına dair duyurular yapılmıştır.¹⁸⁵

Söz konusu genelge sonrası medreselerin kapatılması konusu tartışmalara neden olmuş olmalı ki 24 Eylül 1924 tarihli İstikbal Gazetesi'nde çıkan bir habere göre; Rize, Atina (Pazar) müftüleri Mustafa Kemal'e bir dilekçe ile başvurmuş, reisicumhur Mustafa Kemal, dilekçeye cevaben “Müftü efendiler medreseler açılmıyacaktır, zira mekteb lazımdır, mektebler açılacaktır, bunu kanun yapanlar sizden çok âlim olanlardır, artık bu milleti kendi haline bırakmak evvel emirde mektebler alakadar olmalı ve orada bulunanları alkışlamalıdır.

¹⁸¹ Bütün. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

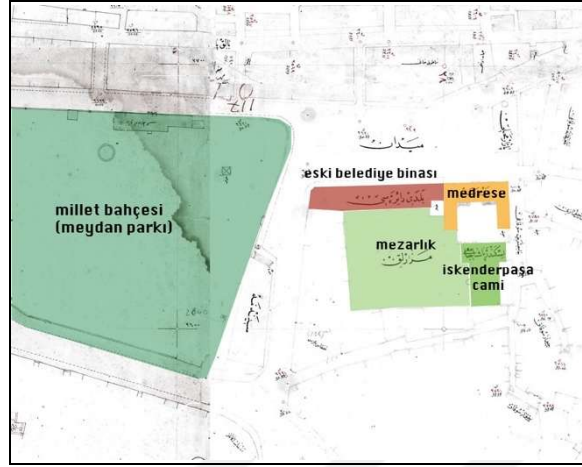
¹⁸² Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kabul Tarihi: 3/3/1940, Yayımlandığı Resmî Gazete: 6/3/1340 Sayı: 63.

¹⁸³ Çapa, M. (2001). Tevhid-i Tedrisât Sonrası Trabzon'da Eğitim. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 16, 1, 21-30.

¹⁸⁴ İstikbal Gazetesi, 14 Mart 1924

¹⁸⁵ İstikbal, 16 Mart, 18 Mart ve 25 Mart 1924

Bilahare Rize Müftüsü azledilmiştir.” diyerek medreselerin kapatılması konusundaki net tavrı dile getirmiştir.¹⁸⁶

Şekil 55. 1926 Trabzon haritasından yeniden işlenerek (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde kentte incelemelerde bulunarak “Trabzon’un San’at Eserleri” raporunu hazırlayan Çetintaş, İskenderpaşa Medresesi’ni abideler arasında saydığı halde “mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmayan, kalabalıktan başka marifeti olmayan” binalar arasında yer vererek yıkılması gerektiğini söylemiştir (Çetintaş, 1937). 27 Ağustos 1937’de şehir planını yapmak üzere kente gelen Lambert ise hazırladığı raporda İskenderpaşa Camii’ni tarihi kıymeti olan sanat bakımından korunması gereken binalar arasında göstermiş, medrese binasından ise ayrıca söz etmemiştir. Hazırladığı haritada istimlak edilmesi gereken cadde ve sokak bölümlerini belirten Lambert; İskenderpaşa Camii’ni “muhafaza edilen abideler ve binalar” olarak siyah, medresenin bulunduğu bölgeyi “planın uygulanmasının ilk senelerinde birinci derecede gerçekleştirilmesi gereken işlerden sonra” ele alınacak olması sebebiyle turuncu renk ile işaretlemiş, “U” planlı medreseyi ise hiç göstermemiştir (Şekil 56). Lambert’in planında medreseyi göstermeme sebebi olarak; 1924 yılında alınan medreselerin kapatılma kararı sonrası 1937’de kente gelerek mezkûr medresenin yıkılması gerektiğini belirten Çetintaş raporu ve bu doğrultuda binanın tamamen gözden çıkarılması olarak gösterilebilir.

¹⁸⁶ İstikbal, 24 Eylül 1924

Şekil 56. 1937 Lambert haritasında İskenderpaşa Camii ve çevresi (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Lambert'in hazırladığı rapor ve plandan bir buçuk yıl sonra basına yansıyan ilk habere göre yeni plan doğrultusunda uygulamalar devam ederken, İskenderpaşa Camii etrafının temizlenmek üzere olduğu “şehrin imarını sabırsızlıkla bekleyen halka müjde” olarak duyurulmuştur. Camii etrafındaki dükkân ve kahvelerin yıktırılacağı, bu tarihi eserin her taraftan görünmesi imkânının sağlanarak Belediye meydanının arkaya doğru genişleyeceği bildirilmiştir.¹⁸⁷ 15 Mayıs 1939 tarihli habere göre, aradan birkaç ay geçmiş olmasına rağmen medresenin yıktırılıp caminin meydana çıkarılması işinin henüz gerçekleştirilmediği, hatta bu işin 1940 yılında da hala sorun olarak görüldüğü anlaşılır: Yenyol Gazetesi'nin 15 Mayıs 1940 tarihli nüshasında şehir gezisinden gözlemlerini aktaran bir gazeteci “iki üç sene evvel şöyle bir fikir vardı: Onun önündeki medrese odaları yıktırılıp cami bütün güzelliği ile meydana çıkarılacaktı” diyerek medrese yıkımı için hala harekete geçilmediği eleştirisinde bulunmuştur.¹⁸⁸

Birkaç yıl sonra, 1943 yılında kaleme alınan bir başka yazıda Beledi işlerden yapılmayanları sıralayan yazar, Belediye yanındaki kahvehane ve dükkânların üst kısımlarındaki İskenderpaşa medreselerinin yıkılarak “muhteşem kapı ile birlikte” caminin meydana çıkarılması işinin -aradan geçen üç yıla rağmen- hala yapılmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁹ 18 Şubat 1944 tarihli habere göre ise Belediye'nin Meydan Parkı'ndaki Selamet Oteli'ni satın alıp otobüs işletme binası olarak kullanma teklifi üzerine Belediye ile Selamet Oteli arasındaki medrese ve dükkânların istimlak edilip İskenderpaşa Camii'nin etrafının

¹⁸⁷ Yenyol, 15 Mart 1939

¹⁸⁸ Yenyol, 15 Mayıs 1940

¹⁸⁹ Yenyol, 31 Mart 1943

açılarak, şehrin o köşesinin “güzelleştirileceği” bildirilmiştir.¹⁹⁰ Henüz fiziksel olarak medresenin yıkımına ilişkin bir gelişme olmasa da konuya ilişkin dile getirilen bu haberin, caminin etrafının açılması ve o bölgenin temizlenerek güzelleştirilmesi konusundaki beklentiyi ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Ancak 1946 yılına gelindiğinde de durum değişmemiştir.

Mart 1946’da yayımlanan Halkevi dergisi İnan’a göre cami, harimi ve İskender Paşa’nın sandukasının meydana çıkması için, cami kapısına dokunulmamak şartıyla sıra kahveler ile medrese odalarının yıkılması yeterli olacaktır.¹⁹¹

10 Şubat 1947 tarihli Trabzon Belediye Meclisi oturumunda dönemin Belediye Meclis üyesi Hüseyin Çulha ve arkadaşları tarafından verilen medreseyle ilgili bir önerenin gündeme alınması kabul edilmiştir. İlgili önerge; İskenderpaşa Camii önündeki eski medrese etrafında bulunan eski tuvaletlerin daha önce Belediye tarafından yıkıma uğratarak “kirlentildiği”, buna engel olmak için mezkûr medresenin yıktırılarak en uygun bir yerinde umumi tuvalet yaptırılmasını içermektedir.¹⁹² Bu karardan sadece iki gün sonra basına yansıyan bir habere göre yazar, İskenderpaşa Cami harimindeki medresenin yıktırılması gerektiğini daha önce dile getirdiklerini belirtmiş, beş asra yakın bir zaman ötesinden büyük bir Türk komutanın adını duyuran bu muhteşem camiye, yüksek ve kalın duvarlar arasına hapsederek, halkı onun güzelliğinden mahrum bırakmanın ne kadar doğru olduğu eleştirisini yapmıştır. Ortaya çıkan güzelliği anlamak için ise “insana korku ve tiksinti veren” İmaret Mezarlığı’na gömülen Hatuniye Camii’nin dünkü ve bugünkü halini göz önüne getirmek gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹³

13 Şubat 1947 tarihli Belediye Meclis oturumunda, Hüseyin Çulha’nın önergesi ve basındaki yankıları devam etmiş olmalı ki, caminin meydana çıkarılması ile “bir sanat eserinin şerefleeneceği” ve Belediye meydanının “doğal olarak süsleneceği” dile getirilmiştir. Bu ifadelerin ardından önerge kabul edilmiş, Belediye imar alanında bulunan bölgede gerekenin yapılması için Daimî Encümen’e yetki verilmiştir.¹⁹⁴

5 Haziran 1947 tarihinde kabul edilen Trabzon Belediye Meclisi’nin 1946-1947 yılı mesai raporunda; Meydan Camii (İskenderpaşa Camii) önündeki medresenin yıktırılarak

¹⁹⁰ Halk, 18 Şubat 1944

¹⁹¹ İnan, Mart 1946

¹⁹² TBMZ, 10 Şubat 1947 tarihli oturum

¹⁹³ TBMZ, 12 Şubat 1947 tarihli oturum

¹⁹⁴ TBMZ, 13 Şubat 1947 tarihli oturum

camii önünün açılması ve meydan haline getirilmesi yoluyla umumi tuvalet yaptırılması için Umum Müdürlüklerinden beklenen uygunluk cevabı ile devamında gelecek parayla binanın yıkımına başlanacağı bildirilmiştir.¹⁹⁵ 31 Ekim tarihli oturumda medresenin istimlakinde değerinin belirlenmesi için Hüseyin Çulha, Temel Kasımoğlu ve Kemal Sunay'ın yer aldığı "takdiri kıymet" komisyonu seçilmiş ancak anlaşıldığı üzere 11 Kasım tarihli oturumda komisyon üyelerinden birisinin Belediye İstimlak Kanunu'na göre üyelik vasıflarına uygun olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine ilgili kanun maddesinde belirtilen; komisyona, mühendis ve mimar bulunmadığı takdirde fen memuru ya da yapı kalfalarının seçilebileceği hükmüne uygun olarak; Fen memuru Kemal Sunay'ın yerine Belediye'de görevi olmayan yüksek mühendis Ahmet Atahan seçilmiştir.¹⁹⁶

4 Haziran 1948 tarihinde kabul edilen Trabzon Belediye Meclisi'nin 1947-1948 yılı çalışma raporunun "Meclis Kararları" başlığına göre; İskenderpaşa Camii önündeki medresenin, istimlaki için seçilen komisyon tarafından değeri belirlenmiş, pek yakında Belediye'ye teslim edilerek yıktırılmasına başlanacağı bildirilmiştir.¹⁹⁷ Nihayetinde bundan bir yıl sonra 1 Haziran 1949'da kabul edilen 1948-1949 yılı mesai raporunun "İstimlakat" adlı başlığında, İskenderpaşa Camii'ni "şereflendirmek" amacı ile önünde mevcut ve "tarihi bir değeri olmayan" medrese binasının Vakıflar İdaresi'nden satın alınarak yıktırıldığı, caminin önünün açıldığı ifade edilmiştir. Bir önceki mesai raporundaki bilgiler ile karşılaştırıldığında mezkûr medresenin kesin yıkım tarihi belirlenememekle beraber, 4 Haziran 1948 ile 1 Haziran 1949 tarihleri arasında ortadan kaldırıldığı kesindir. Yıkılma gerekliliğini ilk kez dile getiren Sedat Çetintaş'tan yaklaşık on iki yıl sonra uygulama gerçekleştirilmiş, yıkıma giden süreçte bina sıkça tartışmalara konu olmuştur (Şekil 57).

¹⁹⁵ TBMZ, 5 Haziran 1947 tarihli oturum

¹⁹⁶ TBMZ, 31 Ekim 1947 ve 11 Kasım 1947 tarihli oturum

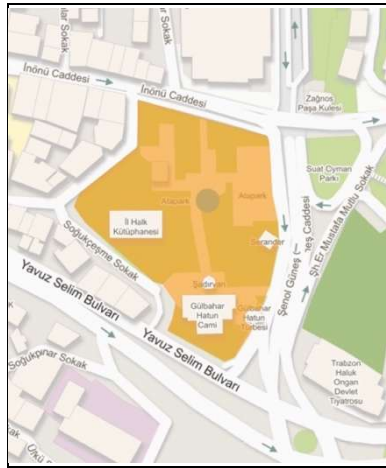
¹⁹⁷ TBMZ, 4 Haziran 1948 tarihli oturum

Şekil 57. İskenderpaşa Medresesi 1900’lü yıllar, Belediye Meydanı yönünden solda Selamet Oteli (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek, 2019)

○ Hatuniye Medresesi:

Trabzon yerel basınının gündemini uzun süre meşgul eden bir diğer konu Hatuniye Medresesi’nin yıkım sürecidir. Gülbahar Hatun Camii ve türbesi dışında bugün ayakta olmayan Hatuniye Külliyesi; cami, türbeler, medrese, imaret, mektep, dârü’l-kurrâ ve mezarlıktan oluşmaktaydı (Tuluk, 2010: 124). Bugün Gülbahar Hatun Mahallesi’nde Atapark’ın bulunduğu bölgede geniş bir alana dağılmış olan külliye yer alan medrese binasının (Şekil 58)¹⁹⁸, 1938 yılında İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümü sırasında yıktırıldığı bilinmektedir (Karpuz, 1983: 99).

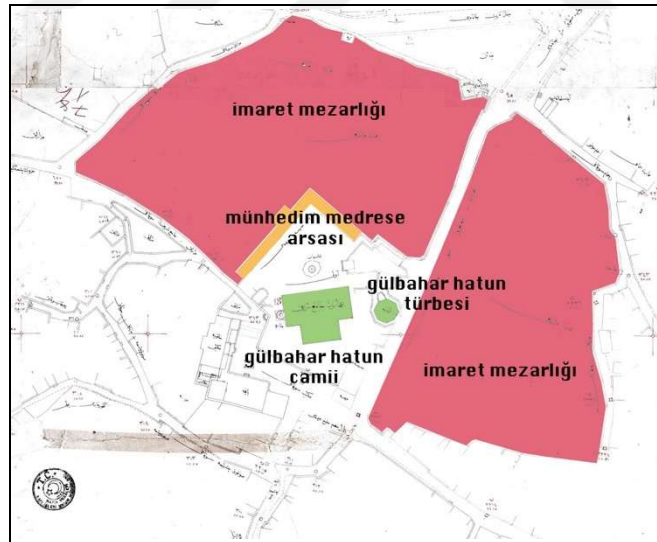
Şekil 58. Hatuniye Külliyesi’nin yer aldığı bugünkü Atapark kent içi konumu

Âşık Mehmed’in, Yavuz Sultan Selim’in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmış olan külliye, caminin Sultan Selim Trabzon’da valiyken vefat etmiş olan annesi Gülbahar

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuluk (2010b), s. 121-144.

Hatun'un kabrinin yanına yaptırılmıştır. Türbenin ise kitabesinden H. 911 / M. 1505 yılında inşa edildiği anlaşılır. Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan H. 1301 / M. 1883-84 tarihli onarım kitabesi dışında orijinal kitabesi yoktur. Âşık Mehmed “Menâzırü'l-avâlim” adlı eserinde bir şairin ifadesiyle yaptığı hesabında caminin yapımı için H. 920 / M. 1514 yılını işaret etmiştir. Külliye'nin sözü edilen ilk belgenin ise 1553 tarihli Tahrir Defteri olduğunu; defterde “Mahalle-i İmaret-i Hatuniye” adı ile yer aldığını da eklemiştir. Bugün ayakta olmayan medresenin ise yapım tarihi bilinmese de cami ile aynı tarihlerde yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir (Tuluk, 2010: 124-125).

Medresenin konumu ve neye benzediği konusundaki iki farklı görüşten ilkinde göre, açık tarafı cami cephesine bakan “U” planlı bina, cami ile aynı eksen üzerinde yer almakta ve klasik Osmanlı medrese kalıplarını tekrarlamaktaydı (Karpuz, 1983: 99). Diğer görüş ise medresenin “L” biçiminde olduğu ve kollarının güney doğu ve güney batı yönünde uzadığı yönündedir (Tuluk, 2010: 129). 1926 haritası duruma açıklık getirmiştir. Buna göre “İmaret Mezarlığı” olarak belirtilen bölgede yer alan medrese, haritaya “münhedim medrese arsası” olarak işlenmiş ve “L” biçimindeki formu ile camiyle çapraz bir ilişki kurmuştur (Tuluk, 2018: 224).

Şekil 59. 1926 Trabzon haritasından yeniden işlenerek (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve devamında dönemin Eğitim Bakanı Vasıf Çınar Bey'in genelgesi ile ülke genelindeki medreselerin kapatılması kararı, İskenderpaşa Medresesi dışında Hatuniye Medresesi'nin yıkılmasının da temel dayanağı olmuş, söz konusu kanun ve genelgeden iki yıl sonra hazırlanmış olan 1926 haritasında “harap” olarak belirtilen medrese, aradan geçen yedi yılın ardından ilk kez 22 Haziran 1933

tarihli bir haberde gündeme gelmiştir. Haberde, İmaret Camii (Gülbahar Hatun Camii) karşısında yer alan mezarlıktan 9 m alınarak Soğuksu'ya giden yolun genişletilmesi için mezarların kaldırılması gerektiği duyurulmuş, böylece caminin yanındaki “eski yıkılmış medresenin” tamamen yıktırılmış olacağı belirtilmiştir (Şekil 60).¹⁹⁹

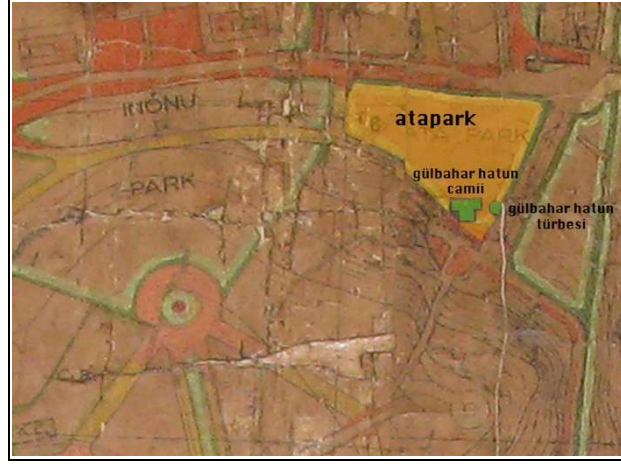
Şekil 60. Hatuniye Medresesi (Kâmil Gündoğdu arşivi, 2021’den yeniden işlenerek)

1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde Trabzon’a gelerek yaptığı incelemeler sonucu bir rapor hazırlayan Çetintaş, medreseden; birinci derecede kıymetli ve korunması lazım gelen eserler arasında yer verdiği Hatuniye Cami’nin giriş yönünde şadırvan avlusu hissini verecek biçimde şekillenmiş bir bina olarak söz etmiştir. Medresenin Hususi İdare’nin eline geçince bir Belediye su memuruna 28 lira bedelle satıldığını, memurun da kurşunlarını sökerek sattığı ve dershanesi ile birlikte oda ve revaklarını yıktırdığını belirtmiştir. Medresenin yıkımı ile ilgili net bir ifade kullanmayan Çetintaş, enkaz halindeki medresenin satılmış aksamının geri alınması gerektiğini söylemiştir (Çetintaş, 1937).

Çetintaş’tan kısa bir süre sonra kente gelerek Trabzon şehir planını ve raporunu hazırlayan şehircilik uzmanı Lambert, Hatuniye Camii ve türbesini “muhafaza edilen abideler ve binalar” olarak işaretlemiş, medrese binasından ise söz etmemiştir (Şekil 61). Ancak diğer mezarlıklarda olduğu gibi, medresenin de içinde bulunduğu İmaret Mezarlığı’nı “açık sahalar, umumi kültür bahçeleri, denize açılan meydanlar” yaratma arzusu ile kaldırılarak parka dönüştürülmesi gereken alanlar içinde değerlendirmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Reklam, 22 Haziran 1933

²⁰⁰ Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 334-336.

Şekil 61. 1937 Lambert haritasında Gülbahar Hatun Camii ve çevresi (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

15 Haziran 1938 tarihli bir haberde İmaret Mezarlığı'nın parka dönüşümünden duyduğu heyecanı gizleyemeyen bir yazar, mezarlığın kalkması ile Hatuniye Cami'nin mimari kıymetinin ancak meydana çıktığını, önündeki eski medrese enkazının yıkılınca bu kıymetli Türk eserinin “bütün inceliği ve ihtişamıyla” kendisini göstereceğini dile getirmiştir. “Gözleri ve gönülleri tırmalayan” Hatuniye Cami önündeki eski medrese enkazının bir an önce ortadan kalkması gerektiğine dikkat çekmiştir.²⁰¹

Medrese enkazının kalkması gerektiğine dair haberden bir ay sonra “İmaret Parkı” başlığı ile paylaşılan habere göre Belediyenin geceli gündüzlü çalışmaları ile eski medrese enkazı zorlu uygulamalar sonucu tamamen yıkılmış, enkaz molozlarının nakil işi henüz bitmemiş olmasına rağmen Türk mimarisinin göze gelir eseri olan İmaret Camii (Hatuniye Camii) “bütün güzelliği” ile meydana çıkmıştır²⁰² (Şekil 62). Ancak, konumu ve yapısı itibarıyla bu derece göz önünde bulunan Hatuniye Külliyesi'nde yer almış olan medresenin yıkımının dönemin Belediye Meclis oturumlarında hiç gündeme gelmemesi ilginçtir. Medreselerin kapatılması kararı ile tamamen gözden çıkarıldığı anlaşılan medresenin, 1933 yılındaki enkaz hali, bu tarihten çok daha önce yok olmaya başladığını akıllara getirir.

²⁰¹ Yeni Yol, 15 Haziran 1938

²⁰² Yeni Yol, 20 Temmuz 1938

Şekil 62. Henüz yıkılmamış olan şadırvanın önünde Medrese moloz yığını ve hazireden sökülmiş mezar taşları ile Hatuniye Camii önü (Sümerkan'dan aktaran Tuluk, 2010)

Hatuniye Medresesi'nin yıkımından sekiz yıl sonra gazeteye yansıyan bir haberde, metruk İmaret Mezarlığı'nı park şekline sokmuş olan Tahsin Uzer'den övgü ile bahsedilir. Uzer'in eski medrese enkazları arasında kalan İmaret Camii gibi çok güzel bir abideyi “göz ve gönül alıcı bir manzara içinde” meydana çıkardığına dikkat çekilmiştir. Memleketin ticari ve iktisadi bakımdan gelişme ve kalkınma şartlarını çok iyi gördüğü ifade edilen Uzer'in, mezarlığın parka dönüşmesinde ve buna paralel olarak medresenin yıkımındaki etkisi yadsınamaz. İskenderpaşa örneğinde olduğu gibi “caminin etrafının açılarak güzelleştirilmesi” ve “kıymetli Türk mimari eserlerinin ortaya çıkarılması” arzuları medreselerin yıkılmasında en temel dayanak olarak dikkati çeker.

○ Ortahisar (Saraçzade) Medresesi:

Ortahisar (Saraçzade) Medresesi şehirdeki yıkım faaliyetleri bağlamında yerel basın ve Belediye Meclis zabıtnamelerine yansıyan bir başka medrese yapısı olarak dikkati çeker. Bugün ayakta olmayan medrese, Ortahisar Mahallesi Fatih Camii Sokak'ta yer alan Ortahisar Fatih Büyük Cami'nin kuzeyinde yer almaktaydı (Şekil 63).

Şekil 63. Ortahisar (Saraçzade) Medresesi ve çevresinin günümüzdeki kent içi konumu

Medreseye dair sınırlı literatürde yapıya ilişkin ilk detaylı bilgiyi Tuluk (2018: 240-243) vermiştir. Aynı dönemde inşa edilen medresenin de içinde yer aldığı külliye'den geriye mescit ve kütüphane olduğu ifade edilen bölümün kaldığını belirten Tuluk, yapının farklı dönemlerdeki yeniden inşasına/onarımına dair bilgiler de vermiştir. Uraz'dan aktarılan bilgiye göre, medrese yapısının; Şair Bayburtlu Zihni'nin H. 1265/M. 1848 tarihli bir onarım manzumesinden yola çıkılarak, daha öncesinde Saraç-zâde Mustafa Efendi tarafından yaptırılan mescit ve kütüphanenin yanması üzerine yeniden inşası sırasında onlara ek olarak yapıldığı ve “Medrese-i Nazîfiyye” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.²⁰³

Farklı bir çalışmada ilk kez ele alınan Osmanlı arşiv belgelerinden aktaran Yazıcı Metin (2022: 191), H. 1191/M. 1778 tarihli bir belgeye göre 18. yüzyılın sonunda aktif olduğu anlaşılan “Trabzon Ortahisar Mahallesi’ndeki Saraçzade Hacı Mustafa Medresesi”nin müderrisliğine ve mütevelliliğine, vakfın oğlu Mehmed’in tayin edildiği bilgisini paylaşmıştır.²⁰⁴ Daha ayrıntılı bilgiyi ise başka bir belge üzerinden vermiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne bağlı Trabzon Ortahisar’daki “Saraçzade Hacı Mustafa Efendi Medresesi” vakfının H. 1264/M. 1848 tarihli muhasebe kaydında vakfın mütevellisinin “El-Hac Pir Efendi” olduğu tespitini yapmıştır. Hazırlanan defterde dükkân kiralarından alınan bedel, vakfın harcamaları ve fazla kalan miktar kaydedilmiş; buna ek olarak ise müderris Hacı Pir Efendi, imam Hafız Ali Efendi, teravih kıldırın imam Hafız Salih Efendi, müezzin, ferraş ve kayyum Hasan Halife olarak tanımlanmış ve aldıkları ücret belirtilmiştir.²⁰⁵

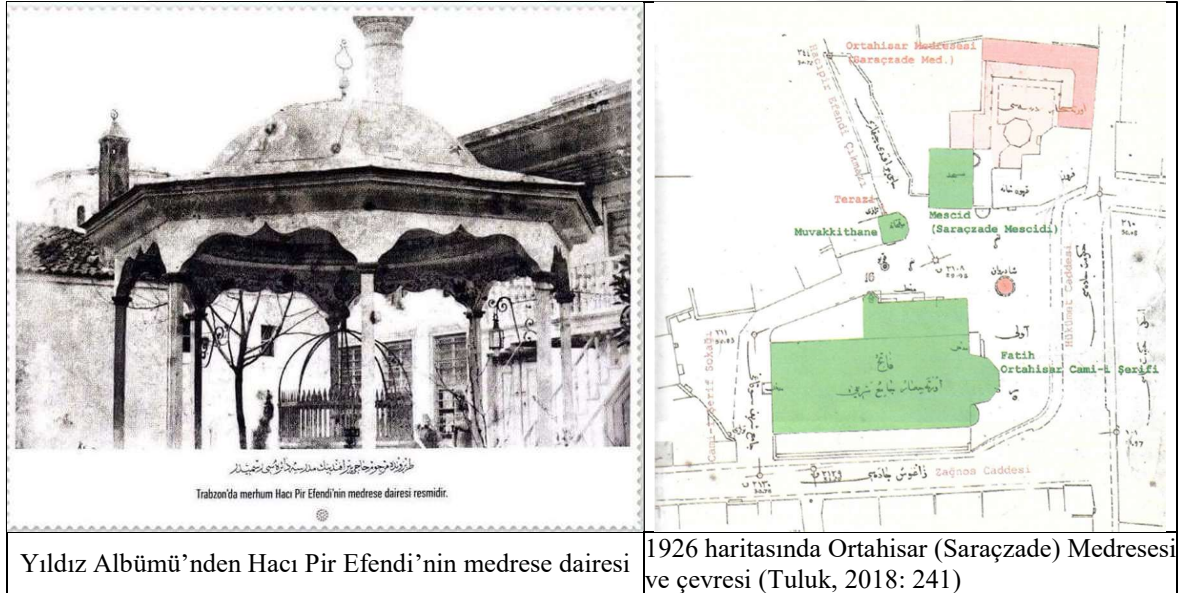
²⁰³ Uraz, M. (1957). Trabzon’da Kültür Hayatı. *Hamsi*, 5(5), s. 17’den aktaran Tuluk (2018), *a.g.e.*, s. 240.

²⁰⁴ BOA., C.MF., 42/2061, 27 Zilhicce 1191, 26 Ocak 1778’den aktaran; Yazıcı Metin, N. (2022). Trabzon’da Günümüze Ulaşmayan Saraçzade / Hacı Pir Medresesi ve Mimarisi. *Erdem*, (83), 185-212.

²⁰⁵ BOA., EV.d., 13344, 17 Rebiülahir 1265, 12 Mart 1849’dan aktaran; Yazıcı Metin (2022), *a.g.e.*, 185-212.

1865 tarihli bir başka belgeye göre “Hacı Pir Efendi Medresesi” olarak geçen medresenin, yakınında bulunan Hükümet Konağı’nda çıkan yangının çevreye sıçraması sonucu yandığı; müderrisinin Hacı Pir Efendi olduğu belirtilmiştir.²⁰⁶ Bugün yerinde daha geç tarihli eski Hükümet Konağı olan yapının yerinde bulunan binanın 1862 yılında çıkan bir yangın sonucu “kibrit gibi cezbi-nâr” gibi yanıp harap olduğu; “civarda bulunan birkaç dükkân ile bir bâb medresenin muhterik olduğu” da ifade edilmiştir (Yazıcı Metin, 2022: 192).

Yapının giriş boşluğunun sağ duvarında yer alan, bugüne ulaşan mevcut kitabenin yeni bir inşayı/onarımı işaret ettiğini ifade eden Tuluk (2018: 240), H. 1283/M. 1866 tarihli kitabeye göre yapının Sultan Abdülaziz zamanında, yanan medresenin yerine yeniden inşa edildiği bilgisini verir.²⁰⁷ Medresenin Yıldız Albümü’nde yer alan tek fotoğrafında “merhum Hacı Pir Efendi’nin medrese dairesi” olarak belirtildiğini de eklemiştir (Şekil 64). 1926 haritasında külliye’nin batısındaki sokağa da “Hacı Pir Efendi Çıkmazı” olarak ismini veren Hacı Pir Efendi’nin, o yıllarda vakfın işleriyle ilgilenen ve medresenin yeniden inşasına öncülük eden Pir Nazîfi²⁰⁸ ya da Uraz’ın ifade ettiğine göre Müderris Mehmedü’n-Nazîfi olduğu yorumunu yapmıştır.

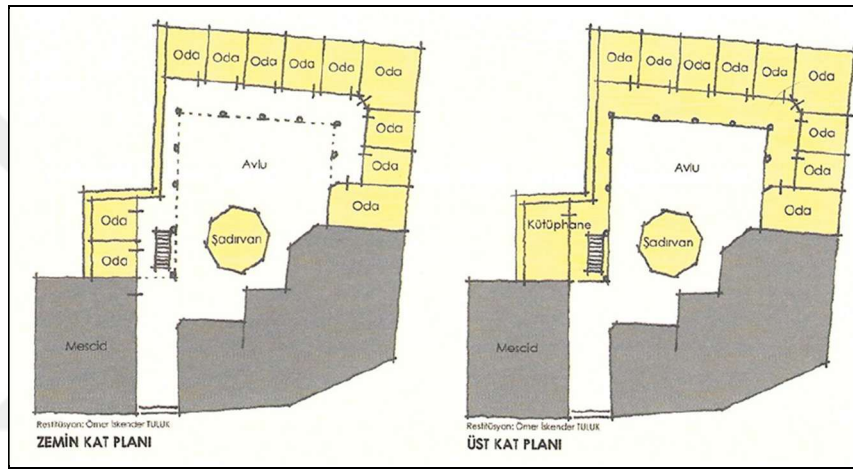
Şekil 64. Ortahisar (Saraçzade) Medresesi’ne ait fotoğraf ve harita

²⁰⁶ BOA., İ.MVL., 529/23739, 13 Şaban 1281, 11 Ocak 1865’ten aktaran; Yazıcı Metin (2022), a.g.e., 185-212.

²⁰⁷ Yüksel, M. (1991). *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri-I*. İstanbul: Trabzon Valiliği Yayınları, s.118-119.

²⁰⁸ Yüksel (1991), a.g.e., s. 118.

Tuluk (2018: 242) ilgili çalışmasında 1926 haritasına dayanarak, haritada “Ortahisar Medresesi” olarak yer alan yapının muhtemel zemin ve üst kat plan şemalarını çizmiştir (Şekil 65). Buna göre, içinde medresenin de olduğu külliye; -genel hatlarıyla- bugün de mevcut olan bir giriş boşluğunun solunda yer alan bir mescit, bitişiğinde kütüphane ve avlunun bir bölümünü kapsayan medrese odalarından ibarettir. Avlunun kuzeybatısında kalan diğer kısım ise o dönemde medrese ile ilgisi olmayan ve girişi yol tarafından olan kahvehane ve fırınla sınırlandırılmıştır. Yıldız Albümü’ndeki fotoğrafa göre medrese iki katlı olup; kütüphanenin önünde yer alan ahşap dik bir merdiven ile medrese odalarının açıldığı, avluyu “U” şeklinde saran ahşap revaka çıkılmaktadır (Şekil 64).

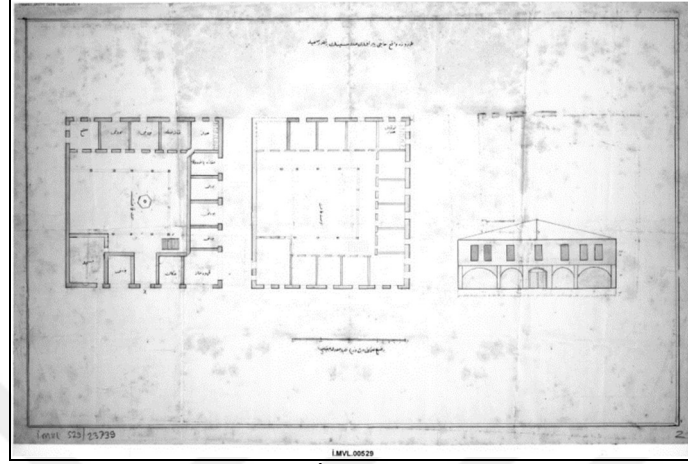

Şekil 65. Ortahisar (Saraçzade) Medresesi muhtemel zemin ve üst kat plan şemaları (Restitüsyon: Ömer İskender Tuluk, 2018: 242)

Külliye'nin en ilgi çekici yapısı olarak sekizgen çardaklı ahşap şadırvanı gösteren Tuluk, kaş kemerli şadırvanın kalem işleriyle süslendiğini ve üzerindeki kubbenin bağdadi olduğu yorumunu yapmıştır. Benzer örneklerine Çorum civarında özellikle cami avlularında rastlandığını, abdest musluklarının yer aldığı göbek kısmın çevresinde bulunan oturma yerleri ile cemaat için sosyalleşme mekânı olarak kullanıldığını da eklemiştir (Tuluk, 2018: 243).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bugün ayakta olmayan medreseye ait kat planları ve cephe çizimini gösteren bir belgeye ulaşılmıştır (BOA., İ.MVL., 529/23739). “Trabzonda vaki Hacı Pir Efendi Medresesinin bir kıta resmidir” açıklamasıyla yer alan belgeye göre medrese dikdörtgen planlı, revaklı, açık avlulu ve iki katlı bir yapıdan ibarettir. Çizime göre güneybatıda bir mescit, giriş boşluğunun her iki yanında birer dükkân, doğu cephesinde ise sırasıyla kahvehane, üç dükkân, “mağaza veyahud dükkân” ifadesiyle kuzeydoğu köşede

helalar yer almaktadır (Şekil 66). Arşivdeki çizimler ile 1926 hâlihazır haritası karşılaştırıldığında medresenin bu projede planlandığı haliyle tamamen uyuşmadığı, inşa sırasında birtakım değişiklikler yapıldığı anlaşılır.

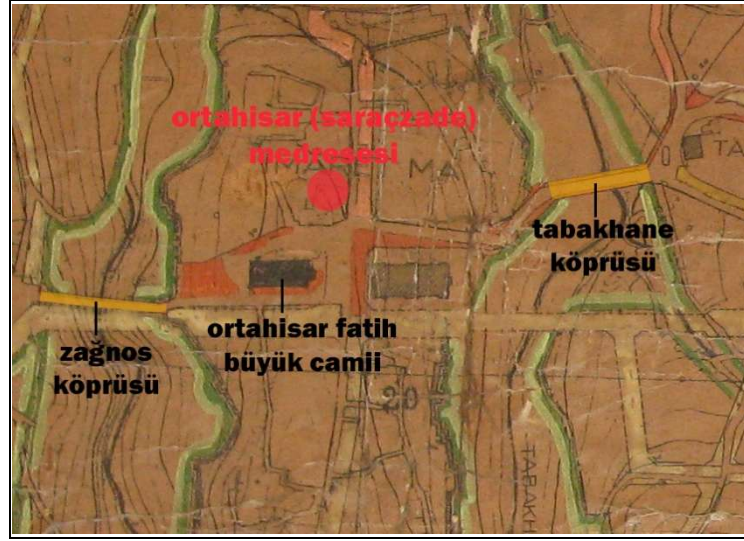
Şekil 66. Medreseye ait çizimler (BOA., İ.MVL., 529/23739'dan aktaran; Yazıcı Metin, 2022: 202)

1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu akabinde dönemin Eğitim Bakanı Vasıf Çınar Bey'in genelgesi ile ülke genelindeki medreselerin kapatılması kararı, İskenderpaşa ve Hatuniye Medresesi ile birlikte Ortahisar (Saraçzade) Medresesi'nin yıkılmasında da en temel dayanak olmuştur. 1924 yılında şehirdeki medreselerin sayısı İskenderpaşa, Hatuniye ve Zeytinlik Medreseleri ile birlikte 4 olarak kayıtlara geçmiştir.²⁰⁹

1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde Trabzon'a gelerek Trabzon Sanat Eserleri Raporu'nu hazırlayan Çetintaş, o dönem Vakıflar İdaresi'nin kullandığı medresenin sanat bakımından bir kıymeti olmadığını belirtmiş ancak yıkılmasını gerekli gördüğü yapılar arasında yer vermemiştir.²¹⁰ Çetintaş'tan kısa bir süre sonra şehre gelerek Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu'nu hazırlayan Lambert ise Ortahisar Fatih Büyük Camii'nin çevresinde istimlak edilmesi gereken yerleri işaret etse de o tarihlerde mevcut olduğu kesin olan medresenin konumunda herhangi bir imar düzenlemesi önerisinde bulunmamıştır (Şekil 67).

²⁰⁹ Küçükuşurlu & Başkaya (2019), *a.g.e.*, 299.

²¹⁰ Çetintaş (1937), *a.g.e.*, 378.

Şekil 67. 1937 Lambert haritasında Ortahisar (Saraçzade) Medresesi ve çevresi (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

1865 tarihli arşiv belgesinde “memleketin en şerefli ve mu’tena mahallinde bulunması ve miras-ı celileden olması” nedeniyle yeniden inşasının önemi vurgulanan²¹¹ Ortahisar (Saraçzade) Medresesi’nin yıkımına dair ilk bilgiye 15 Mart 1939 tarihli bir haberde rastlanır. Lambert planına göre tatbiklerin anlatıldığı ilgili haberde, Ortahisar Medresesi etrafındaki “berbatlığın” ortadan kaldırılması halka müjde edilmeye değer olarak görülmüştür. Dışarıdan gelen gençlere daha iki ay öncesine kadar mesken olan “batık tavanlı, karanlık, güneşe düşman” medrese odaları ile kahve, dükkân, fırın vs.nin yıkılacağı bildirilmiştir. Böylece o bölgede yıllardır “özlenip beklenen” bir meydanlık yapılacağı da belirtilmiştir.²¹²

Yıkımına dair ilk haberden bir hafta sonra “Belediyenin yapacağı işler” konusu ile tekrar gündeme gelen medresenin yıkılma meselesi; Ortahisar Mescidi kalmak üzere kahve, fırın, dükkân ve o berbat medrese odalarının tamamen ortadan kaldırılacağı ve o bölgenin meydanlık yapılacağı bilgisi ile yinelenmiştir.²¹³

Yaklaşık 3 yıl sonra Belediye Meclis oturumunda, Trabzon’daki tarihi eserlerin korunması için tarihi değeri bulunan binaların Belediye tarafından satın alınmasıyla ilgili tartışmalarda Ortahisar Medresesi’nden de söz edilmiştir. Dönemin Kız Orta Okulu Müdürü Kemal Yanbey tarafından müzeye dönüştürülmesi teklif edilen yapılar arasında “Ortahisar’da Hacı Pir Camii medreselerinin yanındaki mescit” de vardır. Dönemin Belediye

²¹¹ BOA., İ.MVL., 529/23739, 6 Şaban 1281, 4 Ocak 1865’ten aktaran; Yazıcı Metin (2022), *a.g.e.*, s. 195.

²¹² Yeni Yol, 15 Mart 1939

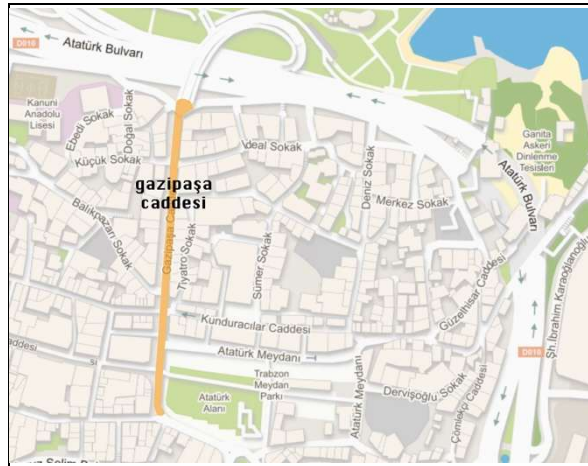
²¹³ Halk, 22 Mart 1939

Başkanı Muammer Yarımbıyık ise Kemal Bey'in Trabzon tarihini yazmakta olduğunu, tarihi eserleri korumanın Belediye'nin görevleri arasında olduğunu, Müftü Camii'nin bunun için daha uygun olduğunu dile getirmiştir.²¹⁴ Medreseye dair son bilgi olan bu tartışmalardan anlaşıldığı üzere 1942 yılının ortalarında Ortahisar (Saraçzade) Medresesi hala ayaktaadır. Şehirdeki medreseler yekûnu düşünüldüğünde 1938'de Hatuniye Medresesi'nin, 1948-1949 yılları arasında ise İskenderpaşa Medresesi'nin ortadan kaldırıldığı bilgisi, yıkılması kararlaştırılan ancak 1942'de hala ayakta olduğu bilinen mezkûr medresenin 1942-1949 yılları arasında tamamen ortadan kaldırılmış olabileceğini düşündürür. Ancak bu yorum yıkım dönemine/tarihine ilişkin kesin bir kanıt sunmaz.

2.3.4. Yollar

○ Gazipaşa Caddesi:

Gazete sayfalarını uzun yıllar meşgul eden yıkım faaliyetlerinden bir diğeri yolların açılması, genişletilmesi ve düzenlenmesi meseleleri üzerine olmuştur. Bugün Kemer kaya Mahallesi'nin doğu, İskenderpaşa Mahallesi'nin batı sınırında yer alan denize dik bir şekilde konumlanmış Gazipaşa Caddesi (Şekil 68), açılma ve “güzelleştirme” faaliyetleri kapsamında sıkça tartışmalara konu olmuştur.

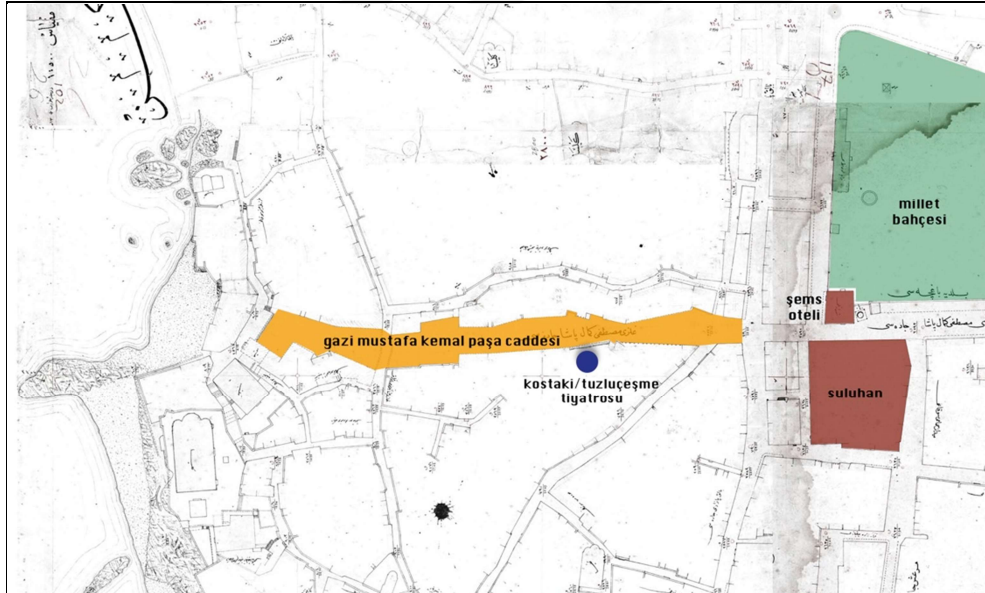
Şekil 68. Gazipaşa Caddesi kent içi konumu

Adı henüz Gazipaşa Caddesi olmayan sokağa dair ilk bilgiye 18 Eylül 1924 tarihli haberde rastlanır. Habere göre, 16 Eylül 1924'te Belediye Meydanı'nda bulunan Mustafa Kemal'in, bugün ikisi de ayakta olmayan Şems Oteli ve Suluhan arasında durarak “Buradan

²¹⁴ TBMZ, 28 Nisan 1942 tarihli oturum

denize ulaşan bir cadde açınız” demesi üzerine Belediye gerekli hazırlıkları yaparak aynı günün akşam saatlerinde bir tören düzenlemiştir. Gazi Paşa’nın kendi eliyle duvara birkaç defa vurarak “Gazi Mustafa Kemal Paşa Caddesi”²¹⁵ ya da “Gazi Caddesi” olarak anılan caddenin resmen açılma çalışmalarını başlattığı belirtilmiştir.²¹⁶ Bu çalışmaların, 1895 yılında Trabzon’un önde gelen zenginlerinden Rum kökenli tüccar Konstantin Theoplaktos’un girişimiyle inşa edilmiş olan “Tuzluçeşme” ya da “Kostaki Tiyatrosu”²¹⁷ olarak anılan yapının da sonunu getirdiğinin tespiti yapılmıştır (Tuluk ve Bayrak, 2020).

1926 haritası, Mustafa Kemal’in ilk kazmasından sonra caddenin hâlihazırda açılmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yol güzergâhı henüz düzenlenmeyen caddede yıkımlar tamamlanmış ancak cadde neredeyse açıldığı şekliyle bırakılmıştır. Doğrusal olmayan cadde hattında çevresinin yapılaşmadığı dikkat çekmiştir (Şekil 69).

Şekil 69. 1926 haritasına göre açıldığı ilk yıllarda Gazi Mustafa Kemal Paşa Caddesi ve Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatrosu’nun muhtemel konumu (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Cumhuriyetin ilanından sonra yeni başkent Ankara üzerinde denenerek gelişen belediyecilik faaliyetlerinin hukuki dayanağı, 1930 yılından itibaren çıkarılan yeni kanunlar olmuştur (Tekeli, 2009: 50). 3 Nisan 1930’da kabul edilerek 14 Nisan 1930’da yayımlanan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile her belediyenin harita, kadastro ve müstakbel şehir planlarını yaptırması ve en az beş senelik programlar hazırlayarak uygulaması mecbur

²¹⁵ Yol, 1926 haritasında bu isim ile yer almaktadır.

²¹⁶ İstikbal, 18 Eylül 1924

²¹⁷ Usta & Tuluk (2017), *a.g.e.*, 156.

tutulmuştur. Bozulan yolların tamiri, cadde ve sokakların döşenmesi ve süslenmesi, belediye bahçeleri yapılması, ihtiyaca göre umuma mahsus helaların yapılması, belediye tiyatrosu, sineması, oteli ve gazinosu yapılması gibi birçok faaliyetin halkın sağlık ve huzuru için tamamen belediyelerin görevleri arasında olduğu belirtilmiştir.²¹⁸ İlgili kanun doğrultusunda harekete geçen Trabzon Belediyesi de şehirdeki yollarla ilgili kararlar almaya başlamış; işe, açılmasını “memleketin şerefi” olarak gördükleri, 16 Eylül 1924’te ilk kazması vurulan Gazi Caddesi ile başlamıştır.

Aradan geçen dokuz yılın ardından, Trabzon Belediye Meclisi’nde caddenin genişliği hakkındaki tartışmalar sırasında dönemin bir Belediye azası, önceki yönetimlerin 16 m olarak planladıkları Gazi Caddesi’nin memleketin hava deposu olduğunu, bu nedenle 12 m’ye indirilmesinin uygun olmadığını dile getirmiştir. Dönemin Belediye Reisi Kadri Mesut Evren ise memleketin şerefi ile bağdaştırdığı caddenin açılmasına destek vermiş ancak bazı kâgir binaların yıkılması gerektiğini, bunun ise para işi olduğunu hatırlatmıştır.²¹⁹

Caddenin genişliği ile ilgili tartışmalardan sekiz ay sonra Gazi Caddesi farklı gazetelerden yapılan aynı duyuru ile tekrar gündeme gelmiştir. Duyuruda, caddenin sağ tarafındaki arsaların metrekaresinin 3 liraya, tiyatro binasından kalan dam ve duvarların tahmini 400 liraya açık artırmaya konulduğu bildirilmiştir.²²⁰ 18 Ekim 1933 tarihli haberde “Gazi Caddesi yanındaki arsalarla eski tiyatro binasının enkaz ve zeminine” verilen tekliflerin yeterli görülmediği için yeni müzayede yapılmak üzere sürenin uzatıldığı bildirilmiştir.²²¹ Bu haber tiyatro binasının konumu ve metruk durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Nihayetinde söz konusu arsalar, 25 Ekim 1933 tarihinden itibaren bir ay süreyle pazarlığa bırakılmıştır.²²²

²¹⁸ Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, 1580 sayılı Belediye Kanunu

²¹⁹ TBMZ, 15 Şubat 1933

²²⁰ Reklam, 2 Ekim 1933 ve Halk, 8 Ekim 1933

²²¹ Halk, 18 Ekim 1933

²²² Halk, 6 Kasım 1933. Cadde, bu tarihten itibaren basında “Gazipaşa Caddesi” adı ile yer almıştır.

Şekil 70. Gazipaşa Caddesi üzerinde Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatrosu ve arsasının muhtemel yeri (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek)

Tarihsiz eski bir fotoğrafa göre kısmen düzenlenmiş olan Gazipaşa Caddesi'nin doğrusal bir hatta sokulduğu dikkati çeker. Zemin döşemesi henüz yapılmayan caddenin kaldırımı da henüz yoktur. 23 Temmuz 1934 tarihli bir haberde Belediye Encümeni tarafından caddenin lağım ve parke işlerinin yapılması kararının bildirilmesi²²³, fotoğrafı 1933 yılından sonrasına tarihlendirir. Kimi yerde bahçe duvarlarını yıktığı görülen yol çalışması, yola komşu binaların çevreye dağılmış bir görüntü sergilemesine neden olmuştur. Bu binalardan birisi de Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatrosu olmalıdır (Şekil 70). 27 Kasım 1934 tarihli Belediye Meclis oturumunda bir meclis üyesinin, bütçe ne olursa olsun yapılması için gayret gösterilmesini temenni etmesi, caddedeki çalışmaların henüz istenen seviyeye ulaşmadığını gösterir.

1935 yılına gelindiğinde, 3 Temmuz tarihli bir haber caddenin o günkü durumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Denize açılan ve birkaç seneden beri yapılmakta olan Gazipaşa Caddesi, “Trabzon’un en güzel yolu” olarak nitelendirilmiş; ancak bir iskele ile denize ulaşması tasarlanan caddenin suya 15-20 metre kala birden kesildiği ifade edilmiştir. Ne 4-5 metrelik bir uçurum sebebiyle kuma inmenin, ne de başında durup denizi seyretmenin mümkün olmadığı cadde için yazar; “gördükleriniz sizi oradan bütün kuvvetinizle kaçırmaya ve bir daha uğratmamaya çoktur bile” şeklindeki yorumunu dile getirmiştir.²²⁴ Bu haberden yaklaşık bir yıl sonra “yarım kalan işler” başlığı altında, caddeye

²²³ Halk, 23 Temmuz 1934

²²⁴ Yeni Yol, 3 Temmuz 1935

kazma atıldıktan sonra “parke döşenmesi, köy ve dağ yolundan ayrılması” için senelerce feryat edilmesi sonucu nihayet caddenin düzenlenerek parke döşendiği bildirilmiştir. Yazarın, denize kadar inen bu ana caddenin “insanlıktan ıssız kalışından” duyduğu üzüntüyü dile getirmesi, bu düzenlemenin yeterli olmadığını gösterir. Yazar; bu caddenin iki yanına ağaçlar dikerek bulvar haline getirilmesinin “âlâ ve enfes” olup olmayacağını sorgulayarak, cadde ile ilgili önerisini paylaşmıştır.²²⁵

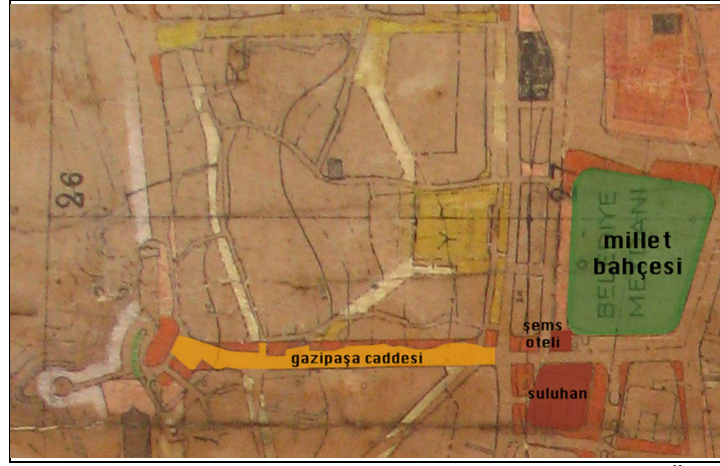
1937 yılında gazetelere yansıyan haberlere göre Gazipaşa Caddesi’ndeki çalışmalar tamamlanmamıştır ve Trabzon’un cadde ve sokakları hala “denize küskün” bir haldedir. “Adı büyük, kendi güdük” olarak tanımlanan caddenin ıssız hali devam etmektedir.²²⁶ Trabzon’u gezerek anlatan yazara göre, “halkın kolayca sahile inmesini, hava almasını, ferahlanmasını ve yorgunluğunu dindirmesi için deniz kıyılarına doğru uzamasını sağlayacak bir yolu” yoktur.²²⁷ 27 Ağustos 1937’de Trabzon’a gelerek Trabzon şehir planını ve raporunu hazırlayan Lambert, 25 Eylül 1937’de Trabzon Halkevi’nde şehrin önde gelenleri ile buluşmuştur. Konuşmasında “yeniden bir şehir kurmak yerine mevcut şehri düzeltmekle uğraşacağız” ifadesini kullanmış, “tabiat bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden biri” olduğunu söylediği Trabzon’un denize kapalı olmasını garip karşılamıştır. Kentin denizi görece başka bir yolu olmadığını söyleyen Lambert, Gazipaşa Caddesi’nin açılmasını “çok isabetli” bulmuş; caddenin sahile varan noktasındaki “çirkinliği” örtmek için “büyük bir mirador (balkon, teras, cihannüma)” yapmayı planladığını ifade etmiştir.

Hazırladığı planda Gazipaşa Caddesi üzerinde 1. derecede çabuk yapılacak olan istimlakleri kırmızı ile belirtmiş olan şehircilik uzmanı, caddenin güzergâhına herhangi bir müdahalede bulunmamış, Şems Otel’ni de istimlak edilecek binalar arasında göstermiştir (Şekil 71). Raporunda ise “Atatürk Caddesi” ifadesini kullanmış, Cumhuriyet Caddesi ile birlikte balkon gibi Karadeniz üzerine olan konumundan fayda sağlanacağını söylemiştir. Planladığı “gezintiye mahsus saha ve balkonlar” içinde her mahallede halkın denizi görebileceği balkonlara yer verdiğini, bunlardan birinin Atatürk Caddesi’nin denize nazır balkonu olduğunu ifade etmiştir.

²²⁵ Halk, 29 Haziran 1936

²²⁶ Yeni yol, 9 Şubat 1937

²²⁷ Yeni yol, 19 Mart 1937

Şekil 71. Lambert planına göre Gazipaşa Caddesi ve yakın çevresi (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Gazipaşa Caddesi'ndeki tiyatro arsasının satılması 1938 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Bu tarihten beş yıl önce verilen teklifler yeterli görülmemekle açık artırma tarihinin uzatılması işe yaramamış, arsanın satışı halâ gerçekleşmemiştir. 1 Şubat tarihli Belediye Meclis oturumunda, bir kısmı yola giden tiyatro arsasının yolun açılmasıyla ikiye ayrıldığı, “arsanın yol fazlası” olarak ifade edilen daha küçük bölümünün yolun doğusunda kaldığı ve satılması istenen yerin burası olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatro binası yolun batısında kalmıştır. Aynı oturumda, Lambert planında istikameti değişmeyecek olan caddenin “şerefelenmesi” için yol fazlası arsanın satılması gerektiği kayıtlara geçmiştir.²²⁸ 26 Şubat 1938 tarihli habere göre her iki tarafına akasyalar dikilmeye başlanan Gazipaşa Caddesi'nde bulunan eski tiyatro yeri tamamen temizlenmiştir. Temizlenen bu yer, “ağaçlandırılıp kanepeler konularak bir istirahat ve hava alma yeri” olarak düzenlenecektir. Böylece, metruk durumdaki tiyatro binasının bu tarihlerde ortadan kaldırıldığı söylenebilir. Tarihsiz ancak daha geç dönemlerden olduğu şüphesiz olan eski bir fotoğraf Gazipaşa Caddesi'ndeki bu hayalin kısmen de olsa gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir (Şekil 72). 1938'in son aylarında Belediye Meclisi'nin o yıldaki faaliyetlerinin rapor halinde sunulduğu 1937-1938 mesai raporunda, Gazipaşa Caddesi'nin sonundaki toprak kısmın parke döşendiği bildirilmiş, caddenin düzensiz ve kaldırımsız halinin giderilmeye çalışıldığı dikkati çekmiştir.²²⁹

²²⁸ TBMZ, 1 Şubat 1938 tarihli oturum

²²⁹ TBMZ, 7 Kasım 1938 tarihli oturum

Şekil 72. Gazipaşa Caddesi'ne ait yakın dönem eski bir fotoğraf (Kâmil Gündoğdu arşivi, 2021)

1939'un Temmuz ayında gazetelere yansıdığı üzere dönemin valisi Osman Sabri Adal ile Lambert, Gazipaşa Caddesi'ni gezmiştir. Vali Adal, “kentin denize açılan en iyi caddesinin” denize inen ucundaki “durulamayacak derecedeki kötü kokan çöplüğün derhal temizletilmesini” ve orada “soğuk su, sigara, kahve ve çay” satılabilecek “caddenin şerefine uygun bir park ve büfe” kurulması gerektiğini bildirmiştir. Valinin direktiflerinden bir ay sonra harekete geçen Belediye yönetimi, 12 Ağustos 1939 tarihli habere göre Lambert'in planladığı “mirador (balkon)” için çalışmalara başlamıştır. “Kentin iyotlu temiz hava almasına ve ufuk görmesine yardım edecek” nitelikte görülen bu noktada, cadde sonundaki alçak kısmı yükseltmek için farklı çalışmalardan elde edilmiş toprak ve taşların toplandığı ifade edilmiştir. Yazar, bu faaliyetin gerçekleşmesinden duyduğu heyecanı, bir an önce kavuşmayı arzu ederek dile getirmiştir.²³⁰

1940 yılında başka bir gazeteci arkadaşıyla kenti gezen bir yazar, arkadaşının Gazipaşa Caddesi'nin denize ulaşan noktasında bir traça²³¹ ve gazino eksikliğini işaret ettiğini, bu ikisi olmayınca “caddenin şerefli adından başka bir kıymeti olmayacağını” ifade ettiğini aktarmıştır. Yazar, arkadaşının bu yorumuna cevap olarak Lambert'in hazırladığı planda, bu eksikliği görerek bir traça ve gazino düşündüğünü söylemiş; caddenin açılma ve düzenlenme aşamalarını arkadaşı ile paylaşmıştır.²³² Bu haber; Trabzon'da yaşamayan bir gazetecinin

²³⁰ YeniYol, 12 Ağustos 1939

²³¹ Taraça: Teras. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

²³² YeniYol, 12 Haziran 1940

kenti gezerken kendince gözlemlediği bu noksanlığın, şehircilik uzmanı Lambert tarafından daha öncesinde tespit edilerek harekete geçildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1941 yılı görüşmelerinde geçen “büyük Atatürk ismini taşıyan bu yolun çemen bürülü olduğu” ifadeleri, Gazipaşa Caddesi’ndeki düzenlemelerin hala bitmediğini gösterir.²³³ 11 Kasım 1941 tarihli oturumda eski tiyatro binası arsasının kuzeyinde kalan mevcut yol fazlasının üç kısma ayrılarak “Belediye tarafından gösterilecek tipte bina yaptırılmak üzere” dönemin Nafia Encümeni’ne havalesine karar verilmiştir. Ancak satışın gerçekleşmediği 1943 yılı meclis zabıtnamesinden anlaşılr. Bu kez taliplisi olduğu için gündeme gelen, müstakbel imar planında herhangi bir şey önerilmeyen arsanın; Fen İşleri Müdürlüğü tarafından hazırlanan tipte evler yapılması şartıyla “caddenin süslenmesi” için üç eşit parçaya bölünerek satılmasında bir engel görülmemiştir.²³⁴ 28-29 Mayıs tarihlerinde gazetelere verilen ilanda eski tiyatro arsası; üzerinde Belediyece verilecek tipte üç hane inşa edilmek, ihale tarihinden itibaren bir sene içinde inşaata başlanmadığı takdirde ise Belediye tarafından geri alınarak üç hane yerine bir ev yapılmamak şartıyla açık artırma usulünde satılığa çıkarılmıştır.²³⁵ Öyle görünüyor ki caddenin süslenmesini isteyen yöneticiler, bunun bir koşulu olarak söz konusu arsa üzerinde kendi belirledikleri -muhtemel olarak- tek tipte ev inşasına önem vermektedir. 4 Kasım 1943 tarihli oturumda kabul edilen 1942-1943 mali yılı mesai raporunda, eski tiyatro arsası üzerinde belirlenen tipte üç ev yaptırılmak üzere arsanın taliplilerine satıldığı kayıtlara geçmiş²³⁶; bu kayıt Kostaki Tiyatrosu ve arazisine dair son meşru bilgi olmuştur.

14 Temmuz 1943 tarihli bir haberde “denizden şehre hava veren bir hortum vazifesi görmekten başka bir işe yaramadığı” söylenen Gazi Caddesi, “sonunda yükselen kubbeli bir binanın” yıktırılarak yerinde bir gazino yapılacağının daha önce bildirilmesi sebebi ile tekrar gündeme gelmiştir.²³⁷ Söz konusu bina o yıllarda yıkımına ilişkin ciddi tartışmaların yaşandığı St. Gregory of Nyssa Kilisesi olmalıdır. 22 Aralık 1943 tarihli bir başka habere göre gazetenin daha önce öne sürdüğü Gazi Caddesi sonunda bulunan ve o dönemde sevkıyat

²³³ TBMZ, 9 Mayıs 1941 tarihli oturum

²³⁴ TBMZ, 1 Nisan 1943 tarihli oturum

²³⁵ Halk, 28 Mayıs 1943 ve Yeniyol, 29 Mayıs 1943

²³⁶ TBMZ, 4 Kasım 1943 tarihli oturum

²³⁷ Yeniyol, 14 Temmuz 1943. Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.1. Kiliseler” başlığı.

dairesi olarak kullanılan binanın, yani kilisenin yıkılarak yerinde bir şehir gazinosu yaptırılma temennisi, dönemin valisi Salim Günday tarafından yerinde karşılanmıştır.²³⁸

10 Haziran 1944 tarihli haberde ise Gazipaşa Caddesi'nin “şenletileceği”, sahildeki “çetrefil binanın” yıkılarak, yerinde “temiz ve sağlıklı bir gazino” kurulacağı bildirilmiştir.²³⁹ Bu haberden kısa bir süre sonra harekete geçtiği görülen İmar Birliği, Gazipaşa Caddesi sonunda yapılacak gazino arsasının istimlakı ve planlarının hazırlatılması kararını almış²⁴⁰, 15 Ağustos 1944'e gelindiğinde ise İmar Birliği ilk adımı atarak Gazi Caddesi sonundaki metruk kiliseyi ücreti karşılığında Maliye'den almak üzere harekete geçmiştir. Söz konusu bina ilk fırsatta yıkılmaya başlanacak ve plan gereğince yerine bir gazino kurulacaktır.²⁴¹

1944 yılının sonlarında; başlanan ve sürmekte olan Belediye işlerine dair yazı kaleme alan bir gazeteci, Gazipaşa Caddesi sonundaki büyük binanın yıkılarak yerinde güzel bir gazino yapma kararının hala uygulamaya konulmadığını eleştirmiştir. Karar alınmasına rağmen “dimdik yerinde duran bu çetrefil binanın” her şeyden önce yıktırılmasını özlemle beklediğini ifade etmiştir.²⁴² Bu eleştirel yazıdan dört gün sonra dönemin Belediye Reisi Cevdet Akçay cevaplarını basınla paylaşmış; İmar Birliği tarafından satın alınan söz konusu binanın en uygun zamanda yıktırılarak yerinde modern bir şehir gazinosu kurulacağı kararını yinelemiştir.²⁴³

1945 yılının şubat ayında verilen ilana göre Kemerkaya Mahallesi sınırları içindeki Gazipaşa Caddesi'nin batısında yer alan “çetrefil” bina olarak tanımlanan İmar Birliği'ne ait “eski kilise binası ile saat kulesinin” açık ihale usulü ile yıktırılacağı bildirilmiştir.²⁴⁴ Bu bildiriden sekiz ay sonra; daha önce kilise binasının yerinde yapılması kararlaştırılan şehir gazinosunun bir kısmına başlanmak üzere gerekli hazırlıkların tamamlandığı, kalan kısmı için birkaç gün içinde ihaleye konulacağı ifade edilmiştir.²⁴⁵

1946 yılının sonuna gelindiğinde Gazipaşa Caddesi sonundaki kiliseden çıkan taşların pazarlıkla satışa çıkarıldığı ilanı, kilisenin yıkım işleminin sonuçlandığını göstermektedir.

²³⁸ Yeni Yol, 14 Temmuz 1943

²³⁹ Yeni Yol, 10 Haziran 1944

²⁴⁰ Halk, 28 Temmuz 1944

²⁴¹ Halk, 15 Ağustos 1944

²⁴² Yeni Yol, 21 Ekim 1944

²⁴³ Yeni Yol, 25 Ekim 1944

²⁴⁴ Yeni Yol, 10 Şubat 1945

²⁴⁵ Yeni Yol, 13 Ekim 1945

Böylece temiz ve modern bir gazino binasının önünde engel teşkil ettiği düşünülen, yıkımı ilk olarak 1943'te gündeme gelen kilisenin 11 Aralık 1946 tarihinden kısa bir süre önce ortadan kaldırıldığı söylenebilir.²⁴⁶ 1947 yılında ticaret sebebiyle Trabzon'a gelerek kenti gezen bir Amerikalı; kentin doğal güzellikleri ve evlerini çok beğenmiş, Trabzon'un şehircilik bakımından en büyük eksiğinin Gazipaşa Caddesi dışında şehir içinden denize inen başka ana caddeleri olmayışı olduğunu dile getirmiştir. Trabzonlu ve hatta Türk vatandaşı olmayan bir misafirin, kente ilk gelişindeki bu sözleri, cumhuriyet dönemi yöneticilerinin hazırladığı 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun öngördükleri ile Lambert planının paralellik göstermesi bakımından dikkate değerdir.²⁴⁷

○ Maraş Caddesi:

Bugün Meydan Parkı'nın batı sınırından başlayarak Kemerkaya, Çarşı, Pazarkapı, Hızırbey, Yalı, Kurtuluş ve Yenimahalle mahallelerini geçerek Ayasofya'ya kadar uzanan Kahramanmaraş Caddesi'nin açılması, genişletilmesi ve düzenlenmesi sırasında yapılan yıkım faaliyetleri, gazete sütunlarını uzun süre meşgul eden bir diğer meseledir (Şekil 73).

Şekil 73. Kahramanmaraş Caddesi kent içi konumu

Millî Mücadele döneminde “Maraş Caddesi” adını alan cadde, Rusların işgal döneminde (1916-1918) döneme tanıklık edenlere göre birkaç mahalle yok ederek askeri hedefleri için açtıkları²⁴⁸; işgal kuvvetleri Belediye Başkanı General Yakov Kefeli'nin anılarında söz ettiği “Rus Caddesi”dir. Şehri plansız olarak ele geçirdiklerini söyleyen Kefeli, şehir planının yapılmasını zaruri bir ihtiyaç olarak görmüş; “stratejik ana caddenin

²⁴⁶ Yeni yol, 11 Aralık 1946

²⁴⁷ Yeni yol, 2 Nisan 1947

²⁴⁸ Öksüz, H. & Usta, V. (2008). *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu- Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*. Trabzon: Serander Yayınları, s. 139.

açılmasına” şehir planının çizilmesi ve harabe evlerin yıkılması ile beraber çözüm bekleyen “üç büyük inşaat problemi” arasında yer vermiştir (Kefeli, 2013: 127).

Mühendis Ternavskiy’in iki ayda tamamladığı bilinen şehir planı ile Ruslar söz konusu stratejik ana caddenin istikametini belirlemiştir.²⁴⁹ Cadde mümkünce düz olacak, Zağnos ve Tabakhane derelerinden köprü ile geçecek ve ters yönde hızla giden arabaların geçişlerine izin verecek genişlikte -yaklaşık 8,5 m- açılacaktır. Savaşın ilk Rus valisi Aleksey Vladimiroviç Schwarz’ın şehre tek ve güzel bir hatırası olarak değerlendirilen cadde Kefeli’nin ifadelerine göre yaklaşık 4200 m uzunluğunda, şehrin ticaret merkezini geçecek şekilde uzanacaktır.²⁵⁰

Şekil 74. İşgal döneminde genişletilerek “Rus Caddesi” adını alan sokak, 1916 (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek)

Kefeli’ye göre yol mümkün olduğunca evleri yıkmadan, mevcutta yıkık evlerin bulunduğu özel arazilerden geçirilerek inşa edilecektir ve hatta yıkılacak evler belirlenmiştir.²⁵¹ Mal sahiplerini mağdur etmemeye dikkat edileceğini belirtmiş, başında olduğu bu işe yerli halkın katılımına ayrıca önem vermiştir. Bu doğrultuda istimlak edilen evlerle ilgili iki Türk ve iki Yunan yerli halktan kişilere bilgi verilecek, bir anlaşmazlık durumunda bizzat kendisi devreye girecektir.²⁵²

Dönemin tanıklarından Mustafa Reşit Tarakçıoğlu’nun iddialarına göre caddenin geçtiği güzergâhta bir Hristiyan evi dahi yoktur. Yol, bilinçli olarak Türk mahallelerinden geçirilmiş, birkaçı ortadan kaldırılmıştır.²⁵³ Ancak Kefeli’nin anılarından, caddenin hangi

²⁴⁹ Kefeli, *a.g.e.*, s. 129.

²⁵⁰ Kefeli, *a.g.e.*, s. 130, 131.

²⁵¹ Kefeli, *a.g.e.*, 130.

²⁵² Kefeli, *a.g.e.*, 133.

²⁵³ Öksüz & Usta, *a.g.e.*, s. 139.

mahallelerden geçeceğiyle ilgilenmedikleri anlaşılır. Yolun geçtiği güzergâhta Müslüman ya da Hristiyan mahallelerinin olup olmaması ile ilgili herhangi bir bilgi ya da vurgu yoktur.

Dönemin işgal kuvvetleri komutanlarından Mintslov günlüğünde General Schwarz'ın emri ile gerçekleştirilen muhtelif imar faaliyetlerinden söz etmiş, hiçbir zaman bir Rus kenti olmayacağını düşündüğü bu kentin imar faaliyetlerine cömert bir şekilde para harcandığına dikkat çekmiştir (Uzun, 2008: 39, 187).

Şekil 75. Maraş Caddesi'ndeki yıkılan kilise binası ile işgal döneminde açılan Rus Caddesi'nin ilişkisi, tarihsiz (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek)

Rus yönetimi, Mühendis Ternavskiy'in yaptığı şehir planının gelecekte iyi mimarlar tarafından kullanılarak kentin yeni planının kolayca yapılabileceğine inanıyorlardı.²⁵⁴ 18 Haziran 1924 tarihli bir haberde geçen “bizce kalebent olmuş ismi işitilir kendisi görülmez ... kâğıt parçası”²⁵⁵ ifadesi Ternavskiy'in Trabzon için hazırlamış olduğu planı işaret etmekte ancak Türk yöneticiler tarafından bulunamadığını göstermektedir.

Maraş Caddesi'nin açılmış ve güzergâhının belirgin olduğu 1926 tarihli harita, Trabzon şehir haritaları düşünüldüğünde Rusların planından sonra üretilen ilk harita olarak değerlendirilebilir. Söz konusu haritada Maraş Caddesi'nin izleri sürüldüğünde, tam da Kefeli'nin anılarında yer verdiği ifadeleri karşıladığı görülür. Cadde, Taksim Meydanı'ndan Ayasofya'ya uzanmaktadır. Güncel haritadan ölçülen mesafe bugün yaklaşık 3300 metre olsa da Kefeli söz konusu bu mesafeyi yaklaşık 4200 metre²⁵⁶ olarak tanımlamıştır. Ölçüm şartları ve yöntemlerinin bilinmemesi sebebiyle aradaki farkın doğal olduğu düşünülebilir.

²⁵⁴ Küçükuşurlu & Başkaya, a.g.e., s. 199.

²⁵⁵ İstikbal Gazetesi, 18 Haziran 1924'ten aktaran; Çiçek, R. (2011). *İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Belediye ve Belediyecilik (1919-1925)*. Trabzon: Serander Yayınları, s. 110.

²⁵⁶ Kefeli'nin caddenin uzunluğunu 4 verst olarak ifade ettiği noktada kitabın mevcut çevirisinde 1 verst=1600 metre olarak not düşülmüştür. Ancak Rus ölçü birimleri incelendiğinde 1 verst'in 1,0668 km'ye denk geldiği görülmüştür.

Tabakhane ve Zağnos derelerinden geçip, bugünkü Cumhuriyet ve Şenol Güneş Caddelerini geçerek Ayasofya'ya kadar uzanan cadde, 106 yıllık geçmişi ile hala şehrin en işlek caddesi olma özelliğini taşımaktadır (Şekil 76).

Şekil 76. 1926 haritasında Maraş Caddesi güzergâhı (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Maraş Caddesi, kent merkezinin neredeyse başından sonuna kadar uzanan özelliği, konumu ve uzunluğu göz önüne alındığında üzerindeki imar faaliyetleri ile sık sık gündeme gelmiştir. 15 Mayıs tarihli Akın Dergisi'nde dönemin Belediye Başkanı Kadri Mesut Bey ile yapılan görüşmede Başkan, şehrin öncelikli ihtiyaçlarını “cadde ve sokakların genişletilmesi, düzeltilmesi ve taş döşenmesi” olarak ifade etmiştir.²⁵⁷ Belediyenin bu doğrultuda harekete geçtiği, 27 Haziran 1932 tarihli haberde Maraş Caddesi'nin bir kısmının yapılmış olduğu bilgisinden anlaşılar. Ancak caddenin “köprüden kale kapısına kadar” kısmı fena bir durumda ve yardıma ihtiyacı vardır. Yapılacak bu yardım ile “şehre layık bir yol” kazanılmış olacaktır.²⁵⁸

Aradan geçen beş yılın ardından cadde 10 Şubat 1937 tarihli Belediye Meclisinde yeni inşaatlara ruhsat verilmesi konusunda tekrar gündeme gelir. “Şehrin esaslı caddesi”nde yeni yapılacak inşaatlara ruhsat verilmesi için zamana ihtiyaç olduğu, şehir planının bir an evvel yaptırılması gerektiği dile getirilmiştir. Plan elde olmadığı için büyük cadde ve sokaklarda ruhsat verilmeyeceği, küçük sokaklardaki inşaatlara ise 2290 sayılı Belediye Yapı Yollar Kanunu'na göre ruhsat verileceği ifade edilmiştir. 30 Nisan tarihli oturumda ise yine Belediye Yapı Yollar Kanunu'na uygun olarak Maraş Caddesi'nin 14,5 m olarak düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bu kararın, 21 Haziran 1933'te Resmî Gazetede yayımlanan Belediye Yapı Yollar Kanunu'na göre yolların en az 9,5 m olarak düzenlenmesi, yolun her

²⁵⁷ Akın Dergisi, 15 Mayıs 1932

²⁵⁸ Reklam, 27 Haziran 1932

iki tarafında 2,25 m genişliğinde kaldırımlar bulunması maddesine dayandığı söylenebilir.²⁵⁹ İlgili kanun doğrultusunda çalışmalara devam eden Belediye yönetimi, Posta ve Telgraf İdaresinin önünü genişletme konusunda gayret göstermiş; genişletilen bölgenin Maraş Caddesi'ne kadar düzgün bir şekilde açılmasını “gönülden arzu” etmiştir.²⁶⁰

27 Ağustos 1937'de Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in bizzat teşebbüsleri ile Trabzon'a gelerek Trabzon şehir planını ve raporunu hazırlayan Lambert, gelişinden bir ay sonra, 20 Eylül 1937'de Halkevinde şehrin ileri gelenleri ile buluşmuş, müstakbel imar planı ile ilgili açıklamalarda bulunarak şehrin ana caddesini “Maraş Caddesi” olarak göstermiştir.²⁶¹ Dönemin bir gazeteci yazarının Lambert'in Halkevi'nde verdiği konferanstan notlarını aktardığı bir haberde “yeniden bir şehir kurulmasının yerine mevcut şehrin düzeltilmesi” ile uğraşılacağı kayıtlara geçmiştir. Yazar; Lambert'in “şehrin bel kemiği” olarak nitelendirdiği Maraş Caddesi'nden işe başlamanın daha kolay olacağını, “bütün gayretin” bu cadde üzerinde toplanması gerektiğini belirtmiştir.²⁶² 5 Kasım 1937 tarihinde kabul edilen 1936-1937 yılı mesai raporunda dönemin Belediye Başkanı'nın Maraş Caddesi'ni ana yol olarak kabul edip bu yoldan denize dik caddeler açılması gerektiğini vurgulaması, Lambert planı doğrultusunda çalışmaların hız kazandığını gösterir.

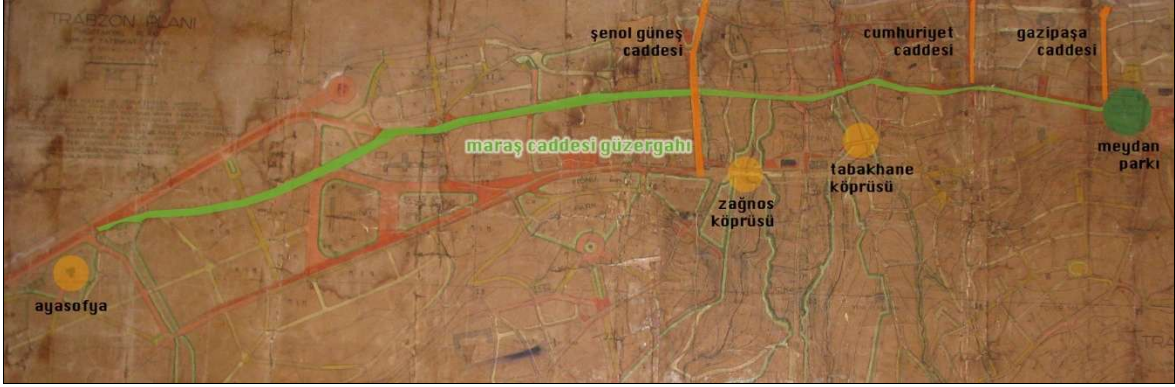
Hazırladığı planda Maraş Caddesi üzerinde birinci ve ikinci derecede çabuk yapılması gereken istimplakleri kırmızı ve turuncu renk ile işaretlemiş olan Lambert, 1926 haritasındaki hâlihazır güzergâhı referans alarak genişletilip yola katılması gereken bölümleri belirtmiştir. Buna göre cadde, Meydan Parkı tarafından 16 m. genişliğinde başlayarak Cumhuriyet Caddesi'ni geçecek, Postane'nin önünden bugünkü hattını takip ederek Ayasofya'ya doğru sonlanacaktır (Şekil 77).

²⁵⁹ Resmi Gazete, Kabul Tarihi: 10/6/1933, 2290 sayılı Belediye Yapı Yollar Kanunu, Sayı: 2433.

²⁶⁰ Halk, 7 Temmuz 1937

²⁶¹ Halk, 22 Eylül 1937

²⁶² Halk, 25 Eylül 1937

Şekil 77. Lambert planına göre Maraş Caddesi güzergâhı (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Vapurla Trabzon'a gelerek memleketinde geçirdiği birkaç gündeki gözlemlerini paylaşan bir yazar, şehirdeki yolların düzen ve temizliğinin gözüne çarptığını dile getirmiş; dönemin yeni valisi Refik Koraltan'ın sevilen ve çalışkan bir vali olduğunu duyduğunu, kısa zamanda Gazipaşa Caddesi ile birlikte Maraş Caddesi'ni yaptırdığını ifade etmiştir.²⁶³ 1939 yılında düzeni ve temizliği ile gündeme gelen cadde; 1940 yılında Lambert planının uygulanması sırasında yaşananlar ile haberlere konu olmuştur. Planda tadilata ihtiyaç olduğunu söyleyen bir yazarı ziyaret eden dönemin valisi Osman Sabri Adal, planda esaslı olarak bir değişiklik gerektiren bir sebep olmadığını, sadece Maraş Caddesi üzerindeki bazı binaların tarihi değeri sebebiyle plan dışında tutulduğunu hatırlatmıştır. Bu binalardan birisi o yıllarda ayakta olan "Ziraat Bankası karşısındaki kilise"dir.²⁶⁴ Özellikle Maraş Caddesi'nde yapılması planlanan değişiklik ve istimlak uygulamaları sebebiyle farklı eleştiri ve yorumları beraberinde getiren Lambert planı, bu yorumlara rağmen şehircilik uzmanının hazırladığı rapor ve plan doğrultusunda uygulanmaya devam etmiştir.

1942 yıllarına gelindiğinde surların kıymetinin bilinmediğine dair çıkan bir haber de, kentteki tarihi değeri olan eserlere olan bakış açısını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Surların birer eser olduğu kendilerine anlatılsa da gerçek kıymetinin bilinmediğini söyleyen yazar, Rusların açtığı Maraş Caddesi üzerinde, bugünkü Şenol Güneş Caddesi ile kesiştiği noktada surları yıkmadan büyük bir emekle kemer açılarak caddenin devam ettirilmesi; surların kıymetine olan inançtan geldiğini söylemiştir. Yazar "Trabzon tarihinin taştan bir vesikası" olarak nitelendirdiği "muazzam" eserlere yıkım emrini verenlerden bir

²⁶³ Halk, 22 Şubat 1939

²⁶⁴ Yeni Yol, 1 Mayıs 1940

açıklama beklediğini dile getirmiştir. Ya bu eserler kıymetlidir diyerek onları korumalarını ya da yıktıkları eserin bir kıymeti olmadığını kanıtlamalarını önermiştir.²⁶⁵

11 Eylül 1942’de kentte alınan yıkım kararlarına olan tepkisel hassasiyet, kimliği paylaşılmayan bir Trabzonlunun Belediyeye yazdığı açık mektupta gözler önüne serilmiştir. “*Kör kazma*” başlıklı haberde, mektup sahibi; rahmetli Tahsin Uzer’in Atapark’ın yapımı sırasında karşısında bulunan kuleden park için faydalanmayı düşündüğünü ancak “kulenin yıkılmasının kimsenin aklından geçmediğini” söylemiştir. Aynı düşüncenin “güzel bir örneği” daha erken yıllarda “şehir tarihine zarar vermemek adına” işgal kuvvetleri Belediye Başkanı Kefeli tarafından da verilmiştir. Rus şehircisi, kent merkezinde açtığı caddenin kale duvarına denk geldiğini görünce, çok kolay bir yöntem olan duvarın o kısmını dinamitle havaya uçurmak yerine, yolun genişliğince zemin seviyesinden bir boşluk açarak ördüğü bir kemerle “tarihe hürmeten” kalenin altından “eğilerek” geçmiştir. Mektup yazarı, bu işlerden anlayan bir Trabzonlu olarak “kör kazmaya karşı dilsiz taşla sessiz tarihin avukatlığını yapmak” sorumluluğunu hissetmiş, bunu Trabzon’a ve Belediyesine karşı “bir borç” olarak görmüştür.²⁶⁶ Yazarın, pek çok yıkım faaliyetinin öznesi olarak anılan Rus işgal döneminde tarihe saygı gösterilerek faaliyetlerin gerçekleştirilmiş olduğuna ilişkin değerlendirmesi ilginçtir. Bunun yanı sıra, işgal döneminden neredeyse yirmi sene sonra Lambert’in şehre gelişi, hazırladığı plan ve raporda bizzat gayreti olan Tahsin Uzer’in -birçok yıkım faaliyetinde adı geçmesine rağmen- Atapark karşısındaki kuleye olan tavrı da bir o kadar dikkat çekicidir. İsimsiz bu mektup, kıymeti şüphe götürmeyen tarihi eserlere farklı ideolojilerin bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

1944 yılında yeni Hükümet binası için hazırlanan projenin gündeme gelmesiyle Maraş Caddesi’ndeki imar faaliyetlerinin devam ettiği görülür. Lambert’in “Yeni Hükümet Merkezi” oluşturulması planı doğrultusunda, devlet daireleri Maraş Caddesi’ne paralel bir biçimde resmî törenlere müsait bir meydanı da içerecek şekilde yeni merkezde toplanacaktır. Haberde “şehir planının gerçekleştirilmesinin ilk adımı” sayılan bu binanın Maraş Caddesi’ne açılacak kapısının “şeref kapısı” olacağı bildirilmiştir.²⁶⁷ “Şehre layık olan, şehrin esas caddesi” olarak nitelendirilen Maraş Caddesi üzerinde açılacak kapıya “şeref kapısı” isminin

²⁶⁵ Halk, 23 Haziran 1942

²⁶⁶ Halk, 11 Eylül 1942

²⁶⁷ Halk, 8 Aralık 1944

verilmesi, cadde ve sokakların açılıp düzenlenmesini “şehrin şerefi ile eş tutan” dönem yönetiminin imar faaliyetlerine olan bakış açısını gösterir.

25 Aralık 1945 tarihli Belediye Meclis oturumunda kabul edilen beş senelik mesai imar programında Maraş Caddesi’nin açılması faaliyetlerinin devam ettiği, cadde istimlakine ayrılan bütçeden anlaşılmaktadır. Beş yıl içinde yapılacak işlerin okunduğu sırada, Maraş Caddesi’nin Tabakhane’ye kadar olan kısmın Lambert planına göre istimlakinin yapılacağı bildirilmiştir.²⁶⁸ 1946 yılında da devam eden Maraş Caddesi’nin açılma ve düzenlenme faaliyetleri 5 Şubat tarihli Belediye meclis oturumunda farklı bir tartışmaya sebep olmuştur. Tartışmada bir Belediye meclis üyesi Maraş Caddesi’ne ayrılan paranın oraya harcanmayarak, Kavakmeydan’da yeni bir mahalle oluşturulmasına harcanmasının daha sonraki işlerden olması gerektiğini söylemiş; ana caddenin açılmasının geçişi kolaylaştırıp şehrin manzarasını “güzelleştireceğini” ifade etmiştir. Bunun üzerine söz alan başka bir meclis üyesi, bir şehrin imarında “toprak üstünden değil toprak altından” başlamak gerektiğini öğrendiklerini ama nedense şehirde toprak üstü işlerin ön planda olduğunu eleştirmiştir. Öyle görünüyor ki artan nüfus ve yapılacak yeni binalarla, lağım ve kanalizasyon altyapısının yeterli olmama ihtimalinden doğan endişeler kendisini göstermeye başlamıştır.²⁶⁹

Maraş Caddesi’nin genişliği hakkında devam eden tartışmalar 2 Aralık 1947 tarihli Belediye meclis oturumunda ele alınarak karara bağlanmış, tartışmalar sırasında dile getirilen bazı ifadeler dönemin bakış açısını yansıtmaları bakımından önem arz etmiştir. Lambert planına göre Maraş Caddesi’nin Numune Hastanesi önünden geçen kısmın 22 m olan genişliğinin 17 m’ye indirilmesi hakkında Bayındırlık Bakanlığı’ndan öneri gelmiştir. Hastane gibi “muhteşem bir binanın” önündeki caddenin darlaştırılmasını doğru bulmayan bir meclis üyesi, bu kararın ileride yine tadilat gerektireceğini ve planın karmaşık hale geleceğini savunmuştur. Dönemin Belediye Başkanı Tevfik Yunusoğlu ise yolun 17 m’ye indirilmesi halinde yapılacak istinat duvar masrafı azalacağını ancak bazı binaların istimlak edilmesi gerekeceğini ifade etmiş; sonunda “gelecekte ihtiyaca cevap vermeyeceği” ve “tasarruf sağlamayacağı” gerekçeleriyle 22 m olarak bırakılması kararı verilmiştir. Bu tartışma Belediye yönetiminin şehrin güzelleştirilmesi adına planlanan imar faaliyetlerine ve

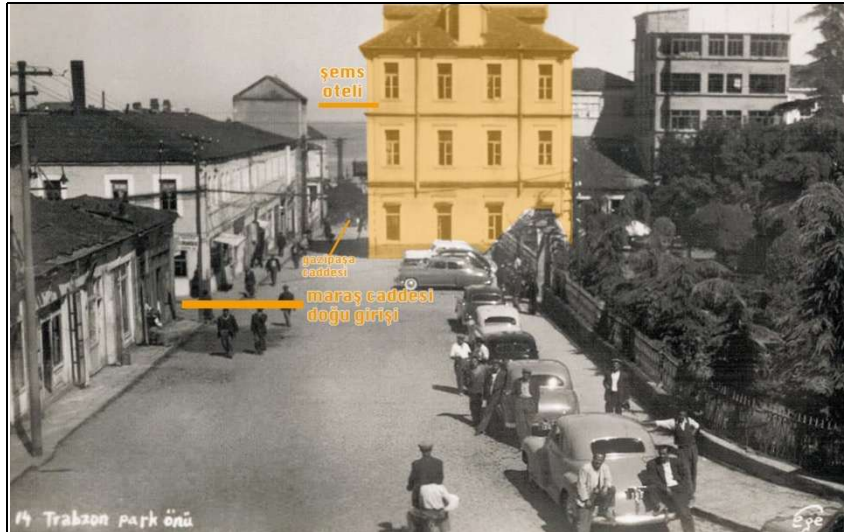
²⁶⁸ TBMZ, 25 Aralık 1945 tarihli oturum

²⁶⁹ TBMZ, 5 Şubat 1946 tarihli oturum

özellikle “yıkım, istimlak” meselelerine olan ihtiyatlı tavrını göstermesi bakımından önemlidir.²⁷⁰

Şehirdeki yolların darlığından yakınan 20 Aralık 1947 tarihli bir haberde, rahmetli Tahsin Uzer’in şehir yollarını “kuzu bağırsağı” veya “nargile marpucu”na benzettiği ve kesinlikle genişletilmelerini istediği hatırlatılmıştır. Örnek olarak, Maraş Caddesi üzerinde yer alan iki sinemadan sokağa dökülen yüzlerce insanı göstermiştir. Şehir yollarına bu benzetmeleri yapan Uzer’in Trabzon’un imarı, dönemin tabiriyle güzelleştirilmesi, cadde ve sokakların genişletilmesi için göstermiş olduğu çabası dikkat çekicidir.²⁷¹

Maraş Caddesi bünyesinde devam eden imar faaliyetleri 1953 yılına gelindiğinde beş senelik mesai imar programının uygulanması konusunda tekrar gündeme gelmiştir. İmar programına göre caddenin her iki tarafında yapılması planlanan istimlaklerin bütçe sebebi ile yapılması mümkün değilse de öncelikle yolun sağ tarafındaki faaliyetlerin başlayabileceği dile getirilmiştir. Ancak dönemin Belediye Başkanı Muzaffer Korlu, imar planı ve birinci beş senelik imar programına göre Maraş Caddesi’nde sağlı sollu olarak istimlaklerin devam etmesi gerektiğini söyleyerek konuyu oylamaya sunmuş ve sonuçta kabul edilmiştir. Birinci derecede önemli görülen istimlakler arasında Belediye parkının Yeşilyurt cephesinin genişletilmesi sebebiyle “yol ortasında kalan” Şems Oteli’nin yıkılması da yer almaktadır²⁷² (Şekil 78).

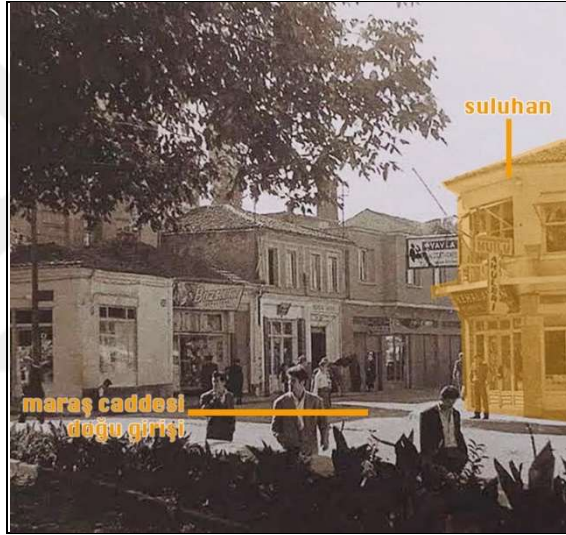
Şekil 78. Bugün ayakta olmayan Şems Oteli, Gazipaşa ve Maraş Caddeleri ile olan ilişkisi (Ali Işık arşivinden yeniden işlenerek)

²⁷⁰ TBMZ, 2 Aralık 1947 tarihli oturum

²⁷¹ Yeni yol, 20 Aralık 1947

²⁷² TBMZ, 30 Nisan 1953 tarihli oturum

1953'ün sonlarına gelindiğinde imar planına uygun olarak hazırlanmış olan beş senelik mesai imar programının uygulanmasına devam edildiği görülür. Program gereğince Maraş Caddesi başlangıcından itibaren Suluhan ile birlikte özel şahıslara ait bazı binaların istimlaklerinin yapıldığı, bazı mağazaların da yıkıma hazır oldukları ve yeni Ziraat Bankası binasına kadar olan kısmın genişletileceği bildirilmiştir²⁷³ (Şekil 79). Bu kararla Suluhan binasının şehrin imarı doğrultusunda 1 Ekim 1953 tarihinden önce yıkılmış olduğu söylenebilir. Zira 1953-1954 yılına ait çalışma raporunda dönemin Belediye Başkanı Muzaffer Korlu, bir sene önceki oturumda alınan kararların uygulanarak istimlaklerin yapıldığını ve yıkılan kısımların yola katılarak caddenin genişletildiğini Belediye Meclisi ile paylaşmıştır.²⁷⁴

Şekil 79. Bugün ayakta olmayan Suluhan ve Maraş Caddesi doğu girişi, Meydan Parkı yönü (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek)

1950'lerin başından itibaren yoğunlaşan Maraş Caddesi'ndeki imar faaliyetleri 1960 askeri müdahalesi ile değişen iktidar dönemine kadar devam etmiş, caddenin bugünkü halini almasına yönelik adımlar adım adım gerçekleştirilmiştir. Henüz imarı bitmeyen caddenin gelecek yıllarda artacak ihtiyaca cevap verebilmesi için yol fazlası arsaların yeşil alan olarak değerlendirilmesi teklif edilmiştir.²⁷⁵ Bu teklif olumlu yönde değerlendirilmemiş, caddenin “en dar olan mevkilerinin genişletilmesi” amacıyla yıkım faaliyetlerine devam edilmiştir.²⁷⁶ Maraş Caddesi'nin açılmasıyla Kemerkaya mahallesinde arsa fazlası olarak kalan 268 m²'lik bir bölüm, Emlak Kredi Bankası'nın isteği üzerine bankaya verilmiştir. Meselenin

²⁷³ TBMZ, 1 Ekim 1953 tarihli oturum

²⁷⁴ TBMZ, 1 Ekim 1954 tarihli oturum

²⁷⁵ TBMZ, 1 Haziran 1956 tarihli oturum

²⁷⁶ TBMZ, 1 Ekim 1956 tarihli oturum

tartışıldığı meclis oturumunda söz alan Belediye Başkanı Haluk Çulha, yanı başında yine bir banka olan bu arsada “caddenin şeref ve imarına uygun” bir banka binasının kurulmasının “arzu edilen gayeye” ulaşılması bakımından doğru olduğunu dile getirmiş, Belediye Meclis üyelerinin de buna katılacağını düşünmüştür. Başkan; Maraş Caddesi’nin bir bankalar caddesi olarak “modern binalarla süslenmiş gayeye uygun bir şekilde” imar edileceğinden duyduğu hoşnutluğu gizlememiştir.²⁷⁷

19 Mart 1957 tarihli bir habere göre, düzenlediği basın toplantısında konuşan Belediye Başkanı Çulha, şehirde yapılan, yapılmakta ve yapılacak olan işleri sıralamış, imar planına uygun olarak Maraş Caddesi’nde yapılması gereken yıkımların Postane’ye kadar olan kısmın yapılarak caddenin genişletileceğini bildirmiştir. Çulha’nın bu sözlerinden dört gün sonra “Maraş Caddesi” başlıklı yazıyı kaleme alan bir yazar, Maraş Caddesi’nin yapılan yıkım faaliyetleri ile “gerçekten caddeye benzediğini”, plana göre caddeler böyle açılmaya devam ederse “güzel Trabzon’un daha da güzelleşeceğini ve havasının değişip iyileşeceğini” söylemiş; bu konudaki sabırsızlığını da okuyucularla paylaşmıştır.²⁷⁸

1958 yılında devam ettiği görülen Maraş Caddesi’ndeki istimlak faaliyetleri, 8 Nisan 1958 tarihli haberde bir yazar tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Yazarın, şehrin neresinde olursa olsun “istimlak amacıyla atılan her kazmanın” şehrin ilerideki gelişimine doğru giden yola “ışık tutmakta” olduğu ifadeleri; yapılan istimlak faaliyetlerine olan destekçi bakış açısını gösterir²⁷⁹ ve bundan on altı yıl önce “kör kazmaya karşı sessiz tarihin avukatlığını yapan” yoruma karşı, “atılan her kazmanın geleceğe ışık tuttuğu” karşıt yorum birbirine zıt görüşleri ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Emlak Kredi Bankası’nın 1956 yılındaki isteği ile inşasına başlamak üzere olduğu banka binası için 25 Şubat 1959 tarihli Belediye meclis oturumunda bir yıkım isteği gündeme gelmiştir. Banka yetkililerinin kaleme aldığı dilekçede; Maraş Caddesi’nde bulunan eski kilisenin yanındaki umumi helanın, yakında inşası başlayacak olan “modern bina” için engel olduğunu, zaten imar planına göre ¾’ünün yola gideceğini söyleyerek bir an önce yıkılıp kaldırılmasını istemiştir.²⁸⁰ Yapılan oylamada bu talep reddedilmiş ancak 4 Şubat 1960 tarihinde tekrar gündeme gelmiştir. Daha önceki dilekçesine nazaran daha detaylı gerekçeler ile isteğini Belediye’ye bildiren Emlak Kredi Bankası; eski kilise binası

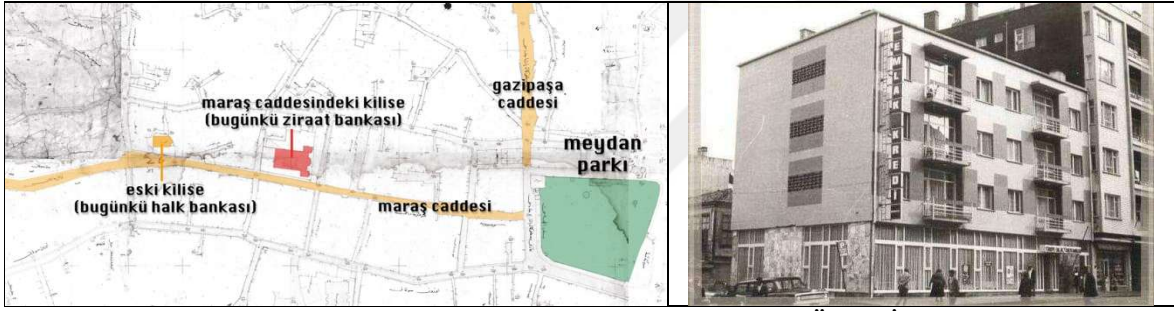
²⁷⁷ TBMZ, 27 Aralık 1956 tarihli oturum

²⁷⁸ Çaykara Gazetesi, 19 Mart 1957 ve 23 Mart 1957

²⁷⁹ Doğu Gazetesi, 8 Nisan 1958

²⁸⁰ TBMZ, 25 Şubat 1959 tarihli oturum

yerine yapılacak iş hanı ve banka binası ile caddenin genişleyerek “şehrin güzelleşmesi gayesine yardımcı olacağını”, giriş kapısının teknik zorunluluklar sebebiyle helaya bakan köşeye denk geldiğini öne sürmüştür. Helanın çirkin bir manzara oluşturduğu en sonunda kabul edilmiş, Banka binasının açılışından bir iki ay önce yıkılmasına karar verilmiştir.²⁸¹ Bir ihtiyaca yönelik olarak orada bulunan helanın, çağrıştırdığı kirli ve çirkin durum sebebiyle yeni ve modern banka binasına yakışmayacağı düşüncesi, yapılan tartışmalar sonucunda meclis üyelerinin yıkımı kabul etmesini sağlamıştır. Sözü edilen “eski kilise”nin ise bugün Halkbank Trabzon Şubesi olarak hizmet veren arsada yer almış olan, 1926 haritasında Maraş Caddesi’nde var olduğu görülen ancak 1937 Lambert haritasında bulunmayan; kimliği tanımsız olan ancak genişlik ve uzunluk bakımından neredeyse bugünkü Ziraat Bankası’nın yerindeki eski kilisenin 1/3’ü boyutlarındaki kilise olduğu düşünülebilir (Şekil 80).

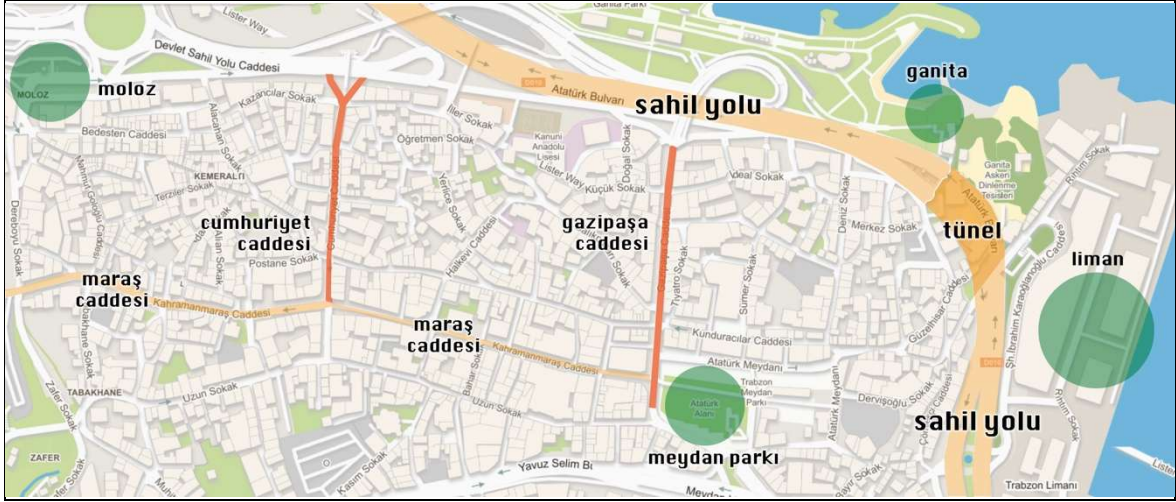

Şekil 80. 1926 haritasında Emlak Kredi Bankası’nın konumu (Ömer İskender Tuluk arşivi) ve 1970’li yıllara ait eski fotoğrafı (Kâmil Gündoğdu arşivi)

o Sahil Yolu:

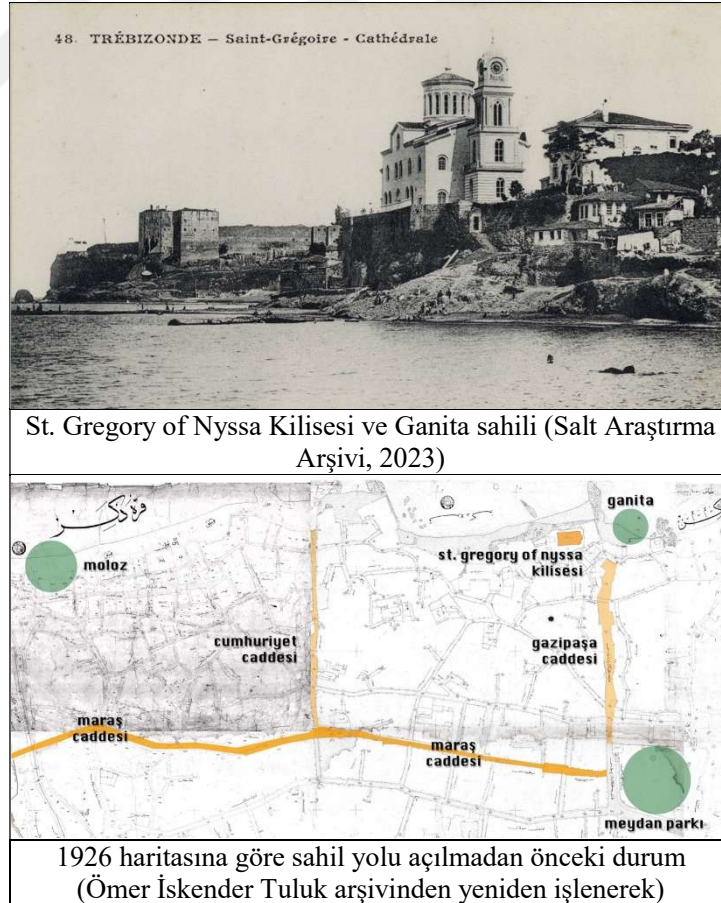
Kentte yapılan yıkım faaliyetleri bağlamında sıkça tartışmalara konu olan bir diğer mesele “sahil yolunun açılması” olmuştur. Samsun’u Sarp sınır kapısına, Karadeniz Bölgesi’ni Gürcistan’a kadar bağlayan uluslararası nitelikteki yolun özellikle Trabzon kent merkezini geçtiği bölümde bugün mevcut olan tünelin açılma kararı ve uygulanması, Trabzon’da kalıcı izler bırakan bir süreci beraberinde getirmiştir (Şekil 81).

²⁸¹ TBMZ, 4 Şubat 1960 tarihli oturum

Şekil 81. Trabzon kent merkezinde sahil yolunun geçtiği güzergâh

Gazipaşa ve Maraş Caddelerinin açılmış olduğu görülen 1926 haritasında bugünkü sahil yolunun varlığına veya açılma çalışmalarına ilişkin herhangi bir izin olmadığı görülür. Kıyı şeridi, hemen yakınında bulunan ancak bugün ayakta olmayan St. Gregory of Nyssa Kilisesi ile birlikte doğal halinde varlığını korumaktadır (Şekil 82).

Şekil 82. Sahil yolu açılmadan önce Trabzon mevcut durum

Sahilde yapılması istenen cadde ile ilgili ilk bilgiye 1932 yılında şehrin önde gelenleri ile yapılan görüşmeler sırasında fındık ziraatı uzmanı olan Kâzım Bey'in şehrin ihtiyaçlarını dile getirmesi ile rastlanmıştır. Şehrin öncelikli ihtiyaçlarını sıralayan Kâzım Bey müstakbel plan doğrultusunda park, plaj ve denize ulaşan caddeler ile sahilde yapılacak cadde dileğini belirtmiştir.²⁸²

Bundan sonra uzun yıllar gündeme gelmeyen sahil yolu meselesi, 1937 yılının Ağustos ayında şehircilik uzmanı Lambert'in Trabzon'a gelmesiyle dolaylı olarak da olsa tekrar gündeme gelmiştir. Gazipaşa Caddesi'nin açılmasını çok isabetli bulan Lambert'in şehri deniz ile buluşturmak isteyen rapor ve planı doğrultusunda caddenin sahil ile bulunduğu noktasına bir mirador (balkon, teras) önerisi²⁸³; sahil yolu çalışmalarının ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Lambert'in gelişinden altı ay sonra çıkan “yeni bir yol açıldı” başlıklı haberde, iskeleden Çömlekçiye doğru bir sahil otomobil yolu açılmaya başlandığı ve yakında tamamlanacağı bildirilmiştir. Bu yol ile doğu illerine olan ulaşım da yüklü kamyonların şehir merkezine çıkmadan doğrudan Çömlekçi-Değirmendere hattını kullanarak hareket edebilecekleri ifade edilmiş, aynı zamanda Gazipaşa Caddesi üzerindeki çalışmaların sonlanmak üzere olduğu bildirilmiştir.²⁸⁴

22 Şubat 1939 tarihinde “Trabzon şehri nasıl imar edilmelidir” başlıklı yazıyı kaleme alan bir avukat, Trabzon'un yeni merkez Ankara'dan “farklı ve kıyas götürmez” olduğunu; “yeni bir şehir kurma” yöntemi ile değil “eski şehrin düzenlenmesi ve iyileştirilmesiyle” imar edildiğini ifade etmiştir. Trabzon'un “sahil boyunca uzamak zorunda” kaldığını, bu nedenle doğal olarak Ayasofya'dan Değirmendere'ye kadar 5 km'lik bir yol ortaya çıktığını söylemiştir.²⁸⁵ Aynı yılın sonunda çıkan bir habere göre ise Çömlekçi sahilinden geçen umumi yolun düzenlenmesine henüz başlanmadığı, bu bölgenin “şehre yakışmayan çöp ve çamur” manzarasına sahip olduğu bildirilmiştir.²⁸⁶

1941 yılının başlarında tekrar gün yüzüne çıkan sahil yolu meselesi “Trabzon'un yüzü denize çevriliyor” başlığıyla ele alınmış, “iltisak yolu²⁸⁷” olarak adlandırılan yol hakkında

²⁸² Akın, 1 Mayıs 1932

²⁸³ Halk, 25 Eylül 1937

²⁸⁴ Yenyol, 26 Şubat 1938

²⁸⁵ Yenyol, 22 Şubat 1939

²⁸⁶ Yenyol, 20 Aralık 1939

²⁸⁷ Bağlantılı olma. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

bilgi verilmiştir. Şehrin kavuşacağı en yeni eser olarak değerlendirilen Trabzon-Akçaabat iltisak yolu üzerindeki bazı arsa ve binalar istimlak edilerek yol genişletilecek ve sahil boyunca bir bulvar meydana getirilecektir.²⁸⁸ Şehrin temel ihtiyacı olarak görülen sahil yolunun yapılmasında yol üzerine denk gelen arsa ve binaların hangi nitelikte ya da kime ait oldukları önemli değildir. Önemli olan şehri güzelleştirmektir ve bu, sağlıklı araç trafiğini sağlamak adına yapılması gereken bir imar faaliyetidir.

1930'da yayımlanan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile Belediyelerin görevleri arasında yer alan gazino yapılması, Trabzon'da ilk defa Lambert planı ile gündeme gelmiş, hatta 29 Nisan 1942'de açılışının yapılacağı bildirilmiştir. Açılıştan iki ay sonra gazeteye yansıyan bir haberde “mezbele” halindeki Moloz'da yapılan “deniz köşklerini kısılandıran” sahil gazinosunun dün ve bugünü ifade ettiği dile getirilmiştir.²⁸⁹

1943 yılında gündeme gelen haberlere göre sahil yolunun Samsun'a kadar uzaması için yapılacak çalışmalardan söz edilmesi, şehirlerarası ulaşımın sağlanması için harekete geçildiğini göstermektedir. Yapılacak sahil yolunun sadece Trabzon değil sahil boyunca tüm il ve ilçeler için de bir “nimet” olacağı ve Cumhuriyet Hükümetinin bu yeni eseri ile Karadeniz'in “süsleneceği” dile getirilmiştir.²⁹⁰ Cumhuriyet'in yirminci yılının kutlandığı 29 Ekim 1943'te son beş yıl içinde yapılan imar faaliyetlerinden söz eden bir yazar, sahil yolunun ilk kısmına başladığını, yakında şehrin güzel bir bulvar kazanacağından söz etmiştir. 1943'ün son aylarında yapılan duyurular, sahil yolunun sınır kapısından Samsun'a kadar sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için şehre dönemin Nafia Vekâleti'nden bir mühendis geldiği haberini vermiştir.²⁹¹ Bu duyurular, şehrin ve bölgenin ihtiyacını gidermek amacıyla merkezi yönetimin meseleye olan ciddi bakış açısı ve vakitli teşebbüslerini göstermesi bakımından önemlidir.

1944 yılı ise sahil yolunun yapılması ile Gazi Caddesi'nin denize inen ucundaki “çetrefilli binanın” yıkılarak yeni bir gazino meydana getirilmesi haberleri ile geçmiştir. Buna göre, liman ile birlikte “devletin kıyılara bağışlayacağı büyük varlık” olarak nitelendirilen “sahil yolu”nda gerekli köprülerin yapılması için bütçe ayrılmış, bölgeye konusunda uzman yüksek mühendisler getirilmiştir.²⁹² Sahil yolunun açılması konusundaki

²⁸⁸ YeniYol, 15 Şubat 1941

²⁸⁹ YeniYol, 13 Nisan 1942 ve 16 Haziran 1942

²⁹⁰ Halk, 19 Ekim 1943

²⁹¹ Halk, 12 Kasım 1943 ve YeniYol, 13 Kasım 1943

²⁹² YeniYol, 10 Haziran 1944 ve Halk, 14 Temmuz 1944

gelişmelere paralel olarak gelişen imar planı gereğince Gazipaşa Caddesi sonuna gazino kurulması kararı, cadde sonundaki metruk kilisenin de sonunu getirmiştir.²⁹³ 11 Aralık 1946 tarihli duyuruya göre Gazipaşa Caddesi sonundaki kilise yıktırılmış, çıkan taşlar kullanılmak üzere pazarlıkla satışa çıkarılmıştır.²⁹⁴

Uzun bir süre gündeme gelmeyen sahil yolu çalışmaları kilisenin yıkımından neredeyse iki yıl sonra tekrar gündeme gelmiştir. İlgili haberde, şehir içinden geçecek olan kısmın asfalt yaptırılması kararı bildirilmiş; bu yol yaptırıldığı takdirde öteden beri “denize sırtını çevirmiş” ve “denizle dargın” bir durumda olan bu sahil şehrinin “Karadeniz ile barışacağı” ifade edilmiştir.²⁹⁵ Yazar, Gazipaşa Caddesi’nin açılmasını yetersiz görmüş olacak ki sahil yoluna dik açılacak yeni caddeler sayesinde bu gayeye ulaşılacağını özellikle vurgulamıştır.

1 Haziran 1950 tarihli Belediye meclis toplantısında ele alınan “yollar” meselesinde ise öncelikli olarak sahil yolu ele alınmıştır. Toplantıda, Gazipaşa Caddesi ve Ganita arasından başlayarak yapılması lazım gelen sahil yolunun Belediyece yapılmakta olan yol, kaldırım ve bahçe gibi inşaatlardan çıkan toprak ve bazı binaların hafriyatından çıkan topraklarla doldurulmaya başlandığı bildirilmiştir. Doldurma işi bittikten sonra yolun imar planına uygun, “şehrin muhtaç olduğu” bir sahil caddesi haline geleceği yorumu yapılmıştır.²⁹⁶ Belediye Meclis kayıtlarına geçen bu bilgiler, şehrin sahil yoluna ulaşması için herhangi bir engel olmadığını ve harekete geçildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir (Şekil 83).

²⁹³ Yeniyo, 10 Haziran 1944; Halk, 8 Temmuz 1944 ve 15 Ağustos 1944

²⁹⁴ Yeniyo, 11 Aralık 1946

²⁹⁵ Yeniyo, 12 Mart 1948

²⁹⁶ TBMZ, 1 Haziran 1950 tarihli oturum

Şekil 83. Sahil yolu çalışmaları için başlayan faaliyetler, 1950’ler Ganita
(Ali Işık arşivi, 2021)

1952 yılının son toplantılarından birinde tekrar gündeme gelen sahil yolu meselesinde son karar, yolun denizi doldurmak suretiyle geçirilmesi için imar planında tadilat olmuştur. İlgili kararda, Güzelhisar altından açılacak tünel ile şehrin batısına doğru uzanan, sahil kısmından birçok binanın yıkılması ile yapılacak yolun imkânsızlığı sebebiyle; yeni inşa edilen limanı şehre bağlamak üzere Güzelhisar’ın önünden denizin doldurulması suretiyle sahil yolu inşası kabul edilmiştir. Lambert planının şehirdeki uygulanabilirliğinin sıkça tartışıldığı bu yıllarda sahil yolu meselesi ayrıca merak konusu olmuş; herhangi bir karara bağlanamamıştır.²⁹⁷

Kararın ancak 1957 yılında alınabildiği, 19 Mart tarihli bir gazete haberi ile anlaşılır. Dönemin Belediye Başkanı Haluk Çulha; şehirde yapılan, yapılmakta ve yapılacak olan işleri sıralarken sahil yolu ile ilgili son kararı açıklamıştır. Buna göre liman içinden 50 m. sonra başlayacak olan yol, kale altından 140 m. uzunluğunda ve 10 m. genişliğinde iki tünel ile devam edecektir.²⁹⁸ Bu karar, bugün hala ayakta olan, şehir içi ulaşımın en önemli noktalarından biri olan, bugünkü adı ile “Trabzon Tüneli”nin yapım kararını da beraberinde getirmesi bakımından önemlidir. Zira 2 Temmuz 1958 tarihli habere göre Değirmendere-Moloz arasındaki şose yolun son safhaya girdiği; Kalepark’ın altından geçecek bir çift tünel ile Gazipaşa Caddesi’ni keseceği noktaya kadar, sahile paralel olarak inşa edileceği bildirilmiştir.²⁹⁹ Geçtiği güzergâh boyunca bazı bina ve onlara ait bahçeler ile özgün kıyı

²⁹⁷ TBMZ, 2 Şubat 1953 tarihli oturum

²⁹⁸ Çaykara, 19 Mart 1957

²⁹⁹ Doğu, 2 Temmuz 1958

şeridinin ortadan kalkmasını gerektiren bu gelişme, şehrin kalkınması adına göze alınan fedakârlıklar olarak dikkati çeker.

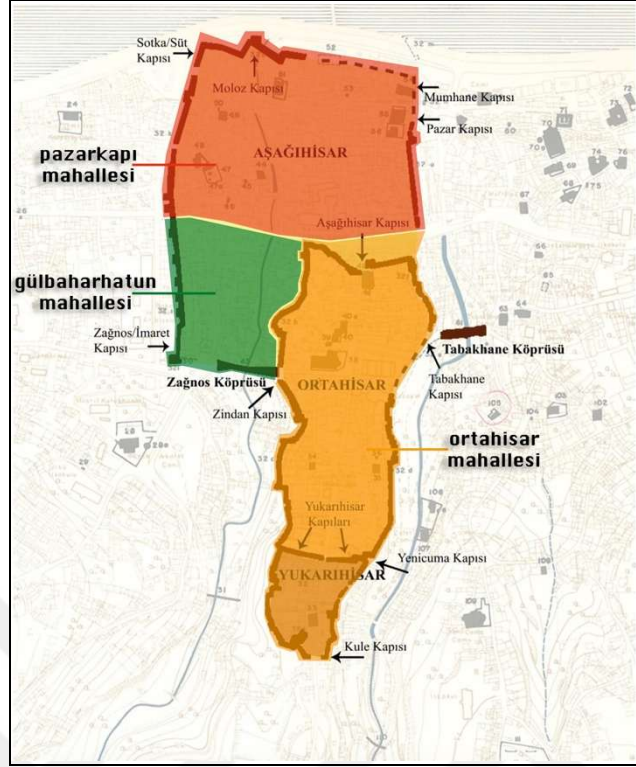

Şekil 84. Trabzon Tüneli inşaatına ait eski fotoğraf (Ömer Akbulut arşivinden aktaran Zafer Duran, 2020)

2.3.5. Surlar

Gazetelere yansıyan yıkım faaliyetleri bağlamında yoğunlaşan haberlerden bir başkası “surların yıkılması” üzerine olmuştur. İlk olarak 1934 yılında gündeme gelerek, 1942 yılında yoğunlaşan ve 1960’lara kadar devam eden surların yıkılma meselesi; birbirinden farklı bakış açılarını içinde barındıran hararetli tartışmalara vesile olmasıyla Trabzon kent tarihi açısından önem arz etmektedir.

Bugün Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı; Pazarkapı, Gülbaharhatun ve Ortahisar Mahalleleri sınırları içinde, arazinin topografyasına uygun olarak güney uçtan kuzeye doğru yönelen ve batıya doğru genişlemiş olan Trabzon surları, yer yer izleri silinmiş olsa da kentin fiziksel sahnesinde yer almaya devam etmektedir (Şekil 85).

Şekil 85. Trabzon surlarının mevcut konum ve mahalle bilgisi (Fulya Üstün Demirkaya, 2014'ten yeniden işlenerek)

Bizans dönemine tarihlendirilen ancak daha erken tarihli bir başka yapının temelleri üzerine kurulduğu bilinen Trabzon kalesinin temelleri bazı araştırmacılara göre M.Ö. 2000'li yıllarda atılmış, buraya koloni kurmak üzere gelen Miletliler Trabzon'da kurulu bir kent ile karşılaşmışlardır (Üstün Demirkaya, 2014). Günümüz sur duvarları dikkate alındığında ise ilk olarak 257 yılından önce mevcut olduğu bilinen, güneyde yüksek bir tepe üstündeki Yukarıhisar surlarının inşa edildiği bilinir (Bryer ve Winfield, 2020). Trabzon'un ticari ve askeri öneminin zamanla artması ile savunma duvarlarının güçlendirilme ve genişletilme gerekliliği, bugün bilinen biçimine ulaşmasını sağlamıştır. 1324 yılında tamamlanan duvarlar, Yukarıhisar'dan sonra önce doğusu ve batısı derin vadilerle sınırlı Ortahisar ve deniz kenarında en kuzeyde yer alan Aşağıhisar surları inşa edilerek kent üç bölüme ayrılmıştır (Üstün Demirkaya, 2014).

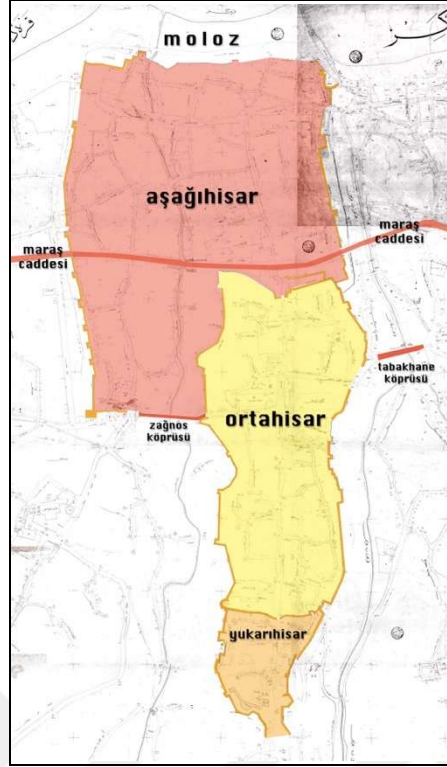
Surları bizzat görmüş olan Bıjışkyan (1998: 99), "Kalenin en geniş olan Aşağıhisar, kuşun açılmış kuyruğu gibi Ortahisar'a kadar yayılmıştır. Batı tarafta biraz içeri çekilmiş olan Ortahisar, kuşun gövdesini; İçkale, boynunu, eğri vaziyetteki son kısmı olan kule de başını teşkil eder." sözleri ile surları tavus kuşuna benzetmiştir. Kentin çok katmanlı yapısının en somut göstergelerinden biri olan surlar; onarım, güçlendirme, yeni ek ve yıkım faaliyetleri ile tarih boyunca önemini korumuştur (Şekil 86).

Şekil 86. Trabzon Kalesi ve surlar (Kamprota, 2023)

1926 haritası Trabzon kale ve surlarının ayakta kalan ve yıkılan bölümlerini göstermesi bakımından önemlidir. Aşağıhisar surlarının kuzeydoğu bölümü ile kuzeybatı sınırındaki bir bölümü; Ortahisar surlarının ise kuzey bölümü haritada gösterilmemiş olduğundan bu tarihe kadar yıkılmış olduğu söylenebilir (Şekil 87). 1909-1910 tarihli bir belgeye göre 1900'lerin başında surların “en kıymetli” kısmının yıkılarak enkaz ve arsaların satıldığı; 1910 yılında ise geri kalan kısımlarda yıkımların devam ederek elde edilecek gelir ile Sanayi Mektebi inşaatının tamamlanacağı bilgisi³⁰⁰; 1926 haritasında ayakta olmayan surların o yıllarda yıkıldığını gösteren en meşru bilgidir.

³⁰⁰ BOA, DH. MUİ, 85/64'ten aktaran Küçükuşurlu & Başkaya, *a.g.e.*, s. 229.

Şekil 87. 1926 haritasına göre Trabzon kale ve surlarının mevcut durumu (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

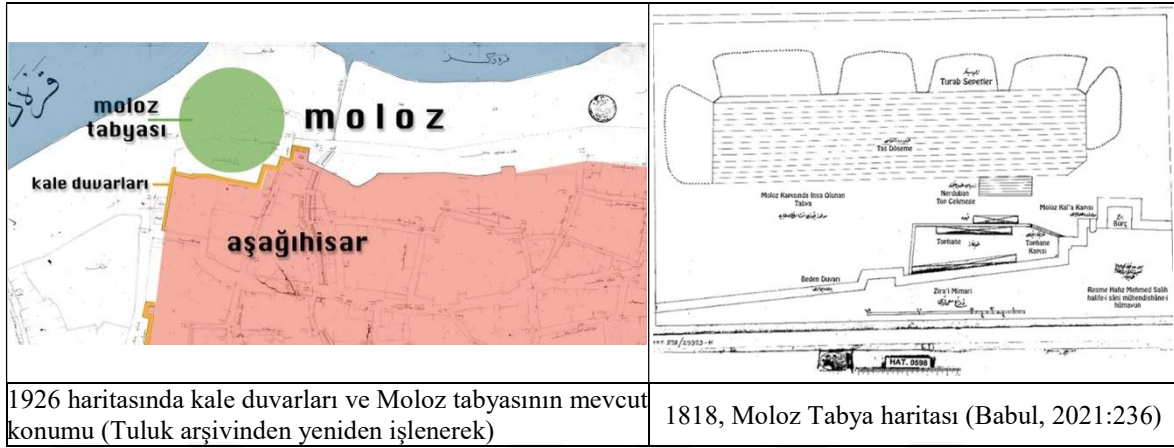
1926 haritasından sekiz yıl sonra, surların yıkılması ile ilgili ilk habere 1934 yılında rastlanır. Belediye tarafından verilen ilanda Moloz tabyası arkasındaki Kale duvarlarının satılacağı bildirilmiştir.³⁰¹ Denize paralel olarak uzanan Aşağıhisar surlarının en kuzeyinde ve batı köşesinde bulunan, 1820’lerde inşa edildiği bilinen Moloz tabyasının güney duvarı³⁰²; ilgili haberde satılığı çıkarılan kale duvarlarını oluşturmaktaydı. Söz konusu Moloz Tabyası dönemin valisi Hasan Paşa tarafından, kesme taş kullanılarak süs ve ince işçilikten uzak olarak inşa edilmiştir.³⁰³ Moloz kapısından da ulaşılan tabyada, askeri mühimmat ve silahların depolanması ve korunmasına imkân veren tophanenin Aşağıhisar surlarına bitişik olarak inşa edildiği; 1837 tarihli arşiv belgesine göre onarım ve tamirat geçirdiği; 1849 yılında Miralay Besim Bey ve Mühendis Mehmed Raşid Efendi’nin yaptıkları incelemede kale önünde yeniden bir kâgir tabyanın uygun bulunduğu, ancak 1900

³⁰¹ Halk, 22 Mart 1934

³⁰² Heizer, O. S. (1924). War Time in Turkey. *American Consular Bulletin*, VI(2), s. 42’den aktaran Küçükuşurlu ve Başkaya, a.g.e., s. 236.

³⁰³ BOA, C.AS, 198: 8503. 02 Safer 1234 (01 Aralık 1818)’den aktaran; Babul, E. (2021). 19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), s. 215-247.

tarihli farklı bir belgeye göre güvenlik eksikliği ve yıkılma tehlikesi altında olduğu ifade edilmiştir (Babul, 2021)³⁰⁴ (Şekil 88).

Şekil 88. Moloz tabyasına ait haritalar

1936 yılında gündeme gelen bir haberde Diyarbakır surlarının koruma altına alınmasına dikkat çeken yazar, Trabzon surlarının “gelişigüzel” yıkılması kararlarını eleştirmiştir. Yazar, Çin Seddi’nden sonra dünyada ikinci derecede önemli olan tarihi Diyarbakır surlarının tamir edilip korunması kararı alınırken, “tarihi kıymeti ve gösterişi” olan Trabzon surlarının yıkılma kararları karşısında “duygusuz ve kaygısız” kalındığını söylemiş, buna “acımak mı kızmak mı lazım” geldiğini vatandaşların takdirine bırakmıştır.³⁰⁵

1937 yılının başlarında Moloz’da yer alan kale duvarlarının bir kısmının yıktırılması ve arsasının satılması Belediye Meclisi’nde gündeme gelmiştir. Dönemin Belediye Başkanı Kadri Mesut Evren’in cevabı dönem yönetiminin kale duvarlarına olan bakış açısının ipuçlarını vermiştir. Evren; bu surların “tarihi değer taşımadığından” yıkılmasında bir sakınca olmadığının Kültür Direktörlüğü tarafından bildirildiğini ve kalenin yıkılması ile açılacak iki metre genişliğindeki arsanın talip bulunduğunda satılabileceğini ifade etmiştir. Toplantı sonunda ise, kale duvarlarının yıkılma tehlikesi altında olması sebebiyle “tehlikeyi gidermek” için yıktırılması ve usulü ile satılma kararı çıkmıştır.³⁰⁶ Merkezden gelen karar doğrultusunda yıkılma tehlikesi ve muhtemel enkaz hali sebebiyle tarihi değer taşımadığı belirtilen söz konusu kale duvarlarının yıkılması kararı, Trabzon yerel yönetimi tarafından

³⁰⁴ Babul, a.g.e., s. 236-237.

³⁰⁵ Yenyol, 1 Şubat 1936

³⁰⁶ TBMZ, 26 Nisan 1937 tarihli oturum

imar faaliyeti ile sınırlı, kentin imar ve faydasına yönelik bir eylem niteliğinde görünmektedir.

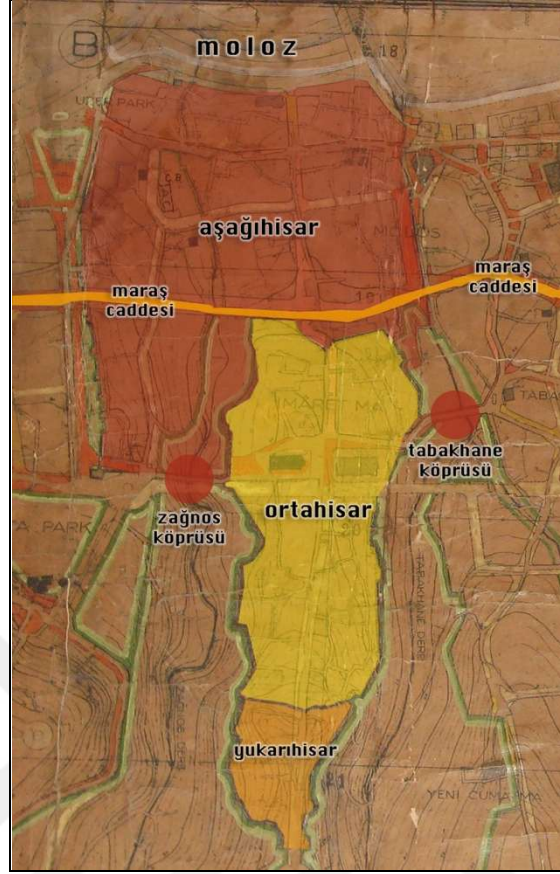
Aynı yıl gündeme gelen bir başka mesele ise Moloz Pazarkapı mevkiinde bir başka kale duvarlarının yıktırılmasıdır. Bir kişiye ait olan binanın bitişiğinde yer alan kale duvarlarının yıktırılarak taşlarının taliplisine satılması ve molozlarının Belediye tarafından gösterilecek alana taşınması koşuluyla 44 m²'lik alan açık artırma usulü ile satılığa çıkarılmıştır.³⁰⁷ Yıkım faaliyetinin gerekçesi olarak kale duvarlarının özel bir mülke bitişik olması, bina sahibinin isteği üzerine bu satışın gündeme geldiğini düşündürür.

1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde Trabzon'da incelemelerde bulunarak "Trabzon'un San'at Eserleri" raporunu oluşturan Çetintaş, üç kısımda sunduğu raporun birinci bölümünü Trabzon kalelerine ayırmıştır. Gözlemleri sonucu o günkü durumu kaleme alan Çetintaş, büyük ölçüde zarar görmüş olmasına rağmen "kalelerin tarihi bir varlık" olduğunu, halkın müracaatlarına rağmen "yıkılmaya eğilimli bölümlerinin olmadığını" ifade etmiştir. Kalelerin yıktırılmasını "haklı ve makul" gösterecek herhangi bir sebep olamayacağını vurgulamıştır. Bu doğrultuda önerdiği korunma önlemlerinden ilki, "halkın müdahalelerinin önüne geçmek" olmuş, surlara içten ve dıştan 15 m'den fazla yaklaşan herhangi bir imar girişimine ruhsat verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Herhangi bir müstakbel şehir planında surların iç ve dış cephelerinde en az 15, en fazla 20 m açıklığında bir geçiş bırakılmasının şehircilik ve arkeoloji bakımından gerekli olduğunu belirtmiştir.³⁰⁸

Çetintaş'tan çok kısa bir süre sonra şehir planını yapmak üzere Trabzon'a gelen Lambert "Trabzon Meselesi ve Plan Harekâtı Üzerine İptidai Raporu"nda önerdiği faaliyetlerin şehrin cephesini değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Yedi ana başlık halinde sıraladığı programında "Eski eserlerin korunmaları ve yenilerine ait program" başlığına yer verse de tarihi değeri olan yapıları sıraladığı başlık içeriğinde surlara yer vermemiştir. Hazırladığı planda surları siyah renklendirme ile "muhafaza edilen abideler ve binalar" arasında göstermiş; surların etrafında kullandığı iki tonlu yeşil renklendirme ile "tasarlanan parklar sistemi" alanlarını ifade etmiştir (Şekil 89).

³⁰⁷ Halk, 14 Mayıs 1937

³⁰⁸ Çetintaş, *a.g.e.*, s. 365-369.

Şekil 89. 1937 Lambert planına göre Trabzon surları ve yakın çevresi (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

1926 hâlihazır şehir haritası ve 1937 Lambert planı karşılaştırıldığında; 1926'da ayakta olan ancak 1937 Lambert planında mevcut olmadığı görülen Aşağıhisar'ın kuzey ve kuzeybatı sınırında yer alan Moloz'daki bazı kale duvarları, 1934 ve 1937 yıllarında gündeme gelen meseleler üzerine yıktırılmış olmalıdır.

Buna göre, Lambert planından üç yıl sonra surların yıkılması meselesi, Mumhaneönü mevkiinde yapılmak istenen bir "asri hela" sebebi ile tekrar gündeme gelir. Daha önce aynı bölgede "yıkılmak üzere" olması sebebiyle yıktırılan kale duvarlarının yeterli gelmediği için kale duvarına bitişik marangoz dükkânı ile yanındaki arsanın istimlakine karar verilmiş, yetki İstimlak Kanunu'na göre seçilecek üç kişilik komisyona devredilmiştir. Söz alan dönemin Belediye Başkanı Muammer Yarımbyık, kale duvarlarının yıkılması ile o mevkide kendiliğinden dik bir caddenin meydana geldiğini ve yapılması istenen helanın bu caddenin önünü keserek "deniz havasının içeri girmesine engel" olacağını ifade etmiş; mevcut

bölgedeki beş arsa ile marangoz dükkânının istimlakı ile “daha iyi ve yerinde bir iş” yapılmış olacağından bu kararın alındığını dile getirmiştir.³⁰⁹

1940 yılına ait Belediye Başkanı tarafından okunan senelik mesai raporunda, hela inşa meselesi ile alınan yıkım kararı üzerine bazı tartışmalar dikkat çeker. Belediye Meclis üyesi İbrahim Ertekin söz alarak, yıkılmak üzere olan başka kale duvarlarının da olduğunu, hela inşası için yapılan yıkımlar sonrasında yüzlerce lira harcandıktan sonra helanın yaptırılmadığını ancak kentin “hela inşasına uygun olmayan” farklı iki bölgesinde iki asri hela yaptırılmış olduğu eleştirisini getirmiştir. Bunun üzerine söz alan Yarımbıyık konuya açıklık getirmiş; yıktırılan kale duvarının mühendis raporu ile üst tarafının “çürük ve yıkılmak üzere” olduğunun tespit edilmesi ile asri hela kararı alındığını, sebze haline ve kayıkçılara yakın olması sebebiyle bir “hareket ve faaliyet merkezi” olan bölgede ihtiyaç olduğunu söylemiş; yıkım masrafından daha fazla bir değerde yıkılan taşlardan kaldırımlarda kullanmak üzere taş aldıklarını belirtmiştir. Arsanın yeterli gelmemesinden ötürü özel mülk olan arsayı istimlak etmek istemelerinin sebebi olarak, arsayı almadan yapılacak helanın yolu kesmiş olacağını göstermiştir.³¹⁰ Burada, kentin imarı ve vatandaşın ihtiyacına dayanarak küçük ölçekte verilen bir yıkım kararı olmasına rağmen, kararın tartışma konusu yapılarak Belediye Meclisi’ni meşgul etmesi ve kararın gerekçelendirilme çabaları dikkat çekicidir.

1941 yılında gündeme gelen bir başka kale duvarı meselesinde, Moloz’da 14 m²’lik yıkılmak üzere olan kale duvarı arsasının talibine satılması kabul edilmiş; bir kişiye ait deponun cephesine denk gelen, hala yıkılma tehlikesi gösteren kale arsasının, taşları Belediye’ye ait olmak üzere sahibine satılması kararı alınmıştır.³¹¹ Daha önceki kararlara benzer olarak bu bölgedeki kale duvarının, yıkım kararlarını kolaylaştıran “maili inhidam” durumu ile nitelendirilmiş olmuş olması ve kalan taşların Belediye’ye verilme koşulu, söz konusu imar faaliyetine “gelir” gözü ile bakıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

³⁰⁹ TBMZ, 19 Nisan 1940 tarihli oturum

³¹⁰ TBMZ, 8 Kasım 1940 tarihli oturum

³¹¹ TBMZ, 9 Mayıs 1941 tarihli oturum

Şekil 90. Moloz surları, 1941 (Zafer Duran arşivinden yeniden işlenerek)

1942 yılı kale ve duvarlarının yıkılması konusunun sık aralıklarla gündeme geldiği, içinde meseleye dair dikkat çekici diyalogları barındıran bir yıl olmuştur. 16 Şubat tarihli haberde bir yazar, yeni yapılan gazino karşısındaki kale bedeninin ve Maraş Caddesi’ndeki surların yıkılma kararına nasıl bir ihtiyaç ve düşüncenin sebep olduğunu sorgulamıştır. “Trabzon tarihinin bu taştan yaprakları” olarak nitelendirdiği tarihi değerlere “titremeden hangi el yırtmaya uzandı” diyerek eleştirisini dile getirmiştir.³¹²

12 Haziran tarihinde başka bir yazar benzer endişelerini dile getirmiş, tarihi Trabzon surlarının bugünlerde “hain kazmaların insafsız eline” terkedildiğini üzüntüyle izlediklerini söylemiştir. “İhmal ve imar politikaları” ile tarihi değer taşıyan eserlerin ortadan kalkmasına bilerek ya da bilmeyerek yol açmanın “kente yapılan en büyük fenalık” olduğunu ifade etmiştir.³¹³

16 Haziran tarihinde başka bir gazetede kaleme alınan yazıda İmaret mezarlığının bugün “şen gülüşler içinde” görünen Atapark’a dönüşümünün geçmiş ile bugünü güzelce anlattığını söyleyen yazar, Atapark’ın önündeki kale duvarını “koruyarak çiçekler takan” zihniyetin, sahil gazinosu önündeki kale duvarlarına “kazma yarası” açmasını ise anlayamadığını dile getirmiştir.³¹⁴

³¹² Halk, 16 Şubat 1942

³¹³ Halk, 12 Haziran 1942

³¹⁴ Yeni Yol, 16 Haziran 1942

Şekil 91. Atapark'ın karşısında kalan Zağnos burcu ve duvarları, 1950-60 (Ali Işık arşivinden yeniden işlenerek)

23 Haziran'da kaleme alınan bir yazı, birkaç sene önce Karabent Camii³¹⁵ olarak belirtilen yapının çevresindeki surların “lakayıt ellerin insafsız kazmaları” ile yerlere serildiği bilgisini verir ve yıkımdan çıkan taşların çöpe atıldığı eleştirisini yapar (Şekil 92). Hatta bir gün genç bir kişi, söz konusu taşlar arasında mermer üzerine oyulmuş bir kaplan ile bir aslanın canlandırıldığı heykeller görmüş ve bu heykeli 25 lira gibi sembolik bir bedel ile bir “ecnebiye” satmıştır. Ecnebi kişi, taşın gerçek kıymetini ve bedelini Kahire'deki bir uzmana sorup gerekli ücreti ekleyeceğini söylemesine rağmen genç, 25 lirayı yeterli görerek bir daha olayın peşinden gitmemiştir. Yazar, anlattığı bu olay üzerine söz konusu taşın yabancı bir müzenin sütunlarında yer aldığı muhtemel olduğunu; Osmanlı devrinde yabancı ülkeler tarafından bu topraklardan alınmış tarihi eserlerin varlığını, içinde yükselen “isyan ve lanet dalgaları” ile öğrendiğini dile getirmiştir. Netice olarak Trabzon'daki surların gerçek kıymetini bilmediklerini söyleyen yazar, duyduğu her “kazma sesinin gözlerde mermer üzerine işlenmiş aslan ve kaplan hikâyesini” canlandırıldığını üzümlere belirtmiştir.³¹⁶ Basına yansıyan haberlerde yıkım faaliyetlerinin sembolü olarak görülen kazmaya, “hain, yara, insafsız” gibi eleştirel ve sert sıfatların yakıştırılması, bu faaliyetlere olan karşıt tavrın göstergesi olması bakımından önemlidir.

³¹⁵ Karabaş Camii.

³¹⁶ Halk, 23 Haziran 1942

Şekil 92. Karabaş Camii ve surlar ile olan konumu, tarihsiz (Fatih Cirav arşivi, 2020)

26 Haziran’da kaleme alınan bir başka yazıda “bırakın yıksınlar” diyerek konuya şaka yollu ironi ile yaklaşan yazar, tarihten örnekler vererek çarpıcı cümleler kurmuştur. İstanbul’u alanlara “Ayasofya’yı neden yıkmadılar, iyi yapmadılar” dediklerini, önde gelen Türkçülerden Ahmet Refik Paşa’nın İstanbul surlarının bir bölümünü yıkmak isteyen “yıkıcı Abdülhamit’e” ise engel olduğunu dile getirmiştir. Asırlarla karşı karşıya kalmış eserlerin sadece tarih kitaplarında gömülü kalmasının doğruluğunu sorgulayan yazar, Nasreddin Hoca’ya atıf yaparak “İşte ben de onu düşünüyorum” cevabını vermiştir.³¹⁷ Yıkım kararlarına karşı yazarın çelişkili düşünceler üzerinden ortaya koyduğu tepkisel yazı, yerel halkın dikkatini konuya çekmeye yönelik ilginç bir örnektir.

24 Temmuz’da paylaşılan bir habere göre ise tarihi surlar davasının gerçek bir mahkeme davası haline geldiği, bu davanın avukatlığını yapan gazeteye “geçmiş olsun” demek gerektiği bildirilmiştir.³¹⁸ Meselenin adalete intikal etmesinden yaklaşık bir ay sonra “Bir Trabzonlu” adını kullanan yazar, “Kör Kazma” başlıklı yazı dizisini kaleme almış, Trabzon Belediyesi’ni hedef alan ifadelerle başvurmuştur. İlk yazısında surların yıkılmasına kalkışmanın şehrin sadece geçmişini değil geleceğini de yıkmak olduğunu, “adeta şehri zorla soysuzlaştırmayı istemek” olduğunu belirtmiştir.³¹⁹ Bu haberden üç gün sonraki bir başka habere göre yapılan incelemeler sonucunda surların yıkılması hatalı bulunmuş, bazı kısımların yaptırılması konusunda Belediye’ye emir verilmiştir.³²⁰ Meselenin mahkemeye

³¹⁷ Halk, 26 Haziran 1942

³¹⁸ Halk, 24 Temmuz 1942

³¹⁹ Halk, 18 Ağustos 1942

³²⁰ Halk, 21 Ağustos 1942

yansıması ve Trabzon kamuoyundaki eleştiriler, bu kararın alınmasını hızlandırmış ancak “kör kazma” yazı dizisi, ilginç ifadeleri ile basında yer almaya devam etmiştir.

Trabzon surlarının bugün ayakta kalan birçok kısmının Roma, Bizans ve Komnen devirlerinin ürünü olmakla beraber, ilk temelleri ve bazı önemli parçalarının söz konusu üçlüden daha eskiye dayandığını söyleyen yazar, tarihi varlığına “kör kazma ile saldırarak” bir beldeyi Trabzon’da hayal etmeyi bile kendisine yediremediğini “utançla” dile getirmiştir.³²¹ Yazarın 30 Ağustos tarihli yazısında paylaştığı anıya göre; Maarif Vekâleti tarafından Trabzon’a görevlendirilen ve son iki gününü özellikle surlara ayıran uzman mimar Sedat Çetintaş; her yıkılmış ve müdahale edilmiş sur parçalarını gördükçe üzüntü ile iç çekmiş, “perişan oluşuna ve edilişine” bir ilim adamı olarak hayıflanmıştır. Çetintaş’a, surlar hakkında açıkça ne düşündüğünü soran yazar, “bu hiçe sayılıp yıkılan sözde taş yığınlarını muhafaza ile sorumlu olduklarını, yıkılmak üzere olanların zamanla devrilmemesi için tedbir alınması gerektiği” cevabını almıştır.³²² Nitekim Çetintaş, raporunu kaleme almadan yaptığı bu yoruma uygun olarak “Trabzon Sanat Eserleri Raporu”nu oluşturmuş, surlar üzerinde özellikle durmuştur.

Çetintaş ile olan anısını hatırlatan yazar bir sonraki yazısında, tek dileğinin raporun tekrar ve dikkatle okunarak eğer “dil varırsa” kör kazmaya kale duvarlarında “işle” emrinin verilebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Tahsin Uzer’in önderliğinde Belediyenin kendisini uygun görmesi üzerine Lambert ile şehri gezdiğini, Lambert’in surlar hakkında bazı tespitlerinin olduğunu söylemiştir. Lambert, surların tek bir taşının kaldırılmayarak saklanacağını, “şehrin tarihi simasını tamamen belirtmek üzere” surların her iki tarafındaki bütün binaların yirmi metreye kadar yıkılıp kaldırılacağını, böylece surlar ve çevresinde içli dışlı birer “promenade³²³” meydana getirileceği açıklamalarını yapmıştır.³²⁴ Konularında uzman olan Çetintaş ve Lambert’in surların yıkılması ile ilgili görüşlerini ortaya koyan bu anılar, yazarın yıkıma olan karşıt duruşunu destekleyici nitelikte olmuştur. 1937 yılında geçen anıların beş sene sonra tekrar gündeme getirilmesi ise surlar meselesinde uzman raporlarının pek de dikkate alınmadan göz ardı edilmiş olabileceğini düşündürür.

Bir sonraki yazısında promenat fikrinin ekonomik olarak yapılamayacağını Lambert’e söyleyen yazar, bir şehrin -hele böyle eski tarihi şehirlerin- birkaç on sene yapılamayacağı,

³²¹ Halk, 25 Ağustos 1942

³²² Halk, 30 Ağustos 1942

³²³ Promönat: Gezinti yeri. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

³²⁴ Halk, 4 Eylül 1942

kalelerin ayakta kalmasının şehrin vazifesi olduğu ve bugün “hor görülen” duvarların “modern veya modernleşecek bir şehir” için “bulunmaz bir hazine olduğu” cevabını almıştır.³²⁵ Surlar meselesi üzerinden modern şehir vurgusu yapan Lambert ile korunmasında tüm şehrin sorumlu olduğuna dikkat çeken Çetintaş, 1942 yılının sonlarında tekrar hatırlatılmış; surlara yapılan müdahalelerin sorgulanmasına sebep olmuştur.

“Kör kazma” yazı dizisinin son bölümünden iki ay sonra Belediye Meclisi’ne yansıyan bir meselede, İçkale içinde yıkık enkazlar arasında bazı kişiler kulübe yapmak istemiş, ruhsat verilip verilmeyeceği tartışılmıştır. Söz alan bir meclis üyesi, İçkale’nin uzman raporuna uygun olarak “eski eserlerden olan ve birinci derecede korunması gereken” kale enkazları arasında yapıldığı belirtilen kulübelere Belediye’nin haberi olmadığını, bu kulübelerin Yapı ve Yollar Kanunu’na uygun olarak yıktırılıp kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.³²⁶ Basında birkaç gün arayla yayımlanarak gündemde kalan “kör kazma” başlıklı surların yıkılma meselesi, 1937 yılında hazırlanan uzman raporlarının hatırlatılması, meselenin adaletle yansımış olması konuya daha hassas yaklaşılmasını sağlamış, muhtemel olarak da Belediye Meclisi’ndeki karar sürecini hızlandırmıştır.

1943 yılına gelindiğinde sur duvarları, Moloz’da inşa edilmekte olan Borsa binası konusunda tekrar gündeme gelmiştir. Borsa binasının inşası sırasında bina arsasına katılan kale duvarlarından alınan 75 m²’lik arsanın, bedeli ile Borsaya satılması istenmiş, istek Belediye Meclisi tarafından uygun görülerek yetki Daimî Encümen’e bırakılmıştır (Şekil 93). Kale duvarlarında herhangi bir yıkımın söz konusu olmadığı bu satış, duvarların yıkılmış ve enkaz halinde olduğunu düşündürür.

Şekil 93. Moloz’daki Borsa binası, 1970’ler (Kâmil Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek)

³²⁵ Halk, 8 Eylül 1942

³²⁶ TBMZ, 13 Kasım 1942 tarihli oturum

Borsa binası ile gündeme gelen kale duvarları, iki yıl boyunca herhangi bir meseleye konu olmamış; 1945 yılında eleştirel bir yazı ile tekrar ortaya çıkmıştır. Trabzon'daki bazı işlerin yaparken düşünülmediğini söyleyen yazar “beyhude yıktırılan ve şimdi eski durumuna getirilen kale burcu” gibi başka işlerin de olduğunu belirtmiştir (Şekil 94). En küçük bir şeyi “yaparken ya da yıkarken iyice düşünmek” gerektiğini vurgulayarak yazısını bitiren “Ç.” adlı yazarın bu sözlerinde, sadece yıkım değil yapım faaliyetlerine karşı olan endişeleri de dikkat çekicidir.³²⁷

Şekil 94. Moloz burcu (Coşkun Eruz arşivinden yeniden işlenerek)

1947 yılına gelindiğinde Belediye Başkanı'nın 1946 yılı çalışma raporunda, kale ve duvarlar hakkında yapılanlar özetlenmiş, sakıncalı durumlar vurgulanmıştır. Belediye'ye ait olan kalelerin Belediye Meclisi'nin izni olmadan bir parçasının bile verilemeyeceği belli iken Pazarkapı'da bunun aksi bir durumun yaşandığı, Moloz'da yapılan bir helanın “memleketi süsleyecek bir binaymış gibi” karadan ve denizden görülecek cadde üzerinde havada asılı bir şekilde yapıldığı, kalelerin etrafında bazı kimsesizlerin “derme devşirme ve hatta kalelerden kopardıkları parçalar” ile kalelere bitişik barakalar yaptıkları; tüm bunların ileride “memleketin başına para ile istimlak edilecek bir bela” olmaması gerektiği kayıtlara geçmiştir.³²⁸

Belediye Başkanı'nın sözlerinden dokuz gün sonra tartışılan kale duvarları ile ilgili mesele, yönetimin konuya yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bir kişi; Pazarkapı Mahallesi'nde ev ve arsasının kuzey cephesine denk gelen kısmen ayakta, kısmen yıkılmış ve kısmen de arsası içine yıkılma tehlikesi gösteren kale duvarı zemininin kendisine

³²⁷ Yeni Yol, 11 Ağustos 1945

³²⁸ TBMZ, 5 Haziran 1947 tarihli oturum

satılmasına dair bir dilekçe ile başvurmuştur. Sözü edilen kale duvarının dilekçe sahibi tarafından zamanla yıkıldığını ve şimdi de satın almaya teşebbüs ettiğini söyleyen dönemin Belediye Meclis üyesi, buna izin verildiği takdirde örnek olacağını ve kale duvarlarına “tecavüz” edileceğini belirtmiş, hatta satmayıp bunlara “tecavüz” edenleri cezalandırmak gerektiğini sözlerine eklemiştir.³²⁹ Kale duvarlarının yıkılması ve onlara müdahale edilmesi hakkında daha önce gündeme getirilmeyen “ceza” uygulamasının bu toplantıda dile getirilmesi dikkat çekicidir ve yapılan müdahalenin olumsuz anlam taşıyan amiyane bir tabirle ifade edilmesi, kale duvarlarına karşı daha hassas davranılması gerekliliğini hatırlatır.

1948 yılında yine bir kişi tarafından satın alınmak istenen kale arsası ile yıkık kale duvarı hakkında bir mesele gündeme gelmiştir. 10 Haziran tarihli meclis oturumunda Bayındırlık Komisyonu’ndan gelen tutanak üzerine bölgenin tarihi eserle ilgili olup olmadığının bir sonraki toplantıda incelenmesi kabul edilmiş; 18 Haziran tarihli toplantıda ise kişinin satın alma teklifi ile tarihi eserle ilgili raporun tekrar Bayındırlık Komisyonu’na devredilmesi kararlaştırılmıştır.³³⁰ 1949 yılında benzer bir mesele ile kale duvarları tekrar gündeme gelmiştir. Bir kişi, Moloz’da sahibi olduğu arsaların ortasında bulunan ve yıkılmış olması sebebi ile bir kıymet taşımayan kale arsaları ile yıkık çeşme arsasının yapılmakta olan inşaatına katılması gerektiğinden, söz konusu iki arsanın uygun bedelle kendisine satılmasına dair bir dilekçe vermiştir. 14,44 m² olan bu yer ile ilgili dönemin Belediye Başkanı Tevfik Yunusoğlu, yıkık kale duvarı arsasının “kıymet tarihçesi” olmadığını, evraka ekli krokiye göre imar planı ile ilgili olmadığını ve plan dışında kaldığını bildirmiştir.³³¹ Bu oturumda karara bağlanmayan mesele, 1949-1950 yılı mesai raporunun okunduğu 1 Haziran 1950 tarihli meclis oturumunda karara bağlanmış; Daimî Komisyon’a verilen yetki ile söz konusu arsa dilekçe sahibine ücreti karşılığında satılmıştır.³³² Satış kararının alınmasında arsanın imar planı dışında kalması ve yıkık kale duvarının tarihi değer taşıması etkili olmuştur.

1953 yılında bir kişinin benzer bir talebi ile kale duvarlarına bitişik bir arsa satışı Belediye Meclisi’nde tekrar gündeme gelmiştir. Kişi talebinde, Ortahisar eski tulumba koğuşu altında bulunan Belediye’ye ait arsanın kendisine satılmasını istemiştir. Yapılan ilk incelemede arsanın imar ile ilgili olmadığı anlaşılmış, kale duvarına tamamen bitişik ve bitişik

³²⁹ TBMZ, 14 Haziran 1947 tarihli oturum

³³⁰ TBMZ, 10 Haziran 1948 ve 18 Haziran 1948 tarihli oturum

³³¹ TBMZ, 13 Haziran 1949 tarihli oturum

³³² TBMZ, 1 Haziran 1950 tarihli oturum

duvardan ancak 3 m uzaklıkta olduğu tespit edilmiş, karar yüksek Meclise bırakılmıştır. Söz alan bir meclis üyesi, bu bölgedeki kale duvarlarının tamamen tahrip edilmiş olduğunu, mezbelelik halinde bulunan istenen arsanın satılmasında şahsi olarak bir engel görmediğini dile getirmiştir. Ancak dönemin Belediye Başkanı Muzaffer Korlu, Millî Eğitim Bakanlığı'nın tehlikeli kalelerin incelenmesi için gönderdiği “yüksek tarihi eserleri inceleme mimarının verdiği rapor” üzerine 1954 yılı içinde tehlikeli tarihi eserlerin acil olarak tamirleri yapılmak üzere bütçe ayrılacağı bildirilmiş olduğundan, bu gibi kale duvarlarına bitişik yerlerin satılmasının doğru olmayacağını söylemiş ve talep reddedilmiştir.³³³

1954 yılında da kale duvarlarının yıkılması ve satılması meselesi benzer durumlar ile gündeme gelmiştir. 1 Şubat tarihli oturumda, bir kişi dükkânı arkasında mevcut kale duvarından oluşmuş arsanın, dükkânının cephesinden 4,5 m yola vermek şartıyla geri çekilerek bir hizaya gelmesi için 19,25 m²'lik kısmın kendisine verilmesine dair dilekçe vermiştir. Kendi mağazası daha önce geri çekilmiş olan mağazaların hizasından dışarıda kaldığından 4,5 m²'lik kısmın yola verileceği ve mevcut dükkânların hizasına çekilmek koşuluyla yeniden bir mağaza yapılacağı anlaşılmış; geri kalan kısmın uygun bedel ile kendisine verilmesinin uygun olup olmadığını sormuştur.³³⁴

25 Şubat tarihli oturumda gündeme gelen arsa satışının reddedilmesi, kale duvarları konusundaki daha önceki kararların uygulanması ile gerçekleşmiştir. İki kişinin başvurarak kendilerine satılmasını istedikleri arsalar, kale duvarlarına bitişik olup eski eserlerden olan kale duvarları ve onlara yakın sahaların satılmaması kararı bulunduğundan, kanun gereğince sakıncalı görülerek talepleri reddedilmiştir.³³⁵ 14 Haziran tarihli oturumda gündeme gelen başka bir arsa satışı meselesinde ise iki dükkân sahibi, Pazarkapı Sandıkçılar içindeki dükkânı arkasındaki boş ve yıkık kale duvarı arsasının kendilerine verilmesi ve dükkânını arsa miktarı kadar içeri çekmek koşuluyla yol cephesinde artacak kendi mülkünün değiştirilmesi; fazla kalacak kısmın takdir edilecek bedel ile kendilerine devredilmesine dair dilekçe yazmıştır. Bu konunun 1 Şubat tarihli toplantıda tartışılan meselenin aynısı olduğuna karar veren meclis, arsanın kendilerine verilmesi ve yola terk edilecek miktardan fazla kalan kısım için takdir edilecek bedel ile mübadelesi için yetkiyi Daimî Komisyon'a vermiştir.³³⁶ 1 Ekim tarihli toplantıda kabul edilen 1953-1954 yılı çalışma raporuna göre ise Sandıkçılar

³³³ TBMZ, 15 Ekim 1953 tarihli oturum

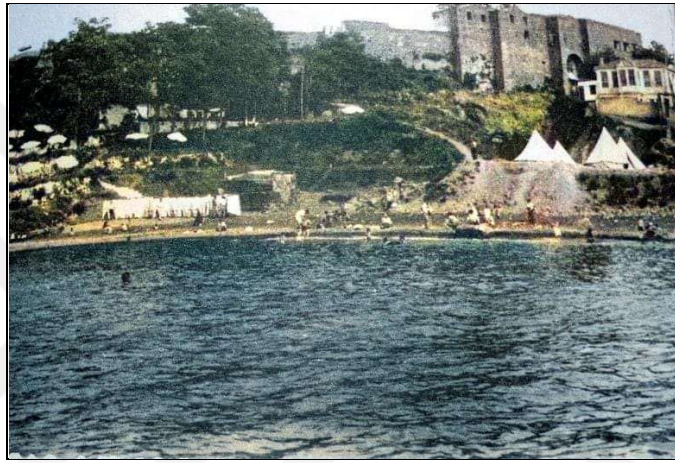
³³⁴ TBMZ, 1 Şubat 1954 tarihli oturum

³³⁵ TBMZ, 25 Şubat 1954 tarihli oturum

³³⁶ TBMZ, 14 Haziran 1954 tarihli oturum

içindeki arsalar ile ilgili alınan kabul kararı hala inceleme aşamasındadır ve uygulamaya geçilmemiştir.³³⁷

1958 yılına gelindiğinde ise gündemde başka bir mesele daha vardır ve tartışmaların seyri ona göre değişmiştir. 7 Ocak tarihli bir habere göre Karayolları tarafından Kale Parkı'nın altından bir sahil yolu geçirilmek üzere olduğu belirtilmiştir (Şekil 95). Vakıflar İdaresi tarafından Kale parkında inşasına karar verilmiş olan turistik otel inşaatı için sahil yolu hafriyat çalışmasının beklendiği, bu mesele için Karayolları mühendislerinden Ekrem Bey isminde teknik bir elemanın şehre geldiği ifade edilmiştir.³³⁸

Şekil 95. 1958 yılında tünel ve sahil yolu çalışmaları (Kâmil Gündoğdu arşivi, 2020)

1958 yılının sonlarına gelindiğinde Vahap Hamamizade'nin kale duvarlarına yakın inşa edilen mahaller hakkındaki önergesi üzerine beş üyeden oluşan bir komisyon seçilmiş, mesele komisyona havale edilmiştir. 27 Ekim tarihli toplantıda, kale duvarları, mabetler ve tarihi eserlerin 15 m yakınına kadar inşaat yapılamayacağı kanunlar ile tespit edilmiş olmasına rağmen bazı inşaatların tarihi eserlerin bitişiğinde veya içinde yapılmaya devam ettiği görülmüş; bunlara engel olmak için alınan önlemler sorgulanmıştır. Dönemin Belediye Başkanı Ahmet Rasim Karanis, bu gibi eserlerin korunmasının Maarif tarafından ele alınması gerektiğini, beş yüz seneden beri restore edilmeyen kale duvarlarını yakında Belediye Fen heyeti ile gözden geçireceklerini, maili inhidam birçok kale duvarlarına rastlanacağını ve yıkım kararı çıkmasa bile bir kaza sonucu yıkıldığında sorumlunun Belediye olacağını düşündüğünü dile getirmiştir. Son sözünü ise “tarihi eserler nelerdir, nerelerdedir” ellerinde bunlara ait tespit edilmiş bir liste bulunmadığından yakınarak

³³⁷ TBMZ, 1 Ekim 1954 tarihli oturum

³³⁸ Doğu, 7 Ocak 1958

söylemiştir.³³⁹ Belediye Başkanı'nın bu yakınmaları, Sedat Çetintaş'ın 1937 yılında Trabzon'a gelerek yaptığı incelemeler sonucunda oluşturduğu -eksik veya fazla, bilinen ilk tasnif edilmiş metin olan- Trabzon Sanat Eserleri Raporu'nun göz ardı edilmiş olabileceğini düşündürür.

27 Ekim tarihli toplantıda oluşturulan komisyon, ilgili mahalleri gezerek 5 Aralık tarihli toplantıda durumu rapor ile Meclise sunmuştur. Komisyon; birçok meskenin kale duvarları yakınında ve içinde çok eski tarihten beri inşa edildiğini ve mabetlerin bitişiğine uygunsuz inşaatların yapıldığını tespit etmiştir. Bunların en dikkat çekenleri olarak, Müftü Camii avlusundaki dükkânlar ile Ortahisar Fatih mescidi duvarına bitişik olarak yapılan dört dükkân belirtilmiştir. Sonuç olarak komisyon, kale duvarlarına bitişik veya kanunun gösterdiği sınırlara girerek yapılan “meskenlerin yıkılması”, “milli servetin heba edilmemesi” ve “ticarethanelerin yıktırılması” kararını açıklamıştır. Söz alan Başkan Karanis, Belediye Fen İşleri Müdürlüğü'ne “tarihi eser ve mabetlerin neler olduğunu” sorduğunda, böyle bir belgenin olmadığı cevabını aldığını söylemiş; ancak bir gün sonra tekrar gelen memur 1937 yılında Belediye'ye emanet ediliş olan tarihi eser ve mabetlere ait bir rapor getirdiğini ifade etmiştir. Raporu inceleyen Karanis, 21 yıllık bir rapor olmasına rağmen Belediye'nin o tarihten beri raporu hiçbir şekilde “ele alarak uygulamaya geçmediğini”, hatta ona “aykırı davranarak” korunması gereken eserleri korumadığını dile getirmiştir. 21 yıl önce bu incelemeyi yapan Çetintaş'ın, raporun sonunda ileride bir kültür heyeti tarafından “tekrar ele alınarak” anlaşılabileceğini söylediğini ancak 21 yıldır böyle bir heyet istenmediğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Bu bilgi, döneminin en kapsamlı çalışmalarından biri olan Çetintaş raporunun, Belediye tarafından tekrar ele alınmadığı ya da üzerinde çalışma yapılmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

2.3.6. Sinema Binası

Şehir sakinlerinin hafızalarında hala yer tutan “Sinema Binası”, Trabzon kentinde gerçekleştirilen yıkım faaliyetleri değerlendirildiğinde en “popüler” ve “ikonik” örnek olma özelliği taşır. Bugün İskenderpaşa Mahallesi'nde İskele, Gazipaşa ve Belediye Caddeleri ile çevrelenen Meydan Parkı'nda yer almış olan Sinema Binası, 1958 yılındaki yıkımına dek

³³⁹ TBMZ, 27 Ekim 1958 tarihli oturum

³⁴⁰ TBMZ, 5 Aralık 1958 tarihli oturum

sinema olarak inşa edilmiş olmasının yanında birçok tiyatro gösterisine de ev sahipliği yapmıştır.

1911 yılında bir Osmanlı Ermenisi olan Pilosyan tarafından kurulan “Trabzon Osmanlı Sinematografi” adlı şirketin, sinematograf binası yapmak istediği arsanın tapu kaydı bugün halk arasında “Pilosyan/Turan/Yıldız/Şehir/Sümer Sineması” olarak anılan yapıyı işaret etmektedir. Söz konusu kayda göre Sinema binasının sınırları; batısı Millet Bahçesi ve Belediye Binası, doğusu yol, güneyi Trabzon Belediyesi’ne ait dükkân ve yol, kuzeyi ise yine yol olarak belirtilmiştir³⁴¹ (Şekil 96).

Şekil 96. Sinema Binası’nın bugünkü kent içi konumu

Yapının giriş cephesinde her iki köşeye yerleştirilmiş kuleye dönüşen kare kesitli plasterler, saçak silmelerinden sonra bir miktar daha yükselen düşey hatlı derin silme ve gömmelerle plastik bir özellik kazandırılan kuleler Trabzon’un geç Osmanlı mimari mirasında bulunmayan yenilikçi düzenlemelerdir. Düşeydeki çizgisel şeritler, eliptik giriş merdivenleri, vitraylı dairesel pencereler ve dekoratif metal elemanlar yapıyı dikkat çekici hale getirmiştir. Yapının mevcut biçimi ile 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Avrupa’da etkili olan, bu coğrafyada başta İstanbul olmak üzere bazı gelişmiş kentlerde etkisini gösteren “Art Nouveau” akımının özelliklerini taşıdığı belirtilmiştir (Usta ve Tuluk, 2017: 205).

Yapının müellifinin 1893-1909 yılları arasında Türkiye’de çalışmış olan İtalyan mimar Raimondo D’Aronco olabileceği yorumu yapılmıştır. İnşa tarihi net olmamasına rağmen,

³⁴¹ Usta & Tuluk, *a.g.e.*, s. 162-164.

D'Aronco tarafından 1902'de İstanbul'da inşa edilen Nazime Sultan Yalısı ve Torino'daki ülke pavyonlarının cephe organizasyonları Trabzon'daki binanın öncülü olarak değerlendirilmiş, Sinema binasının da D'Aronco'nun 1909'da ülkeden ayrıldığı düşünüldüğünde 1902 ile 1909 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği ihtimali dile getirilmiştir (Usta ve Tuluk, 2017: 290-210).

Arşivdeki tapu kaydına göre Rüşumat Emaneti'ne (bugünkü Gümrük İdaresi) ait transit ambarı olarak kullanılmakta olduğu bilinen arsa üzerindeki ambar; 1907'de Şura-yı Devlet ve Meclis-i Hass-ı Vükela'nın uygun görüşü ile yıkılmış ve arsa haline getirilmiştir. Arsa üzerinde 1000 lira harcanarak Belediye'ye gelir getirmesi amacı ile sinema binası yapılması uygun görülmüştür. Bu bilgi, Sinema Binası'nın 1902-1909 yılları arasında inşa edilmiş olduğu yorumunu doğru kılmakla birlikte 1907'den sonra inşa edilmiş olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu arsa, on yıl süreyle Bedros Pilosyan ve Arsen Minesyan adlı kişilere tahsis edilmiş ve süre bitiminde mülküyle birlikte Belediye'ye bırakılmak suretiyle sözleşme yapılmıştır.³⁴²

Sözleşmesi gereği vergisini ödeyerek binayı işleten Pilosyan, Trabzon'un 1916'da Rus işgaline uğramasıyla binanın işletmeciliğinden ayrılmıştır. Nisan 1916'ya tarihlendirilen, işgal kuvvetleri ile bazı sivil vatandaşların da aralarında bulunduğu bir fotoğrafın alt notunda, tiyatro binası olarak ifade edilen yapının Terzopullo Mirantas adlı bir kişi tarafından işletildiği belirtilmiştir.³⁴³ Binanın el değiştirdiğini göstermesinin yanında bu fotoğraf; işgal döneminde sanat faaliyetlerinin hala devam ettiğini göstermesi bakımından da dikkate değerdir (Şekil 97).

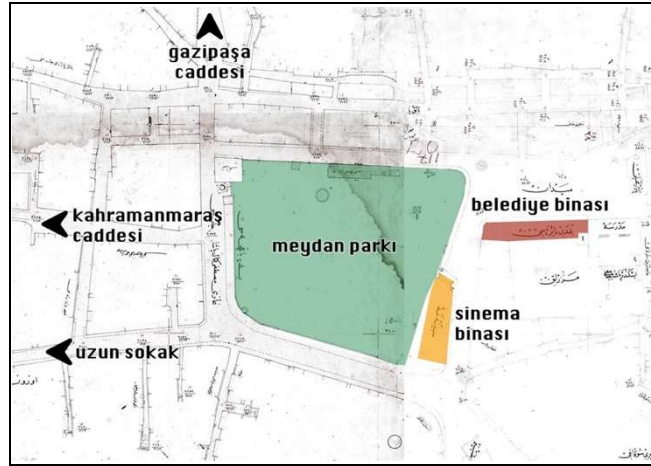
³⁴² Usta & Tuluk, *a.g.e.*, s. 164.

³⁴³ Usta & Tuluk, *a.g.e.*, s. 165.

Şekil 97. Nisan 1916'da Rus askerleri ile bazı vatandaşların Sinema önünden fotoğrafı (Kâmil Gündoğdu arşivi, 2021)

Cemal Azmi Bey'in Trabzon valiliği sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti adına inşa edilmekte olan bir okula gelir sağlamak amacı ile Sinema binasının söz konusu cemiyet adına kaydedilmesi istenmiş; Pilosyan ve Minesyan'ın işgal hali sebebi ile kenti terk etmiş olması ve kendilerinden haber alınamaması göz önüne alındığında sinema binasının İttihat ve Terakki Cemiyeti adına kaydedilmesi kaçınılmaz olmuştur.³⁴⁴ 1922 yılında basına yansıyan bir haber ile tamir edilerek tekrar hizmete açıldığı bildirilen Sinema binasının³⁴⁵, 17 Ocak 1923 tarihli bir başka habere göre ise Turan Sineması adıyla faaliyette olduğu anlaşılr.³⁴⁶

Şekil 98. 1926 haritasına göre Sinema binasının konumu

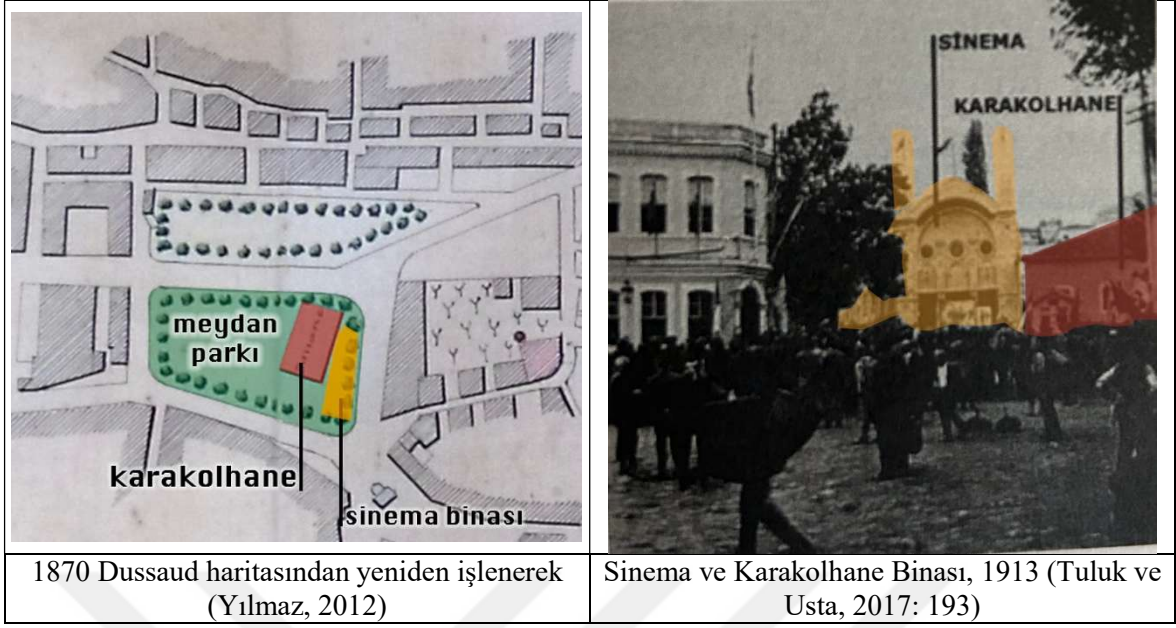
³⁴⁴ Usta & Tuluk, *a.g.e.*, s. 165.

³⁴⁵ İstikbal, 11 Nisan 1922

³⁴⁶ İstikbal, 17 Ocak 1923

Sinema binasına ait çoğu eski fotoğrafta ve 1926 haritasında çevresinde herhangi bir yapılaşma olmamasına rağmen yapının ilk bakışta anlamlı görünmeyen zorlama biçiminin muhtemel bir yapılı çevre oluşumunu işaret ettiğini söyleyen Usta ve Tuluk (2017: 192); bu noktadaki belirsizliğin ipuçlarını 1870 tarihli Dussaud haritasında bulmuştur. Dussaud Biraderler adlı Fransız bir şirketin Trabzon limanının inşası için sunduğu proje kapsamında hazırlanan haritada, Çömlekçi limanını Meydan-ı Şarki'ye bağlaması kurgulanan yol güzergâhı gösterilmiş; bu vesile ile Meydan parkının o yıllardaki durumu ortaya çıkarılmıştır (Yılmaz, 2015: 213). Söz konusu haritaya göre meydan parkının doğu kenarına yakın noktasında dikdörtgen bir yapı işlenmiştir. Yol ile ilişkisi dikkate alındığında Sinema binasının yol ile bu bina arasına inşa edildiği; kısmen önünü kapatan bu binadan kurtulmak için de giriş cephesinin bir miktar doğuya çevrildiği tespiti yapılmıştır. 1913 yılına tarihlendirilen bir fotoğrafta, 1870 Dussaud haritasında görülen; 1916 tarihli fotoğrafta (Şekil 97) ve 1926 haritasında (Şekil 98) ortadan kalkmış olan Sinema binasının yanındaki bina görülmektedir. Söz konusu bu binanın Tanzimat döneminde temelleri atılmış olan Zaptiye Teşkilatı'nın karakolhane binası olduğu tespiti yapılmıştır. Bu tespitin gerekçesi olarak ise 1850 tarihli bir belgeye göre karakolhanenin; “halkın önemli bir bölümünün o bölgede yaşıyor olmasının yanında, limana yakın olması, yolcuların ilk durak yeri ve konaklama mekânlarının bu bölgede yoğunlaşması sebebiyle Meydan-i Şarki'de yapılmasına karar verildiği” bilgisi gösterilmiştir³⁴⁷ (Şekil 99).

³⁴⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, Ö. (2012). *Tanzimat Dönemi'nde Trabzon*. KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon, s. 355.

Şekil 99. Sinema binası ve karakolhane arasındaki ilişkiyi gösteren harita ve fotoğraf

Sinema binasının mevcut fiziksel durumu ve yapılı çevresine ait ifade edilen meşru bilgilerden farklı olarak bina, 1925 yılından itibaren farklı sebeplerle gündeme gelmiştir. 1925'in sonlarında halkın ihtiyacına yeterli gelmediği ve durumunun iyi olmadığı gazetelere yansımış, “asri ve medeni ihtiyacı” karşılaması için “kökünden ıslah edilmesi” gerektiği paylaşılmıştır.³⁴⁸

1931 yılında Yıldız Sineması adı ile hizmet veren sinema binası, üç senelik kiralınması için açık artırmaya konulmuştur.³⁴⁹ 3 Eylül 1931 tarihli duyuruda taliplerinden Kemal Bey'e ihale edildiği ifade edilen sinema³⁵⁰, yoğun bir tamirat ve düzenleme programına tabi tutulmuş³⁵¹; eksikler tamamlandıktan sonra “şehir sineması” adı ile açılış yapılacağı duyurulmuştur.³⁵²

1932 yılına gelindiğinde Şehir sineması hizmet vermeye devam etse de kentin iyi bir tiyatrosu olmadığı eleştiri konusu olmuştur.³⁵³ Halkevinin açılış töreninde konuşma yapan dönemin Muallim mektebi müdürü Hamdi Bey; halkın parasını biri eczane diğeri tiyatro olmak üzere iki yere “koşa koşa” harcadığını, bir “halk yaratmak” için sahne-temsil işlerinin “bir zaruret” olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴ 25 Ağustos 1932'de ise Sinema binasına ait kira

³⁴⁸ Yeni Yol, 26 Kasım 1925

³⁴⁹ Reklam, 27 Mayıs 1931

³⁵⁰ Reklam, 3 Eylül 1931

³⁵¹ Reklam, 17 Eylül 1931

³⁵² Reklam, 20 Eylül 1931

³⁵³ Akın, 1 Nisan 1932

³⁵⁴ Akın'ın ilavesi, 1 Temmuz 1932

sözleşmesinin feshedildiği, kiralanması için aynı sözleşme şartları ile tekrar açık artırmaya çıkarıldığı bildirilmiştir.³⁵⁵ Belediye ve kiracılar arasındaki sözleşmeler gereği sıkça el değiştirdiği görülen Sinema binası 27 Ağustos 1934'te bir senelik olmak üzere tekrar açık artırmaya çıkarılacağı bilgisi paylaşılmıştır. Hizmet vermeye devam etmiş olsa da binanın tamirat ihtiyacı bu yıl da sürmüş, gerekli işlemler Belediye tarafından yaptırılmak üzere açık artırmaya konulmuştur.³⁵⁶

1936 yılı Sinema binasının durumundan şikâyetlerin başladığı, yıkılmasına yönelik ilk fikirlerin ortaya atıldığı yıl olarak dikkat çekmektedir. “Biçimsiz, şekilsiz, sıhhat ve istirahat şartlarından uzak” yapılmış binanın artık “külüstür” halde olduğu, “harap ve perişan” şekli ile durmaya devam edecekse “yakılıp kaldırılmasının” daha iyi olduğu, “sinemalıktan da binalıktan da çıktığı” dile getirilmiştir.³⁵⁷ Eleştiriler 1937 yılında da devam etmiş, sinemanın ihtiyaca kâfi gelmediği, “harabenin” yıkılarak parktan çalmış olduğu yeri parka geri vermesinin onu bir “nazar boncuğu gibi elde tutmaktan daha doğru” olacağı basına yansımıştır.³⁵⁸ Basına yansıyan eleştiriler 5 Nisan 1937 tarihli Belediye Meclis toplantısında da karşılık bulmuş, dönemin azası Tevfik Yunusoğlu ve arkadaşları tarafından verilen önerge ile Sinema binasının “şehre layık bir surette” tamiri için bütçeye ödenek koyulmasına karar verilmiştir.³⁵⁹

Sinema binası tamirat ihtiyacı ve fiziksel zafiyetleri dışında 28 Nisan 1937 tarihli Belediye Meclis toplantısında farklı bir konu başlığı ile de gündeme gelmiş, o günden sonra ise şehrin imarının öncelikli meselesi olmuştur. Dönemin azalarından Temel Nücumi Göksel plan işinin öneminden bahsetmiş, uzun zaman önce çalışmalara başlanmış olsa da hala eksik olduğunu dile getirmiştir. Plan olmadan şehirdeki önemli işlerin yapılmasının doğru olmadığını savunan Göksel'e benzer olarak, azalardan M. Muammer de yeni plana göre Sinema binasının ne olacağı belli olmadığı için, binanın fiziksel sağlığını iyileştirmek dışında fazla masraf yapılmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁰ Belediye Meclisi'ndeki tartışmalar sürerken Sinema binasının “sağlığı zehirlediği”, parkın “güzelliğini baltaladığı” ve parkta oturanların “gönüllerine kasvet” doldurduğu basına yansıması; güzel bir sinema

³⁵⁵ Reklam, 25 Ağustos 1932 ve 22 Eylül 1932

³⁵⁶ Halk, 27 Ağustos 1934 ve 2 Ekim 1934

³⁵⁷ Yenyol, 5 Ekim 1936, 7 Ekim 1936 ve 17 Ekim 1936

³⁵⁸ Yenyol, 13 Ocak 1937 ve 13 Mart 1937

³⁵⁹ TBMZ, 5 Nisan 1937 tarihli oturum

³⁶⁰ TBMZ, 28 Nisan 1937 tarihli oturum

binası ne kadar lazımsa Belediye parkının da o kadar “güzelleşmeye layık” olduğu bildirilmiştir.³⁶¹

Sinema binası ile ilgili söz konusu tartışmaların gündemi meşgul ettiği sırada, 1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde kentte incelemeler yaparak “Trabzon’un San’at Eserleri” adlı raporunu oluşturan Sedat Çetintaş, kentteki tarihi eserleri dört gruba ayırdığı raporunda Sinema binasından hiç söz etmemiştir. Mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmayan yapıları dahi listeleyen Çetintaş, Belediyece yıktırılması gereken yapıları işaret etmiştir. Yıkılmasına dair ilk tohumları atılmış olan; ölçeği, konumu ve cephe organizasyonu sebebi ile gözden kaçırılmış olma ihtimali bulunmayan Sinema binasının Çetintaş’ın raporuna dâhil edilmemiş olması, binanın Belediye Meclisi ve basındaki tartışmalara paralel olarak gözden çıkarılmış olabileceğini düşündürür.

Çetintaş’ın Trabzon’u ziyaretinden kısa bir süre sonra 27 Ağustos 1937’de şehir planını yapmak üzere Trabzon’a gelen Lambert, hazırladığı plan ve “Trabzon meselesi ve plan harekâtı üzerine iptidai raporu (28 Ağustos-8 Eylül 1937)” ile kentin imarına yönelik kararlarını açıklamıştır. Ortasında Atatürk heykeli bulunacak olan, şehrin siyasi, idari, iktisadi birliklerini toplayacak olan bir meydan hayalini ifade eden Lambert; planında Meydan parkında istimlak edilmesi gereken bölümü işaretlemiştir. Sinema binasının meydanın genişleme alanı içinde kalması, binayı yıkıma götüren sürecin resmi bir başlangıcı olmuştur (Şekil 100).

Şekil 100. Lambert planına göre istimlak edilecek alanlar içinde yer alan Sinema binası (Ömer İskender Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

³⁶¹ Yeni Yol, 20 Temmuz 1937

1938 yılının başlarında “zavallı enkaz” olarak nitelendirilen sinemanın “yıkıp ortadan kaldırılmasının” daha faydalı olacağı basında yer almış³⁶², yılsonuna doğru Belediye Meclisi’ndeki tartışmalar sonucunda bu sene kiraya verilmeden Halkevi’nin sinema makinesinden yararlanarak işletilmesi kararı alınmıştır.³⁶³ 29 Kasım 1938 tarihli Belediye Meclis oturumunda ise dönemin Belediye Başkanı Cemal Turfan, Sinemanın Halkevi ile ortak işletilmesi kararının uygulamaya konulmadığı ve kira süresi biten kiracının hala binayı boşaltmadığı bilgilerini vermiştir.³⁶⁴ Lambert planına göre geleceği karanlık olan Sinema binası, 1938 yılında hizmet vermeye devam etmiş olsa da fazladan herhangi bir masrafa mahal vermeden işletilmeye dikkat edilmiştir.

1939 yılına gelindiğinde Sinema binasının yıkım meselesinde tartışmaların sıklığının arttığı ve kullanılan ifade dilinin bir o kadar sertleştiği görülür. Lambert planına göre, Yıldız Sineması adı ile faaliyette olan sinemanın, bitişiğindeki kahve ile birlikte “titrek ellerden yiyemediği tokadı tadacağı” ve Belediye parkının “güzelleşip genişleyeceği” dile getirilmiştir. Bu haberden yaklaşık bir ay sonra Belediye Meclis toplantısında Sinema binasının yıkılması üzerine yapılan tartışmalar, Trabzon şehrinin o dönemki imar politikasını farklı zihniyetler aracılığı ile göstermesi bakımından önemlidir.

Dönemin Belediye Başkanı Bahri Doğanay, Lambert planına göre meydandan işe başlanacağını; Sinema binasının gelir getirmeye devam etse de plana başlama yolunda fedakârlık yapılarak şimdiden yıkılması gerektiğini söylemiştir. Söz alan dönemin Belediye Meclis üyelerinden Şevki Savaşçı, şehrin pek çok imar faaliyetinin arka planında yatan, bugünden bakıldığında cüretkâr olduğu şüphe götürmeyen görüşlerini dile getirmiştir. “İmar yıkmakla olur. Bir memlekette yıkmak olmazsa imar da olmaz. Biz bu şehri baltalamazsak hiçbir şey yapamayız” sözleri ile sinemanın yıkılmasının uzun süredir gündemde olduğunu, işin ertelenmemesi gerektiğini, şehirde geniş bir meydan olmadığını belirtmiştir. Savaşçı, konuyu meydanın ortasına konulması planlanan Atatürk Heykeli’ne de getirmiştir. “Memleketi kurtaran bir şahıs ortaya atıldı. Tek başına meydana çıktı. Yanına yirmi kişi iltihak etti. Memleketi kurtardılar. Onun buraya dikeceğimiz bir heykeli için Belediyenin üç bin lira zarar etmesi mevzubahis olamaz” cümlelerini kurmuş, söz alan bir başka aza Burhan Oğuzlu ise “Müzakere mevzuunun başka mecralara dökülmesine mahal yoktur” diyerek

³⁶² Yeniyol, 23 Mart 1938

³⁶³ TBMZ, 27 Eylül 1938 tarihli oturum

³⁶⁴ TBMZ, 29 Kasım 1938 tarihli oturum

konunun Atatürk Heykeli olmadığını, ortada bir imar hareketi yokken Sinemanın yıkılmasının bütün o havzayı alt üst edeceğini savunmuştur.³⁶⁵

Ertesi güne sarkan tartışmalar neticesinde; Sinema binasının yıkılmasının Belediye Meclisi'nin yetkisi dâhilinde olduğu kabul edilmiş; yapılan oylama sonucunda ise bina ve müstemilatının yıkılması kabul edilmemiştir.³⁶⁶ Bu karardan altı ay sonra Sinema binası, bir senelik kiralama için tekrar açık artırmaya konulmuş³⁶⁷, yılsonunda ise esaslı bir şekilde tamir edilmeye başlandığı görülmüştür. Hatta bu tamirat haberi, basın nezdinde yıkımdan vazgeçildiği ihtimalini dahi düşündürmüştür.³⁶⁸ Yeni yıldan bir gün önce ise yeni hazırlanan şartname doğrultusunda bu sefer üç senelik kiralama için açık artırmaya çıkarılan Sinema binası³⁶⁹; 1940 yılının ilk aylarından itibaren yapılan boya, badana ve ışık düzenlemeleri sonucunda Sümer Sineması adı ile hizmet vermeye hazır hale getirilmiştir.³⁷⁰

Belediye Meclisi'nden çıkan “yıkılmama” kararından sonra uzun bir süre sadece tamirat haberleriyle gündeme gelen Sinema binasının fiziksel durumu 1944 yılında basında yer bulmuş, yapılan tamir ve düzenlemelere rağmen binanın Trabzon'un şerefine ve halkının zevkine uygun bir sinema haline getirilemediği eleştirilmiştir.³⁷¹ Sinema binasının mevcudiyeti ve fiziksel zafiyetleri farklı zamanlarda gündeme gelirken, İnan dergisinin 1945 Ocak sayısında Trabzon'un tiyatro ve sinemaya olan ilgisine ve özellikle merkezi yönetimi karşısına almayı göze alarak kültürel zenginliği artırmaya heveskâr idarecilerin varlığına dair bir bilgi paylaşılmıştır. Buna göre 1890-1893 yılları arasında valilik yapmış olan Ali Bey, kendi döneminde Moliere'nin “Skape'nin Hileleri” adlı eserini Türk hayat ve adetlerine göre Türkçeye çevirtmiş, Abdülhamid'in tiyatro düşmanlığına rağmen daha o zamanlar kentte piyesler düzenleme cesaretini göstermiştir.³⁷²

1946 yılında “şehrin güzelleşmesi” konu başlığı ile gündeme gelen Sinema binasına “şimdilik” dokunulmadan, arkasındaki dükkânlar ve bazı evlerin kaldırılması gerektiği dile getirilmiştir.³⁷³ 1947 yılının sonunda Belediye parkının kaldırılmasına dair rivayetler üzerine hazırlanan bir anket doğrultusunda, Belediye Meclis üyelerinden Naci Başman'ın cevapları

³⁶⁵ TBMZ, 12 Nisan 1939 tarihli oturum

³⁶⁶ TBMZ, 13 Nisan 1939 tarihli oturum

³⁶⁷ Yeni Yol, 18 Ekim 1939

³⁶⁸ Yeni Yol, 22 Kasım 1939

³⁶⁹ Yeni Yol, 30 Aralık 1939

³⁷⁰ Halk, 2 Şubat 1940

³⁷¹ Yeni Yol, 4 Mart 1944

³⁷² İnan, Ocak 1945

³⁷³ Yeni Yol, 23 Şubat 1946; İnan, Mart 1946

dikkat çekmiş; ileride para olursa Sinema ve kahveler ile birlikte Şems Otel'i'nin kaldırılacağını ve Taksim Meydanı ile birleşeceğini söylemiştir.³⁷⁴ Meydan parkının kaldırılmasına yönelik haberler 1948 yılında da devam etmiş; Belediyenin parkı kaldırırsa Sinemayı, kahveyi, birkaç dükkânı ve Şems otelini de kaldırması gerekeceği, bu “büyük fedakârlık” yapıp kocaman bir meydanlığa sahip olunca kazancın ne olacağı sorgulanmıştır. Parkın kaldırılma ihtimalini yersiz bulan yazar, halkın nefes aldığı bu parkın yıkılma zamanı olmadığı, amaç bir bayram yeri elde etmekse illa da Belediye önünde olmak zorunda olmadığını savunmuştur.³⁷⁵

Yıkılma meselesi ile ilk gündeme gelişinden “on sekiz”, son gündeme gelişinden “dokuz” yıl sonra Sinema binasının yıkılması, 5 Haziran 1957’de Belediye Meclis oturumunda tekrar ele alınmıştır. İmar planının uygulanmasında Sinema, kahve ve dükkânların yıkılması için önerge veren Haluk Çulha, Belediye tarafından işletilecek olan Lale Sineması’nın tadilat ve tamiratının bitmemesi ile şehrin sinema ihtiyacına tek sinemanın yeterli gelmeyeceğini düşünerek yıkım teklifini geri almıştır.³⁷⁶

1958 yılının ilk aylarında dönemin Belediye Meclis üyelerinden Emin Akyüz, önergesinde; imar planına göre yolların genişletilmesine önem verildiği dönemde “şehrin merkezini oluşturan” ve o günkü “motorlu araç trafiğini güçleştiren” ve “milli bayramlardaki toplantılara engel” olan Sinema ile sinemaya bitişik Muharrem kahvesine kadar olan kısmın kaldırılmasının artık bir zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir. Akyüz ayrıca, Belediyenin geçirdiği mali zorluklara bağlı olarak Sinemadan gelen gelirin devam etmesi sebebiyle bu kararın daha önce ertelenmiş olduğunu dile getirmiştir.

Aynı oturumda 1956-1957 yılı çalışma raporunun tartışıldığı sırada söz alan dönemin Belediye Başkanı Ahmet Rasim Karanis; eldeki sinemaların şehre yeterli gelmemesi yüzünden ertelenen ancak Belediyenin artık yeni sinemaya kavuşmuş olması sebebi ile Sinema binasının yıkım meselesinin karara bağlanmasını istemiştir. “Gelişigüzel yıkılmalarının” orayı “mezbelelik” haline getireceği, mevcut sinemaların hala şehre yeterli gelmediği şeklindeki karşıt görüşlere rağmen, Sinema binasının Muharrem’in kahvesine kadar kahve ve müstemilat dâhil olmak üzere “yıkılarak yola katılması” oylamaya sunulmuş, oy çokluğu ile kabul olunmuştur.³⁷⁷ İlk gündeme geldiği günkü toplantıya nazaran daha az

³⁷⁴ Yeni Yol, 17 Aralık 1947

³⁷⁵ Yeni Yol, 24 Ocak 1948

³⁷⁶ TBMZ, 5 Haziran 1957 tarihli oturum

³⁷⁷ TBMZ, 1 Şubat 1958 tarihli oturum

sayıda tartışmaları içinde barındıran bu karar, on sekiz yıllık meseleyi nihayete erdiren karar olarak kayıtlara geçmiştir.

25 Şubat 1958 tarihinde dönemin bir siyasi partisinin il başkanı olan Hüsnü Aybay, dönemin Belediye Başkanı Ahmet Rasim Karanis'in bir basın toplantısında söylediği sözler üzerine yazı kaleme almış ve yerel basında paylaşmıştır. İlgili habere göre Karanis basın toplantısında Aybay'a ve partisine yönelik olarak, Sinema binasının yıkım kararının Aybay'ın "hoşuna gitmediğini", Sinema binasının dört ortaklı bir şirkete ait olduğunu bilmeden Aybay'ın kendisine ait olduğunu iddia ettiğini, yıkılacak olan gayrimenkullerin getireceği gelir konusunda Meclis'e "yanlış bilgi vererek" Meclisi yıkım kararına "yönelttiğini" ileri sürmüştür. Bunların yanında, Sinemanın yıkılması konusunda kararın kaldırılması için kendisinin önerge verdiğini iddia eden Karanis'in gerçekleri söylemediğini, bu konuda herhangi bir talep ya da önergede bulunmadığını dile getirmiştir.³⁷⁸

Siyasi ortamda bu gelişmeler yaşanırken Sinema binasının yıkım kararında hemen uygulamaya geçilememiş, bu gecikmenin asıl sebebi olarak ise Sinema kiracılarının karara yaptıkları itiraz gösterilmiştir. Mahkemeye devrolan meselede, binanın "yıkılmak üzere" olan durumu sebebiyle mahkeme tarihi beklenmeden "köhne bina" olarak nitelendirilen Sinema binası yıktırılmıştır.³⁷⁹

2.3.7. Mescitler

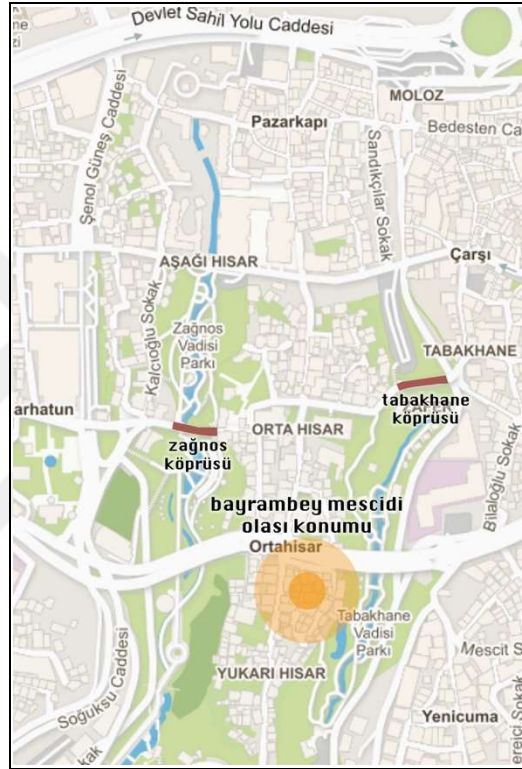
o Bayrambey Mescidi:

Yıkım faaliyetleri ile ilgili yoğunlaşan haberlerden bir diğeri "mescitler" üzerine olmuştur. Dâhil olduğu tartışmalar değerlendirildiğinde ilk örnek Bayrambey Mescidi'dir. 1553 tarihli tahrir defterinde yer alan "Mahalle-i Mağara"nın 1583'lerde ikiye ayrılarak kendi ibadethanesine kavuşan "Mahalle-i Mağara Mescid-i Bayram Çelebi"nin mescidi olan Bayrambey Mescidi; 1930 tarihli Trabzon Vilayet İdare Heyeti kararına göre Mağara Mahallesi'nin Hızır Bey, İsmet Paşa (bugün İnönü) ve Ortahisar Mahalleleri arasında paylaştırılmış olduğu bilgisine göre bu üç mahalleden birinde yer almaktaydı (Tuluk, 2021: 270).

³⁷⁸ Doğu, 25 Şubat 1958

³⁷⁹ Halk, 16 Nisan 1958

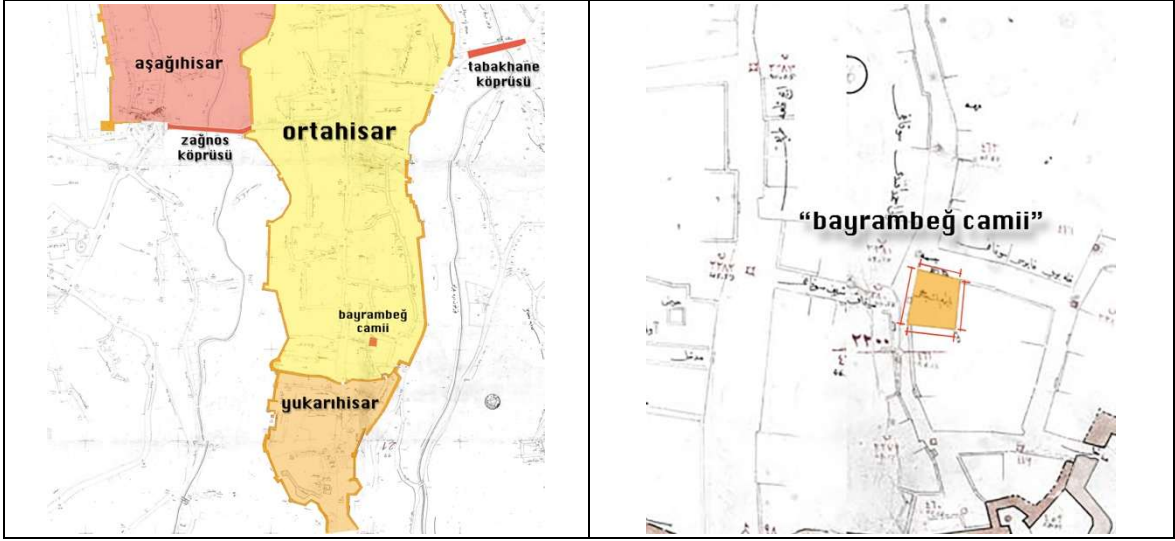
Bayramzâde Mescidi, sonraki adıyla Bayrambey Mescidi hakkındaki sınırlı bilgiye göre, Aralık 1725/Ocak 1726 tarihli hurufat defterinde Bayrambey Vakfı’ndan bahsedilmekte ve vakfa ait bir dükkân olduğundan söz edilmektedir. Açık (2022: 169); hurufat defterlerinde vakıflarından bahsedilmesi nedeniyle, küçük de olsa mescidin daha en başından vakfı olduğunu düşündüğü yorumunu yapar. Zaman içinde başka kişilerin yardımları ile minber yaptırıldığı, hatipler için Sipahiler Çarşısı’ndaki bir dükkânın yarısının vakfedildiği bilgisini de ekler.³⁸⁰

Şekil 101. 17-19. yüzyıllarda Bayrambey Mahallesi’nin bugünkü konumu (Üstün Demirkaya haritasından yeniden işlenerek, 2021)

Bugün Trabzon Ortahisar Mahallesi’nde bulunan “Bayram Bey” isimli sokağın varlığı ile “Mahalle-i Mağara Mescid-i Bayram Çelebi”nin bu bölgede yer almış olduğu yorumu yapılmıştır (Üstün Demirkaya, 2014: 186) (Şekil 101). Mescidin tam konumu ise 1926 haritasında açıkça görülür. “Bayrambeğ Camii” olarak belirtilen mescidin, 1926 haritasındaki konumu ile güncel harita karşılaştırıldığında, bugün Ortahisar Mahallesi sınırları içinde, Bayrambey Sokak’ın güney ucunda, bir parçası konutlara bir parçası ise yola denk gelen yaklaşık 65 m²’lik bir alanda konumlandığı anlaşılr (Şekil 102).

³⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Açık, T. (2022). Osmanlı Klasik Döneminde Trabzon Vakıfları. H. Öksüz, V. Usta ve K. İnan (Eds.), Trabzon Tarihi 1. Cilt (Siyasi Tarih) içinde (s. 157-177). Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası HCR Ajans Hizmetleri.

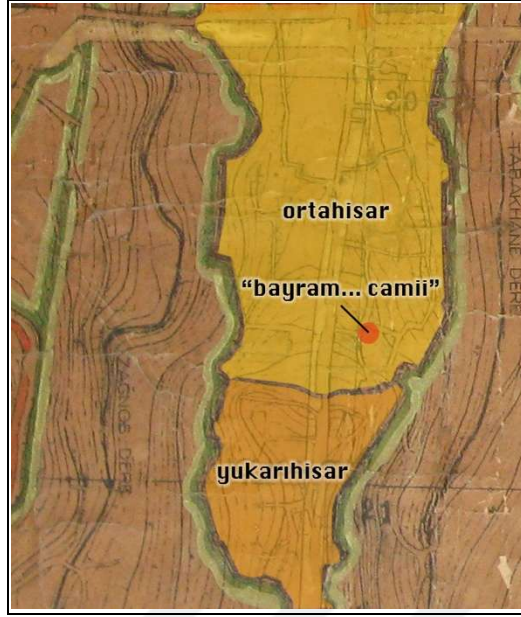

Şekil 102. 1926 haritasına göre Bayrambey mescidi (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Mescidin metinsel izine ise 1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde Trabzon'a gelerek incelemeler yapan ve "Trabzon'un San'at Eserleri" raporunu oluşturan Sedat Çetintaş'ın raporunda rastlanır. Çetintaş, kentteki tarihi eserleri dört gruba ayırdığı raporunda son grubu abideler arasında sayılan ancak hiçbir kıymeti olmadığından yıktırılması gereken yapılara ayırmıştır. Bayrambey Mescidi'ne bu yapılar arasında yer vermiş; mescidin mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmadan "boş yere" eser listesini "şişiren kalabalıktan" başka bir anlamı olmadığını belirtmiştir.³⁸¹

Çetintaş'tan kısa bir süre sonra 27 Ağustos 1937'de Trabzon'a gelerek şehir planını yapmak üzere çalışmalarına başlayan Lambert ise hazırladığı plan ve "Trabzon meselesi ve plan harekâtı üzerine iptidai raporunda (28 Ağustos-8 Eylül 1937)" kentle ilgili imar kararlarını ifade etmiştir. Hazırladığı haritada Bayrambey mescidinin bulunduğu konumda herhangi bir düzenleme önerisi getirilmemiş, yalnızca yola katılması gereken bölümler ifade edilmiştir (Şekil 103). Çetintaş raporu doğrultusunda yıkılmasına yönelik ilk adımların atıldığı mescide Lambert planında yer verilmemiş olması, Lambert'in Çetintaş'ın kararına paralel olarak mescidi gözden çıkarmış olabileceğini düşündürür.

³⁸¹ Çetintaş, *a.g.e.*, s. 381.

Şekil 103. Lambert planına göre mevcut olmayan Bayrambey mescidinin konumu (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

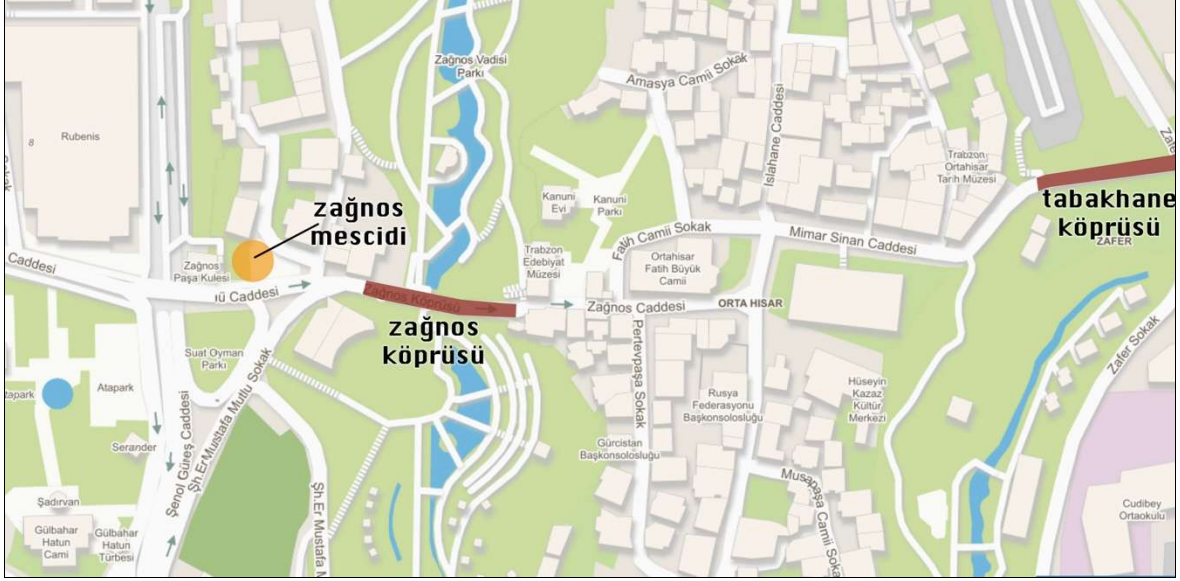
Bayrambey mescidinin gösterilmediği Lambert planından yaklaşık dört yıl sonra Belediye Meclisi'ne yansıyan bir tartışmadan mescidin yıkılmış olduğu anlaşılır. 5 Şubat 1941 tarihli oturumda Vakıflardan satın alınarak yıktırılmış olan Bayrambey mescidinin kalan iki duvarı ile bu duvarlar arasındaki zeminin talibine satılıp satılmaması, Encümeden gelen 24 Eylül 1940 tarihli yazı üzerine değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili söz alan dönemin Belediye Başkanı Muammer Yarımbyık, bu duvarın o bölgede yaşayan bir vatandaşa ait evin harimini kapattığı için yıktırılmadan kendisine satılmasını istediğini aktarmış; o bölgenin yol ve “müstakbel imar planı” ile bir “ilgisinin olmadığını” belirtmiştir. Bunun üzerine uygun görülen istek, satışın gerçekleştirilmesi için encümenin yetkisine devredilmiştir.³⁸² İsteğe konu olan bölgenin müstakbel imar planı ile kastedilen Lambert planının uygulama alanları dışında kalması, vatandaşın isteğinin olumlu sonuçlanmasını sağlamıştır. Encümeden gelen yazı tarihinde yıkılmış ve sadece iki duvarının ayakta kalmış olduğu anlaşılan Bayrambey mescidinin, bu vatandaşın isteğinden kısa bir süre önce yıkılmış olduğu düşünülebilir. Aynı yılın sonunda 1940-1941 yılı mesai raporunun tartışılıp kabul edildiği Belediye Meclisi'nde alınan karara uygun olarak satış işleminin gerçekleştirildiği de kayıtlara geçmiştir.³⁸³ Bu kayıt, dönemin yerel basınında yer almadığı dikkati çeken Bayrambey mescidi ve yıkımına ait son meşru kayıt olmuştur.

³⁸² TBMZ, 5 Şubat 1941 tarihli oturum

³⁸³ TBMZ, 3 Kasım 1941 tarihli oturum

○ Zağnos Mescidi:

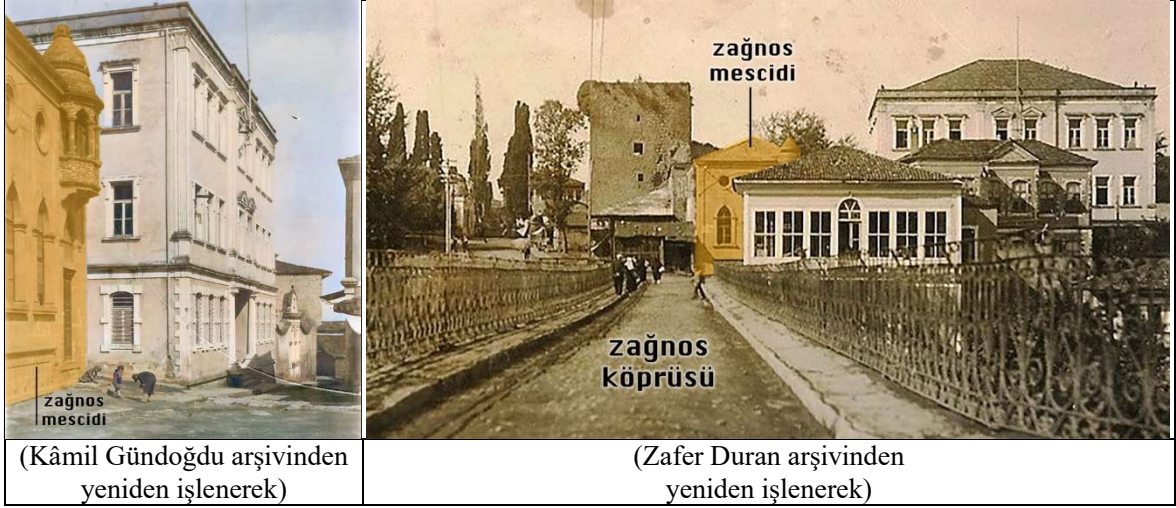
Bugün ayakta olmayan “Zağnos Mescidi”, tartışmalara konu olma sıklığı bakımından diğer meselelere göre daha cılız kalsa da kent içi konumu ve fiziksel özellikleri bağlamında kent tarihinde iz bırakan yıkım faaliyetlerinden sayılabilir. Günümüzde Gülbaharhatun Mahallesi İnönü Caddesi’nde Zağnos Köprüsü’nün batı ucunda yer almış olan Zağnos Mescidi, 1939 yılındaki yıkımına dek varlığını sürdürmüştür (Şekil 104).

Şekil 104. Zağnos mescidi bugünkü kent içi konumu

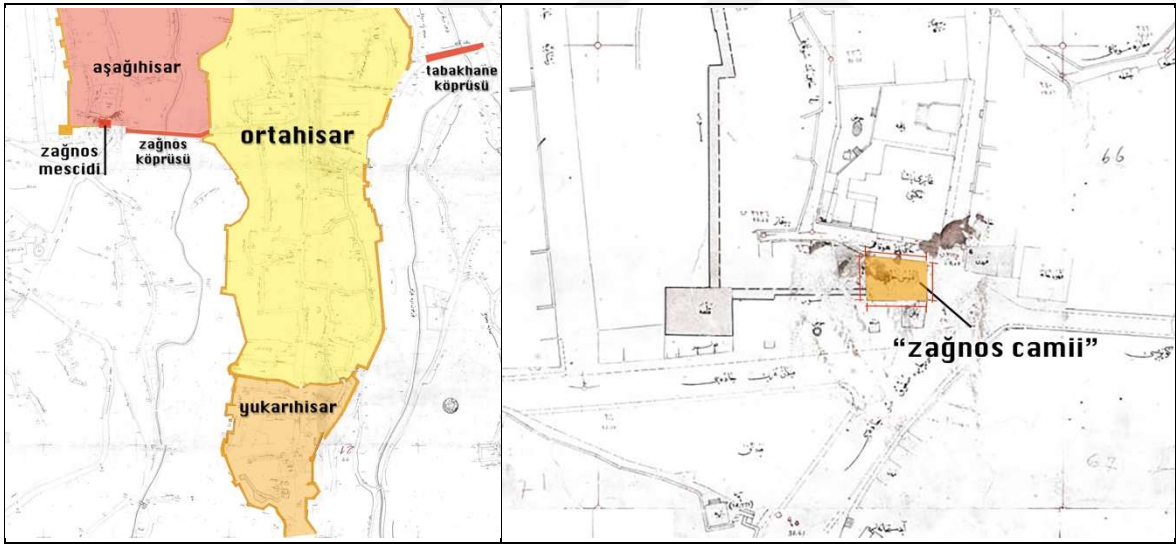
İnşa tarihi bilinmemekle beraber kentin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin ardından yeni Müslüman mahallelerin kurulduğu ve bu mahallelerin kendi ibadethanelerine kavuşarak onların isimleriyle anıldığı bilgisi³⁸⁴, Zağnos Mescidinin 1553 ve 1583 tarihli tahrir defterlerinde adı geçen “Mahalle-i Zağnos” ile ilişkilendirilmesini mümkün kılar (Şekil 105).

³⁸⁴ Tuluk & Düzenli (2010), *a.g.e.*, s. 55-92.

Şekil 105. Zağnos Mescidine ait eski fotoğraflar

1926 haritası, Zağnos Mescidi hakkındaki sınırlı bilgiye ışık tutan mescidin konum ve büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Haritada “Zağnos Camii” olarak isimlendirilen yapı yaklaşık 120 m²'lik bir taban alanı üzerinde konumlanmıştır (Şekil 106).

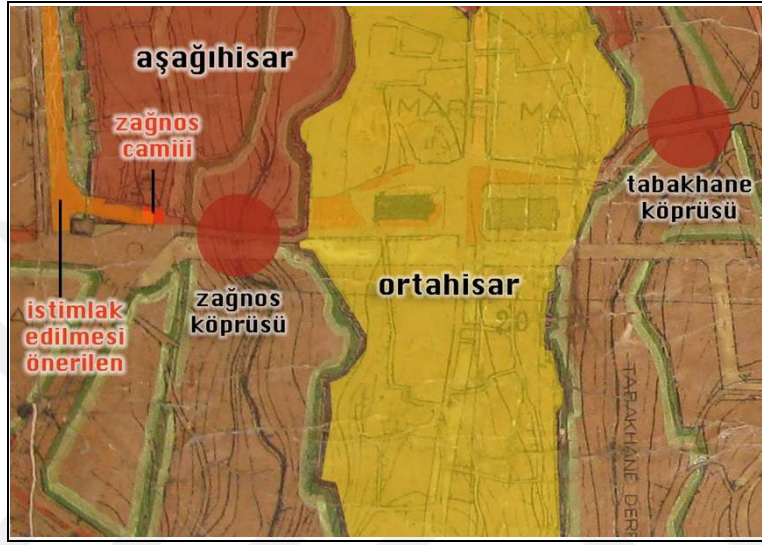

Şekil 106. 1926 haritasına göre Zağnos mescidi (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Zağnos mescidinin metinsel izine, Abideleri Koruma Heyeti Üyesi Sedat Çetintaş'ın raporunda rastlanır. Çetintaş; Bayrambey mescidinde olduğu gibi Zağnos mescidini de mimari ve sanat bakımından “hiçbir değeri olmadığı için” Belediye tarafından yıktırılması gereken yapılar arasında saymıştır.³⁸⁵

³⁸⁵ Çetintaş, *a.g.e.*, s. 381.

Çetintaş ile aynı ay içinde Trabzon’a gelerek şehir planı ve onunla ilgili raporunu hazırlamak üzere çalışmalarına başlayan Lambert, tamamladığı planda Zağnos mescidinin bulunduğu konumu “kırmızı” renk ile ifade ederek “birinci derecede çabuk yapılacak” istimlak alanları arasında göstermiş, raporunda ise “fevkalade müstacel³⁸⁶ işler” olarak nitelendirmiştir.³⁸⁷ Lambert’in istimlak kararında Çetintaş raporunun etkisi olduğu düşünülebilir (Şekil 107).

Şekil 107. Lambert planına göre istimlak edilmesi önerilen alan içinde kalan Zağnos mescidi (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Lambert planından yaklaşık iki yıl sonra Belediye Meclisi’nde yaşanan bir tartışmada Zağnos mescidinin yıkılmış olduğu anlaşılır. İlgili kayıta Zağnos’ta yıktırılan mescidin çinkolarını bir seyyar satıcının satın almak istediği görülmüş, çinkoların Belediyeye gerekli olmadığı üzerine satışına karar verilmiştir. Dönemin yerel basınında yer bulmayan bu yıkıma dair en somut bilgi söz konusu Belediye Meclis kararı olmuştur. Aynı tarihteki toplantıda gündeme gelen Zağnos mevkiindeki bir konut istimlakine dair kararda; imar planına göre arsanın yola ve meydana verilmesi gerektiği belirtilerek uygun istimlak kanununa göre uygulamaya geçilmiştir.³⁸⁸ Zağnos mevkiinde verilen bu istimlak kararı Zağnos mescidine yönelik benzer bir uygulama yapılmış olabileceğini akıllara getirir. İlk olarak Sedat Çetintaş raporunda yıkılması gereken yapılar arasında gösterilen, daha sonra Lambert planına göre birinci derecede istimlak gerekli görülen bölgede kalan mescit, yüksek olasılıkla imar

³⁸⁶ Acele. Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

³⁸⁷ Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 319-351.

³⁸⁸ TBMZ, 24 Mart 1939 tarihli oturum

hareketlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Belediye adına feda edilen bir başka yapı olmuştur.

2.3.8. Çeşmeler

○ Abdullah Paşa Çeşmesi:

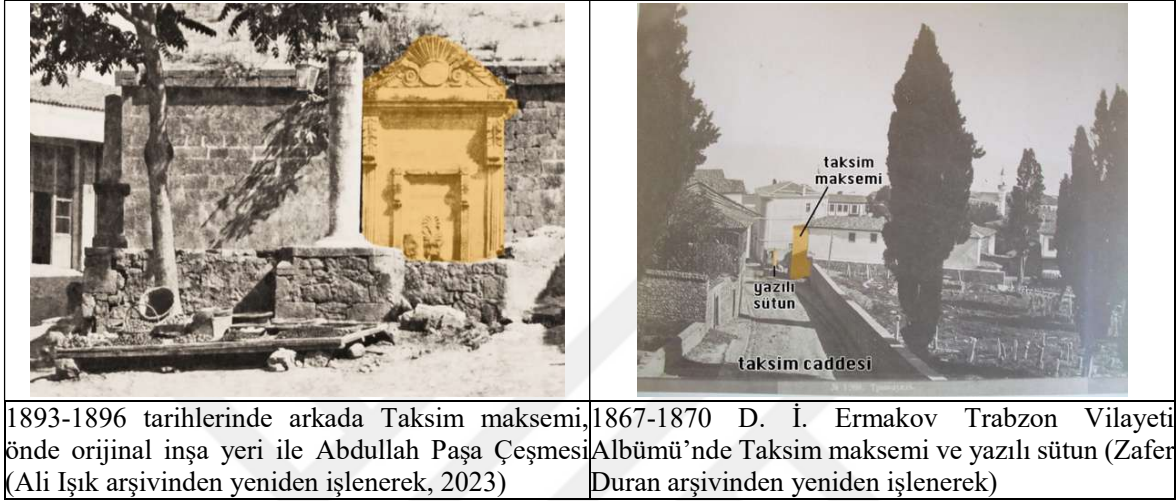
Her ne kadar yıkılarak yok edilmemiş olsa da, dayandığı maksemin ortadan kaldırılıp bulunduğu yerin değiştirilmesi nedeniyle yıkım faaliyetleri bağlamında değerlendirmeyi gerektiren önemli yapılardan biri de Abdullah Paşa Çeşmesi'dir. Şehrin en görkemli çeşmesi olma özelliğini taşıyan yapı, bugün Gülbahar Hatun Mahallesi'nde Zağnos Burcu'nun doğu cephesi duvarında yer almaktadır (Şekil 108).

Şekil 108. Abdullah Paşa Çeşmesi bugünkü konum ve fotoğrafı (Yazar arşivi, 2024)

1842-1846 yılları arasında Trabzon valiliği yapmış olan Abdullah Paşa'nın banisi olduğu çeşme, kitabesine göre 1844 yılında inşa edilmiştir. Mermer taş levhalardan meydana gelen cephesinin genişliği 2,10 m, yüksekliği ise 3,02 m'dir. Yüngül (1985), birkaç kademeli saçak ve süslemeli taç kısmı ile kare bir alt kısım üzerindeki kitabesi sebebiyle çeşmenin bir taç kapıyı andırdığını ifade etmiştir. Çeşmenin taç kısmı, ortada elipsoid Abdülmecid Tuğrası, yanlarda birer rozetten çıkan kıvrık dallar, üstte yelpaze biçiminde bir sorguç-tepelik ile köşelerde rozetlerle bitmektedir. Kitabesi sebebiyle yapıya ayrı bir önem attığı anlaşılan Yüngül; dört sütun üzerine 9 satır halinde 18 beyitten oluşan kitabesinin ise yan

yana dizilmiş yapraklardan oluşan bitkisel bir çerçeve ile süslendiğini ifade etmiştir.³⁸⁹ Eski fotoğraflar yapının özgün yerinin, günümüzde Fatih Parkı olarak bilinen Taksim Mezarlığı'nın kuzey ucunda, bölgenin su ihtiyacını gidermek için suyun dağıtımını sağlamak üzere inşa edilmiş -bugün ayakta olmayan- Taksim Maksemi'nin³⁹⁰ önü olduğunu gösterir (Şekil 109).³⁹¹

Şekil 109. Abdullah Paşa çeşmesine ait eski fotoğraflar

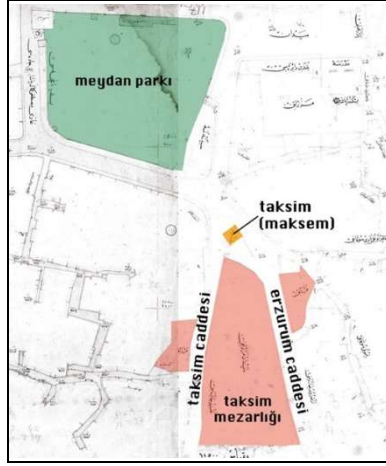
Maksem 1926 haritasında görünmesine rağmen, bitişiğindeki çeşme ve hemen önündeki kitabeli sütunun haritaya işlenmemiş olmasının nedeni olarak, eski fotoğraflardan hareketle 1890'lar ile 1926 arasında maksemin çevresindeki birkaç binanın yıkılmış ve yolun genişletilmiş olduğu, Abdullah Paşa Çeşmesi ve önündeki sütunun da bu süreçte başka bir yere taşınmış olabileceği yorumunu yaptırmıştır (Şekil 110).³⁹²

³⁸⁹ Yüngül, N. (1985). Trabzon'daki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi. *Vakıflar Dergisi*, 261-266.

³⁹⁰ Osmanlı döneminde, bentlerden şehre gelen suların, ölçülerek ev, çeşme ve hamam gibi farklı yer ve yönlerle dağıtımının yapıldığı, lüleli havuz ve tekneleri olan üstü örtülü su haznesi yapıları.

³⁹¹ Tuluk (2018), *a.g.e.*, s. 236.

³⁹² Tuluk (2018), *a.g.e.*, s. 237.

Şekil 110. 1926 haritasına göre Taksim makseminin konumu (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Çeşme ile önündeki kitabeli sütunun özgün yerinden alınarak o dönemde İmaret Mezarlığı olan Atapark'taki bugün ayakta olmayan SSK Müdürlüğü'nün bulunduğu yere atıldığı; çeşmenin daha sonra Garnizon Komutanı Hüsnü Göktuğ Paşa tarafından, “mezbelelik” halindeki yerinden alınarak bugünkü Zağnos Burcu duvarına taşındığı; kitabeli sütunun ise bir süre Atapark'a dikildiği (Şekil 111) ve 1981 yılındaki imar faaliyetleri dâhilinde kaldırılarak sahilde yer alan Belediye'nin malzeme yığınları arasına atıldığı belirtilmiştir.³⁹³ 1926 haritasında, Zağnos Burcu doğu duvarı üzerinde herhangi bir çeşmenin gösterilmemiş olması ise çeşmeye ait parçaların bu yıllarda İmaret Mezarlığı'na atılmış durumda olabileceğini düşündürmüştür (Tuluk, 2018).

Şekil 111. Orijinal yerinden taşınarak bir süre Atapark'ta yer alan Abdullah Paşa Çeşmesi önündeki sütun (Gündoğdu arşivinden yeniden işlenerek, 2019)

³⁹³ Yüngül, *a.g.e.*, s.261.

Boztepe'ye çıkan yola da ismini veren Taksim Caddesi üzerindeki maksem, çeşme ve eski mezarlığın gazeteye yansması 1937 yılını bulur. Haberde sözü edilen ve arkasında kocaman bir boşluk olduğu belirtilen eski mezarlık, Taksim Mezarlığı'nın bir parçası; çeşme ise Abdullah Paşa çeşmesi olmalıdır. Yazar söz konusu bölgenin vakit geçirmeden derhal park yapılmaya müsait olduğunu, denize karşı güzel bir manzara oluşturacağını dile getirmiştir.³⁹⁴

Sedat Çetintaş'ın 1937 tarihinde hazırladığı raporda “çeşme harabelerinde kıymetli kitabeler” bulunduğunu söylese de merkezi konumu, yazılı sütunu ve fiziksel nitelikleri ile dikkat çekici bir niteliğe sahip olan Abdullah Paşa Çeşmesi'nden söz etmemiş olması ilginçtir. Çetintaş'ın Trabzon'a gelişinden kısa bir süre sonra Yeniyol Gazetesi'nin 14 Ağustos 1937 tarihli nüshasında gündeme gelen bir haberde, Taksim çeşmesinin yerinin değişiyor olduğu ve Taksim mezarlığının park olacağı bildirilmiştir.³⁹⁵ Bu yer değişikliği bilgisi, sözü edilen çeşmenin Abdullah Paşa çeşmesi olduğunu netleştirmiş olmasının yanında yer değişikliğine dair en meşru bilgi olması bakımından da önemlidir. Söz konusu haber; 1937 yılında özgün yerinde olduğu anlaşılan çeşmenin, 1926 haritasında günümüzdeki yerinde herhangi bir iz olmamasını da açıklar. Sedat Çetintaş'ın raporunda çeşmeye yer vermeme sebebi ise belli değildir ancak o tarihlerde çeşmenin taşınma meselesinin gündemde olması ve yeni yerinin bilinmemesi muhtemel sebep olarak gösterilebilir.

Abdullah Paşa Çeşmesi ile ilgili son haberden yaklaşık iki hafta sonra şehir planını yapmak üzere kente gelen Lambert, raporunda eski mezarlıkların tamamen terk edileceğini belirtmiş; Taksim Mezarlığı'nı park halinde niteleyerek yola katılmak üzere istimlak edilmesi gereken bölümlerini göstermiştir. İlgili planda Taksim Maksemi işlenmesine karşın söz konusu çeşme ile ilgili herhangi bir izin olmaması, Lambert'in, imar planında 1926 haritasını altlık olarak kullanmış olması olmalıdır. Bu durum aynı zamanda, Tuluk (2018)'in yaptığı, Abdullah Paşa Çeşmesi'nin 14 Ağustos 1937 tarihli yer değişikliği haberinden kısa bir sonra; o dönemde hala İmaret Mezarlığı olan bugünkü Atapark'taki SSK Müdürlüğü'nün bulunduğu yere taşındığı yorumunu doğrular. Maksemin ise Abdullah Paşa Çeşmesi taşındıktan sonra bir süre daha varlığını koruduğu anlaşılır (Şekil 112).

³⁹⁴ Yeniyol, 13 Ocak 1937

³⁹⁵ Yeniyol, 14 Ağustos 1937

Şekil 112. 1937 Lambert haritasında Taksim Parkı ve Taksim maksemi (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

Aynı yılın sonunda Taksim meydanlığı ile ilgili Belediye Meclis oturumunda alınan bir karar, maksemin durumunu da ortaya koyar. İlgili oturumda 1936-1937 yılı mesai raporunda; Taksim'deki su deposunun bulunduğu yerin meydana katılması için deponun yerinin değiştirildiğinden söz edilmiş, çalışmaların devam ettiği bildirilmiştir.³⁹⁶ Tam bir sene sonra, 1937-1938 yılı mesai raporuna göre ise çalışmaların nihayete erdiği anlaşılır. Buna göre, Taksimdeki eski su deposu kaldırılmış, eski depo yerinin ise meydanlık haline getirilmek üzere olduğu bildirilmiştir.³⁹⁷

1939 yılında ise Belediye Meclisi'nde devam eden tartışmalarda Taksim'deki su deposunun yıktırılmasına karşı eleştiriler dile getirilmiştir. Belediye Meclis üyelerinden Burhan Oğuzlu, Taksim'deki su deposunun hiçbir “gerek ve zorunluluk olmadığı halde” yıktırıldığını, Belediyenin lüzumsuz birtakım masraflar yaptığını belirtmiştir.³⁹⁸ Meclis oturumlarında ekonomik kaygıları kimi farklı imar faaliyetleri için de dile getiren Oğuzlu'nun sözleri, dönemin ekonomik koşullarını ve önceliklerini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

³⁹⁶ TBMZ, 5 Kasım 1937 tarihli oturum

³⁹⁷ TBMZ, 7 Kasım 1938 tarihli oturum

³⁹⁸ TBMZ, 24 Nisan 1939 tarihli oturum

Paşa'nın köy okulu yaptırmak için çift başına yirmişer okka buğday ektirip elde edilen geliri almaya teşebbüs etmesinden ilham alan Sırrı Paşa, yeni mektep için Umumi Meclis'te karar alınmasını sağlamış; nihayetinde Paşa'nın özel gayretleri sonucunda Mekteb-i İdadi'nin temeli 9 Ekim 1884'te atılmıştır. Bina, 3 senelik inşa sürecinin sonunda 1887'de de "Trabzon Mekteb-i İdadi Mülki" adıyla hizmete açılmıştır (Efe, 2010: 59-60). 1880 yılında, Mekteb-i İdadi'den önce idadi seviyesinde şehirde açılmış ilkokul olan "Mekteb-i Hamidiye" ise kadrosuyla birlikte yeni açılan Trabzon idadisine geçmiştir.³⁹⁹

İlk mezunlarını 1892-93 döneminde vermiş olan okul (Aksoy, 2021: 62); başlangıçta sadece şehir çocuklarına yönelik kalmış, başta Rize olmak üzere bağlı sancaklardan öğrencilerin de yararlanabilmesi için dönemin Trabzon Maarif Müdürü Mehmet Celal Bey, 9 Ağustos 1890'da Maarif Nezareti'ne okulun yatılıya çevrilmesi isteğini iletmıştır.⁴⁰⁰ Ancak 22 Şubat 1892'de cevap veren Maarif Meclisi, idadinin yatılıya çevrilmesini müzakere edeceklerini bildirmiştir.⁴⁰¹ Neticede, 1892-93 döneminden itibaren de yatılı öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Okulun yatılı hale gelmesinden sonra gündeme gelen öncelikli mesele etrafının bir duvarla çevrilerek güvenlik sağlanması olmuş, bunun için İmam ve Mahmut isimli iki vatandaşın okula bitişik olan arazilerinin alınması gerekliliği ortaya çıkmış ve durum merkeze iletilmiştir (Aksoy, 2021: 64-65).

Şekil 114. Mekteb-i İdadi'ye ait tarihsiz kartpostalda çevresinin duvarsız hali (Yılmaz Özyazıcı arşivi, 2020)

³⁹⁹ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1888, s. 269-270'ten aktaran; Aksoy, V. (2021). *Tanzimattan Cumhuriyet'e Trabzon'da Eğitim*. Trabzon: Serander Yayınevi, s. 61.

⁴⁰⁰ BOA, MF. MKT, 136/59, 9 Ağustos 1890 (28 Temmuz 1306)'dan aktaran; Aksoy, a.g.e., s. 64.

⁴⁰¹ BOA, MF. MKT, 136/59, 22 Şubat 1892 (10 Şubat 1307)'den aktaran; Aksoy, a.g.e., s. 64.

Başlangıçta Osmanlı eğitim sisteminde orta tahsil seviyesinde eğitim veren “Mekteb-i İdadi” 1910-11 yılında “Sultani” olmuş, “Trabzon Sultanisi” olarak anılmaya başlamıştır. 1914-15 döneminde I. Dünya Savaşı yüzünden hastaneye dönüştürülen okulda öğrenim yapılamamış, 1915-16 ve 1916-17 dönemlerinde ise şehirdeki Rus işgali yüzünden okul hizmet verememiştir. 1921’de tekrar eğitime başlayan Sultani, savaş yıllarındaki göçler ve ölümler sebebiyle öğrenci bulamayacak duruma gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise yeni eğitim politikası gereğince Sultaniler liselere dönüştürülmüş, 1924’ten itibaren okul “Trabzon Lisesi” adını almıştır (Efe, 2010: 62-63).

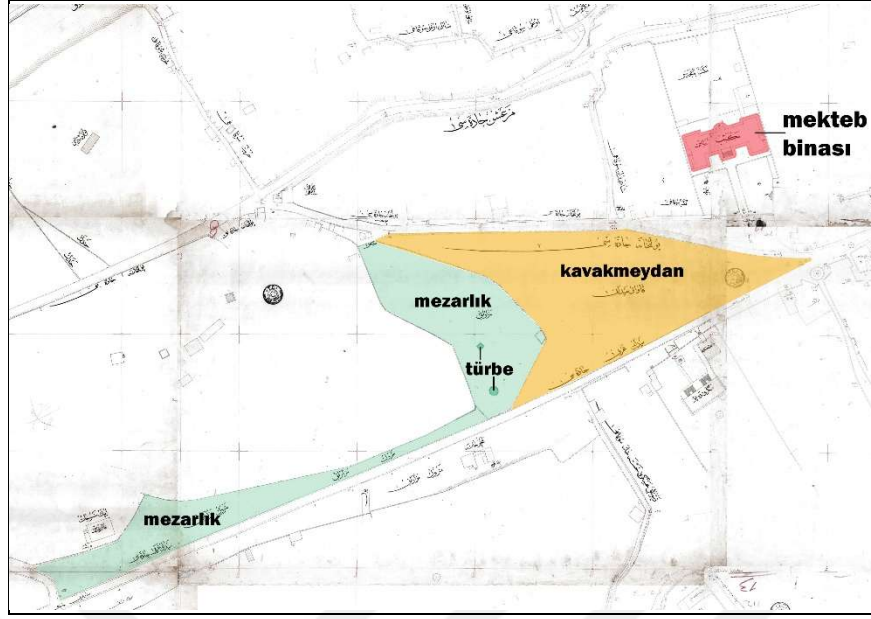
Mustafa Kemal, Trabzon’u ilk ziyaretinin ikinci günü olan 16 Eylül 1924’te dönemin Valisi ile beraber Trabzon Lisesi’ni ziyaret etmiş, bu esnada Lisenin kapısı üzerinde eski bir tuğra bulunduğunu görmesi üzerine tuğranın kaldırılarak okulun müzesine taşınmasını istemiştir.⁴⁰² Okul anı defterine yazdığı “Bedenî idman, fikrî idmanla muvazi gitmelidir.” diyerek eğitimin spor ile yakın ilişkisinin önemini dile getirmiştir (Bali ve Şimşek, 1990: 9).

Şekil 115. 1924’ten itibaren yeni adıyla “Trabzon Lisesi” (Kamil Gündoğdu arşivi, 2021)

1926 tarihli hâlihazır Osmanlıca Trabzon haritasına “Mekteb Binası” olarak işlenmiş olan Mekteb-i İdadi’nin, şehrin Kavakmeydan olarak adlandırılan bölgesinde dönemin mezarlık alanlarına ve türbelerine yakın bir konumda yer aldığı görülür (Şekil 116).

⁴⁰² Tanin, 18 Eylül H. 1340’tan aktaran; Aslan, Z. (2016). *Atatürk’ün Trabzon’a Yaptığı Ziyaretler ve Bunların Trabzon Kamuoyundaki Algısı*. Atatürk Haftası Armağanı, Sayı:43, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, s. 74.

Şekil 116. 1926 haritasında “Mekteb Binası” ve çevresi (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

1933 yılında Van’da kurulması planlanan üniversite için yaptığı incelemelerden dönen Maarif Vekili Saffet Arıkan Trabzon Lisesi’ni ziyaret etmiş, bu ziyaretinde binada yer yer çökme ve yıkıntılar dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Vekâlet Lisenin tamiratı için 10.000 lira tahsisat ayırmıştır.⁴⁰³ İlerleyen yıllarda lisenin tahliye edildiği, okulun orta kısmının geçici olarak eski Askerlik Dairesi’nin bulunduğu binaya, lise kısmının ise Öğretmen Okulu Binası’na taşındığı belirtilmiştir (Albayrak, 2008: 203).

Albayrak’ın “1937 Merkez Okulları Tarihçesi” adlı defterden aktardığına göre, lise binası kâgir yapıda olmasına rağmen mukavemetsiz taşlardan inşa edildiği için dış cepheleri yıpranmış, iç mekândaki ahşap yapı elemanları eskimiş ve çürümüştür. I. Dünya Savaşı sırasında hastane olarak hizmet vermiş olan binayı Ruslar işgal döneminde yine hastane olarak kullanmışlardır (Merkez Okulları Tarihçesi, 1937’den aktaran, Albayrak, 2008: 203).

İlk kez 1933 yılında bir gazete haberiyle gündeme gelen Lise binası, tamiri için bir mimar gönderilmesi gerekliliğinin Maarif Vekâleti’ne bildirildiği haberini okuyucularıyla paylaşmıştır.⁴⁰⁴ Bundan sonra yaklaşık 4 yıl boyunca gündeme gelmeyen Lise binasının tamir hazırlıklarının 1 Ocak 1937 tarihli gazete haberine göre o günlerde başladığı

⁴⁰³ Trabzon Tedrisat Yıllığı, Trabzon 1958, s. 3’ten aktaran; Başkaya, M. (2010). Atatürk’lü Yıllarda Trabzon’da Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9(9), 125-140.

⁴⁰⁴ Reklam, 29 Haziran 1933

anlaşılır.⁴⁰⁵ Aynı yıl 9 Mart'ta paylaşılan bir habere göre ise Üçüncü Umumi Müfettişliğin hizmet bölgesinde yapılmasına karar verilen dört okuldan birisi de Trabzon Lisesi'dir.⁴⁰⁶

Ancak kısa bir süre sonra eski lise binasının harap durumundan tamir ile kurtulamayacağı anlaşılmış, yeniden yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁷ Yeniden yapım kararından 1 ay sonra Ankara'dan aktarılan bir gazete haberine göre Lise binasının inşa hazırlıklarını yapmak üzere görevli bir mimar Trabzon'a hareket etmek üzeredir.⁴⁰⁸ Haberin gazeteye yansımalarının ertesi günü ise Lisenin planını yapacak olan "Profesör Bronot"un Trabzon'a geleceğine dair Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından çekilen telgraf Belediye Meclis toplantısında okunmuştur.⁴⁰⁹ 5 Mayıs 1937'de Trabzon'a gelen Tahsin Uzer, Alman profesörün de yolda olduğunu bildirmiştir.

O günlerde şehre gelen Bruno Taut'un, Kültür Müşaviri Reşit ve Kültür Direktörü Necdet tarafından eski liseye götürülerek istediği açıklamaların yapıldığı, liman şirketinin motoruyla da inşaat alanının denizden fotoğraflarını çektiği ifade edilmiştir. Hatta Profesörün iklim şartları, şehrin gelecekteki gelişimi ve renk meselesi ile de ilgilendiği dile getirilmiştir.⁴¹⁰ Taut'un şehre gelişi İnan Dergisi'ne de konu olmuş, yeni lise binasının inşası ülkü ve kültür hareketleri arasında gösterilmiştir. Taut 21 Mayıs 1937 tarihinde Trabzon'dan ayrılmıştır.⁴¹¹

Atatürk, Tahsin Uzer'in daveti ile 10-12 Haziran 1937'de Trabzon'a üçüncü ve son kez gelişinde harap durumda olduğu anlaşılan Trabzon Lisesi'ni de ziyaret etmiştir. O günlerde Lise müdürü olan Faruk Çetin o gün hayatının en büyük sevincini yaşadığını dile getirmiş, lisenin farklı kürsülerdeki öğretmenleri de aynı sevinç ve mutluluğu paylaşmıştır.⁴¹² Yeni Lise binası için Bruno Taut'un şehre gelişinden kısa bir süre sonra Trabzon'a gelen Atatürk'ün bu ziyareti muhtemelen eski lise binasının yıkılmadan önce ağırlamış olduğu son önemli konuk olarak da kayıtlara geçmiştir.

⁴⁰⁵ Yeni Yol, 1 Ocak 1937

⁴⁰⁶ Yeni Yol, 9 Mart 1937

⁴⁰⁷ Halk, 26 Mart 1937

⁴⁰⁸ Yeni Yol, 29 Nisan 1937

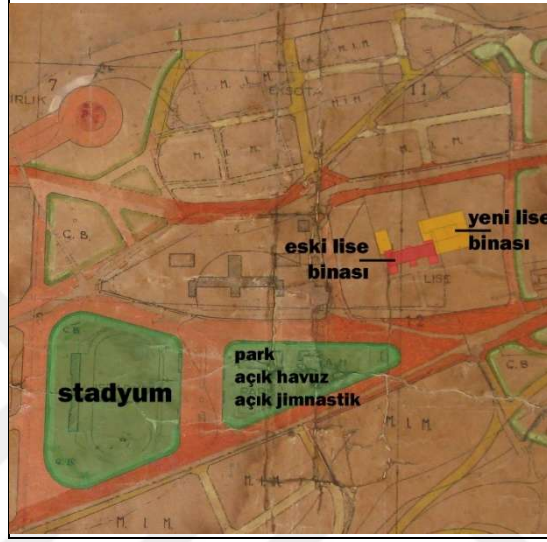
⁴⁰⁹ TBMM, 30 Nisan 1937 tarihli oturum

⁴¹⁰ Yeni Yol, 22 Mayıs 1937

⁴¹¹ İnan, Haziran 1937

⁴¹² Tarakçıoğlu, M. R. (1938). *Büyük Tarih Trabzon'da*. Trabzon: Trabzon Çocuk Esirgeme Kurumu'ndan aktaran; Aslan, a.g.e., s. 85.

Bundan yaklaşık iki ay sonra, 27 Ağustos 1937’de şehir planını yapmak üzere kente gelen Lambert, 28 Ağustos-8 Eylül tarihleri arasında yaptığı incelemeler sonucu bitişi 1938 yılını bulan planda, Kavakmeydan bölgesinde Trabzon Lisesi’nin bulunduğu alanda eski binanın izleri ile yeni binayı beraber göstermiştir (Şekil 117). Bu durum, Lambert’in Taut’un yeni Lise binası projesinden haberdar olarak planını hazırladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Şekil 117. 1937 Lambert haritasında Trabzon Lisesi binası (Tuluk arşivinden yeniden işlenerek)

İnan Dergisi’nin Eylül 1937 sayısında paylaşılan bilgiye göre yeni Lise binasının avan projesi ve izahnamesi Profesör Taut tarafından hazırlanmış ve Üçüncü Umumi Müfettiş Uzer’e gönderilmiştir.⁴¹³ Yeni Lise binasının projesine dair söz konusu bu gelişmeler yaşanırken, eski Lise binasının yıkılması ile ilgili de ilk resmi duyuru 17 Kasım 1937’de yapılmıştır. İlgili duyuruda belirlenen keşif bedeli ile Trabzon eski Lise binasının yıkılmasının açık eksiltme yoluyla eksiltmeye konulduğu ilan edilmiş,⁴¹⁴ derginin Kasım sayısında paylaşılan bilgiye göre de Lisenin yıkılması işi 1600 liraya ihale edilmiştir.⁴¹⁵ Kasım ayının sonunda Belediye Meclis toplantısında ise, yeni Lise binasının inşasında eski binanın doğu ve batısındaki bazı gayrimenkullerin istimlaki için kıymet takdir edilmek üzere üç kişilik bir bilirkişi komisyonu belirlenmiştir.⁴¹⁶

⁴¹³ İnan, Eylül 1937

⁴¹⁴ Yeniyol, 17 Kasım 1937

⁴¹⁵ İnan, Kasım 1937

⁴¹⁶ TBMZ, 22 Kasım 1937

1938 yılına gelindiğinde İnan Dergisi'nin şubat sayısında verilen bilgiye göre eski Lise binasının yıkılma işi bitmiştir. Yeni Lise binasının inşasına da yakında başlanacaktır.⁴¹⁷ Nisan sayısında ise Lise inşaatının mühendis Hasan Basri'ye ihale edildiği, Mayıs 1939'da bitmesinin planlandığı bildirilmiştir.⁴¹⁸ 6 Mayıs'ta paylaşılan bir başka bilgiye göre eski Lise binası tamamen yıkılmıştır. Alanın temizlenesi ve enkazın tamamen kaldırılması ise bir hafta daha devam edecek, bunun akabinde yeni binanın temelleri atılacaktır.⁴¹⁹ Nihayet 11 Haziran'da duyurulan haber ile yeni Lise binasının temel atma töreninin pazartesi günü 10.00'da yapılacağı duyurulmuştur.⁴²⁰ Bu bilgi doğrultusunda yeni Lise binasının temel atma töreninin 13 Haziran 1938 pazartesi günü gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Temel atma törenine ait detaylar daha sonradan paylaşılır. 18 Haziran 1938 tarihli haberde Tahsin Uzer'in açılış konuşmasına yer verilmiştir. "Atatürk böyle şenliklerin, varlıkların ve büyük eserlerin muhassasıdır." cümlesiyle konuşmasına başlayan Uzer; Trabzon'da yeni bir Lise yapma düşüncesinin Atatürk tarafından ortaya atıldığını ve daha sonra Saffet Arıkan'ın bu mesele ile ilgilendiğini dile getirmiştir.⁴²¹

Yeni Lise binasının temel atma töreninden on beş gün sonra Belediye Meclis toplantısında alınan karar ile Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'e; içme suyu meselesi, modern hastane inşası, stadyum inşası ile birlikte "emsali civar vilayetlerde mevcut olmayan muazzam Lise binasının" yapılmasındaki gayretleri için Trabzon fahri hemşehriliği unvanının verilmesi kabul edilmiştir.⁴²²

Şekil 118. Yıkılan Mekteb-i İdadi, 1900-1910 (Ali Işık arşivi, 2019)

⁴¹⁷ İnan, Şubat 1938

⁴¹⁸ İnan, Nisan 1938

⁴¹⁹ Halk, 6 Mayıs 1938

⁴²⁰ Yenyol, 11 Haziran 1938

⁴²¹ Halk, 18 Haziran 1938

⁴²² TBMZ, 28 Haziran 1938 tarihli oturum

1939 yılında ise inşası devam eden yeni Lise binasının yanında, eski Lise binasına ait enkazın ne olduğuna dair tartışmalar gün yüzüne çıkmıştır. 8 Şubat tarihli Belediye Meclis toplantısında dönemin Meclis üyesi İbrahim Ertekin liseden alınan enkazın durumunun meçhul olduğunu dile getirmiştir. Söz alan dönemin Belediye Başkanı Muammer Yarımbıyık, bu meselenin bir önceki yönetim döneminde meydana geldiğini, Lise enkazının nasıl alındığına dair bir belge olmadığını, bu nedenle Defterdarlık ile görüşme halinde olduklarını ifade etmiştir.⁴²³ 1939'un sonlarına doğru gelen haberlere göre ise yeni Lise binasının inşaatı bitmek üzeredir.⁴²⁴

1940 yılının başında yeni Lise binasının taahhüt edilen kısmının yapıldığı ve binanın teslim alınması duyurulmuş⁴²⁵, ancak Haziran ayında Samsun Nafia Müdürü Selahattin ile müteahhit mühendis Hasan Basri Başkurt'un şehre gelişi ile Lise inşaatı teslim alınmıştır.⁴²⁶ Yeni Lise binası tamamlanmışken henüz çözüme kavuşturulmamış olan eski Lise binasının enkaz meselesi 1940'ın sonlarında tekrar gündeme gelmiştir. O yıla ait Belediye Başkanı'nın mesai raporunun okunarak kabul edildiği Meclis toplantısında, eski Liseden alınan enkazın parası verilmediği halde bunların ziyana uğratıldıklarını yineleyen İbrahim Ertekin'e cevap olarak Başkan Yarımbıyık, kendisinden önceki yönetime ait olan ve mesai raporuyla alakası olmayan bu meselenin yinelenmesini yersiz bulmuş ve gerekeni yaptığını dile getirmiştir.⁴²⁷ Defterdarlıktan konuyla ilgili gelen cevap 26 Kasım tarihli oturumda paylaşılmıştır. Başkan, enkazın lisenin yıkılması sırasında Maliye'den alındığını ancak alınmasına dair bir karar alınmadığı gibi ambara da konulmadığını, bu nedenle Mülkiye Müfettişi ile görüşerek karar verdiğini ifade etmiştir. Neticede enkaz bedellerinin 1941 yılı bütçesine konulacak ödenek ile ödenmesi için mesele Belediye Başkanlığı'na havale edilmiştir.⁴²⁸ 30 Kasım'da alınan karar ile bütçeye konulacak ödenek ile ödenmesi Belediye Meclisi tarafından kabul edilmiştir.⁴²⁹ 1940-1941 yılına ait mesai raporuna göre de eski Lise binasının yıktırılmasında Belediye adına alınan enkaz bedellerinin 1941 bütçesine konularak Defterdarlığa ödenmesi hakkındaki karara uygun olarak enkaz bedelleri tamamen Defterdarlığa ödenmiş ve mesele sonuçlandırılmıştır.⁴³⁰

⁴²³ TBMZ, 8 Şubat 1939 tarihli oturum

⁴²⁴ Yenyol, 19 Ağustos 1939 ve 9 Eylül 1939

⁴²⁵ Halk, 13 Ocak 1940

⁴²⁶ Halk, 18 Haziran 1940

⁴²⁷ TBMZ, 8 Kasım 1940 tarihli oturum

⁴²⁸ TBMZ, 26 Kasım 1940 tarihli oturum

⁴²⁹ TBMZ, 30 Kasım 1940 tarihli oturum

⁴³⁰ TBMZ, 3 Kasım 1941 tarihli oturum

1943 yılındaki bir haber ile 6 yıl öncesinde Atatürk'ün yurt gezileri kapsamında 1937'deki Trabzon'u üçüncü ve son ziyareti hatırlatılmış; bu ziyaretin Trabzon için hayati eserlerin meydana getirilmesini sağladığı belirtilmiştir. Bunlar arasında da şehir suyu ve büyük hastane ile birlikte Lise binası da sayılmıştır.⁴³¹ İnan Dergisi'nin Temmuz 1945 tarihli sayısında ise “Trabzon'un en hâkim noktasında bir bayrak gibi dalgalanan” yeni Lise binasının Atatürk'ün işaretiyle inşa edildiği bilgisi paylaşılmıştır.⁴³² Netice olarak, 1887'de eğitim-öğretim hayatına başlamış olan Mekteb-i İdadi'nin 1938'de yıkılarak yerini Bruno Taut yapısı yeni Lise binasına bırakma süreci; Trabzon'da “yıkarak inşa etme” pratiğinin çalışma kapsamında son örneği olmuştur.

⁴³¹ Halk, 11 Haziran 1943

⁴³² İnan, Temmuz 1945

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Trabzon’da Kentsel/Mimari Oksimoron Üretiminin Zihinsel Arka Plan Üzerine

Yalnızca inşalar değil yıkımlar üzerinden de şehir tarihlerinin okunabileceği hipotezi için Trabzon’un erken 20. yüzyılının imar geçmişi önemli bir veri zenginliği içerir. Ancak “yıkarak yapma” meselesine retorik düzeyde Türkiye’de ilk kez 1998 yılında Tanyeli dikkat çekmiştir (Tanyeli, 1998). Edebiyatta ürettiği zıt anlam ile bir “oksimoron” üretimi olan bu kavram, şehirlerin fiziksel sahneleri ve bu sahnelerde etkili olan dinamikler ele alındığında kentsel/mimari bağlamda fiili olarak da bir tür “oksimoronal” üretim, yani çelişkiler yumağı anlamına gelir.

Bunun belki de en çarpıcı uygulamalarıyla İstanbul’da karşılaşılır. İstanbul’un bugün geldiği noktada, özellikle Menderes dönemi imar politikaları ile dönem yöneticilerinin şehri kendi ideolojileri doğrultusunda yeniden inşa etme arzusu, farklı ölçeklerde yıkım faaliyetleri ile kendisini göstermiştir. Eski başkent İstanbul’a olan bu özel ilginin izlerini taşrada, Trabzon’da da görmek mümkündür. Bu anlamda 1938 yılında, dönemin belediye meclis üyesi Şevki Savaşçı’nın “İmar yıkmakla olur. Bir memlekette yıkmak olma(z)sa, imar da olmaz.” ifadeleri, imar uygulamalarında başta İstanbul olmak üzere, olasılıkla ülkenin pek çok şehri için de paralel bir bakış açısını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.

Trabzon’da sistematik denebilecek ilk yıkımların tarihi 1916 Rus işgal yıllarına kadar gider. Bu dönemin Rus menşeli Vali ve Belediye Başkanı, işgalin verdiği motivasyonla şehirde kendi belediyecilik anlayışları ve ideolojileri doğrultusunda birtakım imar faaliyetleri gerçekleştirmiş, dönemin ifadesiyle “adı bilinir kendisi ortada olmayan” bir “şehir planı” doğrultusunda yapılan yıkımlar şehrin göreceği ilk ve en tahripkâr örnekler olarak da döneme damgasını vurmuştur. İşgalin ardından Millî Mücadele Dönemi ve sonrasında Cumhuriyetin ilanı sürecinde bir toparlanma ve kalkınma ivmesi yakalayan şehir, değişen aktörler ve yasal düzenlemelerle birlikte yeni bir imar ve yıkım sürecine girmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal’in Anadolu gezilerinden de nasibini alan şehir, yapılan yasal düzenlemeler yanında dönemin Abideleri Koruma Heyeti Üyesi olarak mimar Sedat Çetintaş’ın tarihi eserleri incelemek üzere Trabzon’a gelişi, Umumi Müfettişlik Müessesesi ve dönemin ideolojik ikliminin de etkisiyle, sonuçları muhtelif yıkımlarla biten çatışma ve

hesaplaşmalarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu çalışma bağlamında şehirde üretilen “kentsel/mimari oksimoron”un zihinsel arka planında yatan dinamikleri anlamak ise, dönem faaliyetlerine topyekûn bakmakla mümkün olabilmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Trabzon’da yıkım faaliyetleri

Yapı/Mekân	Yıkım tarihi	Gerekeçe	Yıkım sonrası durum
KİLİSELER			
Maraş Caddesi’ndeki Ermeni Kilisesi	1949	• İdeolojik İklim: Hesaplaşma: Öteki	Banka Binası
Uzun Sokak’taki Natamam Kilise	1948-1954	• İdeolojik İklim: Hesaplaşma: Öteki	Matbaa Binası Sinema Binası
Nyssalı Aziz Gregory Kilisesi (Kemer kaya’daki Kilise)	1945-1946	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler Lambert İmar Planı • İdeolojik İklim: Hesaplaşma: Öteki	Sahil Yolu
MEZARLIKLAR/TÜRBELER			
İmaret Mezarlığı ve Türbeler	1938	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler İstimplakler • Atatürk’ün Şehri Ziyaretleri: Umumi Müfettişlik ve Tahsin Uzer • Çatışma: Osmanlı Geçmişi/Cumhuriyetin Geleceği	Park
Taksim Mezarlığı	1938-1939	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler İstimplakler	Park
Kavakmeydan Mezarlığı	1946-1948	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler Lambert İmar Planı İstimplakler	Stadyum
Moloz Mezarlığı	1942-1943	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler İstimplakler	Spor Tesisi
Tabakhane Mezarlığı	1954-1960	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler İstimplakler	Park
MEDRESELER			
İskenderpaşa Medresesi	1948-1949	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler İstimplakler • Çetintaş Raporu	Meydan
Hatuniye Medresesi	1938	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler İstimplakler	Park
Ortahisar (Saraçzade) Medresesi	1942-1949	• Belediyecilik Faaliyetleri: Yasal Düzenlemeler Lambert İmar Planı	Meydan

Tablo 6'nın devamı

YOLLAR			
Gazipaşa Caddesi	“Yollar” başlığı altındaki yıkımlar; sözü edilen yolların açılması, düzenlenmesi ve genişletilmesi sırasında farklı tarihlerdeki muhtelif yıkım faaliyetlerini içerir.		
Maraş Caddesi			
Sahil Yolu			
SURLAR			
Surlar	-	• Belediyecilik Faaliyetleri: İstimlakler	Arsa
SİNEMA BİNASI			
Sinema Binası	1958	• Belediyecilik Faaliyetleri: Lambert İmar Planı İstimlakler	Meydan
MESCİTLER			
Bayrambey Mescidi	1941 sonrası	• Belediyecilik Faaliyetleri: İstimlakler • Çetintaş Raporu	Arsa
Zağnos Mescidi	1939	• Belediyecilik Faaliyetleri: Lambert İmar Planı • Çetintaş Raporu	Meydan
ÇEŞMELER			
Abdullah Paşa Çeşmesi	1937 yer değişikliği	• Belediyecilik Faaliyetleri: Lambert İmar Planı İstimlakler	Meydan
MEKTEB-İ İDADİ			
Mekteb-i İdadi	1938	• Atatürk’ün Şehri Ziyaretleri: Umumi Müfettişlik ve Tahsin Uzer	Lise Binası

3.1.1. Belediyecilik Faaliyetleri

Geleneksel Osmanlı şehir yönetiminin 19. yüzyılda değişen iç ve dış şartlar nedeniyle yetersiz kalması ve yeniden yapılanmaya olan ihtiyacı beledi hizmetlerin gözden geçirilmesine sebep olmuş; 1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte ülke yönetiminin merkezi bir anlayış ile yeni baştan düzenlenmesi, İstanbul başta olmak üzere kentlerin yeniden ele alınmasını ve modern belediyeciliğin temellerinin atılmasını sağlamıştır. 1864, 1867, 1871 yıllarında çıkarılan nizamnameler ile 1877 yılında yürürlüğe giren Dersaadet Belediye Kanunu, 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'na kadar ülke belediyeciliğinin yol haritasını oluşturmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2010: 1-20). Trabzon'da belediye teşkilatının ne zaman kurulduğuna dair net bir bilgi bulunmasa da 1864 Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra kurulmuş olduğu görüşü hâkimdir (Çiçek, 2011: 15-18). 1869 tarihli Vilayet Salnamesi'nde şehirde belediye teşkilatı bulunduğu dair bilgi de bunu doğrular. Bu noktada Çiçek (2011: 25), Trabzon Belediye Teşkilatı'nın başlangıcını 1869 olarak kabul eder.

Neredeyse iki yıl Rus işgal kuvvetleri tarafından yönetilen Trabzon'da beledi hizmetler, Rusların kendi gayeleri doğrultusunda şehri yeniden yaratmak için yürüttükleri faaliyetlerden ibarettir (Kefeli, 2013: 127). İşgalin ardından Cumhuriyetin ilanına kadarki süre, Rusların bıraktığı enkaz üzerine, değişen yönetim sistemiyle birlikte 1930 yılından itibaren yürürlüğe giren yeni kanunlar ve beledi teşkilatların yeniden düzenlenmesiyle geçmiştir. 1923 ile 1930 yılları arasındaki dönemi bir çeşit hazırlık evresi olarak niteleyen Tekeli (2009: 32), bu dönemin, kentlerin savaş sonrası koşullarına uyma çabaları ve yeni başkent Ankara'nın çağdaş bir kent olarak kurulması meselelerine çözüm aramakla meşgul olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde, 14 Nisan 1930 tarihinde yayımlanan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile her belediyeye getirilen en az beş senelik imar programı ile şehir planı yaptırma zorunluluğu, Trabzon'un fiziksel dönüşümünü de etkileyen en önemli yasal düzenlemelerden biri olmuştur.⁴³³

Bunu takiben, 21 Haziran 1933'te çıkarılan "2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu" ile 9 Haziran 1934'te çıkarılan "2497 sayılı İstimlak Hakkında Kanun", şehirlerin imar edilmesinde uyulması gereken yasal zorunluluklar olarak dikkati çeker.⁴³⁴ 1580 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde şehir planını yapmak üzere şehre gelen şehircilik uzmanı Lambert'in Trabzon'a gelişi ve hazırladığı plan ile "Trabzon meselesi ve plan harekâtı üzerine iptidai raporu (28 Ağustos-8 Eylül 1937)" şehirdeki muhtelif yıkım faaliyetlerinin de temel dayanaklarından birisi olmuştur. Medeni, sağlık ve estetik gerekçeler ile binalı ya da binasız gayrimenkullerin istimlak kararını Belediyelerin yetkisine bırakan "2497 sayılı İstimlak Hakkında Kanun" da Lambert'in plan ve raporundaki kararlarla birlikte şehirdeki yıkım faaliyetlerinin arka planında yer alan yasal düzenlemelerden bir diğeridir.

3.1.1.1. İşgal Dönemi Belediyeciliği

93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kars, Ardahan ve Batum'u hâkimiyetleri altına alan Ruslar; 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması'na kadar 40 yıl boyunca bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür. Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin Rusya'nın genişleme stratejisinin ana hattında bulunması

⁴³³ Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, 1580 sayılı Belediye Kanunu.

⁴³⁴ Resmî Gazete, 21 Haziran 1933, 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ve Resmî Gazete, 9 Haziran 1934, 2497 sayılı Belediyelerce yapılacak İstimlak Kanunu.

(Küçük, 2022: 761-762) Rusların ilgisini Kars ve Ardahan’a çekmiş; Ruslar, “oblast⁴³⁵” adı verilen askeri-idari düzeneğin bir parçası olarak gördükleri Kars ve Ardahan’da yerleşim dokusunu askeri önceliklere göre belirleyip, St. Petersburg’un plan düzeni ve mimarisini örnek almışlardır (Gündoğdu, 2007: 84).

Kars’ın imarında birbirini dik kesen, geniş kaldırımlı caddeler ile büyük parklar ve meydanlarla bir ızgara plan şeması uygulama yoluna giden Ruslar, kale içi bölgesinin dışında yeni bir yerleşim alanı oluşturmuş; kuzey-güney ekseninde açtıkları yeni caddeleri eski kent yerleşimindeki organik ve dar yollara kadar ulaştırarak iki bölge arasında bağlantı sağlamışlardır (Türkan, 2017: 29-32). Rus mimarların 1881 yılında hazırladığı imar planına göre düz ve geniş caddelerde taşan evler, 10 sajen (21,3 m) genişliğinde ana caddeler, 4-5 sajen (8,5-10,6 m) genişliğinde sokaklar planlanmış; plana ancak şehrin bazı bölgelerinde uyulmuştur. Bütçe darlığı sebebiyle çalışmalar çok yavaş ilerlemiş, yeni plana göre istimlak edilmesi gereken bölgelerde ise acele edilmemiştir (Badem, 2010: 479).

“Kars Oblastı” adını verdikleri bölgeyi demir yolu ile Moskova’ya kadar bağlamayı hedefleyen Rus yönetimi, bunun için Kars-Tiflis arasındaki demir yolunu inşa ettirmiş; eğitim sistemine Rus müfredatını eklemiş ve “Kars” adında Rusça bir gazete çıkarmıştır. Ruslar, Osmanlı Devleti ile arasında sınır kenti olması sebebiyle stratejik bir öneme sahip şehirde, Osmanlı şehirleri üzerindeki yayılımcı siyasetleri doğrultusunda modern bir Rus kentine dönüştürmek için şehirleşme, tarım ve ticaret alanında faaliyetler göstermişlerdir (Gündoğdu, 2007: 79). Bu durum Kafkas politikası çerçevesinde Rusya’nın uzun vadeli projelerinden biri olarak yorumlanmıştır (Küçük, 2022: 778).

Hâkim olduğu geniş coğrafyaya rağmen bir kara ülkesi olan Rusya’nın, Karadeniz’e olan ihtiyacı; Çar I. Petro dönemi ile başlayan Karadeniz aracılığıyla “sıcak denizlere inme” politikasıyla belirginlik kazanmıştır. İlk kez 1774’te Kırım’ı elde ederek Karadeniz kıyısına ulaşan Rusya’nın, askeri veya ekonomik sebeplerle sekteye uğrasa da Trabzon ile de yakından ilgilenmeye başladığı anlaşılr. 1806’da Trabzon üzerinde Rus müfrezelerinin kurduğu askeri baskıyı, 1810’a kadar Rus donanmasının savaşa hazır hale getirmek için Karadeniz’de dolaştırılması izlemiştir. 1877-78’de resmen başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda sınırları küçülen Trabzon sancağının merkezi Rize tarafına taşınmış; şehir, Asya

⁴³⁵ Askeri eyalet.

içlerine, Fırat ve Dicle vadisine, İran'a ve tüm doğuya yapılan ticaretin odak noktası olan bir liman şehri olması nedeniyle Rusların direkt hedefi haline gelmiştir (Bayındır, 2014: 2-5).

1916 Nisan'ından itibaren Rus işgal kuvvetlerinin egemenliği altına giren Trabzon'un işgal birlikleri Belediye Başkanı olan General Yakov Kefeli anılarında, şehrin hiçbir zaman bir şehir planı olmadığını yerli halktan duyduklarını ifade eder (Kefeli, 2013: 128). Bu nedenle şehri plansız olarak ele geçirdiklerini, yolların inişli, çıkışlı, kasisli yapısı sebebiyle açmak istedikleri uzun ve geniş Rus Caddesi'nin göz kararı yapılamayacağı için yeni bir şehir planının zaruri bir ihtiyaç olduğunu da belirtir (Kefeli, 2013: 128). Bunun için görevlendirilen Mühendis Ternavskiy ve ekibinin, iki ayda; içinde harabe ve yıkık yerlerin de gösterildiği, şehrin eni, boyu ve yüksekliği şeklinde üç boyutlu bir şehir planı hazırladığını dile getirir (Kefeli, 2013: 129).

Rusların şehirde kalıcı olma ideolojisinin çarpıcı bir göstergesi olarak değerlendirilebilecek Trabzon'u "Fransa'nın Rivyera'sı" yapma hayali; kayıtlara geçen şehrin tanık olduğu en erken "kör kazma" uygulaması olarak dikkati çeker. Zira Kefeli'nin ifade ettiği, şehrin doğal dokusunun bir parçası olan inişli çıkışlı, çıkmaz sokaklı yapısından kurtulmak bu hayalin önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Ancak Rus işgal yönetimi bunu gerçekleştiremeden, önce orduya yiyecek temin etmede ulaşım ve dağıtım sorunu sebebiyle açlık çekilmesi ile açlığın getirdiği düzen bozukluğuna; daha sonra Rusya'da yaşanan Bolşevik İhtilali sürecinin yarattığı gerilim ortamına paralel olarak ve şehri de neredeyse enkaz halinde bırakarak terk etmek durumunda kalmışlardır.⁴³⁶ Şehrin imarı için "yıkım" gerektiğini savunan Kefeli'nin savını, işgal komutanı Mintslov'un, sergiledikleri "yıkıcı tutum" sonucunda şehirde kendilerinin dahi yaşayabileceği bir yer kalmadığından söz etmesi açıkça destekler (Uzun, 2008: 187).

Şehrin çözüm bekleyen üç büyük inşaat problemi olarak saydıkları "şehir planının çizilmesi, harabe evlerin yıkılması ve stratejik ana caddenin açılması" konularının hepsi temelde topyekûn bir yıkım faaliyetini öngörüyordu. Şehrin fiziki yapısı nedeniyle göz kararı açılmayacağı aşikâr olan stratejik bir ana cadde olan Rus Caddesi'nin -bugünkü Kahramanmaraş Caddesi- mühendis Ternavsky'nin yaptığı plan ile açıldığı anlaşılır. Dönemin şahitlerinden Tarakçıoğlu anılarında, Rusların bilinçli olarak yolu Türk mahallelerinden geçirip birçoğunu ortadan kaldırdıklarını ifade etmiştir. Ancak General

⁴³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzun, E. (2008). *Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.

Kefeli yolu mümkün olduğunca evleri yıkmadan, mevcuttaki yıkık evlerin bulunduğu özel arazilerden geçirdiklerini savunur. Bu durum, işgal yönetiminin caddenin hangi mahallelerden geçeceği ile ilgilenmediğini; yolun geçtiği güzergâhta Müslüman ya da gayrimüslim mahallelerin varlığının onlar için bir önemi olmadığını düşündürür. Her ne kadar şehirde misafir olduklarını düşünseler de gerçekleştirdikleri faaliyetlerde kalıcı olma niyetleri açık olan Rusların; kentsel dokuyu yeniden inşa etmede başvurdukları yolun “yıkım” odaklı olması dikkat çekicidir.

Trabzon’da, Kars’taki kadar uzun soluklu bir hâkimiyet sürdürememiş olmalarına rağmen Ruslar; işgal komutanı, işgal yönetimi belediye başkanı ve bölge askeri komutanı ile birlikte bir işgal yönetimi oluşturmuş; şehirdeki beledi faaliyetlere bu yönetim sorumluluğunda yön vermiştir. St. Petersburg’un plan düzeni ve yapılaşması örnek alınarak oluşturulan Kars ile bütünüyle farklı bir yerleşim ve topoğrafya özelliği gösteren Trabzon’daki uygulamalar, üç büyük inşaat problemine çözüm olacak şekilde planlanmıştır.

İşgalin ardından geride kalan Trabzon ile ilgili işgal komutanı Mintslov’un “...onların Trabzon arazisinde yaptıkları akıl alır cinsten değildi” ifadesi, kendi vatandaşlarının sebep olduğu faaliyetlere karşı bir tavırla, işgal öncesi Trabzon ile kendilerinin bıraktığı Trabzon arasındaki uçurumu ortaya koyması ilginçtir. Yine ilginç biçimde, Rusların sayfeye şehri yaratma hayali ile konjonktürel bir ideoloji ile geldikleri Trabzon’da “işgal belediyeciliği” olarak adlandırılabilir faaliyetler üzerinden oluşturdukları “ideal/modern şehir” yaratma hayali, Cumhuriyet yerel yöneticilerinin de öncelikli arzusu olmuştur.

3.1.1.2. Yasal Düzenlemeler

Osmanlı döneminde Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile ülke yönetiminin yeni baştan düzenlenmesi yerel yönetimleri de etkilemiş; İstanbul önderliğinde modern belediyeciliğin temelleri atılmıştır. 1854 yılında kurulan ilk belediye örgütü Şehremaneti bunun ilk kıvılcımı olarak değerlendirilmiştir. Paris’i örnek alan dönemin yöneticileri, İstanbul’u on dört daireye ayırmış; en modern ve zengin semti olan Beyoğlu ve Galata bölgelerini “Altıncı Daire” olarak adlandırarak önce İstanbul’a daha sonra ise bütün ülkeye örnek olması arzu edilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2010: 3-5). Bu doğrultuda da çıkarılan nizamnameler ile modern Türk belediyesi ve belediyecilik anlayışının doğması sağlanmıştır.

7 Kasım 1864 tarihli “Tuna Vilâyeti Nizâm-nâmesi”, 1867 tarihli “Vilâyet-i Umûmiye Nizâm-nâmesi” ve 22 Ocak 1871 tarihli “İdâre-i Umûmiye-i Vilayet Nizâmnamesi” vilayet ve sancak yönetimlerini yeni baştan yapılandırmış; 1871 “İdâre-i Umûmiye-i Vilayet Nizâmnamesi”nin bazı maddeleri ile Osmanlı coğrafyasındaki bütün şehirlerde belediyelerin kurulması öngörülmüş, belediye örgütü Osmanlı yerel yönetiminin temel bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemindeki son ancak en önemli değişim Kanun-i Esasi gereği toplanan Meclis-i Meb’ûsan’ın çıkardığı ilk yasalardan birisi olan “Dersaadet Belediye Kanûnu”; 1878 yılında yapılan birkaç değişiklik ile 1 Eylül 1930’da “1580 Sayılı Belediye Kanunu” çıkarılana kadar yürürlükte kalarak, modern belediyeçiliğe giden yolda en önemli yasal düzenlemelerden birisi olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2010: 5-17).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 Anayasası ile başkentin; dışa açık, kozmopolit ve Osmanlı imgesi ile bütünleşmiş İstanbul’dan İç Anadolu’ya taşınması Cumhuriyetin kendisi kadar devrimci ve antiemperyalist bir karar olarak değerlendirilmiş; Belediyeçilik anlayışı yeni başkent Ankara üzerinde denenip gelişerek, özellikle 1930 yılından itibaren çıkarılan yeni kanunlar ile yeniden düzenlenmiştir (Tekeli, 2009: 33, 50). 14 Nisan 1930’da yayımlanan “1580 sayılı Belediye Kanunu” ile her belediyenin harita, kadastro ve müstakbel şehir planlarını yaptırması ve en az beş senelik programlar hazırlayarak uygulaması mecbur tutulmuş; cadde ve sokakların döşenmesi ve süslenmesi, belediye bahçeleri yapılması, ihtiyaca göre umuma mahsus helaların yapılması, Belediyece gösterilen mezarlıklardan başka yerlere ölü gömdürülmemesi, Belediye tiyatrosu, sineması, oteli ve gazinosu yapılması gibi birçok faaliyet halkın sağlığı ve refahı için tamamen Belediyelerin yetkisine bırakılmıştır.⁴³⁷ Ancak 1930’larda ülkenin kent planlama konusunda eğitimli işgücü miktarı ve belediyelerin kaynakları göz önünde bulundurulduğunda bunun gerçekçi olmadığı belirtilmiştir (Tekeli, 2009: 77). 1580 sayılı kanundan çok kısa bir süre sonra, 6 Mayıs 1930’da yayımlanan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile nüfusu 20.000’den büyük olan yerleşmelerin 3 yıl içinde plan hazırlatması ve Belediye Meclislerince onaylanmış bir programları olması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1580 sayılı Belediye Kanunu ile Belediye’nin sorumluluğuna verilen konulardan birisi olan mezarlıklar meselesinde asıl belirleyici yasal düzenleme, 9 Ağustos 1931’de Resmî Gazete’de yayımlanan Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi olmuş, sıhhi mahzurları görülenlerin şehir dışına taşınması kararı ile Trabzon’daki mezarlık alanlarında da

⁴³⁷ Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, 1580 sayılı Belediye Kanunu

düzenlemeye gidilmiştir. İlgili Nizamname; 1580 sayılı Belediye Kanunu’nun getirdiği “belediye bahçeleri yapılması” kararı ile birlikte; İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a, Taksim Mezarlığı’nın Fatih Parkı’na ve Kavakmeydan Mezarlığı’nın Stadyum’a dönüşümünde yapılan imar faaliyetleri doğrultusunda -içinde barındırdığı farklı dinamiklerin de olduğu göz ardı edilmeden- yaşanan yıkımların yasal dayanağı olmuştur.⁴³⁸

1932’de Belediye Meclisi’ne yansıyan bir tartışmada hâlihazır şehir haritasının tamamlanmadığı için müstakbel planın yapılmasının mümkün olmadığı görüşü⁴³⁹, 1580 sayılı kanunun şehir planları oluşturulması kararının o yıllarda Trabzon’da henüz uygulanmadığını gösterir. Zira 1580 sayılı kanundan üç yıl sonra yayımlanan “2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu” öncekilerden farklı olarak Belediyelerin müstakbel şehir haritasının tanziminde dikkat etmesi gereken hususları ortaya koyar. Bu hususlardan; çıkmaz sokak oluşturulmaması, su kenarlarından 10 m genişliğinde bir alan ayrılarak umumun hizmetine bırakılması, yol genişliklerinin en az 9,5 m ve yaya kaldırımlarının her iki tarafta 2,25 m olması, 9,5 m’den geniş olan yolların ağaçlandırılması, yıkılmak üzere ve imara uygun olmayan bina ve duvarların sahipleri varsa en az 15 gün süre vererek, sahipleri yoksa direkt yıkılması maddeleri, Trabzon’un imar geçmişinde etkisini gösteren yasal düzenlemeler olarak dikkati çeker.⁴⁴⁰

Nitekim 1924 yılında temelleri atılan Gazipaşa Caddesi’nin 15 Şubat 1933’te Belediye Meclisi’ne yansıyan bir tartışmada, daha önce 16 m olarak planlanmasına rağmen 12 m’ye indirilmesi teklif edilmiş, ancak uygun bulunmamıştır. Gazipaşa Caddesi’nin genişlik tartışmalarının 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu’nun yayımlanmasından dört ay önce gündeme gelmiş olması, dönem yöneticilerinin çoktandır bu meseleye kafa yorduklarını gösterir. Öte yandan söz konusu cadde üzerinde yer alan eski tiyatro binası enkazı ve arsasının satılması konusunda; yolun düzenlenmesi sürecinde arsanın ikiye bölünerek bir kısmının yola terk edilmesi, yol fazlası olarak kalan kısmın ise satışa çıkarılması kararı ile nihayetinde eski tiyatronun tümüyle ortadan kalkması da, Yapı ve Yollar Kanunu’nun Belediyelere verdiği yetkiler dâhilinde gerçekleştirilmiştir.

“Trabzon’un en güzel yolu” olarak nitelendirilen bu caddenin, suya (denize) 15-20 m kala birden sonlanması 1935’te basında eleştiri konusu olmuş, bu durum caddenin denize

⁴³⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.2. Mezarlıklar / Türbeler” başlığı.

⁴³⁹ TBMZ, 6 Nisan 1932 tarihli oturum

⁴⁴⁰ Resmî Gazete, 21 Haziran 1933, 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu

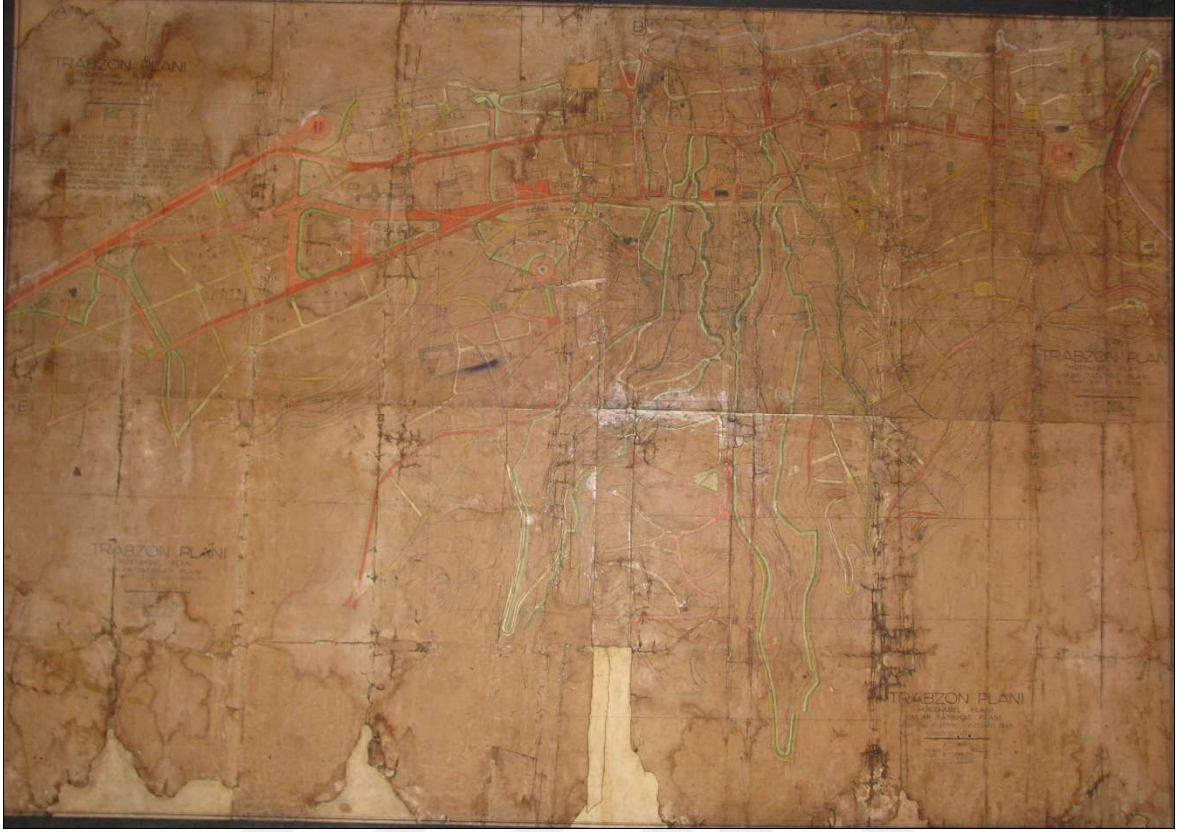
ulaşan noktasında düzenlemeler gerektirdiğini göz önüne sermiş, şehircilik uzmanı Lambert de aynı tespiti yaparak denize ulaşan noktada “büyük bir mirador” önermiştir. Ancak Gazipaşa Caddesi’nin denize ulaşan bu noktası için çözüm, 1943 yılında, caddenin şenlendirilmesi için büyük binanın (Rum Katedrali) yıkılarak sahilde bir gazino kurulması kararını gündeme getirmiştir.⁴⁴¹ Böylece, Yapı ve Yollar Kanunu’nun denize ulaşan noktalarda umuma hizmet edecek düzenlemeler yapılması maddesinin de etkisiyle büyük bina olarak nitelendirilen St. Gregory of Nyssa Kilisesi’nin yıkılmasının önü açılmış, 1946 yılı sonunda da yıkım gerçekleştirilmiştir. Rus işgal döneminde yaklaşık 8,5 m olarak planlanan bugünkü Maraş Caddesi’nin, 30 Nisan 1937 tarihli Belediye Meclis toplantısında genişliğinin 14,5 m olarak düzenlenmesi kararı da, yine Belediye Yapı ve Yollar Kanunu’na uygun olarak alınmış; cadde üzerinde yapılan bütün düzenleme, genişletme ve istimlak uygulamaları ilgili karar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.⁴⁴²

Ayrıca Yapı ve Yollar Kanunu’ndan bir yıl sonra “2497 sayılı İstimlak Hakkında Kanun” yayımlanmış; istimlak kararını verecek komisyonların kurulmasından istimlak edilecek gayrimenkullerin kıymetinin belirlenmesine kadar Belediyelere söz konusu kanun çerçevesinde yetki ve sorumluluklar tanımlanmıştır. Kamulaştırma amacıyla, Belediyelerin şehrin imarına yönelik projeleri gerçekleştirmek üzere özel mülkiyetleri bedeli karşılığında alarak kamu hizmetlerine yönelik faaliyetlerini kapsayan istimlak faaliyetlerine de ilgili kanun doğrultusunda yön açılmıştır. Özellikle bir yolun veya meydanın genişletilmesi ya da yeniden açılmasına karar verildikten sonra yolun veya meydanın genişliğinden fazla olarak taraflardan 20 m’ye kadar binalı ve binasız yerlerin istimlakının Belediyeye bırakılması maddesi; kanun doğrultusunda alınan istimlak kararlarının yasal dayanağı olmuştur.⁴⁴³ Bu çerçevede Ruslar tarafından işgal döneminde yapılan müdahalelerden sonra Trabzon şehrine yapılan en önemli ikinci müdahale olarak değerlendirilen Lambert’in 1937 tarihli imar planı da (Düzenli, 2021: 936-937) şehirdeki birçok yapının ortadan kaldırılmasının yasal dayanağı olmuştur (Şekil 119).

⁴⁴¹ Yeni yol, 10 Haziran 1944

⁴⁴² Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.4. Yollar” başlığı.

⁴⁴³ Resmî Gazete, 9 Haziran 1934, 2497 sayılı Belediyelerce yapılacak İstimlak Kanunu.

Şekil 119. 1937 Lambert planı (Tuluk arşivi)

3.1.1.3. Lambert İmar Planı

Cumhuriyet Türkiye’sinin modernleşme çalışmalarının en önemli adımlarından birisini, şehir planı hazırlama ve şehirlerin plan doğrultusunda imar edilme kaygısı oluşturur. 1924 yılında yerel basına yansıyan bir haberde “şehrin muntazam haritası” yapılacağından taliplilerin hangi şartları kabul edebileceğini iki ay içinde bildirmeleri istenmiş, bunun üzerine İstanbul’da bir şirkete ihale edilen şehir haritası 1926’da ancak bitirilebilmiştir (Çiçek, 1998: 70).⁴⁴⁴

Cumhuriyetin ilanından sonra yabancı kökenli mimarların aktif olarak rol aldığı Türkiye coğrafyasında, yarışma aracılığı ile uzman isimler ülkeye davet edilmiş; bunun önemli bir örneği ise 1927’de yeni başkent Ankara’nın planlama yarışmasını kazanan şehirci Herman Jansen’in gelişi olmuştur. Trabzon da bu uygulamadan payını almış; Fransız şehircilik mütehassısı J. H. Lambert, dönemin gazetelerine göre Doğu illerinden sorumlu

⁴⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuluk (2017), *a.g.e.*, s. 317-328.

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in büyük gayretleri ile şehre gelmiştir.⁴⁴⁵ Bu müjdeli haberden birkaç gün sonra Tahsin Uzer'in Lambert'in gelişindeki gayretleri; "Nihayet şehir planının en salahiyyetli bir ele alınmış olmasını görmek hepimiz için büyük bir zevktir. Burada, Üçüncü Umumi Müfettişimiz Sayın Tahsin Uzer'e minnet ve şükranlarımızı kaydetmeyi yerinde bir borç addederiz." ifadeleri ile dile getirilmiştir.⁴⁴⁶ Uzer'in; Lambert'in gelişi, şehirdeki incelemeleri ve hazırlayacağı plan için elde para yoksa dahi gerekli yardımın Umumi Müfettişlik tarafından yapılacağını bildirmesi de konuya olan yakın ilgisini gösterir.⁴⁴⁷ Lambert, şehre toplamda iki kısa ziyaret yaparak imar planının esaslarını anlattığı raporunu ve akabinde planını yetkililere sunmuştur.

Bu ziyaretlerinde Halkevi'nde şehrin ileri gelenlerine verdiği konferansta, şehirle ilgili ilk izlenimlerini anlatan Lambert, müstakbel imar planının ipuçlarına ilişkin bilgiler de vermiştir. Mevcut şehri düzeltmekle uğraşacağını söyleyerek bazı caddelerin genişlemesi gerektiği, şehrin deniz ile bağlantısını sağlayan yolların eksikliği, uygun yerlerde park ve bahçeler tesis edileceği, Meydan Parkı'nın ortasında inşa edilecek Atatürk Heykeli ile şehrin merkezini oluşturacağı gibi temel problemleri dile getirmiştir.⁴⁴⁸

İlerleyen yıllarda şehirdeki birçok imar uygulamasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olacak olan raporunda yedi ana başlığa yer veren Lambert⁴⁴⁹, planını üç önemli inşaatla bağlı olarak şekillendirmiş; bu inşaatları Güzelhisar bölgesinde yapılması düşünülen liman, transit yol ve denize dik olarak denizi gören yolların açılması olarak ifade etmiştir. "Yollar" başlığında dört sınıfa ayırdığı yollardan uzunluğuna olan yol olarak nitelediği, Rus işgal yönetiminin "stratejik ana cadde" olarak belirttiği bugünkü Kahramanmaraş Caddesi, Lambert'in de şehrin belkemiği olarak belirlediği caddedir.⁴⁵⁰ Lambert'in şehre gelişinden önce, 1933 yılında yürürlüğe girmiş olan 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu'nun 4. maddesinin (h) fıkrasına uygun olarak Maraş Caddesi'nin 14,5 m olma kararı alınmış olmasına rağmen Lambert bunu yeterli görmemiş, caddenin, Cumhuriyet Caddesi'ne kadar 16 m genişliğinde olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵¹ Caddenin genişlemesi için istimlak

⁴⁴⁵ Yeniyl, 28 Ağustos 1937

⁴⁴⁶ Yeniyl, 4 Eylül 1937

⁴⁴⁷ Halk, 1 Eylül 1937

⁴⁴⁸ Halk, 25 Eylül 1937

⁴⁴⁹ Bu başlıklar: Yollar, devlet hizmetleri, şehrin bölgeleri, serbest alanlar ve parklar, tarihi eserleri bakımından Trabzon, şehircilik talimat ve nizamnamesi, planın uygulamaya konulması. Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 319-351.

⁴⁵⁰ Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 319-351.

⁴⁵¹ Yeniyl, 9 Mart 1938

edilmesi gereken bölümlerini de haritasında işaretlemiş olan Lambert, cadde üzerinde henüz ayakta olan eski kilisenin doğu kanadının yola katılması gerekliliğine işaret etmiştir. Şehrin gayrimüslim eski sakinlerinin izlerini taşıması nedeniyle o günlerde tartışma konusu olan Maraş Caddesi'ndeki bu kilisenin Lambert planında caddenin genişleme alanı içinde yer alması, ilerleyen yıllarda yıkılıp ortadan kaldırılmasında en somut dayanak olmuştur.⁴⁵²

Dönemin meclis zabıtnamelerinde Lambert'ten önce Gazipaşa Caddesi'nin genişliğinin azaltılmasıyla ilgili de teklifler getirilmiş, ancak bu güzergâhın memleketin hava deposu olması sebebi ile reddedilmiştir. Lambert, raporunun “Yollar” başlığı altında, Atatürk'ün şehri ilk ziyareti ile temeli atılan o günkü Gazipaşa Caddesi'nin açılmasını “isabetli” olarak değerlendirmiş, cadde, uzun yıllara yayılan tartışmalar sonucu verilen imar kararları ile bugüne kadar gelmiştir.

1935'te çalışmaların devam ettiği ancak denize ulaşmak üzere yapılan bu caddenin suya ulaşmadan birdenbire kesildiği eleştirisi de yapılmış; şehrin denizi görece başka yolu olmadığını belirten Lambert de yolun denize ulaşan bu noktasındaki durumunu çirkinlik olarak nitelemiştir. Bunu gidermek için de raporunun “Serbest Alanlar ve Parklar” başlıklı dördüncü bölümünde Cumhuriyet idaresine yakışır “büyük bir mirador (balkon, teras, cihannüma” yapmayı planladığını dile getirmiştir. Caddenin güzergâhına herhangi bir müdahalede bulunmayan mütehassıs, istimlak edilmesi gereken bölümleri de haritasında göstermiştir. İçinde bulunan metruk haldeki Kostaki/Tuzluçeşme tiyatro binası arsasının bir kısmı da bu süreçte yola gitmiş; bir kısmı ise satılığa çıkarılmıştır.⁴⁵³

Öte yandan 1930'da yayımlanan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile Belediyelerin görevleri arasında yer alan gazino inşası, modern belediyelere yüklenen şehrin ve halkın fiziksel ihtiyaçları yanında sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılama pratiğinin bir sonucu olarak Trabzon'da da Lambert planı ile gündeme gelmiştir. Lambert raporunun “Devlet Hizmetleri” başlığı altında yer alan, hamam, umumi hamam ve plaj inşası için getirilen öneriler arasında ilk sırada “Ganita plajı, denize dalmak için alan, kabin ve gazino” inşasını saymıştır. Şehirde 1944 yılından beri gündemde olan gazino inşasının Gazi Caddesi'nin denize ulaşan ucundaki “büyük bina” (St. Gregory Kilisesi) yıkılarak yapılacağına dair haberler de bu sırada basına yansımıştır.⁴⁵⁴ Lambert'in yine “Yollar” başlığı altında yer

⁴⁵² Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.1. Kiliseler” başlığı.

⁴⁵³ Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.4. Yollar” başlığı.

⁴⁵⁴ Yeni Yol, 21 Ekim 1944 ve 25 Ekim 1944

verdiği uzunluğuna olan yollardan “Büyük Deniz Kornis Yani Mailimsi Caddesi” adını verdiği müstakbel sahil yolunun Ganita’dan Beşirli istikametinde açılmasının ise masraflı olduğunu ifade etmiştir. Güzelhisar altından geçecek tünel inşasından dahi bahseden Lambert’in, sözü edilen büyük bina olarak belirtilen, o dönemde metruk halde bulunan ve “memleketin manevi bünyesine diken gibi batan⁴⁵⁵” bina olarak tasvir edilen St. Gregory Kilisesi’nin yıkılmasıyla ilgili herhangi bir tespitle bulunmamış olması ise ilginçtir⁴⁵⁶ (Şekil 120).

Şekil 120. St. Gregory Kilisesi (SALT Araştırma arşivi, 2024)

Lambert raporu ve planı doğrultusunda ele alınan bir başka mesele de mezarlıklardır. Mezarlıkların, şehirde dinlenme ve eğlence yeri yaratma arzusu ile ilişkilendirildiği dikkati çeker. Lambert; avan projesinde teklif edilen “Trabzon Meselesi ve Plan Harekâtı Üzerine İptidai Raporu”nda şehrin gerçek şehircilik meselelerinden bahsettiği sırada açık alanlar, denize açılan meydanlar ve tarihi eser alanlarıyla birlikte umuma açık kültür bahçeleri planladığından söz eder. Şehir içindeki mezarlıkların asri mezarlığa taşınması kararı doğrultusunda İmaret Mezarlığı’nın Sülüklü’deki yeni mezarlığa taşınma meselesi, Lambert şehre geldiğinde başlamıştır ve bu durum mütehassısın da ilgisini çekmiştir. Cumhuriyet idaresinin İmaret’te güzel manzaralar temin ettiğini dile getirerek⁴⁵⁷ mezarlığın Atapark’a dönüşümü kararının şehir için uygunluğunu vurgulamış; hazırladığı planda eski mezarlık alanının bulunduğu konuma da Atapark’ı işlemiştir. Bunun yanında; şehir içindeki eski mezarlıkların tamamen terk edileceği kararına uygun olarak Değirmendere’de inşa edilmesi kararlaştırılmış olan asri mezarlığa ek olarak bir veya iki alanın daha mezarlık için

⁴⁵⁵ Yenyol, 29 Temmuz 1939

⁴⁵⁶ Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 323.

⁴⁵⁷ Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 334.

ayrılmasının düşünülmesi gerektiğini ifade eden Lambert, bu amaçla Ayasofya'nın güneyinde bir yer önermiştir.⁴⁵⁸ Ancak mezarlık için önerdiği yeri hazırladığı planda göstermemiştir. Bunun sebebi olarak ise “Şark Kabristanı” adını verdiği yeni mezarlık alanının Trabzon şehrinin arazisi haricinde kalması olarak ifade etmiştir.⁴⁵⁹ O yıllarda şehrin eşrafının defnedildiği kadim mezarlığın kaldırılarak Atapark'a dönüşümünde farklı dinamiklerin etkisi olmakla birlikte Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in konuya yakın ilgisinin de etkili olduğu açıktır.

Lambert'in şehre gelişinden kısa bir süre önce gençlerin spor bölgesine olan ihtiyacı Belediye Meclisi'nde gündeme gelmiş, Kavakmeydan Mezarlığı'nın da bu amaçla Beden Terbiyesi'ne verilmesine karar verilmiştir. İvedi olarak işe başlamak için hemfikir olan Belediye Meclisi, ücret karşılığı olmadan mezarlığı Beden Terbiyesi'ne devretmiştir. Bu karardan dört ay sonra şehre gelmiş olan Lambert, Cumhuriyet idaresinin İmarat'tan Atapark'a dönüşüm kararından etkilenmiş; serbest alanlar ve parklar üzerinde titiz bir çalışma yapmıştır. Raporunda Belediye'nin ilgili kararını göz önünde bulundurarak Kavakmeydan mezarlığını iki kısma ayırmış; bölgenin Belediye Stadyumu, spor sahaları ve park alanı olarak hizmet vereceğini öngörmüştür. Hazırladığı planda bölgeyi stadyumun kendisi, park, açık havuz, açık jimnastik alanları ile memurlar için konut bölgesini işaret etmiştir (Şekil 42). Dönemin Belediye Başkanı Tevfik Yunusoğlu stadyum için şehirde başka uygun bir yer olmadığını, o bölgenin spor sahası, tenis kortları, atlama yerleri ve yeşil sahalarla süslenip bezeneceğinden duyduğu heyecanını Meclis ile paylaşmıştır (Şekil 121).⁴⁶⁰

Şekil 121. Stadyum ve Kavakmeydan bölgesi, 1965 (Kâmil Gündoğdu arşivi, 2020)

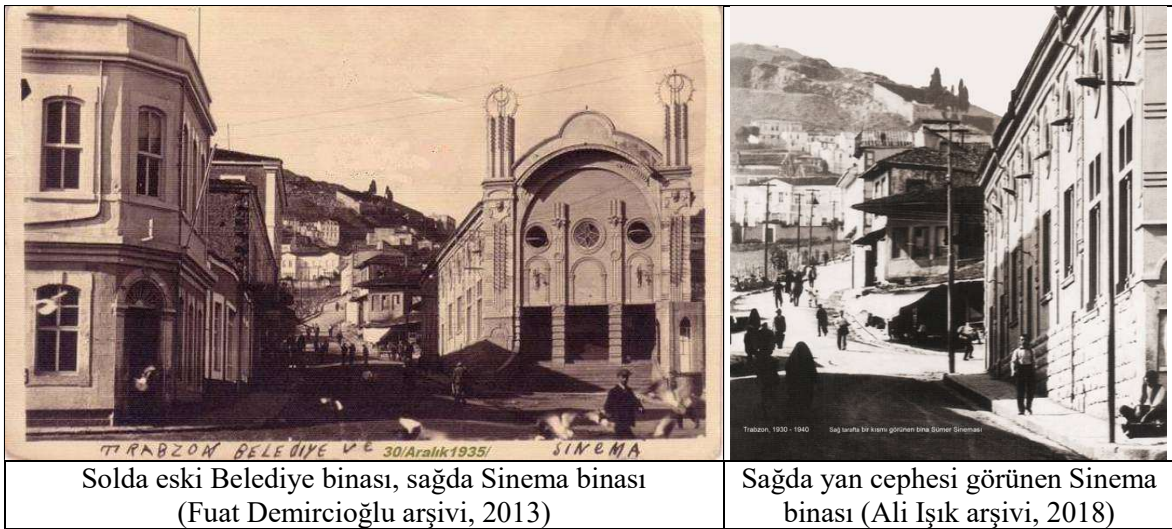
⁴⁵⁸ Yeni Yol, 23 Mart 1938

⁴⁵⁹ Lambert (1938b), *a.g.e.*, s. 330.

⁴⁶⁰ TBMZ, 10 Haziran 1948 tarihli oturum

Şehri ticaret, sanayi, spor ve ikamet işlevleri olarak bölgelere ayıran Lambert, Halkevinde verdiği konferansta Meydan parkının ortasında inşa edilecek muazzam Atatürk Heykeli ile şehrin genel manzarasına muhteşem bir mahiyet verileceğini vurgulamış, Meydanı bir ticaret merkezi olarak planladığını dile getirmiştir. Bu ticari merkez; batısında Trabzon'un ana caddesi olarak söz ettiği bugünkü Gazipaşa Caddesi, diğer yönlerde ise limana giden veya başka taraflara açılan geniş caddeler ile çevrelenecektir. Ancak Lambert'in ilgili kararı; 1907-1909 yılları arasında inşa edilmiş, ilk defa 1925 yılında "kökünden ıslah edilmeli" sözü ile yıkılması gündeme gelen, "Pilosyan/Turan/Yıldız/Şehir/Sümer Sineması" olarak alınan yapının da sonunu hazırlamıştır.⁴⁶¹

Şehrin toplumsal belleğinde yer tutmuş en ikonik yapı olma özelliğindeki Sinema binası, Lambert planına göre Meydan parkında birinci derecede acilen istimlak edilmesi gereken yapılar arasındadır (Şekil 74). Plana göre işe meydandan başlanacaktır. Dönemin meclis üyelerinden Şevki Savaşçı, Sinema binasının yıkılması ile ilgili kurduğu "İmar yıkmakla olur. Bir memlekette yıkmak olmazsa imar da olmaz. Biz bu şehri baltalamazsak hiçbir şey yapamayız" sözleri sadece Sinema binasının değil başka pek çok yıkım faaliyetinin geri planındaki zihin dünyasının kodlarını da açığa çıkarmıştır. On sekiz yıla yayılan yıkım tartışmaları neticesinde, şehir merkezinde yer alan, motorlu araç trafiğini güçleştiren ve milli bayramlardaki toplantılara engel olan, yıkılmak üzere durumdaki Sinema binası 16 Nisan 1958 tarihli bir habere göre nihayet yıktırılmıştır⁴⁶² (Şekil 122).

Şekil 122. Sinema binasına ait kişisel arşivlerdeki eski fotoğraflar

⁴⁶¹ Daha detaylı bilgi için bkz. "2.3.6. Sinema Binası" başlığı.

⁴⁶² Halk, 16 Nisan 1958

3.1.1.4. İstimlakler

İdeal şehir yaratma yolunda modern belediyeçiliğin en doğal ancak tartışmaya en açık faaliyeti istimlak kararlarında görülür. En genel tabirle “kamulaştırmak⁴⁶³” anlamına gelen istimlak kavramı, devletin şehirlerin imarına yönelik projeleri gerçekleştirmek üzere özel mülkiyetleri bedeli karşılığında alarak kamu hizmetlerine yönelik faaliyetlerini kapsar. Muhtelif gerekçeler ile alınan istimlak kararlarında temel amaç olan “kamulaştırma” gayesi doğrultusunda parka dönüştürme, yola terk etme, yolu genişletme veya meydanlığa katma, anıtsal yapıların etrafını açma uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

İstimlak faaliyetleri düşünüldüğünde Trabzon’da öne çıkan meselelerden birisi mezarlıklar konusu olmuştur. Tarihte mezarlıklara yapılan ilk müdahale Sultan II. Mahmud zamanında Yeniçeri ocağının kaldırılması sürecinde yeniçeri mezarlıklarının tahrip edilmesi ile yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra “eski” ideolojiye olan yıkıcı tavır, mezarlıklara saygı ve onları koruma kaygısının geri plana atılmasına; mezarlık, hazire ve türbelerin Belediyeler tarafından en kolay arsaya dönüştürülen yerler olarak görülmesine olanak sağlamıştır (Eyice, 1996).

Birbiri ardına yayımlanan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu, 1931 tarihli Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ve 1934 tarihli 2497 sayılı Belediyeler İstimlak Kanunu; Trabzon’daki mezarlıkların şehir dışına taşınarak yeni ölü definlerinin Sülüklü mevkiinde istimlak yolu ile inşa edilen yeni asri mezarlığa taşınmasının da yasal dayanağı olmuştur. 14 Nisan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu’nun 15. maddesi ile ölülerin Belediyelerce gösterilen mezarlıklar dışında başka yerlere gömülmemesi Belediyelerin yetkisi altına alınmış; 1 Temmuz 1931 tarihli karar doğrultusunda yayımlanan Mezarlıklar Nizamnamesi ile de tapulu ya da tapusuz, metruk ya da sahipsiz tüm mezarlıklar Belediyeye devredilmiş, sıhhi mahzurları görülenlerin de şehir dışına taşınması kararlaştırılmıştır. 9 Haziran 1934’te yayımlanan Belediyeler İstimlak Kanunu ise, binalı veya binasız gayrimenkullerin istimlakini Belediyelere bırakmıştır. 1937 yılında Trabzon’a gelerek incelemeleri sonucu raporunu hazırlayan Lambert de yeni mezarlığın yerini uygun bulmuştur. Sülüklü’deki yeni asri mezarlığın varlığı, İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a, Taksim mezarlığının parka ve Kavakmeydan Mezarlığı’nın ise stadyuma dönüşmesinde itici güç olmuştur. Özellikle İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşümü, sahip olduğu dinamikler

⁴⁶³ Bkz. TDK Güncel Türkçe Sözlük.

ile şehrin imarına yönelik bir faaliyet olmasının yanında dönem ideolojisinin bir varlık gösterisi olarak şehirde yeni ve modern yaşantıya olan yer açma ihtiyacından doğmuştur.⁴⁶⁴

Dönemin belediyecileri, medeni kentsel yaşantının oluşturulması için kentin fiziksel görüntüsünün ve altyapısının çağdaşlaştırılması olmak üzere iki tür uygulamaya yönelmiştir. Bu uğurda düzenli ve geniş yollar açan, aydınlatmayı sağlayan, geniş yeşil alanlar ve parkla yapan, kente su getiren, toplu taşımayı düzenleyen, itfaiye teşkilatını yapılandıran belediyeler (Tekeli, 2009: 91-101); kendilerine engel yaratacak durumlarda ise cesur kararlar almaktan geri kalmamıştır. Lambert’in izah raporu ve planı doğrultusunda; şehrin denizle ilişkisini kuran Gazipaşa Caddesi’nin ilk açıldığı yıllardaki “eğri büğrü” biçimi sebebiyle birbirine geçmiş halde bulunan “konutlar”, caddenin meydan tarafındaki girişinde yer alan “Şems Oteli”, halkın denize ulaşması için eksikliği dile getirilen gazino inşası için engel oluşturan caddenin sonundaki “çetrefil bina” olarak tabir edilen St. Gregory Kilisesi şehrin imarı için alınan istimlak kararları doğrultusunda ortadan kaldırılmıştır (Şekil 123).

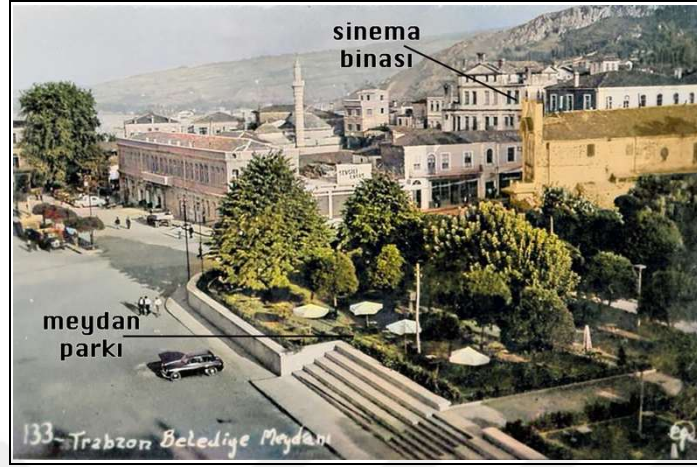
Şekil 123. Gazipaşa Caddesi meydan yönü Şems Oteli, yıkılması istenen St. Gregory Kilisesi (Ali Işık arşivinden yeniden işlenerek)

“Külüstür” hali sebebi ile ilk kez 1936’da yıkılıp kaldırılması gündeme gelen⁴⁶⁵ ve Lambert planına göre meydanın genişleme alanı içinde yer alan Sinema binasının yıkımı ise ancak 1958 yılında gerçekleştirilmiştir. Sinema binasının şehir içi konumu, ölçü, oran ve mimari üslubu ile eski fotoğraflara yansıyan dikkat çekici imge özelliği, binanın yıkımına yönelik tartışmaların bugüne kadar gelmesini sağlamış; romantik bir refleks ile yeniden inşası zaman zaman gündeme getirilmiştir (Usta ve Tuluk, 2017: 191). Şehrin geniş bir

⁴⁶⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.2. Mezarlıklar / Türbeler” başlığı.

⁴⁶⁵ Yeni Yol, 5 Ekim 1936

meydana olan ihtiyacına dayanarak alınan istimlak kararı ile Meydan parkına katılmak istenen bu parça, binanın sonunu getirmiştir (Şekil 124).

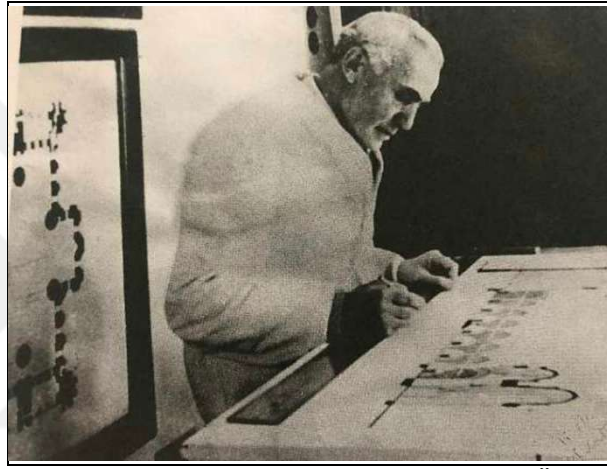
Şekil 124. Meydan parkının genişleme alanı içinde yer alan Sinema binası (Ertuğrul Dinç arşivinden yeniden işlenerek)

Abideleri Koruma Heyeti Üyesi Sedat Çetintaş'ın mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmadığı için 1937 yılındaki raporunda yıkılmasını önerdiği Zağnos Mescidi ve İskenderpaşa Medresesi'nin ortadan kaldırılmasında da, şehri istimlak yolu ile imar etme düşüncesindeki dönem yöneticilerine paralel olarak kararlar veren Lambert'in planı etkili olmuştur. Zağnos Burcu'nun "etrafının açılarak temizlenmesi" amacı ile Zağnos Mescidi'nin; İskenderpaşa Camii'nin "güzelliğinin ortaya çıkarılması" amacı ile İskenderpaşa Medresesi'nin yıkılmasının arka planındaki düşünce benzerdir. Şehir surlarına ayrı bir önem atfederek onlara 15 m'den fazla yaklaşan herhangi bir imar faaliyetine ruhsat verilmesini dahi yasaklayan Lambert raporu ve planının uygulandığı Trabzon'da, Zağnos Mescidi'nin yıkılmasını önermesi bu çerçevede şaşırtıcı görünmemektedir. O yıllarda medreselerin kapatılması kararı ardından gözden çıkarılan ve İskenderpaşa Camii'nin etrafını kirlettiği ve onu duvarlar arkasında hapis bıraktığı ifade edilen İskenderpaşa Medresesi'nin kapısı dışında "yıkılarak" kamulaştırılması da aynı derecede sürpriz olmamıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. "2.3.3. Medreseler" başlığı.

3.1.2. Çetintaş Raporu

Ülkedeki anıtların korunması, belgelenmesi, onarımı ve restorasyonu işlerini yürütmek amacıyla Abideleri Koruma Heyeti'ni kurduran Mustafa Kemal; Yüksek Mimar Sedat Çetintaş'ı da 15 Temmuz 1933 tarihinde komisyonun mimarı olarak görevlendirmiştir (Şekil 125). Bundan üç yıl sonra Abideleri Koruma Heyeti İstanbul Rölöve Bürosu kurulmuş, Çetintaş da Bakanlar Kurulu kararı ile bu birime şef olarak atanmıştır (Billur ve Binan, 2023). İlk alan çalışmalarını Bursa ve Edirne'ye gerçekleştiren Çetintaş, 49 levhadan oluşan rölöveler hazırlamıştır (Madran, 1997: 72).

Şekil 125. Sedat Çetintaş (Billur ve Binan, 2023; Ödekan, 2004)

4034/1229 sayı ve 15 Haziran 1937 tarihli emir üzerine Kayseri, Sivas ve Amasya ile birlikte Trabzon'a görevlendirilen Çetintaş; 1-5 Ağustos 1937 tarihlerinde Trabzon'a gelmiş; kale, kilise, cami, mescit, hamam, türbe, ev, han, çeşme ve bedestenin de dâhil olduğu 64 adet yapıyı yerinde incelemiştir (Düzenli, 2008: 100). Cumhuriyet gazetesinde "Anadolu Tetkikleri" adlı sütunda bir yazı dizisi de hazırlayan Çetintaş, yazılarında, dolaştığı şehirlerin yapısını, insanlarını ve etnografik malzemelerini sistematik bir düzende açıklamış, her Türk gencinin Anadolu'yu gezip tanımasını öğütlemiştir. Ancak yazı dizisinde Trabzon'a yer vermemiştir (Düzenli, 2008: 99-100).

Şehirdeki incelemeleri sonucunda hazırladığı "Trabzon'un San'at Eserleri" başlıklı raporunda 64 adet tarihi esere yer vermiş olan Çetintaş, bunları mimari ve sanat değeri bakımından dört grupta tasniflemiştir. Birinci ve ikinci derecede yer verdiği eserlerin kesinlikle korunması lazım geldiğini, üçüncü derecede yer verdiklerinin Belediye faaliyetleri doğrultusunda Bakanlığa başvurulması ile yıkılabileceğini, dördüncü derecede yer

verdiklerinin ise yıkılmasını uygun hatta zorunlu gördüğünü dile getirmiştir (Düzenli, 2008: 103-105). Cumhuriyetin ilk büyük programlı etkinliği⁴⁶⁷ çerçevesinde “Abideleri Koruma Heyeti”nin bir üyesi olarak şehre gelen Çetintaş’ın mezkûr raporu, modern zihnin ürettiği bir sınıflamanın ürünü olması bakımından dikkate değerdir.

Yaptığı sınıflandırmadan hareketle Trabzon’daki yıkım faaliyetlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi olduğu anlaşılan Çetintaş, raporunda şehrin tarihi eserleri arasındaki en eski izin Hristiyanlık devrine kadar gittiğini, ne Bizans ne de Türk eseri olmak üzere “şaheser” niteliğinde bir eser olmadığını, mevcut eserlerin ise mimari ve sanat değeri bakımından dört derece üzerine ele alındığını ifade etmiş; dördüncü derecede yer verdiği yıkılmasını uygun hatta gerekli bulduğu 17 adet yapıdan söz etmiştir (Düzenli, 2008: 103). Bu yapılar arasında Bayrambey ve Zağnos mescitleri ile İskenderpaşa medresesi de yer almıştır (Düzenli, 2008: 105). Çetintaş’ın raporu doğrultusunda yıkılmasını işaret ettiği, Bayrambey ve Zağnos Mescitleri bugün ayakta değildir. Ancak fiziksel olarak neye benzediği ve mimari üslubuna dair elde malzemenin olmadığı Bayrambey Mescidi’nin 1926 tarihli hâlihazır harita sayesinde; Zağnos Mescidi’nin ise merkezi konumu nedeniyle eski fotoğraflardan izini sürmek mümkündür.

Çetintaş, ortadan kaldırılmasında etkili olduğu İskenderpaşa Medresesi için de raporunda; mimari ve sanat bakımından değerli görmediği yapının boş yere abideler listesini şişiren kalabalıktan başka bir özelliği olmaması nedeniyle yıktırılması gerektiğini belirtmiştir. Lambert’in, Çetintaş’ın Trabzon’a gelişinden neredeyse bir ay sonra⁴⁶⁸ gelip, yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı rapor ve planında yer almayan İskenderpaşa Medresesi, birkaç yıl sonra İskenderpaşa Cami’nin etrafının açılması, her yerden görünür olması ve meydanın genişleme alanı içinde yer alması sebebiyle de gündeme gelmiştir. Muhtelif yıllarda tekrar gündeme gelen söz konusu medrese, 2497 sayılı Belediye İstimlak Kanunu’na uygun olarak belirlenen komisyon tarafından değeri belirlenerek ancak 4 Haziran 1948-1 Haziran 1949 yılları arasında yıktırılmıştır.⁴⁶⁹

İncelemeleri sırasında tespit ettiği bir diğer medrese olan Hatuniye Medresesi’nden ise, birinci derecede kıymetli ve korunması lazım gelen eserler arasında yer verdiği Hatuniye Cami’nin giriş yönünde şadırvan avlusu hissini verecek biçimde şekillenmiş bir bina olarak

⁴⁶⁷ Bu ifadeyi ilk defa kullanan: Madran, E. (1997). Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-I. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 59-97.

⁴⁶⁸ Çetintaş’ın Trabzon’a gelişi 1 Ağustos 1937, Lambert’in gelişi ise 27 Ağustos 1937.

⁴⁶⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.3. Medreseler” başlığı.

söz etmiştir. Ancak şehri ziyaret ettiği günlerde medresenin yıkımına başlandığı, hatta önemli bir bölümünün de enkaz haline getirildiği anlaşılır. Raporunda ancak dokuz odasının duvar ve örtülerinin kaldığı ve enkaz halindeki medresenin satılmış taşlarının geri alınması gerektiğini ifade etmiştir. İskenderpaşa Cami'nin etrafının açılması ve görünür hale gelmesi için İskenderpaşa Medresesi'nin yıkılmasını öneren Çetintaş'ın, şehrin bir başka medrese yapısı olan Hatuniye Medresesi'nin yıkımına karşı çıkan, hatta satılmış aksamının dahi geri alınmasının gerekliliğini raporunda özellikle dile getiren çelişkili tavrı dikkat çekicidir.

Düzenli (2008: 102) Çetintaş raporuna dair değerlendirmesinde benzer bir noktaya vurgu yapar. Ona göre, bilginin gelecek kuşaklara aktarılması için Selimiye'nin kubbesi üzerinde ölçü alan Çetintaş ile Trabzon şehrinin en eski yapılarından Amasya Mescidi'nin yıkılması yönünde görüş bildiren Çetintaş, aslında bir erken Cumhuriyet ikileminin de temsilcisi gibidir. Öte yandan medresenin ortadan kaldırılacağına ilişkin haberler çok daha erken yıllarda başlamış; ilk kez 1933 yılında Gülbahar Hatun Camii karşısında yer alan mezarlıktan 9 m yola katılarak Soğuksu'ya giden yolun genişletilmesi için mezarlıkların kaldırılması gerektiğine dair bir haberde de⁴⁷⁰, caminin yanındaki eski yıkılmış medresenin tamamen yıktırılacağından bahsedilmiştir.

Çetintaş'ın raporunda bazı tarihi kıymeti olan eserlerden söz etmediği de görülür. Örneğin bugün Trabzon Müzesi olarak bilinen, şehir merkezinde neoklasik bir mimari dile sahip bir burjuva konutu olan Kostaki Konağı; 13. yüzyılda inşa edildiği bilinen St. Eugenios Kilisesi'nden dönüştürülerek şehrin sur dışındaki ilk Cuma camisi olan Yenicuma Camii⁴⁷¹ raporda yer almamıştır (Düzenli, 2010: 357). İmaret mezarlığının Atapark'a dönüşüm sürecinde ayakta olan Kadri Paşa ve Hamdi Paşa Türbesi'nin de raporda yer almadığı dikkati çeker. Yalnızca Asım ve Yusuf Paşa Türbesi'ni *"hiçbir kıymeti olmayan"*, *"kalabalık yaratan"* olarak ifade eder ve acilen kaldırılmasını ister. Raporunda pek çok abide veya önemsiz olarak gördüğü binalardan dahi söz eden Çetintaş'ın; Kostaki Konağı, Yenicuma Camii, Kadri Paşa ve Hamdi Paşa türbelerinden hiç söz etmemesi şaşırtıcıdır. Türbelerin, Çetintaş'ın şehri incelediği sırada ayakta olmama ihtimali de yoktur. Zira 22 Aralık 1937 tarihli gazete haberine göre Hamdi Paşa Türbesi hala ayaktadır.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Reklam, 22 Haziran 1933

⁴⁷¹ Tuluk & Düzenli, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁷² Yeni Yol, 22 Aralık 1937

Üyesi olduğu Abideleri Koruma Heyeti'nde kendisi gibi ilk sanat ve mimarlık okulu olan Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun tecrübeli mimarlarla çalışan Çetintaş⁴⁷³, Trabzon'a ait raporunda; mimari ve sanat bakımından kıymeti olmadığından yıkılmasını şiddetle önerdiği pek çok yapıyı yıkılacaklar listesine almıştır ancak bu listede surlar yoktur. Hatta şehir surlarına özel bir önem göstermiş, iki ayrı gün ayırarak incelemiş, raporunda da surlara ayrı bir başlık açmıştır. Halkın burçlara ve kalelere gelişigüzel müdahaleler ile zarar verdiğini, yıkılmak üzere olan herhangi bir bölümünün olmadığını ifade etmiştir. Yapılacak ilk işin halk müdahalesinin önüne geçmek olduğunu dile getiren Çetintaş, surlara içten ve dıştan 15 m'den fazla yaklaşan herhangi bir inşaat ya da tamir uygulamasına ruhsat verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak herhangi bir müstakbel şehir projesinde (planı), surların iç ve dış cephelerine en az 15, en fazla 20 m açıklığında bir koridor bırakılmasının şehircilik, arkeoloji ve tarih bakımından zorunlu olduğunu ifade etmiştir. 1930'da yayımlanan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 159. maddesi uyarınca yıkılmış kale ve kulelerin yıkıntı ve arsalarının Belediyelere devredilmesi ile Çetintaş'ın gelişinden yaklaşık yedi yıl önce Belediyenin sorumluluk sahası çizilmiş olsa da uygulamada yaşanan aksaklıklar Abideleri Koruma Heyeti üyesinin de dikkatini çekmiş, bu yönde uyarılar yapmıştır.

Bu noktada şehirdeki yıkım faaliyetlerinde doğrudan ya da dolaylı etkisi tartışılmaz olan Çetintaş'ın; Atatürk'ün "anıtların korunması, belgelenmesi, onarımı ve restorasyon işlerini yürütmek" üzere kurdurduğu "Abideleri Koruma Heyeti"nin mimarı olarak görevlendirmesinin sebepleri üzerine düşünmekte yarar vardır: Her şeyden önce Çetintaş'ın hazırladığı "Trabzon'un Sanat Eserleri Raporu" genelde Türkiye'nin, özelde ise Trabzon'un koruma literatürünün ve sınıflandırmalarının ilk örneklerinden olduğu belirtilmiştir.⁴⁷⁴ İstanbul'daki İbrahim Paşa Sarayı meselesine yaklaşımı da onun korumacı kimliğinin en somut tezahürlerinden birisi gibidir: Bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan "İbrahim Paşa Sarayı", 1933'te Sultanahmet'teki Adliye Sarayı'nın yanmasıyla gündeme gelmiş; o dönemde şehir planını yapmak üzere İstanbul'da bulunan Henri Prost, yeni Adliye Sarayı için İbrahim Paşa Sarayı'nın yerini önermiştir.⁴⁷⁵ Buna karşılık dönemin Mimarlar

⁴⁷³ Billur, İ. İ. & Binan, D. U. (2023). Türkiye'de Kültürel Mirası Koruma Çalışmaları Bağlamında İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün Rolü. *Tasarım Kuram*, 19(38), 40-62.

⁴⁷⁴ Düzenli, H. İ. (2010). Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937, s. 356-357.

⁴⁷⁵ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1934'ten aktaran; Karakoç, E. & Yıldırım, H. U. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunması Meselesinde Kurumlar Arası İlişkilerin Rolü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(4), s. 2023. Prost'un bu öneriyi yapmasında, o dönemde Tapu Dairesi, Yabancı Askerlik Şubesi, Hapishane olarak da kullanılan İbrahim Paşa Sarayı'nın olasılıkla zamanın verdiği tahribat ve önüne yapılan

Birliği İstanbul Şubesi Başkanı Sedat Çetintaş “...Sultanahmet Camii ile mükemmel bir armoni teşkil edecek olan başka bir ihtişam ve başka bir güzellik 400 yıl evvelki Türk sanatkârları tarafından vücuda getirilmiştir.” diyerek hassasiyetini dile getirmiş, İbrahim Paşa Sarayı için bir komisyon kurdurmuş ve mesele Atatürk’e de iletilmiştir.⁴⁷⁶ Çetintaş’ın korumacı kimliği sadece İbrahim Paşa Saray’ında değil; Cumhuriyet, Yeni Sabah, Son Posta ve Son Saat gazetelerinde; Yapı ve Çınaraltı dergilerinde kaleme aldığı yazılarda da açıkça kendisi göstermiştir (Güneş Kaya ve Pilehvarian, 2024).

3.1.3. Atatürk’ün Şehri Ziyaretleri

Cumhuriyetin ilanından sonra halkın nabzını tutmak amacıyla yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, “Beni bu saadetten bugüne kadar mahrum eden malumunuz olan ahval ve şerait idi” sözleriyle açıkladığı geciken Trabzon ziyaretini 15-17 Eylül 1924 tarihinde gerçekleştirmiştir (Aslan, 2016: 71). Deniz yoluyla şehre gelen Mustafa Kemal, kendisini karşılayan halk ile beraber önce Belediye’ye gelmiş, daha sonra Halk Partisi’ni ve Hükümet Binası’nı ziyaret etmiş, programının sonunda da istirahat yeri olan Soğuksu’ya geçmiştir (Aslan, 2016: 72).

Ziyaretin ikinci gününde bugünkü Meydan Parkı’nda bulunduğu sırada Mustafa Kemal’in, bugün ikisi de ayakta olmayan Şems Otel ile Suluhan arasında durarak “Buradan denize ulaşan bir cadde açınız” direktifi üzerine gerekli hazırlıklar yapılmış; Mustafa Kemal’in ilk kazmayı vurması ile “Gazi Mustafa Kemal Paşa Caddesi”⁴⁷⁷ ya da kısaca “Gazi Caddesi” olarak anılacak olan caddenin resmen açılma çalışmaları başlamıştır. Bu sırada, imar faaliyetlerinin bir sembolü olan kazmayı kendi elleri ile vurduğu ifade edilen Mustafa Kemal, dolaylı yoldan da olsa yol güzergâhında kalan ve bir süredir metruk halde olan eski Tuzluçeşme/Kostaki Tiyatrosu’nun da sonunu getirmiştir. Atatürk’ün bizzat açılmasında rol oynadığı ve Trabzon’un “denize ulaşan ve memleketin hava deposu” olma özelliği sıklıkla dile getirilen bugünkü Gazipaşa Caddesi ise şehrin imar geçmişinde sık sık gündeme gelmiştir.⁴⁷⁸

ek binalar sebebiyle Prost’un farkında olmamasının etkisi olabileceği belirtilmiştir. Bunun için bkz: (Karakoç & Yıldırım, 2020: 2023).

⁴⁷⁶ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1938’den aktaran; Karakoç & Yıldırım, *a.g.e.*, s. 2024.

⁴⁷⁷ Yol, 1926 haritasında bu isim ile yer almaktadır.

⁴⁷⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. “2.3.4. Yollar” başlığı.

Trabzon'a ilk ziyaretinden altı yıl sonra 27-29 Kasım 1930 tarihlerinde tekrar gelen Mustafa Kemal'in ziyareti, 29 Kasım 1930 tarihli gazete haberinde "Cumhuriyetin, vatanın banisi olan Büyük Gazi hoş geldin" başlığı ile sevinçle duyurulmuş⁴⁷⁹; Gazi, maiyetindekiler ile birlikte Türk Ocağı, Valilik ve Belediye ziyaretlerini gerçekleştirerek Soğuksu'da dinlenmeye çekilmiştir. Ertesi gün Halk Fırkası'nı ziyaret ederek gezisini tamamlayan Mustafa Kemal, şehrin ihtiyaçları konusunda aldığı bilgiler doğrultusunda Başbakan İsmet Paşa'ya da bir telgraf göndermiştir.⁴⁸⁰

Soyadı kanunun çıkmasının ardından Atatürk ismini almış olarak Trabzon'a gelen Mustafa Kemal'in şehri üçüncü ve son ziyareti 10-12 Haziran 1937 tarihleri arasında, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in daveti üzerine gerçekleşmiştir. Uzer Atatürk'ün Trabzon'daki programı hakkında bilgiler içeren bir raporu da 9 Haziran 1937'de Dâhiliye Vekâleti ve Başvekâlete göndermiştir.⁴⁸¹ Tahsin Uzer'in bizzat karşıladığı Atatürk ve maiyetindekiler Vilayeti, Halkevini, Parti merkezini, Belediyeyi ve Mevki komutanlığını ziyaret etmiş; içme suyu, yol, elektrik, eğitim meselelerini görüşmüşlerdir (Atalay, 2023: 65-66). Trabzon-Erzurum yolunun onarımı ve yapımı için başlayan inşaat faaliyetlerinin henüz tamamlanmamış olması hasebiyle başta Atatürk olmak üzere yetkili kurum ve kişileri davet eden Uzer'in hazırladığı bu program, Atatürk tarafından da önceki ziyaretlerine göre daha düzenli ve eşsiz olarak değerlendirilmiştir. Ziyaretleri sonrası Atatürk; Trabzon-İran transit yolunun bir an önce yapılması, su ve elektrik teşkilatlarının kurulması, Erzincan ve Iğdır ovalarının sulanması, Trabzon'un sosyal ve ekonomik hayatının canlandırılması konularını işaret etmiştir. Genel amacı Doğu illerinin kalkındırılması olan bu üçüncü ziyaret ile Hükümetin Doğuya verdiği önem de gözler önüne serilmiştir (Aslan, 2016: 82-83).

O günlerde, Atatürk'ün Trabzon'u ilk ziyareti ile ilgili 19 Mart 1937 tarihinde çıkan bir haber dikkat çekicidir. Habere göre Mustafa Kemal, Halkevinin balkonundan bugün ayakta olmayan Maraş Caddesi'ndeki kiliseyi işaret ederek "İşte Trabzon'un sineması, tiyatrosu, konferans yeri!" demiş, yazar da bu sözleri hatırlatarak o günlerde gündemde olan ve 1949'daki yıkımına dek gündemi uzun süre de meşgul edecek olan Maraş Caddesi'ndeki büyük kilisenin yıkımına karşı çıkmıştır. İlgili haberde er ya da geç Büyük Önder'in işaret

⁴⁷⁹ Yeniyol, 29 Kasım 1930

⁴⁸⁰ B.C.A.; 030.10/157.102.7, 28.11.1930 arşiv belgesinden aktaran; Aslan, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁸¹ T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Fon Kodu: 30-10-0-0 Kutu No:2, Dosya No: 12, Gömlek No: 4'ten aktaran; Atalay, E. (2023). *Atatürk'ün Doğu Karadeniz Gezileri ve Bölgeye Yansımaları*. Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Artvin.

ve tavsiyeleri ile kilise binasının, şehrin şerefine yakışır modern bir tiyatro ve sinema binası haline getirileceği belirtilmiştir. Nitekim 1939 yılında tekrar hatırlatılan Atatürk'ün buyruğunun bütçede yer verilmesine rağmen sadece kâğıt üstünde kaldığı bildirilmiş, ancak nihayetinde eski kilise binası dönemin Valisi Refik Koraltan tarafından 2 Şubat 1939'da Halkevi Temsil ve Sinema Salonu olarak hizmete açılmıştır. Ancak Büyük Önder'in işaretine rağmen, ilerleyen yıllarda Hristiyan kültürünün izlerini taşıyan bu kiliseden bozma binanın tatmin edici olmadığına dair görüşler binanın ortadan kalkmasının da yolunu açmıştır.

Bu noktada Atatürk'ün herhangi bir ideolojik önyargı göstermeden yapıya yeni bir işlev önerisi getirmesi, 1931 yılında Konya gezisi sonrasında Başbakan İnönü'ye gönderdiği telgrafi hatırlatır. Koruma etkinliklerine büyük ivme kazandıran önemli bir belge olarak nitelendirilen söz konusu telgrafta Atatürk; memleketin hemen her yerinde mevcut olan kadim medeniyet eserlerinin ihmal yüzünden harap halde olduklarını ve korunmaları için arkeoloji uzmanlarına gerek olduğunu dile getirmiştir (Madran, 1997: 69).

İlgi çekici bir başka haber Atatürk'ün son ziyareti ile ilgili olarak 8 Aralık 1938'de basına yansımıştır. Habere göre Atatürk bu ziyaretinde İmaret mezarlığını işaret ederek Tahsin Uzer'e yönelttiği "Tahsin, bu memleketin en güzel yerinde bu manzara nedir?" sorusu, Umumi Müfettişliğin konu ile bizzat ilgilenmesine sebep olmuş, mezarlığın şehir içinden ivedilikle kaldırılması için çalışmalar hızlandırılmıştır.⁴⁸² 1931 yılında kabul edilmiş olan Mezarlıklar Nizamnamesine göre mezarlıkların şehir dışına taşınma kararı doğrultusunda şehrin eşrafının da defnedildiği İmaret Mezarlığı'ndaki mezarların bir bölümü Sülüklü'deki yeni mezarlığa taşınmış, bu sırada içerisinde bulunan Kadri, Hamdi ve Asım ve Yusuf Paşalara ait üç türbe de yıktırılmıştır.⁴⁸³

3.1.3.1. Umumi Müfettişlik Faaliyetleri ve Tahsin Uzer

Tanzimat Dönemi'nde yaşanan ıslahat ve reformlar ülkenin sosyal, ekonomik ve idari ilişkilerini değiştirmiş; özellikle idari alandaki reformların taşradaki uygulanabilirliğinin denetlenmesi amacıyla müfettişlik kurumları oluşturulmuştur. Taşkınlık, isyan gibi toplumsal düzeni bozan güvenlik sorunlarının giderilmesi, idari kadroların belirlenmesi,

⁴⁸² Halk, 8 Aralık 1938

⁴⁸³ Daha detaylı bilgi için bkz. "2.3.2. Mezarlıklar / Türbeler" başlığı.

imar ve altyapı faaliyetleri ile ekonomik çalışmaların denetleme ve kontrol mekanizmaları olarak yükü müfettişlikler almıştır (Babul Koç, 2023). Cumhuriyetin ilanından sonra rol oynamayı sürdüren müfettişlikler, merkez ve taşra arasındaki iletişimi kuvvetlendirerek hem merkezi otoritenin gücünü arttırmayı hem de ekonomik kalkınmaya katkı sağlayarak modern ülkeyi yaratacak sistematığın kurulmasını hedeflemiştir (Özbay, 2019).

Osmanlı idari uygulamasının Cumhuriyet’e devredilen bir mirası olan (Korhan, 2012) ve 25 Haziran 1927’de 1164 sayılı kanun ile kabul edilen “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” müfettişliklerin Cumhuriyet dönemindeki resmi temelini atmış; Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt ve Mardin illerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Umumi Müfettişliklerin sayısının artmasına neden olan gelişme ise dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün 1935’in Haziran ayı sonunda başlayan doğu gezisi olmuştur. Doğu illerinin gelişim ve kalkınması için fikirlerini sunan İnönü, Erzurum merkezli bir müfettişlik daha önermiş⁴⁸⁴, bunun üzerine Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsayan Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulmuş, başına da Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer getirilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Van ve Erzurum’da valilik yapmış olan Uzer’in, gayretleri ile bölge halkını memnun etmiş olması Üçüncü Umumi Müfettişliğe getirilmesinde büyük pay sahibi olmuştur (Aydoğan, 2004: 5). Taşranın ihtiyaçlarını bilmek ve gidermek isteyen merkezi hükümetin bir üyesi olarak İsmet İnönü’nün Kürt Raporu’nda Umumi Müfettişlikleri kastederek dile getirdiği “Doğu illeri verimli bir hale getirilmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez” ifadesi, merkezi otoritenin yerel sorunlara olan ilgisini açıkça ortaya koyar (Koca, 1998: 175).

Şekil 126. Solda Başbakan İsmet İnönü, sağda Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, 3 Ağustos 1935 (Ali Işık arşivi, 2017)

⁴⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut, E. Ç. (2012). *Doğu Karadeniz İdari Tarihi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Üç ayda bir ilgili Bakanlıklara rapor verilmesi istenen Uzer'in başında olduğu Üçüncü Umumi Müfettişliğin ihtiyaç ve istekleri, Uzer sayesinde doğrudan Başbakanlığa iletilmiş, Müfettişlik bakanlarla daha az ilişki kurmuştur. Merkezle olan bu doğrudan temasta; Uzer'in Atatürk'ün çocukluk arkadaşı olması, Cumhuriyetin ilanından sonra da arkadaşlıklarının devam etmesi, hatta Uzer'in soyadının bizzat Atatürk tarafından verilmesine dayanan yakın ilişki etkili olmuştur. Doğu illerindeki Şeyh Said ve Ağrı isyanları üzerine ortaya çıkan devletin güvenliği ve bütünlüğü gibi sorunları olmayan Üçüncü Umumi Müfettişlik, ekonomik ve sosyal faaliyetlere daha çok zaman ayırabilmiştir (Bulut, 2015).

Uzer'in Doğu illerine hayat ve refah verecek çalışmalar olarak nitelediği projeler; Sivas-Erzurum demiryolu inşaatı için Erzurum yönünden inşaata başlanması, Trabzon Limanı'nın inşası ve İran transit yolunun canlandırılması olmuştur (Aydoğan, 2004: 8). Bu doğrultuda Müfettişlik, Trabzon'un imar planı, Trabzon-İran transit yolu, şehir suyu tesisatının yapılması, liman inşası, Numune Hastanesi ve Trabzon Lisesi inşa çalışmalarında önemli rol oynamıştır.

Müfettişliğin girişimi ile gerçekleştirilen en kapsamlı işlerden birisi şehre getirilen Fransız planı Lambert'in hazırladığı plan ve raporu olmuştur. Şehirde gerçekleştirilen birçok yıkım faaliyetinin temelindeki dayanak da olan Lambert, yeniden bir şehir kurmak yerine mevcut şehri düzeltereğini bildirmiş⁴⁸⁵, bu doğrultuda şehrin belkemiği olan Maraş Caddesi'nin, sahile uzanan Gazipaşa Caddesi'nin, yeni açılacak sahil yolu için gereken istimlaklerin de önünü açmıştır.⁴⁸⁶ Lambert raporu ve planı doğrultusunda hızlanan istimlak faaliyetlerinden Gazipaşa Caddesi de payına düşeni almış; caddenin sonunda yükselen ve kubbeli bina olarak betimlenen eski kilise binası ve çan kulesinin yıkımına karar verilmiştir. Bu karar, sahilde modern ve sağlıklı bir gazino kurulması amacıyla ilk defa 1943 yılında gündeme gelmiş, 1946 yılında ise neticelendirilmiştir.

Üçüncü Umumi Müfettişliğin üzerinde durduğu bir diğer konu olan Trabzon-İran transit yolu meselesinde dönemin Başbakanı İnönü'nün 1935'teki Doğu gezisi sonrasında, Doğu illerinin kalkınması için İran transitinin eski tarihi ve doğal haline çevrilmesine yönelik ifadesi etkili olmuş; Müfettişlik de yolun mevcut durumunu gösteren, eski önemini yeniden kazanması için neler yapılması gerektiğini içeren bir rapor hazırlamıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Halk, 25 Eylül 1937

⁴⁸⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. "3.1.1.3. Lambert İmar Planı" başlığı.

⁴⁸⁷ BCA, 30-10-0-0 / 71-465-1'den aktaran; Babul Koç, E. (2023). Üçüncü Umumi Müfettişliğin Trabzon'daki Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri: Doğu Gazetesi Haberleri Üzerinden Bir Değerlendirme (1937-1938). Tarihi,

Devamında yolun büyük bir kısmı tamir ettirilmiş, yeni köprü inşaları ile gerekli bölümlerde güzergâh değişikliği yapılmış, Trabzon Limanı ve gümrük geçişlerinde kolaylık sağlamak için maliyetleri düşüren uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Babul Koç, 2023: 17-18).

Bir altyapı problemi olan ve Tahsin Uzer'in şehrin öncelikli ihtiyaçlarından gördüğü içme suyu meselesi Atatürk'ün şehri son ziyaretinde kendisine de bildirilmiş, Üçüncü Umumi Müfettişliğin çalışmaları ile soruna çözüm aranmıştır.⁴⁸⁸ Çalışmalar sonucunda Değirmendere'nin, su temininde en uygun kaynak olduğuna karar verilmiş⁴⁸⁹, Avrupa'da projeleri de olan su mütehassısı Mühendis Walter tarafından bir içme suyu projesi hazırlanmıştır. Trabzon-İran transit yoluna paralel olarak Avrupa'ya açılan kapı değerindeki limanın yapılmasının gerekliliği, iki veya daha fazla geminin limana yaklaşmadığı günlerde kendini gösteren liman meselesine, Lambert de, plan ve raporunda liman sahası olarak belirlediği bölgenin genişletilmesi, antrepo inşası, rıhtım düzenlemesi, boşaltma ve yükleme sistemlerinin kurulmasına özellikle dikkat çekmiştir.⁴⁹⁰

Üçüncü Umumi Müfettişlik vasfının kendisine verdiği yetki ve sorumluluklar dâhilinde Doğu illeri ve Trabzon için çalışan Tahsin Uzer; şehrin en önemli meselesi olarak atfedilen plan konusunda da Erzurum ile birlikte Trabzon'un planını yapmak üzere Paris'ten şehircilik uzmanı Lambert'i davet etmiştir.⁴⁹¹ Lambert'in şehre gelişi, şehrin mevcut durumuna dair tespitleri sonrasında oluşturduğu "Trabzon Meselesi ve Plan Harekâtı Üzerine İptidai Rapor (28 Ağustos-8 Eylül 1937)" ve müstakbel şehir planı da Trabzon'un imar geçmişinde kalıcı izler bırakmıştır. Lambert'in şehirle ilgili her kararında dolaylı olarak etkili olan Uzer, İmaret mezarlığının Atapark'a dönüşüm sürecinde ve içinde yer alan türbelerin yıkılması konusunda ise farklı bir rol oynamıştır. Onun türbelerin yıkılmasına olan yaklaşımı bir "imar" uygulamasından çok, "ideolojik" bir bakış açısını yansıtır gibidir.⁴⁹²

Lambert'in şehre gelişinden önce uygulamaya konulan, şehir içindeki mezarlıkların şehir dışına taşınarak Belediyeler tarafından umumi bahçe ve yeşil alanlar yaratma yönündeki yasal düzenleme, Taksim mezarlığının Fatih Parkı'na dönüşümünde etkili olmuş;

Kültürü ve Sanatıyla Trabzon 3 içinde (s. 1849-1880). Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

⁴⁸⁸ Yeni yol, 22 Temmuz 1937

⁴⁸⁹ Doğu, 1 Ocak 1937

⁴⁹⁰ Doğu, 6 Şubat 1938

⁴⁹¹ BCA, 030.18/83.57.2'den aktaran; Başkaya, M. (2021). Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kuruluşu ve Trabzon'un Sorunlarının Çözümü Adına Yapılan Hamleler. *Journal of Social Humanities and Administrative Sciences*, 7(44), 1653-1665.

⁴⁹² Daha detaylı bilgi için bkz. "3.1.4. İdeolojik İklim" başlığı.

Lambert şehre geldiğinde Taksim’de bir park yapmak üzere çalışmalar zaten kısmen ilerlemiştir. Kavakmeydan mezarlığının Stadyum’a dönüşümünde ise Lambert’in şehrin o mevkiini spor bölgesi olarak tayin etmesi, Belediye Stadyumu, spor sahaları ve park alanı olarak planlaması etkili olmuştur.

Lambert planı vesilesiyle Tahsin Uzer’in üzerinde durduğu meselelerden biri olan “yollar” konusu; Gazipaşa Caddesi, Maraş Caddesi ve sahil yolu açılması faaliyetlerinde gündeme gelmiştir. Açılışını bizzat Mustafa Kemal’in yaptığı, Lambert’in açılmasını çok isabetli bulduğu Trabzon’un en güzel yolu olarak nitelendirilen Gazipaşa Caddesi’nde genişleme ve düzenleme çalışmaları sırasında Kostaki/Tuzluçeşme Tiyatrosu’nun harap haldeki binası da ortadan kalkmıştır. Rus işgal döneminde açılan, Lambert’in de şehrin belkemiğini oluşturduğunu savunduğu Maraş Caddesi ise üzerinde alınan istimlak kararları ile genişleme çalışmalarına sahne olmuştur. Uzer’in Trabzon yollarını “kuzu bağırsağı” veya “nargile marpucu”na benzeterek genişleme ihtiyacına dikkat çekmesi, şehrin yol meselesine verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Lambert’in Üçüncü Umumi Müfettişlik tarafından Trabzon’a davet edilmesinden önce gündeme gelmiş olan Sinema binasının yıkılmasına Lambert’in de sıcak baktığı anlaşılar. Zira planda meydan parkının genişleme alanı içinde kalan alanın yıkım yolu ile istimlak edilmesi önerilmiştir. Uzun yıllar yıkılması konusunda Belediye Meclisi ve gazeteleri meşgul eden Sinema binası ancak 1958’de yıkılmış; şehrin en ikonik yapılarından birisi uzun tartışmalar sonunda tarihe karışmıştır.

Bu arada, şehrin yıkım yoluyla yeniden inşasında muhtelif yapıların/mekânların ortadan kaldırılmasında belirgin etkisi olduğu anlaşılan Uzer’in; görev icabı aldığı sorumlulukla merkezle taşra arasındaki ilişkiyi canlı tutarak Trabzon ile birlikte Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan ve Ağrı illerinin gelişme ve kalkınmasında hayata geçirdiği önemli faaliyetleri de göz ardı etmemek gerekir. Zira görev süresi boyunca Lambert’in gelişile birlikte imar planı, su, kanalizasyon, altyapı, park, bahçe, mektep, müze, transit yol ve liman inşa çalışmalarındaki bu gayretleri ona Trabzon Belediye Meclisi tarafından “Fahri Hemşerilik” verilmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede Uzer’in, yıkım faaliyetleri bağlamında şehrin fiziksel sahnesine olan etkisi tartışmasız olmakla birlikte, şehrin öncelikli ihtiyaçlarına getirdiği çözümlerle şehrin modern yüzünün inşasına da önemli katkılar sağladığı açıktır.

3.1.4. İdeolojik İklim

Dönem dönem farklı siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal dinamiklerin etkisiyle devingen bir yapıya bürünmüş olan şehirler, kuşkusuz en köklü başkalaşımlarından birisini ideolojik konjonktürde meydana gelen değişimlerle yaşamıştır. Trabzon şehri de tarihi arka planında Bizans'ın sıradan bir taşra şehrinden Komnenos başkentine, fethin ardından ise bir Osmanlı liman şehrine evrilmiş⁴⁹³; kısa bir süre de olsa işgal dönemi yaşayan şehir, Cumhuriyetin ilanını takiben topyekûn bir çağdaşlaşma sürecine girmiştir. Bu süreçte kimi zaman kozmopolit yapısının da etkisiyle; eski ile yeni, dünyevi ile uhrevi, muhafazakâr ile çağdaş, ilerici ile gerici gibi söylem ikilemeleriyle sıklıkla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yine, yıkarak inşa etmenin getirdiği çelişkili durumun geride bıraktığı ağır tahribatın izlerini de bünyesine taşımıştır. Bu bağlamda devralınan Osmanlı mirası üzerine kurulan Cumhuriyet ideolojisinin kimi zaman ürettiği çatışma ortamı ya da öteki olarak telakki edilenle hesaplaşma hali, Trabzon şehrinin fiziki dönüşümünde belirgin etkiler yaratmıştır.

3.1.4.1. Çatışma: Osmanlı Geçmişi / Cumhuriyetin Geleceği

Cumhuriyet dönemini ondan önce gelen her şeyden ayıran ve ona devrimci haleyi veren reformlar, geleneksel bir düzenden tamamen Batılı ve laik bir düzene geçme anlamına gelir.⁴⁹⁴ Savaş meydanlarında olduğu kadar çetin ve meşakkatli olan yeni düzene geçiş sıklıkla; eski ile yeni, bir başka ifadeyle “Osmanlı geçmişi” ile “Cumhuriyetin geleceği” çatışmasını da beraberinde getirmiştir. “Yeni” olan sadece ilerleme simgesi olduğu için değil, geri kalmışlığın sembolü olarak görüldüğü için de artık rağbet görmeyen “eski” imgesinin karşısına konulmuştur.⁴⁹⁵ Düzenli kent yaşamı kurmanın önemini sadece “çağdaşlaşma” amacı ile özdeşleştirmeyen Cumhuriyet rejimi, aynı zamanda yadsıdığı Osmanlı döneminin canlı kozmopolit liman kentlerinin halk arasında hala yaşayan imgesi ile yarışmak durumunda kalmıştır. Bu durumu dönemin İzmir Belediye Başkanı Şükrü Kaya 1935'te “İstanbul hiçbir vakit bugünkü kadar mamur ve şen olmamıştır. İzmir'in hala eski kalabalık devrini bize sayıklayanlardan, tek tük rast geldiğimiz kozmopolitlerden itiraf

⁴⁹³ Üstün Demirkaya, *a.g.e.*, s.355.

⁴⁹⁴ Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları, s. 71.

⁴⁹⁵ Bozdoğan, *a.g.e.*, s. 76.

edenler bulunur ki, İzmir hiçbir vakit bugünkü kadar şen ve mamur, güzel, temiz ve özden olmamıştır” ifadeleri ile dile getirmiştir (Tekeli, 2009: 52). İstanbul ve İzmir örneği üzerinden yapılan dün ile bugün karşılaştırması; bir anlamda bir başka kozmopolit liman kenti olan Trabzon şehrinde de o yıllarda yeşermek üzere olan zihniyet çatışmasının bir habercisi gibidir.

Kolektif kimlik, belirli bir bölgede yaşayan grupların diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, aidiyet, bilinç, duygu ve tekilliği yansıtır ve kozmopolit bir imparatorluktan modern bir ulus devlet yaratma amacıyla olan Cumhuriyet yöneticileri de, yeni kurulan devletin kolektif bir kimliğe ihtiyacı olduğunu söyler. Cumhuriyet ideolojisi; Türk toplumunu Osmanlı rejiminin tam tersi bir yöne çevirmenin kesin başlangıcı olarak nitelendirilen çağdaşlaşma sürecini; tanrı düzeni yerine tabiat düzenini, gelenek kavramı yerine ilerleme kavramını, denge kavramı yerine devrim kavramını getirmiştir.⁴⁹⁶ Kökünden değişen ideolojiye bağlı olarak modern dünyanın kendisinden öncesini “yıkarak”, kimin ya da neyin sözünün geçtiğini elle tutulur bir biçimde göstermek için kentlerin fiziksel sahnelerini seçmesi ise dikkat çekicidir. Devralınan Osmanlı mirası üzerinde düşünsel olandan fiziksel olana tamamen farklı ve karşıt bir davranış kalıbını benimseyen Cumhuriyet ideolojisi, bir çatışma ortamında mayalanmak zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda Trabzon şehrinin toplumsal hafızasında kalıcı izler bırakmış olan çatışma halinin en çarpıcı örneği, şehrin şehzade külliyesi İmaret-i Hatuniye’nin haziyesi olan İmaret Mezarlığı’nın Atapark’a dönüşüm sürecinde yaşanmıştır. O yıllarda Mezarlıklar Nizamnamesi’nin Belediyelere verdiği imkânları değerlendiren yetkilileri bu konuda ivmelerinden olay, Atatürk’ün şehri son ziyaretinde Tahsin Uzer’e olan serzenişi olmuş, Uzer’in şahsi gayret ve ilgileri ile de mezarlık kısa zamanda ortadan kaldırılarak yerine park inşa edilmiştir. Ancak bu süreçte yaşanan bazı olaylar Cumhuriyet aktörlerinin Osmanlı mirası ile bir nevi çatışma ve hesaplaşmasını da gün yüzüne çıkarmıştır.

II. Abdülhamid’in gönderdiği altınlarla mezarlığın içinde inşa edilen Kadri Paşa Türbesi’nin yıktırılmasında dönemin Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer’in belirgin bir rolünün olduğu anlaşılır. Uzer, babasının valilik yaptığı yıllarda bir başka yere sürülmesinin sorumlusu olarak Abdülhamid’in önemli bürokratlarından olan Kadri Paşa’nın babasını görmüş, bu nedenle babası değil ama oğlunun türbesini yıktırarak dolaylı olarak babasından

⁴⁹⁶ Berkes, N. (2017). Türkiye’de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 33.

intikam almıştır. Ancak Abdülhamid yönetimine karşı kendisini 17 yaşından itibaren bir “fedai” olarak gören Uzer, Kadri Paşa ve Hamdi Paşa türbeleri üzerinden asıl hesaplaşmayı Abdülhamid yönetimi ile yaptığı anlaşılır. Şehirde Uzer’in bu sert tavrının açık destekçileri ise Hamdi Paşa Türbesi’ni kirli bir geçmişin canlı örneği olarak niteleyen ve türbenin yıkılmasıyla “sırıtan bir istibdat heyulasının gözler önünden silinmiş olacağı”⁴⁹⁷ni okuyucularla heyecanla paylaşan, şehrin kimi gazetecileri olmuştur.

Öte yandan İmaret mezarlığındaki mezarların asri mezarlığa nakledilme sürecinde de benzer bir durumun yaşandığı görülür. O yıllarda yapılan duyurularla şehir içindeki mezarlıklara defn yasağı getirilmiş, mezarlıklarda ölüleri olanlara yeni asri mezarlığa taşınmaları gerektiği, sahipsiz ve yoksul olanların ise Belediyece dini merasim ile kaldırılarak çıkan kemiklerin ayrı bir yere gömüleceği belirtilmiştir. Ancak duyuruların yeterli olmadığı, Tahsin Uzer’e gelen bir mektup ve devamında yaşanan çarpıcı yazışmalardan anlaşılır. Buna göre bir başka şehirde yaşayan Söylemezoğlu Galip Kemalî, dedesinin kabrinin bilgisi dışında taşınmış olabileceğine ilişkin kaygı, bu konuda bilgi alma çabası ve bir rica için kaleme aldığı mektubuna Uzer’in cevabı sert olmuş; Galip Kemalî’nin mezarlıkta yatan merhum dedesini “diriler arasında yatan bir ölü”, diğerlerini ise “insan enkazı” olarak nitelemiştir. Söz konusu mektuplaşma, mezarların nakilleri konusunda bir Cumhuriyet şehri yaratma heyecanı ile yeterince hassas davranmayı göz ardı ettiği düşünülebilecek dönem yöneticilerinin aksine, Uzer’in meseleye tümüyle seküler bir dünya görüşüyle baktığını açıkça ortaya koyar (Tuluk ve Bayrak, 2020: 784).

3.1.4.2. Hesaplaşma: Öteki

Halk Gazetesi’nin 11 Mayıs 1943 tarihli nüshasında yer alan “Şikâyetler, temenniler” başlıklı bir yazıda Kindinar’dan Kireçhane’ye gittiğini belirten yazar, Baklacı köprüsü üstünde Rusça bir kitabe görmüş, bu tür “yabancı” yazıların hala mevcut oluşuna şaşarak ivedilikle kaldırılmaları yönünde dilekte bulunmuştur. Yazarın “Milli varlığımızda gizli bir çıban gibi yaşayan ve bizde pek acı hatıralar uyandıran bu, eğer varsa, emsali yazıların derhal kaldırılmasını ilgili makamlardan dileriz.”⁴⁹⁷ şeklinde kurduğu cümle, aynı zamanda, üzerinden henüz 35 yıl geçmiş travmatik bir işgal olayına şehir sakininin en basit tepki

⁴⁹⁷ Halk, 11 Mayıs 1943

olarak, “öteki”nin izlerinin silinmesine yönelik “hesaplaşmacı” bakışını yansıtmaması bakımından önemlidir.

O yıllarda, Rus ordularının Of’un Solaklı ve Baltacı vadileri üzerinden Trabzon’a yaklaşması üzerine dönemin valisi Cemal Azmi Bey ve vilayet idaresi şehri terk etmiş; şehir, Rus ordusu giriş yapana kadar geçen birkaç günde Rum ve Ermeniler tarafından talan edilmiştir (Bayındır, 2014: 24). Osmanlı çatısı altında Müslüman nüfus ile yaklaşık beş yüz yıl bir arada yaşayan Rumlar Rus işgalini sevinçle karşılamış; Hristiyan halkın Türk hâkimiyetinden kurtarılmasına dua etmiştir (Usta, 2014: 137-138-147). İşgal nedeniyle muhacirlikle tanışan Trabzon halkı imkânları doğrultusunda batıya göç etmiş, kendi içlerindeki karışıklıklara müteakip Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle Ruslar çekilmek zorunda kalmış, ancak boşalan bölgelerde Ermeni milisleri yağma ve zorbalığa devam etmiştir. Şehrin kurtuluşu ardından evlerine dönen Müslüman Türk nüfus ise yıkılmış ve harap halde bir memleketle karşılaşmıştır. Din temelinde Ruslarla organik bağı olan Rum ahali, Millî Mücadele’nin ardından imzalanan Lozan Antlaşması ile mübadeleye tabi tutulmuş, Rum nüfus Trabzon’u terk etmek zorunda kalmıştır. Savaş ortamının yıkıcı doğası yanında yüzlerce yıl birlikte yaşadığı komşusunun düşmanca tavırları, ilerleyen yıllarda şehrin Müslüman sakinleri için ihanetle eş tutulmuş, “öteki” olarak tahayyül edilenle “hesaplaşma” hali dönem gazetelerine sıklıkla yansımıştır.

Şehirdeki dört Ermeni kilisesinden biri olan Maraş Caddesi’ndeki Çarhapan Kilisesi’ni yıkıma götüren süreçte Belediye Meclis zabıtnameleri ve yerel basına yansıyan tartışmalar, Hristiyan kültürle olan hesaplaşmayı gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Kiliseye “göz tırmalayan büyük bina” sıfatını koyan yaklaşımın kalemleri, istavroz kulesinin yıkılması gerektiğini sıklıkla tekrarlamış, kilisenin külahlı tepesinin kaldırılması ile “çirkin manzaranın kesilip atıldığı” haberini okuyucularıyla paylaşmıştır. İlerleyen yıllarda binanın yeni banka binası yapılmak üzere Ziraat Bankası’na devredilmesini eşraf sevinçle karşılamış, ilgili haberde “uğursuz binanın yakında gümleyip gideceği” haberi gazete sütunlarından müjdelenmiştir.

Şehrin o günkü sakinleri, kilisenin yıkılmasının gündeme geldiği ilk günden tamamen ortadan kalkıncaya kadar, şehirde işgal sonrası geride bırakılan enkazın ve yaşatılan travmanın müsebbibi olarak tahayyül edilen Hristiyan kültürünün sembolü haç ve onu anımsatan biçimler üzerinden “öteki” ile hesaplaşmıştır. Öte yandan kilisenin konik kulesi üzerinde yer alan haçın aslında memleketin kültürüne asılı olduğunu dile getiren,

yıkılmasıyla birlikte amiyane tabirle “bir vuruşla ademe fırlatıldı”ğını söyleyen gazete yazılarına karşı Atatürk’ün kiliseyi Trabzon’un sineması ve tiyatrosu olarak işaret etmiş olması, Ulu Önder’in pragmatist, belki de “öteki”ne karşı hoşgörülü bakışını yansıtmaması bakımından dikkate değerdir.

Cumhuriyet ideolojisinin denetim mekanizmasının bir aktörü olan Uzer’in mezarlıklara olan bakış açısı da dönem ideolojisinin aynası olarak “seküler” bakışa karşı ötekileştirilen “muhafazakâr” zihniyetle bir hesaplaşma gibidir. Uzer, her ne kadar ölümlere hürmetin insani bir görev olduğunu savunsa da şehirdeki hürmetin şeklinde hataya düşüldüğünü; mezarlıkların halkın burnunun dibinde, şehrin en işlek ve güzel yerlerinde yer almasının hürmet etmek anlamına gelmeyeceğini belirtir.⁴⁹⁸ O günlerde İmaret Mezarlığı’nın taşınması için yapılan duyurularla yakınlarının kabirlerini asri mezarlığa taşıyanların yanında vaktinde taşınma işlemini gerçekleştiremeyen, bundan haberi olmayanlar da vardır. Dedesinin mezarının bilgisi dışında taşınmış olma ihtimaline karşı bir kaygı ve teessür ile mektubunu kaleme aldığını ifade eden Galip Kemalî’nin kullandığı naif dile karşı Uzer’in cevabi mektubunda, dedesinin kabrini “diriler arasında yatan bir ölü”, diğerlerini de “beş yüz mektep evlâdının gül gibi çehrelerini gam ve kasvet veren insan enkazı” olarak nitelendirmesi, hayatın bütün alanlarında dünyevi pratikleri önceleyen dönem ideolojisinin temsilcisi olarak Uzer’in “seküler” tavrını ortaya koyması yanında ötekileştirilen “muhafazakâr” zihniyetle bir tür hesaplaşma anlamını da taşır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Yeni Yol, 25 Eylül 1937

⁴⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öğüt Marangoz, A. & Uluç, N. (2021). Sekülerizm’in Kavramsal, Kuramsal ve Tarihî Gelişimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 335-345.

4. SONUÇLAR

4.1. Şehri “Kör Kazma” Üzerinden Okumak

İtalya’nın ünlü faşist lideri Benito Mussolini’nin kendi için yarattığı imgelerden birisi olan, gözden çıkarılmış mahallelerden birinde kazmasını yapılardan birinin çatısına hırsla indiren “Duce (Lider)” imgesi; müzeler ve kütüphaneler dâhil geçmiş hatırlatan her şeyi yok etmeyi savunan devrimci bir program olan Fütürist Manifesto’yu hazırlayan Marinetti’nin ikonik “*Sarılin kazmalara, baltalara, çekiçlere ve yıkın, acımadan yıkın onca yüceltilen şu kentleri*” ifadeleri ya da yıkım sanatçısı olarak anılan Haussman’ın Paris’inde yaptığı geniş çaplı “*acımasız kent ameliyatları*”⁵⁰⁰; şehir tarihlerini “kör kazma” üzerinden, diğer bir deyişle “yıkım”lar üzerinden okumaya tabi tutmanın ne kadar anlamlı ve işlevsel olabileceği konusunda önemli ipuçları verir.

Tanyeli (1998: 109-110), -yıkma eyleminin gerçekleştiği yere özgü karakteristik özellikleri olmakla birlikte- başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun pek çok kentinde rastlanan yıkım faaliyetlerinin, aslında eskiyi yıkarak varlık kazanan modernitenin doğuşunun yerel ölçekteki ayak izleri anlamına geldiğini belirtir. Modern dünyanın, modern öncesindeki dünyanın yıkılması üzerinden yaratılacak bir şey olduğu fikri ise, Çetken’e göre (2011: 15) zamanla realist dünyada kentlerde fiziksel olarak “yıkarak yapma” eylemine dönüşmüştür. İktidar ve ideoloji sahipleri ise modern dünyada kendilerinden öncesinin izlerini silmeyi sağlayan yıkma eylemini bir modernleşme aracı olarak kullanmış, yıkıcılığı yaygın bir tavır olarak benimsemişlerdir.

Toplumu yeniden tasarlamayı hedef alan, ekonomiden bilim ve sanata kadar toplumsal dinamiklerin her noktasına ulaşma çabası içinde gerçeği ideoloji ve siyasal yapıdan ayırmayan modernitenin (Yalçın, 2023: 166) kentlere yansıması, 19. yüzyıl Paris’ine Haussmann ve III. Napoleon’un müdahalesiyle olmuştur. O dönemde “bulvar” kelimesi bugünkü sıradanlığının aksine “bir devrim ifadesi” gibi kullanılmış; ancak yeni bulvarlar inşa edilirken eski evler yıkılmış, o evlerde yaşayanlar ise kentin uzak çeperlerine taşınmıştır. Bu yer değiştirme durumu ise “temizlik” olarak nitelendirilmiş ancak modern

⁵⁰⁰ Kostof, S. (1983). Majesteleri Kazma: Yıkımın Estetiği. D. Altan & B. Boysan (Çev.), *Design Quarterly Güz*, Mimarlık, 83(10), 3-12.

Paris'in gecekondulaşmasının temeli de böylelikle atılmıştır (Özer, 2016: 21-22). Öte yandan, modernitenin yarattığı “ya o ya bu” düşüncesine karşı, “hem o hem bu” düşüncesiyle var olan, toplumların geleneksel olarak devingen, değişken ve esnek olduğunu savunan postmodernite ise; buna paralel olarak aynı durumun toplum tarafından üretilen fiziksel mekânlara da yansıdığını, mimarlık ve şehircilik disiplinlerinin modernite dönemindeki rolünün küçülerek otoritesinden yoksun kaldığını iddia eder (İlgi, 2015: 54, 89).

Böyle bir düşünsel ortamda Türkiye coğrafyasında ise, 1923'te Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ideolojik ve kültürel nosyonların topyekûn değişimi, olağan modernitenin yanında kendi modernitesini üreten bir ulus devleti de ortaya çıkarmış, mimarlık (ya da yapıli çevre inşası) ise söz konusu ulus devlet inşa etme sürecinde itici güç olarak belirgin şekilde milliyetçilik kavramını kullanmıştır (Bozdoğan, 2015: 316). Atatürk'ün 1935 yılı Cumhuriyet Bayramı konuşmasında “*Türk'e ev bark olan her yer sağliğı, temizliğı, güzelliğı, modern kültürün örneğı olacaktır*” söylemi (Tekeli, 1978) o yıllarda yerel yönetim ve yöneticilerin en temel ikbali olmuş ancak bu çoğunlukla kör kazmaya sarılarak gerçekleştirilmiş, Trabzon şehrinde de farklı bir durum yaşanmamıştır. Tanzimat Dönemi'ne kadar dayanan şehirdeki ilk yıkım faaliyetleri her dönemde şehrin doğal döngüsünün bir parçası olmuş; dahası ise Cumhuriyetin ilanından sonra belirli imar programları doğrultusunda sistematik bir hale gelmiştir.

Trabzon'u “Fransa'nın Rivyera'sı” yapma hayali ile şehirde kaldıkları kısa sürede bir işgal dönemi belediyeciliğı yürüten Rusların, stratejik ana aks olarak belirledikleri bugünkü Maraş Caddesi'ni (Rus Caddesi) açmak için bu güzergâhta gerçekleştirdikleri yıkım faaliyetleri, kayıtlara geçen en erken sistematik “kör kazma” uygulamalarından birisini oluşturur (Tuluk ve Bayrak, 2020: 775). O yıllarda şehrin doğal dokusunu oluşturan kıvrımlı ve inişli çıkışlı yollardan kurtulmak çözülmesi gereken bir problem olarak görülmüş, ancak Ruslar bunu gerçekleştiremeden Trabzon'u terk etmek zorunda kalmışlardır. Genç Cumhuriyet'e bıraktıkları harap ve enkaz haldeki şehri “imar” ederek modern olana ulaştırmak ise Cumhuriyet yöneticilerinin öncelikli hedefi olmuş, ancak ironik biçimde bunu gerçekleştirmek için de yine “kör kazma”ya başvurulmuştur.

O yıllarda merkezi yönetimin birbiri ardına ilan ettiğı kanun ve nizamnameler ile yeni baştan ele alınan şehirlerin imarı konusu, yeni başkent Ankara ile birlikte Anadolu'da da öncelikli gündem olmuştur. Şehirlere getirilen imar planı ve ona bağılı olarak beşer senelik

imar programı hazırlama zorunluluğu, Trabzon’da dönemin Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer’in çabalarıyla şehre gelen Fransız planı Lambert ile hayata geçmiştir.

Lambert’in şehrin imarı için yürüttüğü çalışmalar da başlı başına bir modernite ürünüdür. Zira mevcut yasal düzenlemelere de paralel olarak, doğrudan veya dolaylı olarak muhtelif yıkım kararlarında büyük etkisi olan Lambert’in planı, dönem ideolojisinin yeni bir yaşama kültürü üretme arzusunun şehir mekânına yansımaları anlamını da bünyesinde taşır. Trabzon’a yapılan en geniş ve sistematik müdahale olan plan, tümüyle uygulanamamış olsa da pek çok istimlak faaliyetinin temel taşı olmuş, birbirinden keskin sınırlarla ayrılamayan, iç içe geçmiş “inşa etme” ile “yıkma” eylemi, bir şeyleri şiddetle değiştirme güdüsünün bir ürünü olarak Lambert planıyla hayata geçirilmiştir.

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in 19 Eylül 1935’te Erzurum Gazetesi’ne verdiği demeçte “*Celadet (yiğitlik) ve mefahirle (övünülecek şeyler) dopdolu kocaman bir Türk tarihini sinesinde taşıyan doğu illerinde kahramanlar diyarında çalışmak halk yaşayışını yükseltmek, genişletmek ve bunlar içinde kendilerine kayıtsız, huzur ve sükûn içinde bulundurmak daima göz önünde tutacağımız düsturlarımız olacaktır*” sözleri, merkezi otoritenin odağına aldığı milliyetçi ideolojinin kurumları aracılığıyla Anadolu’daki temsiliyetini gösterir (Aydoğan, 2004: 5). Dönem iktidarının resmi söyleminin ve devrimci retoriğinin ayrılmaz bir parçası olan eski ile yeni arasındaki keskin ve ideoloji yüklü karşıtlık⁵⁰¹ Trabzon’da; Türk-Rum (ya da Emeni), Müslim-gayrimüslim, Osmanlı-Cumhuriyet, seküler-uhrevi ikilemlerini üretmiştir. Bu bağlamda yüzlerce yıl birlikte yaşamış farklı kimlikli kapı komşularından işgal yıllarında gördükleri düşmanca tavırlar, ilerleyen yıllarda şehrin Müslüman sakinleri için ihanetle eş tutulmuş, “öteki” olarak tahayyül edilenle hesaplaşma hali dönem gazetelerine sıklıkla yansımıştır. İmaret mezarlığının Atapark’a dönüşümünde Tahsin Uzer’in Kadri Paşa Türbesi’nin yıkımı üzerinden Abdülhamid yönetimiyle çatışması ve hesaplaşması da bunun en somut örneklerindendir. Yine, bu dönüşüm sürecinin önemli aktörlerden olan Uzer’in, dedesinin kabrinin taşınması hakkında bilgi alma isteğiyle kendisine mektup yazan vatandaşa verdiği cevap da, -ancak bu kez seküler dünya görüşünün- şehrin “ötekileştirilmiş” İslami temsil araçları ile hesaplaşması gibidir. Her ne kadar ömrünü Türk anıtlarını belgelemeye ve tanıtmaya adanmış; mimarlık ve şehir üzerine yazılarıyla koruma, milli mimari, mimarlık

⁵⁰¹ Bozdoğan, a.g.e., s. 269.

tarihi gibi konularda kamuoyunu bilgilendirme gayretinde olan⁵⁰² Çetintaş'ın 15 Haziran 1937 tarihli emirle Trabzon'a gelerek hazırladığı rapor da; korunması gereken abideler yanında -ironik biçimde- şehirde gerçekleştirilen kimi yıkım faaliyetlerinin de temel dayanağı olmuştur.

Sonuç olarak, mimarlık-sanat-tasarım bağlamında “zaman-değer korelasyonu” yaratan, yakın tarihli olduğu için “yeni”yi değerli kılan; kronolojik hiyerarşide olgular, nesneler ve düşüncelerin zaman içinde sanki az gelişmişten çok gelişmişe, yanlıştan doğruya, basitten karmaşığa doğru sıralandığına olan genel inanç; sanat ve mimarlık tarihlerinde de hep gelişmelerin öyküsünün anlatıldığı bir tarihsel süreci yaratmıştır. Hal böyleyken ve benzer biçimde, yaygın olan düşüncenin aksine şehir tarihlerinin sadece “inşa”lar değil “yıkım”lar üzerinden, “tersten” de okunabileceği iddiasında bulunan söz konusu bu çalışma, kendi dinamikleri doğrultusunda her şehir için “tersten okuma” yapabilmenin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Ve şehirlerin tarih yazımında nadir olduğu düşünülen bir konumda kendisine yer bulmayı amaçlayan bu çalışmanın, söz konusu zihniyet okumasının hangi kanallar aracılığıyla yapılabileceğine dair bir model önerisi içermesi bakımından da önemli olduğu düşünülmektedir.

⁵⁰² Güneş Kaya, Z. & Pilehvarian, N. K. (2024). Sedat Çetintaş ve Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 9(16), s. 295-335.

5. KAYNAKLAR

- Açık, T. (2022). Osmanlı Klasik Döneminde Trabzon Vakıfları. H. Öksüz, V. Usta & K. İnan (Eds.), Trabzon Tarihi 1. Cilt (Siyasi Tarih) içinde (s. 157-177). Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası HCR Ajans Hizmetleri.
- Adıgüzel, H. (2022). II. Meşrutiyet Dönemi'nden Bir Mimari Temsil Örneği: Levon Güreğyan'ın 1911 Torino Uluslararası Endüstri ve Çalışma Sergisi'ndeki Osmanlı Pavyonu. *Art-Sanat*, 17, 1-33.
- Akçaabat Yeni Haber Gazetesi, 26 Ekim 1993.
- Akın Dergisi, 1 Nisan 1932.
- Akın Dergisi, 15 Mayıs 1932.
- Akın Dergisi'nin ilavesi, 1 Temmuz 1932.
- Akpınar, İ. Y. (2011a). 20. Yüzyıl Yıkımlarının Yeniden Haritalanması: İstanbul'un Yeniden İmarı. Hayalet Yapılar içinde (s. 174-183). İstanbul: Sergi Kataloğu 2. Baskı.
- Akpınar, İ. Y. (2011b). İstanbul, "Yıkarak Yapmak...". *Betonart*, (29), 40-42.
- Akpınar, İ. Y. (2011c). Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010. İ.Y. Akpınar (Ed.), Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent 1910-2010 içinde. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Akpınar, İ. (2015). Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?. *Arrademento Mimarlık*, (290), 85-90.
- Aksoy, V. (2021). *Tanzimattan Cumhuriyet'e Trabzon'da Eğitim*. Trabzon: Serander Yayınevi, s. 61.
- Albayrak, H. (1987). *Tarih İçinde Trabzon Lisesi*. Trabzon: Trabzon Liselerinden Yetişenler Derneği Yayınları.
- Albayrak, H. (1998). *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Albayrak, H. (2008). *Trabzon Milli Eğitim Tarihi*. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- Albayrak, H. (2010a). *Dünden Bugüne Trabzon Basını Cilt 2*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Albayrak, H. (2010b). *Dünden Bugüne Trabzon Basını Cilt 3*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Albayrak, H. (2010c). *Dünden Bugüne Trabzon Basını Cilt 1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Albayrak, H. (2019). *Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Milli Mücadele Basını (1918- 1923)*. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Yayınları.
- Alpaslan, H. İ. & Gülenç, E. A. (2019). İzmir Sarıkışla'nın İnşa Evreleri. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (19), 29-46.
- Alşan, M. H. & Duran, Z. (2017). *Trabzon Seyahatnamesi*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Arslan, Z. (2011). Demokrat Parti Döneminde Trabzon'da Eğitim. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 11(11), 135-156.
- Aslan, Z. (2016). Atatürk'ün Trabzon'a Yaptığı Ziyaretler ve Bunların Trabzon Kamuoyundaki Algısı. Ankara: Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını.
- Aslan, Z. (2017). *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atalay, E. (2023). *Atatürk'ün Doğu Karadeniz Gezileri ve Bölgeye Yansımaları*. Artvin Çoruh Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Artvin.
- Avcı, Y. (2014). *Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili: Hükümet Konakları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydoğan, E. (2004). Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9(33), 1-14.
- Babul, E. (2021). 19. Yüzyıl Savunma Yapıları: Trabzon Tabyaları Üzerine Bir İnceleme. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 215-247.
- Babul Koç, E. (2023). Üçüncü Umumi Müfettişliğinin Trabzon'daki Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri: Doğu Gazetesi Haberleri Üzerinden Bir Değerlendirme (1937-1938). *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon 3*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1849-1880. Trabzon.
- Badem, C. (2010). *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Bal, M. A. (2004). *Trabzon'un Kudretli Valisi: Kadri Bey, Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)*. Trabzon: Abp Yayınevi.
- Bali, A. & Şimşek, R. (1990). *Atatürk'ün Trabzon Konuşmaları*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Başkaya, M. (2010). Atatürk'lü Yıllarda Trabzon'da Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9(9), 125-140.
- Başkaya, M. (2015). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Ekonomik Hayat (1923-1950)*. Trabzon: Serander Yayınevi.
- Başkaya, M. (2021). Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kuruluşu ve Trabzon'un Sorunlarının Çözümü Adına Yapılan Hamleler. *Journal of Social Humanities and Administrative Sciences*, 7(44), 1653-1665.

- Bayındır, A. (2014). *Rus İşgali Döneminde (1916-1918) Trabzon*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Bayrak, D. (2017). *Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri ve Şehrin İmarına Yönelik Faaliyetler (1931-1958)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Bayrak, D. & Tuluk, Ö. İ. (2018). Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri Üzerinden Şehrin İmarına Yönelik Bir Değerlendirme (1931-1958). 7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Burdur, s. 99-115.
- Belge, H. (2018). *Trabzon Mezarlıkları ve Mezar Anıtları*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berman, M. (2019). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bıjıskyan, P. M. (1998). *Pontos Tarihi, Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz*. H. D. Andreasyan (Çev.), İstanbul: Çivi Yazıları.
- Billur, İ. İ. & Binan, D. U. (2023). Türkiye’de Kültürel Mirası Koruma Çalışmaları Bağlamında İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü’nün Rolü. *Tasarım Kuram*, 19 (38), 40-62.
- Bilsel, C. (2011). İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e İstanbul’u Modernleştirme Projesi ve Prost Planı. *Betonart*, (29), 43-48.
- Bora, S. (2017). İzmir’de Yahudi Mezarlıkları, Tarihçe, Kitabeler ve Smyrna Agorası’nda Yer Alan Yahudi Mezar Taşları. B. Yolaçan, G. Şakar & A. Ersoy (Eds.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II* içinde (s. 45-67). İstanbul: Zero Prod. Ltd.
- Boysan, B. (2010). Caddeler. İstanbul Ansiklopedisi içinde (s. 277-282), İstanbul: NTV Yayınları.
- Boysan, B. (2011). Genişliğin Azameti, Sağlamlığın Heybeti, Hennesinin Güzelliği, Trafikğin Hâkimiyeti. *Betonart*, (29), 49-51.
- Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bölükbaşı, A. (2016). *Eski Zaman Ortahisar*. Trabzon: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları-3.
- Bryer, A. & Winfield, D. (2020). *Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bulut, H. (1994). *İstikbal Gazetesi Dizini (1921-1923)*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Bulut, E. Ç. (2012). *Doğu Karadeniz İdari Tarihi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Bulut, E. Ç. (2015). Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler. *CTAD*, 11(21), 83-110.

- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları.
- Ceyhan, M. (2006). *İstanbul'da Tarihi Çevre Koruma ve Basın: Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden Bir Deneme*. İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çakıcı, N. (2023). Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 44, 181-211.
- Çapa, M. (1992). Millî Mücadele Dönemi'nde İstikbal Gazetesi. *Atatürk Yolu*, 3(10), 133-168.
- Çapa, M. (2001). Tevhîd-i Tedrisât Sonrası Trabzon'da Eğitim. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16(1), 21-30.
- Çapa, M. (2006). Trabzon (1900-1950) XX. Yüzyılın Başlarında Trabzon. Trabzon 2006 içinde (s. 89-108). İstanbul: Seçil Ofset.
- Çapa, M. & Çiçek, R. (2004). *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Çaykara Gazetesi, 19 Mart 1957.
- Çaykara Gazetesi, 23 Mart 1957.
- Çetintaş, B. (2012). Yıktıklarıyla Tarihe Geçenler. *NTV Tarih Dergisi*, 47, 60-71.
- Çetintaş, S. (1937). Trabzon'un San'at Eserleri. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 365-381). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Çetken, P. (2011). *Kentin Hafızasında Bir Travma: Sulukule Yıkımı*. İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çiçek, R. (1998). *Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Yerel Yönetim*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Çiçek, R. (2011). *İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Belediye ve Belediyecilik (1919-1925)*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Çiçek, R. (2017). Çok Partili Hayata Geçişte Trabzon Basını (1945-1950). *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 129-166.
- Çiçek, R. (2022). Yerel Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Basının Kullanılması: Trabzon Çalışmaları Örneği. Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler II. Cilt, s.585-618. Ankara.
- Çolak, F. & Kaya, F. (2019). Rauf Onursal'ın İzmir Belediye Başkanlığı ve Dönemindeki Çalışmaları (1950-1954). *Yeni Fikir Dergisi*, 11(23), 27-46.
- Doğu Gazetesi, 1 Ocak 1937.
- Doğu Gazetesi, 6 Şubat 1938.

Doğu Gazetesi, 7 Ocak 1958.

Doğu Gazetesi, 25 Şubat 1958.

Doğu Gazetesi, 8 Nisan 1958.

Doğu Gazetesi, 2 Temmuz 1958.

Durhan, Ö. S. (2009). *Erken Cumhuriyet İstanbul'unda Kentsel Değişim (1928- 1950)*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Dünya Gazetesi, 16 Mayıs 1961.

Düzenli, E. (2021). Merkezîyetçi Temayüller ve Trabzon'da Modern Kamusal Yapıların İnşası (1937-1944). *İdealkent*, 12(33), 934-964.

Düzenli, H. İ. (2008). Sedat Çetintaş Trabzon'da, Yıl 1937. *Arredamento Mimarlık*, (6), 98-195.

Düzenli, H. İ. (2010). Sedat Çetintaş Trabzon'da Yıl 1937. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde* (s. 353-363). İstanbul: Klasik Yayınları.

Düzenli, Y. (2009). TRABZON'DA "URBICIDE!" -III- -Soykırım belgeleri-, Güncelleme Tarihi 1 Temmuz 2009, Erişim Tarihi 24 Mart 2024.

Efe, B. (2010). *Bruno Taut'un Mimarlık Anlayışının Trabzon Lisesi Özelinde İncelenmesi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Eray Biber, T. (2023). II. Dünya Savaşı Yıllarında Trabzon'da Alınan Ekonomik Önlemler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 135(267), 199-220.

Eyice, S. (1996). *Mezarlıklar ve Hazireler, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*. Ankara: TTK.

Göçmen, D. (2011). Direklerarası. Hayalet Yapılar içinde (ss. 76-89). İstanbul: Sergi Kataloğu 2. Baskı.

Gümüş, N. (2006). Son Gürcü Kralı II. Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(22).

Gündoğdu, H. (2007). XIX. Yüzyıl Kars Yapılarına Baltık Mimari Üslubunun Yansıması. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (18), 79-99.

Güneş Kaya, Z. & Pilehvarian, N. K. (2024). Sedat Çetintaş ve Atmeydanı/İbrahim Paşa Sarayı. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 9(16), s. 295-335.

Gurekian, A. (2010). *Leon Gurekian Architetto*. Treviso: G. S. Stampa di Asolo.

Gürel, M. Ö. (2020). Şehircilikte Modern Arayışlar: W. M. Dudok İzmir'de. *Mimarlık*, (411), 54-59.

Güz, N. (1995). *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri*. Ankara: Kariyer Matbaacılık Ltd.

Halk Gazetesi, 1 Mayıs 1932.

Halk Gazetesi, 18 Ekim 1933.

Halk Gazetesi, 6 Kasım 1933.

Halk Gazetesi, 22 Mart 1934.

Halk Gazetesi, 23 Temmuz 1934.

Halk Gazetesi, 27 Ağustos 1934.

Halk Gazetesi, 2 Ekim 1934.

Halk Gazetesi, 29 Haziran 1936.

Halk Gazetesi, 26 Mart 1937.

Halk Gazetesi, 23 Nisan 1937.

Halk Gazetesi, 14 Mayıs 1937.

Halk Gazetesi, 7 Temmuz 1937.

Halk Gazetesi, 1 Eylül 1937.

Halk Gazetesi, 22 Eylül 1937.

Halk Gazetesi, 25 Eylül 1937.

Halk Gazetesi, 6 Mayıs 1938.

Halk Gazetesi, 18 Haziran 1938.

Halk Gazetesi, 16 Temmuz 1938.

Halk Gazetesi, 8 Aralık 1938.

Halk Gazetesi, 22 Şubat 1939.

Halk Gazetesi, 22 Mart 1939.

Halk Gazetesi, 13 Ocak 1940.

Halk Gazetesi, 2 Şubat 1940.

Halk Gazetesi, 18 Haziran 1940.

Halk Gazetesi, 16 Şubat 1942.

Halk Gazetesi, 29 Mayıs 1942.

Halk Gazetesi, 12 Haziran 1942.

Halk Gazetesi, 23 Haziran 1942.

Halk Gazetesi, 26 Haziran 1942.
 Halk Gazetesi, 24 Temmuz 1942.
 Halk Gazetesi, 18 Ağustos 1942.
 Halk Gazetesi, 21 Ağustos 1942.
 Halk Gazetesi, 25 Ağustos 1942.
 Halk Gazetesi, 30 Ağustos 1942.
 Halk Gazetesi, 4 Eylül 1942.
 Halk Gazetesi, 8 Eylül 1942.
 Halk Gazetesi, 11 Eylül 1942.
 Halk Gazetesi, 11 Mayıs 1943.
 Halk Gazetesi, 28 Mayıs 1943.
 Halk Gazetesi, 11 Haziran 1943.
 Halk Gazetesi, 20 Temmuz 1943.
 Halk Gazetesi, 21 Temmuz 1943.
 Halk Gazetesi, 19 Ekim 1943.
 Halk Gazetesi, 12 Kasım 1943.
 Halk Gazetesi, 13 Kasım 1943.
 Halk Gazetesi, 18 Şubat 1944.
 Halk Gazetesi, 1 Nisan 1944.
 Halk Gazetesi, 8 Nisan 1944.
 Halk Gazetesi, 8 Temmuz 1944.
 Halk Gazetesi, 14 Temmuz 1944.
 Halk Gazetesi, 22 Temmuz 1944.
 Halk Gazetesi, 28 Temmuz 1944.
 Halk Gazetesi, 15 Ağustos 1944.
 Halk Gazetesi, 8 Aralık 1944.
 Halk Gazetesi, 17 Ekim 1950.
 Halk Gazetesi, 16 Nisan 1958.

Harvey, D. (2019). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Heizer, O. S. (1924). War Time in Turkey. *American Consular Bulletin*, VI(2).
- Hewsen, R. H. (2009). Armenians on the Black Sea: The Province of Trebizond. R. G. Hovannisian (Ed.), *Historic Armenian Cities and Provinces içinde* (37-65). California: Mazda Publishers.
- Horuluoğlu, Ş. (1983). *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*. Ankara: Er Ofset Matbaası.
- İğüs, E. & İsmailoğlu, H. (2016). Osmanlı Kenti İstanbul'u Yıkma ve Yeniden Yapmak Paradoksu: Menderes Yıkımları. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- İğci, S. (2015). *Postmodernist Kent ve Heterotopyalar*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- İnan Dergisi, Mayıs 1937.
- İnan Dergisi, Haziran 1937.
- İnan Dergisi, Eylül 1937.
- İnan Dergisi, Kasım 1937.
- İnan Dergisi, Şubat 1938.
- İnan Dergisi, Nisan 1938.
- İnan Dergisi, Ocak 1945.
- İnan Dergisi, Temmuz 1945.
- İnan Dergisi, Mart 1946.
- İstikbal Gazetesi, 11 Nisan 1922.
- İstikbal Gazetesi, 17 Ocak 1923.
- İstikbal Gazetesi, 14 Mart 1924.
- İstikbal Gazetesi, 16 Mart 1924.
- İstikbal Gazetesi, 18 Mart 1924.
- İstikbal Gazetesi, 25 Mart 1924.
- İstikbal Gazetesi, 18 Eylül 1924.
- İstikbal Gazetesi, 24 Eylül 1924.
- İstikbal Gazetesi, 18 Haziran 1924.
- Karakoç, E. & Yıldırım, H. U. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunması Meselesinde Kurumlar Arası İlişkilerin Rolü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(4), s. 2023.
- Karpuz, H. (1983). *Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Eserleri*. Sanat Tarihi Yıllığı, 12, 95-116.

- Kefeli, Y. (2013). *Anılar (1916-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kertmenjian, D. (2009). Armenian City Quarters and the Architectural Legacy of the Pontus. R. G. Hovannisian (Ed.), *Historic Armenian Cities and Provinces içinde (189-215)*. California: Mazda Publishers.
- Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*. Konya: Mikro Yayınları.
- Korhan, T. (2012). Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri ile İlgili Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 134-143.
- Kostof, S. (1983). Majesteleri Kazma: Yıkımın Estetiği. D. Altan & B. Boysan (Çev.), *Mimarlık*, 83(10), 3-12.
- Kuban, D. (2010). Cumhuriyet İstanbul'u. *İstanbul Ansiklopedisi içinde (ss. 75-91)*, İstanbul: NTV Yayınları.
- Küçük, L. (2022). Rusya'nın Kars Vilayetindeki Örgütlenme Girişimleri: Kars Gazetesi Haber ve Makalelerine Dayalı Olarak. XVIII. Türk Tarih Kongresi III. Cilt, s. 761-782. Ankara.
- Küçükuşurlu, M. & Başkaya, M. (2019). *Sorularla Trabzon Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Lambert, J. (1938b). Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 319-351)*. İstanbul: Klasik Yayınları. s. 336.
- Lowry, H. W. (2005). *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Madran, E. (1997). Cumhuriyetin İlk 30 Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi. *ODTÜ MFD*, 16(1-2), 59-97.
- Odabaşoğlu, C. (1993). *Trabzon Millî Mücadele Yılları Basını 1919-1925*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Ödekan, A. (2004). *Yazıları ve Rölöveleriyle Sedat Çetintaş*. İstanbul: İTÜ Yayınları.
- Öğüt Marangoz, A. & Uluç, N. (2021). Sekülerizm'in Kavramsal, Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 335-345.
- Öksüz, H. & Usta, V. (2008). *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu- Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Özbay, B. (2019). *Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936-1952)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özer, G. (2016). *Modern Kentte Yabancılaşma: 19. Yüzyıl Paris'i ve 21. Yüzyıl İstanbul'undan Deneyisel Kesitler*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pulathaneli, A. (1988). *Geçmişten Günümüze Trabzon'daki Sinemalar*. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

Reklam Gazetesi, 27 Mayıs 1931.

Reklam Gazetesi, 29 Haziran 1931.

Reklam Gazetesi, 13 Temmuz 1931.

Reklam Gazetesi, 3 Eylül 1931.

Reklam Gazetesi, 17 Eylül 1931.

Reklam Gazetesi, 20 Eylül 1931.

Reklam Gazetesi, 7 Mart 1932.

Reklam Gazetesi, 19 Mayıs 1932.

Reklam Gazetesi, 3 Kasım 1932.

Reklam Gazetesi, 27 Haziran 1932.

Reklam Gazetesi, 7 Temmuz 1932.

Reklam Gazetesi, 25 Ağustos 1932.

Reklam Gazetesi, 22 Eylül 1932.

Reklam Gazetesi, 8 Haziran 1933.

Reklam Gazetesi, 22 Haziran 1933.

Reklam Gazetesi, 29 Haziran 1933.

Reklam Gazetesi, 15 Temmuz 1933.

Reklam Gazetesi, 2 Ekim 1933.

Reklam Gazetesi, 8 Ekim 1933.

Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, 1580 sayılı Belediye Kanunu.

Resmî Gazete, Kabul Tarihi: 10/6/1933, 2290 sayılı Belediye Yapı Yollar Kanunu, Sayı: 2433.

Resmî Gazete, 9 Haziran 1934, 2497 sayılı Belediyelerce yapılacak İstimlak Kanunu.

Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tanyeli, U. (1998). Yıkarak Yapmak. U. Tanyeli (Ed.), Üç Kuşak Cumhuriyet içinde (ss. 109-113). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak Yapmak Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Altlık*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Tarakçıoğlu, M. R. (1938). *Büyük Tarih Trabzon'da*. Trabzon: Trabzon Çocuk Esirgeme Kurumu.
- Tekeli, İ. & Ortaylı, İ. (1978). *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*. Ankara: Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi-2.
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kabul Tarihi: 3/3/1940, Yayımlandığı Resmî Gazete: 6/3/1340 Sayı: 63.
- Tosun, M. (2013). *XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatler Arası İlişkiler*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Törel, T. (2020). Trabzon Fırka Kumandanı Ferik Hamdi Paşa Cinayeti: Cinayet mi Suikast mı?. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 820-839.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 06.04.1932 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 14.09.1932 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 15.02.1933 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 22.05.1933 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.11.1934 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 30.11.1936 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.04.1937 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 09.04.1937 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 26.04.1937 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 28.04.1937 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 30.04.1937 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.11.1937 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.02.1938 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 12.04.1938 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 28.06.1938 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 07.11.1938 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 08.02.1939 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 24.03.1939 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 12.04.1939 tarihli oturum.
- Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 13.04.1939 tarihli oturum.

Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 24.04.1939 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 19.04.1940 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 08.11.1940 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 26.11.1940 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 30.11.1940 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.02.1941 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 09.05.1941 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 03.11.1941 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 13.11.1942 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.04.1943 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 04.11.1943 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 11.08.1945 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 13.11.1945 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 25.12.1945 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.02.1946 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 14.11.1946 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 10.02.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 12.02.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 13.02.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.06.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 14.06.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 31.10.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 11.11.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 02.12.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 17.12.1947 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 24.01.1948 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 04.06.1948 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 10.06.1948 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 18.06.1948 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 13.06.1949 tarihli oturum.

Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.06.1950 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 19.10.1951 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 02.02.1953 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 30.04.1953 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.10.1953 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 15.10.1953 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.02.1954 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 25.02.1954 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 14.06.1954 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.10.1954 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.06.1956 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.10.1956 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 27.12.1956 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.06.1957 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 01.02.1958 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 27.10.1958 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 05.12.1958 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 02.02.1959 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 25.02.1959 tarihli oturum.
 Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi, 04.02.1960 tarihli oturum.

Tuluk, Ö. İ. & Düzenli, H. İ. (2010). Yitik Mirasın İzinde: Trabzon'da Osmanlı Cami ve Mescitleri (1461-1583). Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 55-92).

Tuluk, Ö. İ., Düzenli, H. İ. & Düzenli, E. (2010). Osmanlı'da Fetih Sonrası Dinsel Mekânı Camileştirme Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665). Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 93-118).

Tuluk, Ö. İ. (2010a). Osmanlı Dönemi Trabzon'unda Mimari Yapı Kültürü. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 31-53). İstanbul: Klasik Yayınları.

Tuluk, Ö. İ. (2010b). İmâret-i Hatuniye'den Atapark'a: Trabzon'da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık. Ö. İ. Tuluk & H. İ. Düzenli (Eds.), Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza içinde (s. 121-144). İstanbul: Klasik Yayınları.

- Tuluk, Ö. İ. & Bayrak, D. (2016). Şehir Tarihi Bağlamında Önemli Bir Belge Grubu: Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri (1931-1958). ISS2016 (International Science Symposium, "Quality in Science", İstanbul.
- Tuluk, Ö. İ. (2017). Trabzon Şehir Haritaları: Yeni Bulgular ve Bir Değerlendirme. Ö. Sağıroğlu (Ed.), Mimari, Koruma, Yenileme ve Restorasyon (Prof. Dr. B. Işık Aksulu'ya Armağan) içinde (s. 317-328). Ankara: Nobel.
- Tuluk, Ö. İ. (2018). Harap Şehrin Kayıp Mekânları: 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'un Tarihsel Topoğrafyası. CIEPO 22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi Bildiriler Kitabı II, s. 221-250. Trabzon.
- Tuluk, Ö. İ. & Bayrak, D. (2020). Yıkarak İnşa Etmek: Trabzon Şehrinin Fiziksel Gelişimi Üzerine Bir Tersten Okuma Denemesi. 1. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s. 769-788. Trabzon.
- Tuluk, Ö. İ. (2024). "Blind Pickaxe": How Meaningfull is it to Read City Histories Reverse?. *Livenarch+ Journal*, 1(2), 135-140.
- Türkan, S. (2017). *Kars'ta Rus Dönemi'nde (1878-1918) İnşa Edilen Yapıların Cephe Özelliklerinin Analizi*. Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Uras, B. (2022). *Balyanlar: Osmanlı Mimarlığı ve Balyan Arşivi*. İstanbul: Korpus Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Uraz, M. (1957). Trabzon'da Kültür Hayatı. *Hamsi*, 5(5).
- Usta, V. (1993). Akçaabat Gazetesi. Akçaabat Yeni Haber Gazetesi, 26 Ekim 1993, Sayı: 101.
- Usta, V. (2005). *Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon'da Atatürk Sevgisi*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Usta, V. (2011). *Atatürk ve Trabzon*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Usta, V. (2014). Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 135-172.
- Usta, V. & Tuluk, Ö.İ. (2017). *Başlangıçtan Halkevleri'ne Trabzon'da Tiyatro*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Uzer, T. (1999). *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: TTK.
- Uzun, E. (2008). *Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Üstün Demirkaya, F. (2014). *Toplumsal Dinamikler Bağlamında Trabzon Kent Dokusunun Dönüşümü (Komnenos Hanedanlığı'ndan Cumhuriyet'e Kadar)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon.

- Üstün Demirkaya, F. & Kırıcı, O. (2020). Memleketini Anlatan Seyyahlar: Trabzonlu Seyyahların Metinlerinde Trabzon. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 435-466.
- Üstün Demirkaya, F. & Tuluk, Ö. İ. (2018). Komnenos Hanedanlığından Osmanlı'ya Trabzon Mahalleleri: Kentsel Dinamikler Bağlamında Bir Fiziksel Gelişim Okuması. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul), s. 713–723.
- Üstün Demirkaya, F. & Tuluk, Ö. İ. (2022). Blurred Frontiers of the Ancient City: Quarters in Ottoman- Era Trabzon (17th-20th Centuries). *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7(1), 155-168.
- Yalçın, E. (2023). Modern ve Postmodern Kent. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 163-180.
- Yavuz, R. (2017). Millî Mücadele'nin Başlarında İngiliz İstihbarat Servisinin Trabzon'daki Faaliyetleri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 113-150.
- Yazıcı, M. (1995). *Osmanlı Dönemi On Meşhur Trabzon Valisi*. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği Yayınları.
- Yazıcı Metin, N. (2022). Trabzon'da Günümüze Ulaşmayan Saraçzade / Hacı Pir Medresesi ve Mimarisi. *Erdem*, (83), 185-212.
- Yeniyol Gazetesi, 26 Kasım 1925.
- Yeniyol Gazetesi, 29 Kasım 1930.
- Yeniyol Gazetesi, 22 Eylül 1932.
- Yeniyol Gazetesi, 19 Kasım 1934.
- Yeniyol Gazetesi, 27 Aralık 1934.
- Yeniyol Gazetesi, 6 Mayıs 1935.
- Yeniyol Gazetesi, 16 Mayıs 1935.
- Yeniyol Gazetesi, 3 Temmuz 1935.
- Yeniyol Gazetesi, 25 Eylül 1935.
- Yeniyol Gazetesi, 5 Ocak 1936.
- Yeniyol Gazetesi, 16 Eylül 1936.
- Yeniyol Gazetesi, 5 Ekim 1936.
- Yeniyol Gazetesi, 7 Ekim 1936.
- Yeniyol Gazetesi, 9 Ekim 1936.
- Yeniyol Gazetesi, 16 Ekim 1936.
- Yeniyol Gazetesi, 17 Ekim 1936.

Yeniyol Gazetesi, 1 Ocak 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 13 Ocak 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 9 Şubat 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 9 Mart 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 13 Mart 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 19 Mart 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 17 Nisan 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 26 Nisan 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 29 Nisan 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 22 Mayıs 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 3 Haziran 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 5 Haziran 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 20 Temmuz 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 22 Temmuz 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 14 Ağustos 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 28 Ağustos 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 4 Eylül 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 11 Eylül 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 18 Eylül 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 25 Eylül 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 17 Kasım 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 18 Aralık 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 22 Aralık 1937.
 Yeniyol Gazetesi, 1 Ocak 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 26 Şubat 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 9 Mart 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 23 Mart 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 27 Nisan 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 7 Mayıs 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 28 Mayıs 1938.

Yeniyol Gazetesi, 11 Haziran 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 15 Haziran 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 20 Temmuz 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 3 Ağustos 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 27 Eylül 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 29 Kasım 1938.
 Yeniyol Gazetesi, 14 Ocak 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 7 Şubat 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 22 Şubat 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 25 Şubat 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 15 Mart 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 22 Mart 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 29 Temmuz 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 5 Ağustos 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 12 Ağustos 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 19 Ağustos 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 24 Ağustos 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 9 Eylül 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 18 Ekim 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 22 Kasım 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 20 Aralık 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 27 Aralık 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 30 Aralık 1939.
 Yeniyol Gazetesi, 1 Mayıs 1940.
 Yeniyol Gazetesi, 15 Mayıs 1940.
 Yeniyol Gazetesi, 12 Haziran 1940.
 Yeniyol Gazetesi, 29 Haziran 1940.
 Yeniyol Gazetesi, 15 Şubat 1941.
 Yeniyol Gazetesi, 13 Nisan 1942.
 Yeniyol Gazetesi, 16 Haziran 1942.

- Yeniyol Gazetesi, 2 Haziran 1942.
- Yeniyol Gazetesi, 24 Haziran 1942.
- Yeniyol Gazetesi, 31 Mart 1943.
- Yeniyol Gazetesi, 29 Mayıs 1943.
- Yeniyol Gazetesi, 14 Temmuz 1943.
- Yeniyol Gazetesi, 4 Mart 1944.
- Yeniyol Gazetesi, 10 Mart 1944.
- Yeniyol Gazetesi, 10 Haziran 1944.
- Yeniyol Gazetesi, 21 Ekim 1944.
- Yeniyol Gazetesi, 25 Ekim 1944.
- Yeniyol Gazetesi, 10 Şubat 1945.
- Yeniyol Gazetesi, 26 Mayıs 1945.
- Yeniyol Gazetesi, 13 Ekim 1945.
- Yeniyol Gazetesi, 23 Şubat 1946.
- Yeniyol Gazetesi, 11 Aralık 1946.
- Yeniyol Gazetesi, 2 Nisan 1947.
- Yeniyol Gazetesi, 9 Nisan 1947.
- Yeniyol Gazetesi, 20 Aralık 1947.
- Yeniyol Gazetesi, 12 Mart 1948.
- Yeniyol Gazetesi, 18 Mart 1948.
- Yeniyol Gazetesi, 31 Mart 1948.
- Yeniyol Gazetesi, 10 Haziran 1948.
- Yeniyol Gazetesi, 5 Mayıs 1949.
- Yeniyol Gazetesi, 15 Temmuz 1949.
- Yeniyol Gazetesi, 25 Temmuz 1949.
- Yeniyol Gazetesi, 21 Temmuz 1950.

Yılmaz, Ö. (2012). *Tanzimat Dönemi'nde Trabzon*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon.

Yüksel, M. (1991). *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri-I*. İstanbul: Trabzon Valiliği Yayınları.

Yüngül, N. (1985). Trabzon'daki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi. *Vakıflar Dergisi*, 19, 261-266.

ÖZGEÇMİŞ

Deniz BAYRAK, Samsun Mustafa Kemal İlköğretim Okulu ve Samsun Anadolu Lisesi'ni bitirdi. 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nü kazandı. 2013 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden mezun oldu. Lisans eğitimi sırasında Erasmus Öğrenim Hareketliliği kapsamında Università degli Studi di Cagliari'de bulundu. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde Yüksek Lisans eğitimine başladı. Aynı yıl, Avrasya Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2015 yılında ise KTÜ Mimarlık Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2017 yılında "Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri ve Şehrin İmarına Yönelik Faaliyetler (1931-1958)" başlıklı Yüksek Lisans çalışmasını tamamladı. 2017 yılında başladığı doktora eğitimi sırasında Erasmus+ Staj Programı kapsamında üç ay süreyle Londra'da bulundu. Bayrak, halen Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir.